

DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ, 2022-2

BENGI

WORLD JOURNAL OF YORUK-TURKMEN STUDIES, 2022-2

YIL/YEAR: 5, CILT/VOLUME: 2, SAYI/ISSUE: 2 (SEPTEMBER 2022)

E-ISSN: 2717-6584

2022

İmtiyaz Sahibi

Merhum Prof. Dr. Durmuş Ali ARSLAN adına Gülten ARSLAN

Dergi Yöneticisi ve Baş Editör

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Kapak Tasarımı

Doç. Dr. Haydar ÇORUH

Mizanpaj, Yazım ve Dil Editörleri

Dr. Ömer Faruk KADAN

Dr. Adem ÇALIŞKAN

Dr. Rahime DENİZ

Murat ŞENGEZER

Akif BAYĞIN

Kadriye KARA

Ercan YÜCEL

© H. ÇORUH

İletişim:

+90 552 592 21 61

E – Posta: haydarcoruh@hotmail.com

<https://dergipark.org.tr/tr/journal/2695/dashboard>

Not: Makalelerin her türlü idari, akademik ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

AMAÇ VE KAPSAM

BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi (BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies) yılda iki kez (Şubat – Eylül) yayımlanan uluslararası hakemli, multidisipliner bir akademik dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, Sosyal - Kültürel Çalışmalar ve Yörük-Türkmen olgusuna dair her alanda, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler.

Yörük-Türkmen toplulukları insanlığın en önemli bileşenlerinden birini oluşturur. Yörük-Türkmen kültürü de insanlığının ortak kültürel mirasının temel köşe taşlarından birini teşkil eder. Dergimizin temel amacı, Yörükler- Türkmenler ile ilgili toplumsal, kültürel, tarihi ve sanatsal her türlü değeri, her yönüyle kayıt altına alınıp, korumak, geliştirmek ve yeni nesillere aktarıp yaşatmak idealine hizmet etmektir.

AIMS AND SCOPE

BENGİ World Journal of Yörük-Türkmen Studies is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (February- September). The journal is a multidisciplinary academic journal and aims to publish quality research and compilation articles in every area related to the Yörük-Türkmen phenomenon.

The Yörük-Türkmen communities constitute one of the most important components of humanity. Yörük-Türkmen culture is also one of the basic cornerstones of the common cultural heritage of humankind. The main aim of our journal is to record every social, cultural, historical and artistic values related to Yörük-Türkmen communities. All this is to serve the ideal of registering, protecting, developing and transferring the cultural heritage of Yörük-Türkmen communities to new generations.

ULUSLARARASI EDİTÖRLER KURULU

AD-SOYAD	ÜLKE
Gülten ARSLAN	Türkiye
Haydar ÇORUH	Türkiye
Mehmet KARATAŞ	Türkiye
Galib SAYILOV	Azerbaycan
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Zümrüd MANSİMOVA	Azerbaycan
Aynur KHUZHAKHMETOV	Bashkortostan- Başkurdistan
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan
Gülnaz SATTAROVA	Özbekistan
Ali TOPÇUK	Germany
Necat KEVSEROĞLU	Irak
Hüseyin BEYOĞLU	Irak
Bekezhhan A. AKHAN	Kazakistan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Obidjon SOFİYEV	Özbekistan
Selim BEZERAJ	Kosovo
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Russia
Redzeb SKRİJELJ	Serbia
Radık GALİULLİN	Tataristan
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakhstan-Kazakistan
Sanobar TO'LAGANAOVA	Özbekistan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Hankişi BAHTİYAR	Azerbaycan
Rahime DENİZ	Türkiye
Ömer Faruk KADAN	Türkiye
Davud KAPUCU	Türkiye
Akif BAYĞIN	Türkiye
Ercan YÜCEL	Türkiye

Kadriye KARA

Türkiye

İÇİNDEKİLER / Contents

Makaleler/ Articles

SALİB-İ AHMER İLE HİLAL-İ AHMER'İN KURUCULARI VE KURULUŞ SÜRECİ	9
FOUNDERS AND ESTABLISHMENT PROCESS OF SALİB-İ AHMER AND HİLAL-İ AHMER9	
<i>Suat SERTEL</i>	
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ERTUĞRUL GAZİ TÜRBESİNE YAPILAN ZİYARETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ	26
HISTORICAL DEVELOPMENT OF VISITS TO ERTUGRUL GAZI TOMB FROM EARLY REPUBLIC PERIOD TO THE PRESENT	
<i>Erdal İNCE</i>	
OSMANLI DÖNEMİNDE ANTAKYA VE YAKIN ÇEVRESİNDE ZEYTİNCİLİK FAALİYETLERİ ..43	
OLİVE CULTURE ACTIVITIES IN ANTAKYA AND ITS CLOSE ENVIRONMENT IN THE OTTOMAN PERIOD	
<i>Hasan ATEŞ</i>	
XX. YÜZYIL BAŞKİR EDEBİYATINDA ŞİİR, DÜZGÜ VE DRSMAYTİJİNİN GELİŞİM TENDENSİYALARI	77
ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОЭЗИИ, ПРОЗЫ И ДРАМАТУРГИИ БАШКИРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX BEKA	
<i>Aynur KHUZHAKHMETOV</i>	
VARLIK VERGİSİ UYGULANIŞI VE YANSIMALARI	89
WEALTH TAX IMPLEMENTATION AND ITS REFLECTIONS	
<i>Yakup KALIÇLI</i>	
SALUR KAZAN'IN EVİ YAĞMALANDIĞI BOY'UN TARİHİ	89
THE HISTORY OF THE NATION WHERE SALUR KAZAN'S HOUSE WAS LOOT	
<i>Dursun Can EYÜBOĞLU</i>	
AZERBAIJAN TÜRKLERİ VE TÜRKİYE TÜRKLERİ ATASÖZLERİNİN "ÇİFTYAPRAK" VEYA "ÇAPRAZ KAFİYE" FORMÜLLERİ	180
FORMULAS OF PROVERBS "CHİFTYAPRAG" OR "CHARPAZ KAFİYE" OF AZERİ AND TÜRKİSH TURKS	
ФОРМУЛЫ ПОСЛОВИЦ «ЧИФТЯПРАГ» ИЛИ «ЧАРПАЗ КАФИЙЕ» АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ И ТУРЕЦКИХ ТЮРКОВ	
<i>Memmedov KHANKIŞI</i>	
III. SELİM DÖNEMİ KAPTAN PAŞALIK MÜESSESESİ VE KAPTAN PAŞALARI.....	191
SULTAN III. SELİM PERİOD KAPTAN PAŞALIK İNSTİTÜTİON AND KAPTAN PASHAS	
<i>Kadriye KARA</i>	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞ SÜRECİNDE ERMENİLER.....	214
ARMENİANS IN THE ENTERİNG PROCESS TO THE GREAT WAR	
<i>Ali KAŞIYUĞUN</i>	
DEVHATÜ'L-MEŞÂYİH ADLI ESERDE ADI GEÇEN OSMANLI ŞEYHÜ'L-İSLAMLARININ BİYOGRAFİLERİ (XV-XVII. YÜZYILLAR)	236
BİOGRAPHİES OF THE OTTOMAN SEYHÜ'L-ISLAM MENTIONED IN DEVHATU'L-MEŞÂYİH (XV-XVII CENTURİES)	
<i>Alper YILDIRIM</i>	
AHMET YAŞAR OCAK, KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK MENAKIBNAMELER METODOLOJİK BİR YAKLAŞIM, TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI, ANKARA, 2010, 130 SAYFA, ISBN: 9789751604842.....	292
AHMET YAŞAR OCAK, MENAKIBNAMES AS A CULTURAL HISTORY SOURCE A METHODOLOGICAL APPROACH, TURKISH HISTORICAL İNSTİTÜTİON PUBLICATIONS, ANKARA, 2010, 130 PAGE, ISBN:9789751604842	
<i>Çağdaş DUMAN</i>	

SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER

Prof. Dr. İlhami YURDAKUL

Prof. Dr. Galip SAYILOV

Doç. Dr. Metin Ziya KÖSE

Doç. Dr. Asmar Şakir Kızı ALİYEVA

Doç. Dr. Ahmet HAŞİMİ

Doç. Dr. Aylin ERASLAN

Doç. Dr. Mustafa IŞIK

Doç. Dr. Mustafa Tayfun ÜSTÜN

Dr. Süleyman HATİPOĞLU

Dr. Zehra ANAZ

Dr. Cenk GÜNER

Dr. Işıl Işık BOSTANCI

Dr. Lütfi ARSLAN

Dr. Erdal KORKMAZ

Dr. Mehmet Yüsun ÇELİK

Murat ŞENGEZER

Mehmet FANSA

Tuğrul Erdem DOĞRU

Akif BAYĞIN

Ahmet ÇAPARLAR

DERGİNİN TARANDIĞI İNDEKLER

INDEX COPERNICUS

ASOS INDEX

Index Copernicus kapsamında ICI World of Journals, ICI Journals Master List Database tarafından taranan dergi, uluslararası hakemli bir dergi olup, Acarindex, AJI Academic Journal Index gibi dizinlerde taranmak üzere gerekli girişimler yapılmış olan dergi, TR dizinine başvuru aşamasındadır.

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ASOS
indeks

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Araştırma Makalesi
Gönderilme Tarihi : 6 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 29 Mart 2022

SALİB-İ AHMER İLE HİLAL-İ AHMER'İN KURUCULARI VE KURULUŞ SÜRECİ

Founders And Establishment Process Of Salib-i Ahmer And Hilal-i Ahmer

*

Suat SERTEL

(ORCID: 0000-0002-6158-2759)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Sertel, Suat, “Salib-i Ahmer İle Hilal-i Ahmer’in Kurucuları Ve Kuruluş Süreci”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 9-25.

Apa: Sertel, S. (2022). “Salib-i Ahmer İle Hilal-i Ahmer’in Kurucuları Ve Kuruluş Süreci”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 9-25.

Özet

Eski çağlardan günümüze kadar insanlar çeşitli sebeplerden dolayı önemli sayıda insan kayıplarının yaşandığı savaşlar yapmıştır. Ancak XIX. yüzyıla kadar savaş meydanlarında yaralanan, hastalanan veya esir düşen askerleri koruyacak uluslararası bir kurum, kuruluş veya bir antlaşma mevcut değildi. Hasta ve yaralı askerleri tedavi eden sağlık çalışanları da savaş meydanlarında öldürülüyordu. Sağlık çalışanlarını sıradan askerlerden ayırt edecek herhangi bir işaret veya sembol kullanılmıyordu. Bundan dolayı yaralılar ve sağlık çalışanlarına savaş meydanında yapılan muameleler içler acısıydı. Fransa’da bir tüccar olan Jean Henry Dunant, 1859 yılında ticari bir mesele için Napolyon’la görüşmek istemiştir. Dunant, Napolyon’u savaş meydanında ararken hasta, yaralı, aç, susuz askerlerle karşılaşınca oldukça şaşırmıştır. Dehşet verici olan bu manzara: günlerce savaşan ve o halde ölüme terk edilen askerlere kimsenin yardım etmemesiydi. Bunun üzerine hasta ve yaralı askerlere yardım edecek tarafsız bir kuruluşun kurulması gerektiğini düşünmüş, savaşta gördüklerini “Bir Solferino Hatırası” adlı eserinde toplamıştır. 1863 yılında bir grup arkadaşıyla beraber “Beşler Komitesi’ni” toplamış, akabinde

* Bu makale yazara ait yüksek lisans çalışmasından üretilmiştir.

1864'te Cenevre Konferansını toplamayı başarmıştır. Hasta ve yaralı askerlere yardım edecek kişiler, kıyafetlerinde, araç-gereçlerinde ve hastanelerde haç sembolünü kullanması, tarafsızlık ilkesini benimsemesi kararlaştırılmıştır. Böylece Kızılhaç (Salib-i Ahmer) kurulmuştur. Kızılhaç'ın kuruluşu ve Cenevre kararları dünyada yankı yapmıştır. Osmanlı Devleti de Cenevre kararlarını imzalamış ve 1868 yılında Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyetini kurmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, tıpkı Kızılhaç gibi faaliyet alanlarını arttırmış ve zamanla Kızılay adını almıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Trablusgarp Savaşında, Balkan Savaşlarında, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi savaşlarda cephedeki hasta ve yaralı askerlere yardım etmekle kalmamış; sivillerin de gıda, barınma ve korunma gibi ihtiyaçlarını karşılamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kızılhaç, Kızılay, Savaş, Yardım

Abstract

From ancient times to the present, people have waged wars in which a significant number of human losses have been experienced due to various reasons. However, in the XIX. Until the 19th century, there was no international institution, organization or treaty to protect soldiers who were injured, sick or captured on the battlefield. Health workers who treated sick and wounded soldiers were also killed on the battlefields. No signs or symbols were used to distinguish healthcare workers from ordinary soldiers. Therefore, the treatment of the wounded and medical workers on the battlefield was deplorable. Jean Henry Dunant, a merchant in France, wanted to meet Napoleon on a commercial issue in 1859. While searching for Napoleon on the battlefield, Dunant was quite surprised when he encountered sick, wounded, hungry and thirsty soldiers. It was this horrifying scene: no one helped the soldiers who had been fighting for days and were then left to die. Thereupon, he thought that an impartial organization should be established to help the sick and wounded soldiers, and he collected what he saw in the war in his work titled "A Solferino Memoir". He gathered the "Committee of Five" with a group of friends in 1863, and subsequently succeeded in convening the Geneva Conference in 1864. It has been decided that people who will help sick and wounded soldiers use the symbol of the cross in their clothes, equipment and hospitals and adopt the principle of impartiality. Thus, the Red Cross (Salib-i Ahmer) was established. The establishment of the Red Cross and the Geneva resolutions had repercussions around the world. The Ottoman State also signed the Geneva resolutions and established the Red Crescent Society in 1868. The Red Crescent Society, like the Red Cross, increased its fields of activity and in time took the name of Red Crescent. It not only helped the

sick and wounded soldiers in the 1877-1878 Ottoman-Russian War, the Tripoli War, the Balkan Wars, the First World War and the War of Independence; It also met the needs of civilians such as food, shelter and protection.

Keywords: Red Cross, Red Crescent, Greece, War, Aid

Giriş

Jean- Jacques Rousseau'nun temel prensipleri arasında hümanizm önemli bir yere sahiptir Rousseau insanın doğarken aslında iyi bir birey olarak doğduğunu, doğasında kötülük ve bozukluk olmadığını savunmaktadır (Badamchi Kabasakal, 2017: 112). Rousseau, savaşlarda galip gelen tarafın mağlup olan tarafın askerlerini esir alıp köleleştirmesi veya onları öldürmesinin bir hak olmayacağını aktarmıştır (Günyol, 2006: 31). Hümanizm, savaşlarda çok etkili olamamış, savaş meydanlarında silahsız askerler ya esir alınmış ve işkenceye maruz kalmış ya da öldürülmüştür. Savaşların uzun sürmesi beraberinde birçok sorunu getirmiştir. Barınma, beslenme ve sağlık gibi temel ihtiyaçlar karşılamada sıkıntı çekilmiştir. Sağlık ihtiyacı bunlar arasında belki de en önemli olanıdır. Bulaşıcı hastalıklar temiz olmayan ortamlarda hızla yayılarak etki alanları artmıştır. Ateşli silah yaralanmalarında yeterli bakım ve sağlıklı olmayan ortamlarda yapılan acil tıbbi müdahalesi iyileşmeleri geciktirmiştir. Özellikle savaş esnasında yaralanan askerlerin akıbeti oldukça kötü olmuştur. Savaş öncesi kazananın kim olacağını bilmemesi ve savaş sonrası da durumun ne olacağını esirlere ve yaralılara yardım yapılmadığı gibi bu kişiler kendi kaderlerine terk edilmiştir. Zira 1864 yılında Kızılhaç'ın kuruluşuna kadar olan süreçte zorunluluktan kaynaklanan bir yardım yapılmasını gerektirecek uluslararası bir antlaşma, kurum veya kuruluş mevcut değildi. Jean Henry Dunant'ın Solferino Savaşında tanık olduğu savaş manzarası onu etkilemiş, girişimi sonucu da Kızılhaç kurulmuştur. Daha sonra savaş esnasında ve sonrasında savaşan askerlerin ve onlara yardım eden ve onları tedavi edenlerin durumunu ele alan uluslararası antlaşmalar imzalanmıştır.

22 Ağustos 1864 yılında ,16 devlet temsilcisinin katıldığı ve uluslararası bir toplantı halini alan Cenevre Sözleşmesi imzalanarak savaş esnasında hasta ve yaralı askerlerin savaş dışı unsur sayılmasına ve uluslararası bir kuruluş olan Salib-i Ahmer (Kızılhaç) Cemiyetinin kurulmasına karar verilmiştir. (Ada, 2011: 4).

Bir dönem geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı Devleti birçok ülke ile farklı nedenlerden dolayı mücadele etmiştir. Rusya, XVII. yüzyıldan itibaren sıcak denizlere inne politikasını yürürlüğe koyarak çeşitli bahanelerle Osmanlı devletine savaş açmıştır. 1841 Londra

Boğazlar Sözleşmesinin ardından Fransa ve Rusya arasında Kudüs'te bulunan kutsal yerlerin bakım ve onarımı meselesi sorun haline gelmiş ve bu sorun giderek büyümüştür. İngiltere ve Fransa'nın müdahil olmasıyla 1853-1856 yılları arasında Kırım Savaşı yaşanmıştır (Uluğtekin ve Seçil, 2002: 6). Savaş esnasında bıçak, kılıç, mızrak gibi kesici ve delici silahların yanı sıra tabanca, tüfek, top, havan, bomba vb. ateşli silahlar da kullanılmıştır. Bundan dolayı yaralı ve ölü askerler savaş meydanlarını doldurmuştur. Osmanlı Devleti, yaralıların tedavisi için doktorlar ve hasta bakıcıları cephe gerisinde bırakmıştır. Hastabakıcılar ve doktorlar yaralıların imdadına koşmuş, onları seyyar hastanelerde tedavi etmiştir (Torun, 2008: 63). Savaş esnasında bazı devletler hastane ihtiyacını karşılamak için gemilerini hastaneye çevirmiştir. Özellikle top, tüfek gibi patlayıcı silahlardan yaralananlar ile coğrafyanın ve iklimin elverişsiz olmasından kaynaklanan tifo, kolera ve tifüs gibi bulaşıcı hastalıklardan etkilenen birçok asker savaşamaz hale gelmiştir. Yaralı askerler cephe gerisinde kurulan hastanelere nakledilerek tedavi edilmiştir. Ağır yaralı olan Osmanlı askerleri ve müttefik devletlerin askerleri gemilerden oluşan gezici hastanelerle İstanbul'a nakledilmiştir. Savaş sırasında doktorluğun yanı sıra hemşirelik ve hasta bakıcılık da önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır (Torun, 2008: 72).

Kırım Savaşı esnasında Osmanlı Devleti sadece kendi yaralı ve hasta askerlerini değil karşı tarafın askerlerini de tedavi etmiştir. Ancak bu zorunluluktan kaynaklanan bir davranış veya anlaşmaya dayanan bir tutum değil, merhamet duygusundan kaynaklanan bir yardım etme isteğiyle olmuştur. Diğer devletler de yaralı ve hasta Osmanlı askerlerinin tedavisini yapmıştır. Bu yardımları yaparken merhamet duygusunu veya savaş sonrası olası esir mübadelesini dikkate aldıkları kuvvetle muhtemeldir.

Osmanlı Devleti, Salib-i Ahmer'den etkilenerek 1868 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyetini kurmuş ve Cenevre Sözleşmesine dâhil olmuştur. Ancak Hilal-i Ahmer, faaliyetlerini tam anlamıyla 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında duyduğu ihtiyaç doğrultusunda aktif olarak başlamıştır (Ada, 2011: 4). 1910'da ise Hilal-i Ahmer Encümen-i Nisvan (Hilal-i Ahmer Kadınlar Cemiyeti) kurulmuştur. Rıfat Paşa ve Mithat Paşa'nın eşlerinin ön ayak olduğu sergiler düzenlenmiş, el işleri ürünler, rozet, pul gibi küçük satışlar yapılmış ve buradan elde edilen gelirle kadınlar cemiyeti güçlendirilmiştir. Kadınlar cemiyeti cephedeki askerlerin ailelerine, savaştan kaçıp Osmanlıya sığınan ihtiyaç sahiplerine yiyecek içecek gibi temel ihtiyaçların karşılanması konusunda destek olmuştur (Uluğtekin ve Seçil, 2002: 145-151). Osmanlı ve İtalya arasında 1911-1912 yılları arasında gerçekleşen Trablusgarp Savaşı'nda, Homs Kazasında hasta ve yaralıların

tedavi edilmesi için Hilal-i Ahmer Hastanesi kurulmuştur. İstanbul'dan giden doktorlar ve hastabakıcı heyeti Mısır Hilal-i Ahmer'i ile iş birliği yaparak hastalara müdahale etmiştir (Özaydın,1987: 69-72). 93 harbinden sonra hasta ve yaralılara müdahale edip savaş dışı unsur sayılan Hilal-i Ahmer çalışanlarını görmekteyiz. Buna müteakip Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti; Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı (Özellikle Çanakkale Cephesinde) ve Kurtuluş Savaşı gibi savaşlarda hasta ve yaralı olan askerleri hastanelere taşımış, tedavi etmiş ve sivil hastalara müdahale etmiştir. Ayrıca gerek gördüğü durumlarda başka ülkelerin Salib-i Ahmer ve Hilal-i Ahmerleri ile iş birliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile ittifak kurmuş ve savaşı kaybeden devletler arasında yer almıştır. Sevr Antlaşması gibi ağır bir antlaşma imzalayarak işgal edilmiştir. İşgalleri kabul etmeyen Anadolu insanı Kuva-yı Milliyeler oluşturup işgallere karşı direnmiştir. Millî mücadelede en çok mücadele edilen ülkeler arasında Yunanistan yer almıştır. Ancak Mustafa Kemal Atatürk'ün başlattığı Kurtuluş Savaşı kazanılmış ve işgaller son bulmuştur (Armaoğlu, 1999: 161). 1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" politikasını benimsemesi üzerine Balkan ülkeleriyle; İran, Irak ve Afganistan gibi ülkelerle dostluk, saldırmazlık, sınır güvenliği gibi konularda antlaşmalar imzalanmıştır.

1.Kızılhaç'ın (Salib-İ Ahmer) Kuruluşu

1.1 Jean Henry Dunant ve Kızılhaç'ın (Salib-i Ahmer) Kuruluşu

XIX. yüzyıla gelinceye kadar dünyanın birçok yerinde yaşanan savaşlarda milyonlarca insan yaralanmış veya hayatını kaybetmiştir. Savaşlar sonrası imzalanan antlaşmalardan dolayı savaşı kaybeden ülkeler ağır bedeller ödemiştir. Savaş sonrası durumun ne olacağını belirten uluslararası antlaşmalar mevcut değildi. Nihayet böyle bir boşluğun varlığını anlayan biri ortaya çıkmıştı. Çiftçi bir ailenin çocuğu olan Jean Henry Dunant, 1828'de Cenevre'de doğmuştur. Henry Dunant ailesi gibi önce çiftçilikle, değirmen işiyle ve ticaretle uğraşıyordu. Dunant, Fransız kolonisi olan Cezayir'deki işleriyle ilgili bir mesele için Kral III. Napolyon'la görüşmek istemiş ve bu nedenle 24 Haziran 1859 yılında kralın karargâhına gitmişti. Napolyon, o esnada Kuzey İtalya'da bulunuyordu. Dunant, Napolyon'u bulmak isterken Haziran 1859'da Fransız ve İtalyan ittifak ordusuyla Avusturya arasındaki farklı bölgelerde gerçekleşen şiddetli çarpışmalara tanık olmuştu (Dunant, 1964: 12-13). Dunant, bu süreçte, birbirleriyle daha önce hiç karşılaşmayan ve neden savaştıklarını bilmeyen kırk binden fazla insanın acımasızca birbirlerine saldırdığını

görmüştü. Kurşunları biten askerler süngüler, bıçaklar, sopalar ve taşlarla savaşmaya devam ediyordu. Parçalanmış cesetler, ağır yaralılar etrafa dağılmıştı. Askerlere yapılan tıbbi müdahale yetersiz kalmıştı (Uluğtekin ve Akgün, 2002: 7). Sıcak yaz gününde susuzluk ve açlıkla mücadele eden askerlerin durumu içler acısıydı. Yaralıların tedavisi için yüksek tepelere sahra hastaneleri kurulmuştu. Usulen kırmızı bayrakların dikildiği bu noktalara ateş edilmezdi. Ancak zaman zaman bayraklı bölgelere bomba düşebiliyordu. Ayrıca yemek, su ve hasta taşıyan askerler de vurulmaktaydı (Dunant, 1964: 26).

Dunant, Solferino bölgesinde gördüğü askerlerden oldukça etkilenmiştir. On binlerce insanın sıcak bir havada savaşmalarına ve bu askerlerin birbirini acımasızca öldürdüğüne tanık olmuştur. Savaş esnasında yaralılara müdahale edenlere saldırılmasını engelleyecek bir yapının olması gerektiğini hatıratına yazmıştır. Dunant, Napolyon ile görüştüktan sonra İsviçre'ye geri dönmüştür. Döndükten sonra, gördüklerini ve aldığı notları anlattığı “Bir Solferino Hatırası” adlı kitabı, 1862 yılında İsviçre’de yayımlanmıştır. Gittiği her toplantıda gördüklerini dile getirip kitabı üzerine söyleşiler yapmıştır (Dunant, 1964: 25-27).

Jean Henry Dunant’ın kitabı ve söyleşileri, İsviçre’den sonra diğer Avrupa ülkelerine yayılmış ve geniş yankı uyandırmıştır. Bu da Cenevre Sözleşmesinin imzalanmasına ilham kaynağı olmuştur. Dunant, savaş zamanında yaralılara yardım eden tarafsız bir kuruluşun gerekliliğinden bahsetmiştir. Dunant’ın kitabı, diğer Avrupa dillerine de çevrilince etkisi tüm Avrupa’yı sarmıştır. Dunant, fikirlerini hayata geçirmek istemiş, bundan dolayı 1863 yılında beş kişilik bir komiteyi toplamıştır. 17 Şubat 1863 yılındaki bu ilk toplantıya “Uluslararası Kızılhaç Komitesi” adı verilmiştir. Komite, 26-29 Ekim 1863 tarihlerinde Cenevre’de uluslararası konferans düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Bu devletler tarafsız olan, uluslararası yardım kuruluşu niteliği taşıyan bir dernek kurulmasına karar vermiştir. 1864 yılında yardım kuruluşunun savaş esnasında savaş dışı unsur sayılması ve özel bir amblemi olması gerektiği de teklif edilmiştir. Bunun üzerine beyaz zemin üzerine İsviçre bayrağının tam tersi olan renkler tercih edilerek, kırmızı renkli bir haç amblem olarak kabul edilmiştir.

1.2 I. Cenevre Sözleşmesi (22 Ağustos 1864)

Yukarıda bahsedildiği üzere uluslararası insan hukukunun veya bir antlaşmanın mevcut olmayışından kaynaklanan hukuk boşluğundan dolayı devletler kendi hukuk sistemlerine göre savaşta yaralananlara istedikleri gibi davranabiliyordu. Özellikle savaşta yaralanan, hasta olan ve

esir düşen askerlere inanılmaz işkenceler yapılmaktaydı. Jean Henry Dunant, Guillaume Henri Dufuour, Gustave Moynier, Theodore Maunoir ve Louis Appia'nın girişimleriyle Cenevre toplantısı yapılmış ve kurdukları Beşler Komitesi (26-29 Ekim 1863) 16 devlet ve 4 yardım kuruluşunun katılımıyla uluslararası bir konferans toplamayı başarmıştır (Sav, 2015: 48). Herhangi bir savaş esnasında müttefik olsun veya olmasın hiçbir ayırım gözetmeksizin hasta ve yaralı askerlerin savaş dışı unsur sayılması ve insani şartlarda tedavi edilmesine yönelik kararlar kabul edilmiştir. Ayrıca ilkyardım ekibinin savaştan askerlerden ayırt edilmesi için kullandıkları, ilk yardım malzemesi veya medikal cihazlara ve tüm araç ve gereçlere özel bir sembol koyulması teklif edilmiştir. Hollanda'nın teklifiyle tarafsızlığıyla bilinen İsviçre Devleti'nin bayrağının tam tersi renklerden olan bir sembol kabul edilmiştir. Beşler Komitesi'nin 1863 yılında aldığı kararlar ve 1864 Cenevre Konferansı'nın kararları kabul edilerek imzalanmıştır. Konferansta alınan kararlar ihtiyaçlar doğrultusunda yeni sözleşmeler ve ek protokollerle sürekli güncellenerek günümüze kadar gelmiştir.

1.3 Lahey Sözleşmeleri (1906-1907)

1899 yılında düzenlenen konferansta kara savaşlarına ilişkin hukuk kuralları görüşülmüş ve I. Cenevre Sözleşmesine sadık kalınmıştır. Buna göre en önemli karar hasta ve yaralı askerlere yardım eden sağlık çalışanlarının savaş dışı unsur sayılmasıdır. 1906 yılına gelindiğinde ise Lahey Sözleşmesinde denizdeki silahlı askerlerin yaralı ve hasta olanlarına müdahaleyi içeren maddeler yer almıştır. Uluslararası insancıl hukukun temelini oluşturan Lahey Sözleşmelerine göre hukukta açıkça belirtilmeyen durumları Fyodor Martens şu şekilde tanımlamıştır: "...askerler ve siviller insanlık ilkeleri ve kamu vicdanı koruması altındadır." Günümüzde buna "Martens Koşulu" denilmektedir. Genel olarak antlaşma kara ve deniz savaşlarında hasta ve yaralı askerlerin tedavisini yapacak insani yardım kuruluşlarının savaş dışı unsur sayılacağını içermektedir (Sav, 2015: 56). Lahey Sözleşmeleri daha sonra II. Cenevre Sözleşmesinde ve ek protokollerle genişletilerek kabul edilecektir. Böylece savaş esnasında hasta ve yaralıların durumu giderek netlik kazanmıştır. Hukukun yetersiz olduğu ülkelerde uluslararası hukuk devreye girerek hasta ve yaralı askerleri tedavi eden sağlık çalışanları savaş dışı unsur sayılıp koruma altına almıştır (Sav, 2015: 56).

Lahey görüşmelerine Osmanlı Devleti'ni temsilen Besim Ömer Paşa katılmıştır. Ömer Paşa konuşmasında şu ifadelerle yer vermiştir:

"...1864 yılında katıldığımız Cenevre Sözleşmesine ait kâffe-i hususta riayet ve bu muahedeye

bürmet eylediğimiz gibi beyet-i muhteremenin malumu olduğu vecible otuz sene mukaddem tesisi zamanında muvakkaten tanınmış olan hilâl-i ahmer işaretinin bundan böyle düvel-i âkidece tamamen ve müebbeden kabul edileceğinden şüphe etmiyorum. Ananat-ı tarihîye, hissiyat-ı dinîyye adedi üç yüz milyona varan Müslümanların kendi dinlerinden gayrsisinin timsal-i mücessemi olan bir alameti kabulüne manidir.”

Bu konuşmanın ardından Kızılhaç komite başkanı Gustave Ador söz almıştır. Ador, Besim Ömer Paşa'nın sözlerini oldukça samimi bulduğunu ancak Hilal sembolünün kabulü için tartışma yapılmasının yersiz olduğunu ve Osmanlı Devleti'nin Kızılhaç'ın kuruluşunu kabul edip Cenevre Sözleşmesini buna göre imzaladığını belirterek konuşmasını sonlandırmıştır. Birkaç ülke temsilcisi de haç sembolünün dini bir simge olmadığını belirtmiştir (Ada, 2011: 242). Bu tartışmalar Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında da sürmüştür. Osmanlı Devleti, Kızılhaç'a bağlılığını yinelemiş ama dini bir sembol olduğu gerekçesi ile haç sembolü yerine hilal sembolünü kullanmıştır. Osmanlı Devleti ve Mısır hilal sembolünü, İran ise kırmızı aslan sembolünü komiteye kabul ettirmeyi başarmıştır. 1929 yılında Türkiye Cumhuriyeti Kızılhaç sembolünün yanında Kızılay sembolünün kullanımını resmi olarak kabul ettirmiş, 2005 yılında da İsrail Kızıl kristal sembolünü kabul ettirmiştir. Sembollerin ticari, siyasi veya dini bir sembol olarak kullanımı yasaklanmış sadece insani yardım kuruluşlarının kullanımına izin verilmiştir (Ada, 2011: 243).

1.4 II. Cenevre Sözleşmeleri ve İdeal Hukuk (1949)

XIX. yüzyıla kadar küresel anlamda herhangi bir kurum veya kuruluş hastalıklarla mücadele etmemekteydi. 1831 yılında İngiltere'de başlayıp diğer Avrupa ülkelerine sıçrayan kolera salgını yüzbinlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1851 yılında Paris'te doktorlar ve diplomatların da katıldığı uluslararası bir sağlık konferansı toplanmıştır. Toplantıya Osmanlı, Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük devletlerin katılımı olmuştur. Toplantıda karantina, kolera, halk sağlığının korunması, hastalıkla mücadele gibi konular görüşülmüştür (Ada, 2011: 242). Öte yandan savaş meydanlarında yaralanan ve hastalanan asker ve siviller kendi kaderlerine terk edilmiş durumdaydı. Jean Henry Dunant'ın girişimiyle Kızılhaç kurulmuş, savaş alanında yaralı ve hastalara müdahale eden sağlık çalışanlarının ve kullandıkları araç-gereç, bina ile tıbbi müdahale cihazlarına Kızılhaç sembolü kullanılması ve onların savaş dışı unsur sayılıp onlara ateş edilmemesi 1864 Birinci Cenevre Sözleşmesinde kabul edilmişti (Işık, 2017: 162).

I. Dünya Savaşı'nda askeri kayıpların yanında büyük çaplı sivil kayıplar da olmuştur. Ayrıca

dünya mirası sayılabilecek tarihi yapılar da zarar görmüştür. Bunun önüne geçmek için 1935 yılında Washington'da bir konferans toplanmıştır. Ancak Amerika Birleşik Devletleri'ni destekleyen ülke olmamıştır. Dolayısıyla konferansın başarılı olduğu söylenemez (Kuran ve Türkay, 2017: 112). I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı gibi geniş coğrafyalara yayılan ve etki alanları fazla olan savaşların olması Cenevre ve Lahey Sözleşmelerinin güncellenmesini zaruri hale getirmiştir.

1864 yılında kabul edilen ilk Cenevre Sözleşmesi kararlarından başlanarak Lahey Sözleşmesi kararları, düzenlemeler ve ek protokollerle desteklenerek imzalanmıştır. Savaş esnasındaki sivillerin korunmasını içeren sözleşmelere büyük önem verilmiştir. 12 Ağustos 1949 yılında Cenevre Sözleşmesi son haliyle kabul edilmiştir. Cenevre Sözleşmeleri ek protokollerle daha detaylı hale getirilerek günümüze ulaştırılmıştır (Kuran ve Türkay, 2017: 112-113). Cenevre Sözleşmesi'ni imzalayan devletler, Kızılhaç ve Kızılay gibi insani yardım kuruluşlarının işine müdahale etmemeyi ve yapacakları yardımları reddetmemeyi taahhüt edip çalışanları da çatışma ve savaş ortamlarında savaş dışı unsur kabul etmişlerdir. Ayrıca hasta ve yaralılara da para yardımı dışında yapılacak olan acil müdahale, korunma, beslenme ve güvenli bir yere taşınma gibi yardımların yapılması da uygun görülmüştür.

2. Osmanlı Devleti'nin Kızılhaç'a Davet Edilmesi

Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olup kalabalık bir nüfusa sahipti. Paris Konferansına katılmayan ve imzalamak isteyen devletlere bir yıl mühlet verilmiştir. Osmanlı Devleti ancak 5 Temmuz 1865 yılında sözleşmeyi imzalayıp Cenevre kararlarını kabul etmiştir. 1867 yılında Paris'te ilk Kızılhaç Konferansı ve sergisi toplanmıştır. Genelde sağlık çalışanlarının katıldığı konferansa Osmanlı Devleti adına Doktor Abdullah Bey katılmıştır (Düzcü ve Cemal, 2016: 10). Doktor Abdullah Bey konferans dönüşü Hilal-i Ahmer Cemiyetini kurma çabasına girmiş ancak istediği desteği ilk önce bulamamıştır. Kızılhaç sembolünün dini veya siyasi bir simge olduğu tartışmalarına önyargılı davranan asker kökenli diplomatların engelleriyle karşılaşmıştır. Tüm engellemelere rağmen 1868 yılında Hilal-i Ahmer kurulmuştur.

3. Hilal-i Ahmerin Kuruluşu 11 Haziran 1868

Osmanlı Devleti fethettiği topraklarda hoşgörü ve iskân politikası uygulamıştır. Farklı dinlere, inançlara sahip insanları yönetmiş, onların inançlarını rahatça yaşamalarını sağlayıp onlara

hoşgörülü olmuştur. Ancak 1789 Fransız İhtilali ve Aydınlanma Çağı Avrupa'dan tüm dünyaya sıçramıştır. Bundan dolayı Osmanlı Devleti, ıslahatlar yapmak durumunda kalmıştır. En köklü ıslahatlar 1839 Tanzimat Fermanı'yla başlamıştır. Avrupa'dan bilim ve teknoloji alanında biraz geride kalan Osmanlı Devleti, ıslahatlara hız vermiştir. Osmanlı, 1853 Kırım Savaşı'nda kendi topraklarını tek başına savunamayacak duruma gelmiş ve Avrupalı devletlerin desteğine başvurmak zorunda kalmıştır. Bundan dolayı uluslararası anlamda yalnız kalmak istemeyen Osmanlı Devleti, denge politikasını benimseyerek Avrupa'da ortaya çıkan iyi niyetli kurum ve kuruluşlara katılmayı bir politika haline getirmiştir. 1864'te imzalanan I. Cenevre Sözleşmesi kararlarını da bu politikanın bir gereği olarak kabul edip imzalamıştır. Osmanlı Devleti Kızılhaç'a ait haç sembolünü kullanmayı kabul etmeyerek hilal sembolü kullanma koşulunu ileri sürmüştür.

4. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Kurucuları

Sultan Abdülaziz döneminde, Dr. Abdullah Bey, Dr. Marko Paşa, Kıırlımlı Aziz Bey ile Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın girişimleriyle 11 Haziran 1868 tarihinde "Mecruhin ve Marda-yı Osmaniye-i Askeriye' ye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" yani "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti" kurulmuştur. Sürekli savaş halinde olan Osmanlı Devleti savaşlarda yaralanan askerlere yardım etmek için savaş dışı unsur sayılacak olan bir yapının varlığına ihtiyaç duymuştur. Zaruretten dolayı kurulmasına karar verilen Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Kızılhaç'tan esinlenerek Marko Paşa önderliğinde kurulmuştur (İzgoer ve Tuğ, 2013: 24-26). Kelime olarak, Hilal= Ay, Ahmer= Kırmızı, Cemiyet= Dernek, topluluk, grup anlamına gelmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin ismi zamanla değişikliğe uğrayarak Kızılay Derneği, Türkiye Kızılay Derneği, Türk Kızılay'ı şeklinde kullanılmıştır.

4.1 Marko Paşa (1824-1888)

Rum asıllı olan Marko Apostolidis 1824'te Siros Adasında doğmuştur. II. Mahmud tarafından açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahaneyi Tabip Miralay Rütbesiyle bitirmiştir. Marko, başarılı bir tabip olmasından dolayı Mirlivalığa terfi etmiştir. İyi bir hekim olan Marko Paşa 1861 yılında Sultan Abdülaziz'in hekimbaşı yapılmıştır. 1867 yılında Paris'te yapılan Kızılhaç Konferansı'na Abdullah Bey gönderilmiş ve dönüşünde Hilal-i Ahmer Cemiyetini kurmak istemiştir. Ancak engellerle karşılaşınca Tıbbiye Nazırı olan Marko Paşa'nın desteğini almıştır (Düzcü ve Sezer, 2016: 10). İsviçre bayrağının tersi olan renklerden oluşan Kızılhaç sembolünün kullanımına itiraz eden bir grup paşanın muhalefetine rağmen cemiyetin kurulmasında gayret sarf etmiş ve bu

maksatla toplanan komisyona başkanlık etmiştir. Kıırlmlı Aziz Bey'in de Hilal Sembolü üzerine çalışması neticesiyle amblem sorunu çözülmüştür (Polat, 2007: 21). Başarılı bir asker ve hekim olan Marko Paşa padişahın da isteğıyle Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluşuna öncülük etmiştir (Polat, 2007: 21). Marko Paşa kendini insanların derdine çare olmaya adanmıştır. Çözüm bulamasa da öğrencilerini sabırla dinler, konuşmanın sonunda konuyu başka yere bağlayarak görüşmeyi bitirirdi. Bundan dolayı "Derdini Marko Paşaya Anlat" deyiminin ortaya çıktığı rivayet edilmiştir. Ancak torunu Despina Anats'a sorulduğunda kendisi, bunun tam olarak öyle olmadığını, Marko Paşa'nın iyi Osmanlıca bilmediğı için "Anlaşıldı, ama ne istiyorsun" gibi sürekli tekrar eden konuşmasından dolayı bu deyim kullanıldığını ifade etmiştir.

4.2 Doktor Abdullah Bey (1799-1874)

Karl Edward Hammerschmidt, 1799'da Viyana'da doğmuştur. Viyana Akademisinde okuyan Karl Edward; jeoloji, tıp, doğa, ziraat bilimleri üzerine çalışmalar yapmış, 1837 yılında ise tıp doktoru olmuştur. 1848'de Macaristan'da arkadaşlarıyla birlikte katıldığı ulusçu eylemler nedeniyle Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Şam'da İslamiyet'i kabul ederek Abdullah adını almıştır. Osmanlı Devleti'nde kaymakamlık ve albaylığa terfi etmiştir. Türkiye'de ilk doğa bilimleri müzesinin kuruluşunda etkili olmuştur. Osmanlı Devleti (5 Temmuz 1865) Cenevre Sözleşmesini imzalayan devletler arasında yer almıştır. 1867 yılında Fransa Paris'te Kızılhaç Konferansı ve sağlıkla ilgili bir sergi düzenlenmiştir (İzğöer ve Tuğ: 2013: 25). Bu toplantıya Osmanlı Devleti'ni temsilen Abdullah Bey katılmıştır. Milletlerarası yardım cemiyeti komitesi Cenevre Sözleşmesinin uygulanması adına yardım kuruluşlarının kurulması için devletleri teşvik ediyordu. Osmanlı Devleti de Abdullah Bey'e görev vererek ulusal bir dernek kurması adına 19 Eylül 1867'de onu yetkilendirmiştir. Abdullah Bey Kızılay'ın kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır (Çapa, 2002: 544). Abdullah Bey bütün engellemelere rağmen çabasından vazgeçmemiştir. Cenevre Sözleşmesi'nin imzalanmasından sonra ilk desteğı Sultan Abdülaziz'den görmüştür (Polat, 2007: 10). Ayrıca Tıbbiye Nazırı olan Marko Paşa, Kıırlmlı öğretmen Aziz Bey, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa destek vermiş ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulmuştur. Abdullah Bey, 1874 yılında vefat etmiş, Osmanlı Devleti de eşine emekli maaşı bağlamıştır (Saygılı, 2010: 9).

4.3 Kıırlmlı Öğretmen Aziz Bey (1840-1878)

Kıırlmlı Aziz Bey, 1840 yılında İstanbul'da doğmuştur. 1865 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i

Şahane'den Kolağası rütbesiyle mezun olmuştur. İç hastalıkları doktoru olarak bir süre çalışmış ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiyenin müdürü olarak atanmıştır. Osmanlı Devleti'nde tıp fakülteleri 1827 yılında açılmıştı ve eğitim dilinin Fransızca olmasından dolayı fakülteden mezun olmak çok zordu. Aziz Bey, eğitim dilinin Türkçe olması için çabalamış ve dersler 1866 yılında Türkçe verilmeye başlanmıştır (Saygılı, 2010: 9). Aziz Bey, çoğu aydın kişiden oluşacak altmış altı üyeyi Hilal-i Ahmer'e kaydetmeyi başarmıştır. Aziz Bey, Kızılay'ın kuruluşunda yer almış ve girişimleriyle 12 Ağustos 1876 yılında Kızılhaç karşılığında beyaz zemin üzerine kırmızı Hilal'in (Ay) sembol olarak kullanılmasına karar verilmiştir. Cemiyet, kuruluş yıllarında pek aktif olamamış, kuruculardan Abdullah Bey'in bireysel faaliyetleriyle 93 Harbi'ne kadar ayakta kalmıştır. Aziz Bey, Hilal-i Ahmer'in kuruluşunda emek harcamış ve 1878 yılında vefat etmiştir (Bal, 2018: 31).

4.4 Serdarı- Ekrem Ömer Paşa (1806-1871)

Gerçek ismi Michael Lattas'tır ve daha sonra müslüman olarak Ömer Paşa adını almıştır. Ömer Paşa, 1806 yılında Hırvatistan Plaski'de doğmuştur. Avusturya'da harp okulu okurken 1827 yılında Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Kısa bir süre seraskerlik mütercimliği yapmış daha sonra yüzbaşılığa terfi ederek Osmanlı ordusunda göreve başlamıştır. Başarılarından dolayı miralaylığa yükseltilmiş, 1841 yılında Lübnan'daki Dürzi-Maruni ayaklanmalarının bastırılmasında görev almıştır. Eflak ve Boğdan ayaklanmalarının bastırılmasında da görev alıp başarılı olunca generalliğe terfi etmiştir. 1848 yılında mareşal olan Ömer Paşa, Edirne'ye saldıran Rus ordusunu mağlup ederek geri püskürtmüştür. Ömer Paşa, Edirne'de Osmanlı topraklarını Rus işgalinden kurtardığı ve bölge hâkimiyetini sağladığı için Padişah II. Abdülhamid tarafından Serdar-ı Ekremlik'e yükseltilmiştir. Ömer Paşa, Hilal-i Ahmer'in kuruluşunda Abdullah Bey'e destek vermiştir. Ayrıca Hilal-i Ahmer'in bir parçası olan hastabakıcı okulunun açılmasında büyük katkısı olmuştur. Ömer Paşa, 1871 yılında vefat etmiştir (Uluğtekin ve Gül, 2013: 31).

5. Kızılay-Kızılhaç Sembollerinin Kabulü

Henry Dunant tarafından 1863 yılında temelleri atılan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) bayrağı, beyaz bir zemin üzerine kırmızı bir haç sembolünden oluşmaktadır. Bu sembol belirlenirken İsviçre bayrağının ters renklerinin amblem olarak kullanması uygun görülmüştür. Resmi olarak olmasa da uluslararası bir toplantıyla kurulan ve Cenevre Sözleşmesi kararlarını imzalayan devletler arasında uluslararası bir sivil toplum örgütünün kurulmasını da onaylamıştı. Bunlara

istinaden 1876 yılında Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC-International Committee of the Red Cross) resmen kurulabilmişti. Komite, Kızılhaç amblemi yerine Kızılay ambleminin yanı sıra diğer uluslar için belirlenen amblemlerin de kullanılmasını kabul etmiş ve diğer Kızılhaç cemiyetlerine de bunu bildirmiştir (Uluğtekin ve Gül, 2013: 31). Federasyon ayrıca 2007 yılında Kızıl Kristal (İsrail Devletinin ve ulusal derneğinin kullandığı sembolü) ve Kızıl Aslan (İran Devletinin ve ulusal derneğinin 1980 yılına kadar kullandığı sembol) sembollerinin kullanımına da izin vermiştir.

6. Hilal-i Ahmer'in Gelişim Süreci

Sultan Abdülaziz döneminde Avrupa ile ilişkiler iyi durumdaydı. (Küçük, 1988: 179). Osmanlı Devleti, 22 Ağustos 1864 yılında I. Cenevre Sözleşmesini imzalamıştır. Ardından 11 Haziran 1868 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni kurmuştur. Hilal-i Ahmer, hasta ve yaralı askerlere yardım maksadıyla kurulan Kızılhaç (Salib-i Ahmer) örnek alınarak kurulmuştur. 1876 yılında Rüştü Paşa'nın çabaları ve Kırımli Aziz Bey'in çalışmaları neticesinde hilal amblemi resmen kullanılmıştır. Hüsnü Paşa da cemiyetin adını "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" şeklinde değiştirmiştir. Cemiyetin, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşında önemli faaliyetleri olmuştur (Amini, 2017: 118). Hilal-i Ahmer genel merkezini İstanbul'da açarak faaliyetlerine başlamıştır. 1925 yılında genel merkezi Ankara'ya taşınmıştır. 1929 yılında hilal sembolü resmi olarak kullanılmıştır.

Cemiyet ismini şu şekilde değiştirmiştir: 11 Haziran 1868 yılında "Mecruhin ve Mardayı Askeriyeye Muavenet Cemiyeti" adıyla kurulmuş, 14 Nisan 1877'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1923'te cumhuriyetin ilanı ile da "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti", "1935'te "Türkiye Kızılay Cemiyeti" en son 1947 yılında "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştır. 19 Şubat 2009 tarihli Resmî Gazetede yayımlanan Kızılay tüzüğüne göre Kızılay Derneği faaliyet alanlarını ihtiyaçlara göre şekillendirmiştir. (Resmî Gazete, 2009: 27146).

6.1 Hilal-i Ahmer'in Faaliyetleri

Hilal-i Ahmer Cemiyeti 11 Haziran 1868 yılında kurulmuştur. Ancak ilk faaliyetlerine 93 harbinde başlamıştır. Trablusgarp ve Balkan savaşlarında bu faaliyetlere devam ettirmiştir. Savaş esnasında yaralanan askerlerin tedavisi için sahra hastaneleri kurulmuş hasta askerler de ilk müdahalenin ardından hastanelere sevk edilmiştir. Savaştan zarar gören sivillerin yaraları sarılmış, aç susuz kalan esirler ve göçmenlere Hilal-i Ahmer yardım elini uzatmıştır (Çapa, 2010: 15; Bk. Ek-2).

I. Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti de savaşa dâhil olmuştur (Çapa, 2010: 15). Çanakkale Savaşında şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Hilal-i Ahmer gönüllü kadınları askerlere çorap örmüş, askere kumanya ve gaz maskesi hazırlamış ayrıca askerlerin cephe gerisinde bıraktığı ailelerine de yardım etmiştir. Savaşta yaralanan askerlerin uyuğuna bakılmaksızın yaraları sarılmış, durumu ağır olanlar da Hilal-i Ahmer vasıtasıyla tedavi edilmek üzere İstanbul'a gemilerle sevk edilmiştir (Uluğtekin, Gül, 2013: 23). Kızılhaç ve Kızılay iş birliğiyle kurulan hastanelere taşınan hastalar tedavi edilmiştir. Esirlerin de insani şartlarda yaşamaları sağlanmıştır (Akor, 2013: 111).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Cenevre kararlarına göre faaliyetlerini yürütmüştür. Kızılay faaliyetleri şu yedi temel ilkeye dayanmaktadır: İnsanlık, ayırım gözetmemek, tarafsızlık, bağımsızlık, hayır kurumu niteliği, birlik ve evrensellik. Bu ilkeler doğrultusunda dernek yurt içi ve yurt dışında faaliyetlerini sürdürmektedir. Günümüzde tam adı Türkiye Kızılay Derneği'dir ve Türk Kızılay'ı veya Kızılay adlarının kullanılabilceği tüzüğün 2. maddesinde belirtilmiştir (Resmî Gazete, 2009: 27146). Dernekler Kanunu'na tabi olmasına rağmen cumhurbaşkanının yüksek himayesi altındadır. Ayrıca Kızılay'ın Tüzüğü cumhurbaşkanı onayına sunulmaktadır. Kızılay diğer derneklerden farklı bir statüye sahiptir. Ulusal bazlı bir dernek olan Kızılay Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eder. Bir başkan ve yönetim kurulu tarafından yönetilir. Fahri başkanı ise cumhurbaşkanıdır (Resmî Gazete, 2009: 27146).

Sonuç

Savaş meydanlarında hasta ve yaralı askerlere yardım eden sağlık çalışanları XIX. yüzyıla kadar savaşlarda normal askerlerden ayırt edilmiyor, hedef olmaktan kurtulamıyor ve hayatını kaybediyorlardı. Uluslararası savaş hukuku da gelişmemişti. Jean Henry Dunant, Fransız kolonisi olan Cezayir'deki işleriyle ilgili bir mesele için Kral III. Napolyon'la görüşmek istemiş ve bu nedenle 24 Haziran 1859 yılında kralın karargâhına gitmişti. Dunant, Napolyon'u bulmak isterken kendini savaşın ortasında bulmuştur. Askerlerin birbirlerine acımasızca saldırdığını, hasta ve yaralı askerlere müdahale edilmediğini, yardım etmek isteyen sağlık çalışanlarının da hedef alındığını görmüştür. İçler acısı bu hadise onu oldukça etkilemiştir. Savaş esnasında tanık olduğu olaylar neticesinde tarafsız olan ve savaş dışı unsur sayılmasını istediği sağlık çalışanları için bir kuruluşun olması gerektiğine inanmış ve onun öncülüğünde Salib-i Ahmer Kurulmuştur.

Osmanlı devleti, Salib-i Ahmerden etkilenerek benzer bir cemiyet kurmak istemiştir.

Sultan Abdülaziz döneminde, Dr. Abdullah Bey, Dr. Marko Paşa, Kırımlı Aziz Bey ile Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa'nın girişimleriyle 11 Haziran 1868 tarihinde “Mecruhin ve Marda-yı Osmaniye-i Askeriye’ ye İmdat ve Muavenet Cemiyeti” yani “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” kurulmuştur. 1876 yılında Rüştü Paşa'nın çabaları ve Kırımlı Aziz Bey'in çalışmaları neticesinde Hilal amblemi resmen kullanılmıştır. Hüsnü Paşa da cemiyetin adını “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” şeklinde değiştirmiştir. Cemiyet 93 Harbine kadar tam olarak faaliyet göstermemiştir. Ancak etki alanları daha büyük olan I. ve II. Dünya Savaşlarında Hilal-i Ahmer ve Salib-i Ahmer hasta ve yaralı askerlere taraf gözetmeksizin yardım etmişlerdir. 1868 yılında kurulan Hilal-i Ahmer Cemiyeti, 1947 yılında Türkiye Kızılay Derneği adını almıştır. Günümüzde Kızılay ve Kızıllaç federasyonu doğal afetler, savaşlar ve salgın hastalıklarda dünyanın her yerindeki ıstırapların dindirilmesi için mücadele etmektedir.

KAYNAKÇA

1. Tetkik Eserler

Ada, H. (2011). *Osmanlı Devleti'nin Hizmetinde ilk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868-1911)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü, Doktora Tezi.

Akor, M. (2013) *I. Dünya Savaşında Anadolu'daki İngiliz Esirleri ve Esir Kampları*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.

Amini, K. (2017) *İnsani Yardımların Etkililiği*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Armaoğlu, F. (1999) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Badamcı K. Devrim (2017) “Jean- Jacques Rousseau'nun Eğitim Anlayışının Temelleri: Birey Emile Mi, Vatandaş Emile Mİ?”, *Beytülhikme Philosophy Circle*.

Bal, F., Ed. (2018) *Kızılay Arşivi Belgelerinde Birinci Dünya Savaşı*, İstanbul: Seçil Ofset.

Çapa, M. (2002) *Kızılay*, TDVİA, C.25.

Çapa, M. (2010) *Kızılay (Hilal-i Ahmer Cemiyeti)*, Ankara: Özel Matbaası.

Dunant, J. (1964). *Bir Solferino Hatırası*, Çev. Nermin Arpacioğlu, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği.

Düzcü, L. ve Sezer, C. (2016) *Doktor Besim Ömer ve Dokuzuncu Washington Konferansı*, Ankara: Dizgi Tasarım.

Işık, A. (2017) “Uluslararası Silahlı Çatışmalar Hukukunda Hastanelerin Tıbbi Personelin ve

Tedavi Görenlerin Korunması”, *İstanbul: Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kam Hukuku Anabilim Dalı*.

İzğöer, A. ve Tuğ, R. (2013) *Padişahın Himayesinde Osmanlı Kızılay Cemiyeti 1911-1913 Yıllığı*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.

Kuran, S. ve Kahraman, F. (2017) Silahlı Çatışmalarda Kültürel Varlıkların Korunması Hukuki Rejiminde Bir İstisna Olarak “Askeri Gereklilik”: Antlaşmalarla Getirilen Düzenlemeler, C.23, S.1, İstanbul: *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmalar Dergisi*.

Küçük, C. (1988) *Abdülaziz*, İstanbul: TDVİA, C.1.

Özaydın, Z. (1987) *Osmanlı Hilal-i Ahmer Salnamesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Anabilim Dalı ve Tıp Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Polat, M. (2007) *Hilal-i Ahmer Teşkilatı'nın Kuruluşu ve Teşkilatlanması*, Elâzığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Rousseau, J. (2006) *Toplum Sözleşmesi*, Hasan Ali Yücel Klasikleri Dizisi, Jean (Çev) Vedat Günyol, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Say, Ö. (2015) *Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Savaş ve Barış Hukuku*,

Saygılı, S. (2010) *Türk Kızılay'ının Kurucusu Abdullah Bey*, Ankara: Türkiye Kızılay Derneği Yayınları.

Torun, S. (2008). *Kırım Savaşı'nda Hasta Bakımı ve Hemşirelik*, Çukurova üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana.

Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.

Uluğtekin, M. ve Gül, M. (2013) *Osmanlı'dan Cumhuriyete Hilal-i Ahmer İcraat Raporları 1914- 1928*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara.

Uluğtekin, M. ve Karal Akgün, S. (2002). *Hilali Ahmerden Kızılay'a*, Ankara: TDV Yayınları.

2. Gazete ve İnternet Adresleri

T.C. Resmî Gazete, 19.02.2009, Sayı: 27146.

https://www.google.com/search?q=sava%C5%9Flarda+sa%C4%9Fl%C4%B1k+sorunu+pdf&rlz=1C1SQJL_trTR787IR787&oq=sava%C5%9Flarda+sa%C4%9Fl%C4%B1k+sorunu+pdf&aq=chrome.69i57.7817j0j8&sourceid=chrome&ie=UTF-8 (Erişim Tarihi: 01.06.2019).

<http://www.ifrc.org/en/who-we-are/history/> (Erişim Tarihi: 30.07.2018).

http://www.wikiwand.com/tr/Uluslararası%C4%B1_K%C4%B1z%C4%B1ha%C3%A7_ve_K%C4%B1z%C4%B1lay_Hareketi (Erişim Tarihi: 01.09.2018).

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

http://www.wikiwand.com/tr/Uluslararası%C4%B1_K%C4%B1z%C4%B1lha%C3%A7_ve_K%C4%B1z%C4%B1lay_Hareketi (Erişim Tarihi: 30.07.2018).

<https://www.cnnturk.com/2009/tarihte.bugun/08/22/tarihte.bugun.22.agustos/540227.0/index.html> (Erişim Tarihi: 01.09.2018).

<http://blog.milliyet.com.tr/stk-larin-tarihi/Blog/?BlogNo=195433>, (Erişim Tarihi: 30.10.2018).

<http://www.gazetevatan.com/marko-pasa-efsanesi-coktu--335425-gundem/>, (Erişim Tarihi: 17.06.2019).

<https://hakkindabilgial.com/marko-pasa/>, (Erişim Tarihi: 28.05.2019).

<http://kizilaytarih.org/kurucular.html> (Erişim Tarihi: 16.03.2019).

<https://www.turkcebilgi.com/k%C4%B1z%C4%B1lay>, (Erişim Tarihi: 15.58).

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 7 Mart 2022
Kabul Tarihi : 6 Mayıs 2022

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDEN GÜNÜMÜZE ERTUĞRUL GAZİ
TÜRBESİNE YAPILAN ZİYARETLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Historical Development Of Visits To Ertugrul Gazi Tomb From Early Republic Period
To The Present

*

Erdal İNCE

(Orcid No: 0000-0001-5491-7947)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: İnce, Erdal, “Erken Cumhuriyet Döneminden Günümüze Ertuğrul Gazi Türbesine Yapılan Ziyaretlerin Tarihsel Gelişimi”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 26-42.

Apa: İnce, E. (2022). “Erken Cumhuriyet Döneminden Günümüze Ertuğrul Gazi Türbesine Yapılan Ziyaretlerin Tarihsel Gelişimi”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 26-42.

Özet

Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Bekir Bey, seraskere çektiği telgrafta, dedeleri Ertuğrulgazi'nin kabrini aşireti ile birlikte ziyaret ettiğini, ayrıca burada Mevlid-i Şerif okuyup, şifa niyetine pilav pişirip dağıttığını bildirmiştir. Serasker ise telgrafın karşılığı olarak Hacı Bekir'e, bu ziyaretlerin her yıl yapılması için devletin her türlü desteği yapacağı müjdesini vermiştir. Serasker'den gelen telgraftan sonra, hem Ertuğrul Gazi'nin kabrine yapılan ziyaret hem de pişirilen şifalı pilav, Karakeçili Aşireti'nde gelenekselleşmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başlayan ziyaretler, Birinci Dünya Savaşı sonunda başlayan işgaller ve işgallere karşı yürütülen Millî Mücadele döneminde ziyaretler kısmen yapılamamıştır. Ancak Cumhuriyetin ilanı ve akabinde devam eden sistemsal devlet düzeni sayesinde ziyaretler kaldığı yerden devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karakeçili Aşireti, Söğüt, Ertuğrul Gazi, Hacı Bekir

* Dr., Gençlik ve Spor Bakanlığı, İzmir İl Müdürlüğü, Bayındır İlçesi Gençlik ve Spor İlçe Müdürü, erdalince11@hotmail.com.

Abstract

Karakeçili Tribal Chief Hacı Bekir Bey telegraphed Serasker from afar, visited the grave of their grandfather Erturulgazi with his tribe, detailed here, Mevlid-i Şerif cooked and distributed the pilaf for your examination. Serasker, on the other hand, gave the good news that the state would provide all kinds of support for these visits to be made every year to Hacı Bekir in return for the telegram. After the telegram from Serasker, both the visit to Ertuğrul Gazi's grave and the cooked healing rice became traditional in the Karakeçili Tribe.

The visits that started in the last period of the Ottoman Empire, the occupations that started at the end of the First World War and the National Struggle against the occupations could not be made partially. However, thanks to the proclamation of the Republic and the systematic state order that followed, the visits continued from where they left off.

The tradition has been continued for many years by the villagers of Bilecik province, Pazaryeri district Günyurdu (Bakraz), a member of the Karakeçili Tribe. The visits, which became more enthusiastic with the participation of other nomadic villages over time, still continue today with an international dimension.

Keywords: Karakeçili Tribe, Sogut, Ertugrul Gazi, Hacı Bekir

Giriş

Osmanlı Devleti, Karakeçili aşiretinin Kayı Boyu'na mensup Osmanoğulları Beyliği tarafından kurulmuştur. Kurucusu Ertuğrul oğlu Osman'dır. Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Birinci Alaattin Keykubat'ın Söğüt ve Domaniç'i Ertuğrul Bey'e ikta olarak vermiştir. Bu zamandan sonra beylik için yaylak, kışlak geleneği başlamıştır. Bu gelenek göç olgusunu beraberinde getirirken, yapılan üretimin ve tüketimin de muhasebe edilmesini gerekli kılmıştır. Domaniç'e gidişler bir yıl öncesinden planlanan üretimin başlamasını, Söğüt'e geri dönüşler ise toy, muhasebe ve yeni yılın planlamasını beraberinde getirmiştir.

Osmanoğulları'nın devletleşmesinden çok öncesinde başlayan yaylak ve kışlak geleneği devletleştikten sonra da devam etmiştir. Hayvanları için geniş meralar barındıran Domaniç yaylası, beyliğin hayvanlarının beslenmesi için oldukça önemliydi. Kıştan sonra eriyen karlar ve Domaniç'in verimli toprağı, bitki örtüsünü çoştururdu. Burada salıverilen hayvanlar, doğanın cömertliği karşısında bolca beslenmekteydi. Beyliğin hayvan çeşitliliğı azımsanacak seviyede değildi. Genelde geçimlerini sağlayacak hayvanlar başı çekerken, yük taşımacılığında ve tarım arazilerinin işlenmesinde işe yarayacak tarzda hayvanlar çoğunlukta idi. Bunlar arasında, keçi en çok beslenen hayvandı. Dayanıklılığı ve tüyleri onun tercih edilme sebepleri arasındaydı. Ayrıca koyun, koç, inek, öküz, at, eşek, deve ve az miktarda da manda bulunurdu. Bu hayvanlar için Domaniç hem beslenme hem de üreme yeri idi. Ayrıca Domaniç'te bütün bir kış toprağın gövdesinde tutunan başta buğday olmak diğer çeşit hububat ürünleri de ilkbaharın gelişle boy verirdi. Burası orman yönünden de zengindi. Başta meşe olmak üzere gürgen, karaçam ve kayın buranın en önemli orman ağaçlarıydı. Tarih kitapları, Osmanoğulları'nın Bey'i Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Ana, torunu Osman Gazi'yi bekleliğinde, bir karaçam ağacına kurduğı beşikte salladığını yazar. Bu ağaç günümüzde 'Mızıke Çam' adı ile koruma altına alınmıştır. Ayrıca Hayme Ana beyliğin büyümesinden, devletleşmesine kadar büyük çabalar sarf eden önemli tarihi figürlerden birisidir. Devlet Ana olarak da anılan Hayme Ana için Domaniç'in Çarşamba köyünde türbe yaptırılmıştır. Bu türbe etrafında her yıl anma etkinlikleri yapılmaktadır.

Söğüt Osmanoğulları Beyliği için kışlaktır. Aynı zamanda burası, gelirin ve giderin

muhasebesinin tutulduğu, küslerin barıştırıldığı, hayvanların sayıldığı ve bir sonraki yıl için planların yapıldığı yerdir. Anadolu Selçuklu Devleti Sultanı Birinci Alaattin Keykubat'ın Bizans sınırına Ertuğrul Gazi'nin beyliği yerleştirmesinin en büyük sebebi Bizans ile olan savaşta Ertuğrul Bey'in akıncılarının gösterdiği fedakarlıklardır. Bugünkü Bilecik il sınırları içerisinde bulunan, Bozüyük ve Pazaryeri ilçeleri arasındaki Ermeni Derbend'inde karşı karşıya gelen Selçuklu ve Bizans askerli arasındaki savaşta Ertuğrul Bey'in akıncıları inanılmaz başarılar göstermiştir. Bunun üzerine Sultan Keykubat, Ertuğrul Gazi ve akıncılarına Söğüt ve Domaniç'i vermiştir. Bizans'ın bu olaydan sonra sınır komşusu Ertuğrul Gazi ve onun akıncıları olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı ile gelişen olumsuz şartlar ve devamındaki işgaller Söğüt'ün kışlak olarak kullanılmamasına neden olmuştur. Ancak tarihi figür Hacı Bekir'inde mensubu olduğu Karakeçili aşiretine mensup Bakras Yörükleri Millî Mücadele Dönemi'nde bu geleneği yaşatmak için var güçleriyle çalışmışlardır. 1923 yılında Cumhuriyetin ilanı ve devamında devlet kurumlarının teşekküllerini tamamlamasıyla Bakras Yörükleri daha sık gelir gider olmuşlardır. 1980'li yıllara gelindiğinde bu ziyaretler artık bir devlet törenine dönüşmüş ve Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri ismi ile uluslararası boyut kazanarak günümüze kadar gelmiştir.

1. Domaniç'ten Söğüt'e 'Tarihi Göç'

"Bu yayla duman içinde Duman-ıçı yaylaları bizim yurdumuzdur"

Kütahya Valiliği tarafından hazırlanıp, İl Özel İdaresi tarafından 'Kuruluşun Anası – Hayme Ana' başlığıyla bastırılan broşürde, Domaniç adının Ertuğrul Gazi tarafından söylenen 'duman ıçı' ifadesinden geldiği belirtilmektedir. Kaynağa göre; Anadolu Selçuklu Sultanı Birinci Alâeddin Keykubat tarafından, o zamanki adıyla Hisarköy olan Domaniç'in Ertuğrul Gazi'nin beyliğine yaylak olarak verilmesi ve Ertuğrul Gazi'nin de burayı görünce; "Bu yayla duman içinde, Duman-ıçı yaylaları bizim yurdumuzdur" dediği rivayet edilmektedir. Aynı kaynakta, buradaki Duman-ıçı ifadesinin, zamanla Domaniç'e dönüştüğü de yazmaktadır (Kütahya Valiliği, 1). Domaniç isminin kökeni ile ilgili tam tespit yapılamadığı gibi, Makalenin konusu Ertuğrul Gazi olması esasıyla, yerleşim yerinin adının onun tarafından koyulmuş olma olasılığı, bazı tespitlerin yapılmasını kolaylaştıracağından, Domaniç isminin kökenine yönelik çalışmaya burada yer verilmiştir.

Söğüt ve Domaniç arasında devam eden yaylak ve kışlak göçlerinde izlenen güzergâh ile ilgili değişik bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan ilki; 'Söğüt'ten Bursa'ya: Osmanlı'nın izinden' isimli çalışma ile Dergi Bursa'ya aittir¹. Dergide bulunan yazıda, göç esnasında yedi noktada konaklandığı yazmaktadır. Yurt denilen bu yerlerin ilk hareket noktasının Mızıkçam² olduğu, diğer yerlerin ise sırayla, Harami Dere, Devlez, Koca Konak, İnönü, Bozüyük ve Söğüt arasındaki düzlük ve Söğüt olduğu belirtilmektedir. Dergi, söz konusu göç yolları üzerinde dönemsel bir tarif yapmadığı gibi yurt olarak belirtilen konaklama yerlerini bir kaynağa da dayandırmamıştır. Bu anlamda bir başka bakış açısı ise tarih araştırmacısı Dr. Recep Aydoğdu'ya aittir. Kendi adıyla açtığı web sayfasında tarihsel araştırmalar ortaya koyan Aydoğdu³, göç yollarının beylik ve devlet dönemi diye ayırarak zamanla değiştiğini ifade etmektedir. O, Beyliğin Ertuğrul Bey zamanını Barış Dönemi olarak değerlendirmektedir. Bu dönemin bu şekilde anılmasının en büyük nedeni, henüz Beylik'e yaylak ve kışlak yeni verilmiştir. Çevresindeki Bizans unsurları ve diğer beylerle

¹ Dergi aynı zamanda online da yayınlanmaktadır. www.dergibursa.com.tr E. Tarihi 10.01.2022.

² Mızıkçam bir karaçam ağacıydı. Hayme Ana bu ağaca, torunu Osman'ın beşiğini kurardı. Bu ağaç bugün itibarı ile Domaniç'e bağlı Domur Köyü sınırlarındadır. 1988 yılında tamamen yıkılan ağaç koruma altına alınmıştır.

³ İlgili yazıya yazarın kendisine ait olan <http://www.recepaydogdu.com/> adresinden ulaşılabilir. E. Tarihi 10.01.2022.

çatışma ortamı henüz doğmamış olabileceği gibi, Ertuğrul Bey’inde olumlu ve geçimli tutumu bunda önemli faktör olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde göç yolu olarak, henüz fetihler başlamadığı için, Bizans’a ait sınırlardan veya komşu sınırlardan geçmek oldukça muhtemeldir. Ancak Ertuğrul Bey’in göç yolunda, Bizans’ın ya da diğer çevre beylerin kötü tutumu ile karşılaştığına dair bir kaynağa rastlanmamıştır. Bu nedenle Aydoğdu’nun Ertuğrul Bey dönemini Barış Dönemi diye değerlendirmesine katılmak mümkündür. Burada izlenen yolu Aydoğdu; Domaniç, Camiliyayla, Bozüyük ve Söğüt olarak tarif etmektedir.

Ertuğrul Bey’in ölümünden sonra Beyliğin başına Osman Bey geçmiştir. Osman Bey, babası Ertuğrul Bey’in aksine daha hareketli ve Bizans’ın ve çevre beylerin rahatsız olduğu bir yönetim sergilemiştir. Bunun sonucu olarak da Ertuğrul Bey zamanındaki göç yollarının güvenli durumu sona ermiştir. Osman Bey, ilk iş olarak Karacahisar ile Kulacahisar arasındaki göç yolunu fethetmiştir. Bu fetih göç yaylak ve kışlak arasında beyliğe kolaylık sağlarken beyliğin devlete dönüşmesinde de önemli bir merhale olmuştur. Yazar Aydoğdu, bu fetihten sonra göç yolunun değiştiğini ve Domaniç’ten başlayan göçün, sırasıyla Domaniç Beli, Ermeni Beli ve Söğüt’te sona erdiğini belirtmektedir. Ayrıca Orman Genel Müdürlüğü, ‘Kütahya Domaniç Ekoturizm Alanı Projesi’ adı altında bir proje yürütmektedir. Bilecik sınırlarına kadar gelecek olan projedeki tarihi göç yolunun başlangıcı olarak; Domaniç’in Çarşamba köyünde bulunan Hayme Ana Türbesi belirlenmiştir. Türbeden hareketle başlayan yolculuk, Kütahya’nın Bilecik ile sınırı olan Çukurca Göleti’nde son bulacaktır. Ekoturizm açısından oldukça önemli olan bu girişim sayesinde, tarihi göç yolu tekrar canlanacaktır⁴.

2. Ertuğrul Gazi’nin Domaniç’ten Söğüt’e Geriye Dönüşü Şerefine Oluşturulan Toy:

Selçuklu sultanı I. Alaaddin Keykubat tarafından Söğüt ve Domaniç’in Ikta olarak Ertuğrul Gazi’ye verilmesinden sonra Ertuğrul Gazi, buraları kışlak ve yaylak olarak kullanmıştır. Ertuğrul Gazi aşireti ile birlikte Domaniç’e gider oradan da tekrar söğüt’e dönerdi. Bey’in sağ salim Söğüt’e dönmesinin şerefine büyük bir toy (düğün) kurulurdu. Bu şenlikte Domaniç yaylasında yapılan işleri görüşmek, kazanılan mal ve mülkün muhasebesi tutulur, küsler barıştırılır, gelecek yılın planlaması yapılırdı.

Bu dönem ile ilgili tespitte dayanan sağlıklı verilere ulaşmak oldukça zordur. Yapılan kaynak ve arşiv taramalarında da söz konusu dönem ile ilgili kapsamlı bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak Ertuğrul Gazi’nin Söğüt ve Domaniç arasındaki yolculuğunu ve sonrasını anlatan bilgiler kuşaktan kuşağa ve kulaktan kulağa günümüze kadar, söylenceler olarak gelmiştir. Ancak bu söylenceler tam anlamıyla gerçeği yansıtmamaktadır. Bu sebepten döneme ve söz konusu göç ve göçten sonraki yapılan etkinliklere ait genel geçer tekil bir yaklaşımla dönemin fotoğrafını çekmek oldukça güçtür. Bu sebeple araştırmamızın ilk nüvelerini oluşturduğumuz 2004 yılındaki kaynak kişilerin görüşleri, dedelerinden duydukları, bize yol gösterici olmuştur. Bu çalışmada 2004 yılında 92 yaşında olan, Hicri 1320 (Miladi 1902) doğumlu Fadime Özen’in ve Hicri 1327 (Miladi 1907) doğumlu Arzu İnce’nin anlattıkları oldukça yol gösterici olmuştur. Onlar dedelerinden duyduklarını bize aktarmışlardır. Konuştuğumuz kişiler, dedelerinin de atalarından duydukları kadarıyla diye de eklemiştirler. Fadime Özen ve Arzu İnce Bilecik Pazaryeri Günyurdu Köyü nüfusuna kayıtlı olup, araştırmamıza da konu olan Hacı Bekir Bey’in yakın akrabalarıdır.⁵

Birinci kaynak kişimiz Fadime Özen’in dedelerinden duyduğu Ertuğrul Gazi’nin göçü ve sonrası yapılanlara ilişkin anlatımının, tarafımızdan metine dökülmüş hali aşağıdadır (Özen, 2004);

⁴ www.ogm.gov.tr

⁵ Kaynak kişilerimizden Arzu İnce 2015’te Fadime Özen ise 2016’ da vefat etmiştir.

“Göç her ne kadar Eylül ayında olsa da Ağustos ayının ortasından itibaren, aşiret obalarını toplamaya başlamış. Hayvanlar sayılır, süitten yapılan peynir, yağ gibi yiyecekler yolda zarar görmemesi için korunaklı hale getirilir, taşıma hayvanları tımar edilir, oba direkleri ve ağullar sökülmeğe başlanırmış. Hayvan sayma işlemi hem Domaniç’te hem de söğütte yapılmış. Çünkü yolda, her ne kadar korunaklı olursa da illa ki kayıplar yaşanmış. Bu yüzden hayvanlar ve diğer malzemeler hem hareket noktasında hem de varılan yerde tekrar sayılmış. Yolculuktan önce aşiretin Reisi, Ertuğrul Bey konuşma yapar, dualar okur ve sonra yola çıkılmış. Uzun süren yolculuk sonunda Söğüt’e varılır ve buradaki aşiret mensupları tarafından karşılama yapılmış. Bu karşılamalar, Söğüt’te bırakılan aşiretin temsilcileri tarafından düzenlenmiş. Karşılama, Ertuğrul Bey’in yanındakiler ile birlikte Söğüt’e girişi olan yerde olmuştur. Burada topluca dua edilir ve obaların bulunduğu yere hareket edilmiştir. Obaların bulunduğu yere gelindiğinde, Aşiretin Söğüt’te kalan mensuplarıncı taşıma hayvanları ve diğer hayvanlar ait oldukları yerlere dinlenmeleri için götürülür, göç yolculuğunda yorulanlar obalarına çekilerek dinlenirlermiş. Aynı günün akşamına büyük bir toy düzenlenirmiş. Her obaya yetecek kadar et, pilav ve değişik yemekler yapılmış. Burada oba mensupları gönüllerince yemeklerini yerler ve uzun süredir göremedikleri yakınları ile hâl hatır sorup özlem giderirlermiş. Bu sırada Ertuğrul Bey, yanındaki beylerin toplanmasını istemiş. Ertuğrul Gazi Başkanlığında toplanan oba beyleri, öncelikle beyliklerine karşı çevreden gelecek olan tehditler ve saldırılar üzerine konuşurlarmış”.

Diğer kaynak kişimiz Arzu İnce’de Fadime Özen’in anlattıkları ile benzer şeyler söyledi. Çünkü dilden dile kulaktan kulağa söylene gelen şeyler zamanla, aynı toplum içerisinde aynı söylentiye dönüşür. Bu nedenle onun söylediklerine daha çok Fadime Özen’in anlatımının bittiği yerde devam ettik. Arzu İnce’nin de anlatımı şu şekilde metne dönüştürülmüştür (İnce, 2007);

“Dıştan saldırılar Ertuğrul Gazi için çok önemliymiş. Bu yüzden ilk konu buymuş. Hayvanların büyümesi, çoğalması, gelirin artması, obaların büyüüp sınırların genişlemesi bu toyda konuşulan konulara bağlıymış. Toyda, toplantıda küsler barışmış. Toplantı bitince güreş tutulmuş, cirit oynanmış. Buğur pilavı pişirilip afiyetle yenirmiş. Halen aynı gelenekler devam ediyor. Hatta Ertuğrul Gazi ölünce kabrinin başında Kur’an okunur arkasından bulgur pilavı dağıtılmış. Sonrada pilav yemek şifa demişler. Bugünlerde şifalı pilav denmesi ta o günlerden gelmeymiş”.

Bazı kaynaklarda Ertuğrul Gazi’nin ölümü 1280 olarak gösterilmektedir. Ancak bu konuda henüz tam bir fikir birliğine varılabilmemiş değildir. Ölüm tarihi konusunda birçok farklı tarih olmasına rağmen Ertuğrul Gazi’nin cenazesinin gömüldüğü yer noktasında herkes hemfikirdir. Ertuğrul Bey Söğüt’e gömülmüş ve burası günümüze kadar ulaşabilmiştir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nde 1279 tarihinin, Ertuğrul Gazi’nin çok yaşlanması, dolayısıyla Oğlu Osman Bey’e beyliği teslim etmesinin tarihi olarak ve ayrıca aynı kaynakta Ertuğrul Bey’in ölüm tarihinin 1288 veya 1289 olabileceği yazmaktadır (Başar, 1995; 315). Ertuğrul Bey’in vefat tarihi hakkında başka kaynaklarda da başka türlü tarihler vardır. Ancak araştırmanın konusu itibarı ile asıl amaç vefatından sonra yazlak-kışlak ve toy geleneğinin devam edip etmediği yönündeki elde edilebilecek tespitlerdir.

Bu konuda da değişik görüşler mevcuttur. Osmanlı Devleti’nin kuruluş yılları ile ilgili inceleme ve tespitler yapan Ahmet Akgündüz gibi yazarlar, Osman Gazi’nin beyliğin başına geçmesi ile sınırların genişlemeye başladığını ve genişlenmenin de beraberinde yeni yaylaklar ve kışlaklar getirdiğini belirtmektedirler (Akgündüz, 1999: 39). Beyliğin ilk yerleşim yerlerinden olan Söğüt’te mukim olan obaların yeni fetih edilen yerlere yerleştirildiği de bilinmektedir. Zira birçok kaynakta Osman Gazi, silah arkadaşlarını değişik yerlere yerleşim yerleri kurmak üzere görevlendirdiğini yazmaktadır. Hal böyle olunca Söğüt, ilk yıllarda ana merkez konumunu

koruduğu apaçık ortadadır. Ertuğrul Gazi'nin sağlığında bir Ahi Şeyhi olan, Edebalı ile de irtibatlıdır. Bunu bazı kaynakları incelediğimizde ve menkıbevi özellik gösteren nasihatlerden anlıyoruz. Toplanan kurultaylarda ve diğer günlük faaliyetlerde bu Őeyhin muhakkak ki etkisi olacaktır. Çünkü Ertuğrul Gazi, gaza ve cihat ruhunu iyi bilen beylerdendir (Sarı, 2016; 38).

Osman Bey'in genişleme siyaseti, çevrede bulunan diğer Türkmen Beyleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar sınırların genişlemesini sağlamıştır. Bu genişleme devletleşmeye kadar gitmiştir. XIII. Yüzyılın ortasından itibaren Anadolu'daki otoritesini yitirmeye başlayan Anadolu Selçuklu Devleti, yüzyılın sonunda yıkılmış denecek kadar kötü vaziyetteydi. Bu durumu da iyi değerlendiren Osman Gazi, beyliğinin devlet olmasında bu durumu da iyi değerlendirmiştir. Sırasıyla çevre Türkmen beylerini kendine bağlamış, Yenişehir, Yarısar, Bilecik, Mudurnu, Karacahisar, İnegöl'ü fetih etmiştir. Bizans tekfurları ile ciddi anlamda mücadeleye girişen Osman Gazi, onlardan önemli yerler almıştır. Bu süreçte izlenen fetih politikaları kışlak ve yazlak geleneğini ya unutturmuş ya da bu geleneğin yapılması için vakit kalmamasına neden olmuştur (Akgündüz, 1999: 40).

3. Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Bekir Bey'in Ziyareti:

Hacı Bekir Bey, Hicri 1264(1848) yılında Eskişehir'in Kuyucak köyüne sekiz kilometre uzaklığındaki "Konnamış" mevkiinde doğmuştur. Babası tarafından iyi bir yönetici olarak yetiştirilen Bekir Bey çevresindeki Karakeçili Aşiretlerinin teşkilatlanmasında büyük yararlar sağlamıştır (Bayar, 2004: 67).

Bursa Valisi Ahmet Vefik Paşa, Hacı Bekir'e çevresindeki Yörük aşiretlerinin denetlenmesi ve yönetilmesi görevini vermiştir. Bu görevden sonra da kendisi, Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Bekir olarak anılmaya başlanmıştır. Bu görevle Hacı Bekir Bey, çevresinde kendisine tabi ve iskân olan Karakeçili köylerinin hane ve nüfus sayılarını tespit etmek amacıyla bir sayım yapmıştır. Bu sayımda İç-Batı Anadolu'da XIX. yüzyılın sonlarında 100'den fazla köy, 2856 hane ve 14521 nüfus tespit etmiştir. Ancak Hacı Bekir Bey bu tespitlerinde Manisa, Balıkesir'deki gibi Yörükler sayım dışı bıraktığı gibi Ayrıca Eskişehir, Kütahya, Aydın, Afyon, Uşak, Bursa, Adapazarı, Kocaeli gibi illerdeki Karakeçili Yörükleri de kısmen sayılmıştır. Ayrıca konargöçer haldeki karakeçililerden hiç söz edilmemiştir. Eksik de olsa yapılan bu çalışma, günümüzdeki birçok çalışmaya yön verecek niteliktedir.

Hacı Bekir Bey'in yararlı çalışmalarından biri de Yörük aşiretleri tarafından "dedemiz" olarak ifade edilen Ertuğrul Gazi'nin kabrine yönelik olmuştur. Uzun yıllar ihmal edilen Ertuğrul Gazi Hacı Bekir Bey'in aşireti ile yaptığı ziyaret ile tekrar hatırlanmıştır. Hacı Bekir Bey aşireti ile birlikte Ertuğrul Gazi'nin kabrini ziyaret ederek bol bol dua etmiştir. Yapmış olduğu ziyareti Dönemin Padişahı İkinci Abdülhamit'e iletilmek üzere telgraf ile seraskere bildirmiştir (BOA, 1901: 54/222). Hacı Bekir'in 'Makam-ı Ali-i Seraskeriye cenabı hak sevgili padişahımız Efendimiz hazretlerine' ve Rumi 8 Teşrinievvel 1317 (Miladi – 21 Ekim 1901) tarihli telgrafı Osmanlı arşiv belgelerine Şu Şekilde yansımıştır,

"Makam-ı Ali-i seraskeriye cenabı hak sevgili padişahımız efendimiz hazretlerine Ceddi-pak-i hazreti Őekin Őahi Ertuğrul Gazi hazretlerinin türbe-i münevver-i bu sene dahi bermutat-ı ziyaret resm-i icra ve bu vesile ile dua-i bilhayr-ı hazreti hilafet penabi tekrar aled tekrar yad ve teskar edilmiştir. Eskişehir ve Söğüt kazaları memurini mülkiye ve askeriyesiyle ve eşraf ve abalisi taraflarından hakek kemteranenimizde edilen hürmet ve riayetin teşekküratını ifade acımız derkar buyrulduğundan heman secde-i Őükranı kapılarak halife-i azamımız efendimiz hazretlerini dünyalar durdukca Şan ve Őevketinde taht-ı ali bahtı Osmanilerinde daim buyursun. Duası ref-i bariyah-ı cenab-

ı perverdigarı ederek bin-i avded de tekrar muhteremi tavaf ile bugün avdet olunduğu maruzdur.”

Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir'in Ertuğrul Gazi türbesi ziyaretini içeren telgrafa serasker, iki gün sonra cevap vermiştir. Bu telgraf da Osmanlı arşiv belgelerine aşağıdaki şekilde yansımıştır;

Ceddi pak hazreti zıllullahi Ertuğrul Gazi Hazretlerinin merkad-i tabenablarının bu sene dahi ziyaretle bediyye-i mefruzul edayı hazreti hilafet penahi beravarde-i lisan-ı ubudiyet ve sadakat-ı edildiğine ve ifadat-ı saireye dair Karakeçili aşireti reisi Hacı Bekir Bey tarafından vürud eden talgrafname meşmulü niğabı meali penahi ali buyrulmak üzere aynen ve lefen arz-ı takdim kılınmış olmağla ol bab da emir ve irade efendim hazretlerininindir.

Uzun zamandır unutulmuş Ertuğrul Gazi, Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir Bey sayesinde tekrar hatırlanmıştır. Bu hatırlayışta İkinci Abdülhamit'in 'öz hemşerilerim' diye tanıttığı Ertuğrul Süvari Alayı'nın büyük bir katkısı olduğu da muhakkaktır. Padişah XIX. Yüzyılın sonunda değişen dünya şartları ve istihbarat yapılanmalarında, güven duyduğu bir orduya ihtiyaç hissetmiştir. Bu ihtiyacın sonucu olarak da Söğüt ve civarından seçtiği iki yüz kişilik bir alay kurmuştur. İkinci Abdülhamit'in bu hamlesi çevredeki Karakeçili aşiretlerini oldukça memnun etmiş ve padişahın bu öze dönüşü onlarda Ertuğrul Gazi'nin tekrar hatırlanmasına sebebiyet vermiştir.

Karakeçili Aşiret Reisi Hacı Bekir Bey'in çevredeki Karakeçili aşiretinde tarihsel şuurun tekrar canlanması konusundaki cabaları ve diğer yararlı işleri gözden kaçırmamıştır. Kendisi ve yanındakiler altın ve gümüş madalya ile taltif edilmişlerdir (BOA, 1901: 56/113. Bu taltif Osmanlı arşiv belgelerine aşağıdaki şekilde yansımıştır;

“Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir Bey ile Hacı Osman Beyzade Hacı Mehmet ve Turmuş Beyzade Ahmet ve Hikmet Beyzade Hikmet ve Turgut Zade Hacı Mustafa ve Mehmet Rıza ve Aşiret Serçavuşu Mehmet Beylere altın ve gümüş imtiyaz madalyası ihсан buyrulduğundan muamele-i lazımenin ifası şeref sadır olan irade-i seniyye-i cenabı hilafet penahi-i iktiza-i celilinden olmakla ol babda emr-i ferman hazreti veliyyül emrindir.

Mabeyni Hümayun-u cenab-ı müllükane baş kitabet-i celilesine

Cenabı Rabbi Mennan veliyyi nimet bi imtinan şebriyar-i hamilül-ü ihсан efendimiz hazretlerinin ömrü şevketi şabanelerini müzded buyursun.

Karakeçili aşireti reisi Hacı Bekir Bey kullarıyla ümera-ı aşiretten altı zatı ihсан ve yaveran hazreti şebriyareden Raşit Bey bendeleriyle, irsal buyrulan altın ve gümüş imtiyaz madalyaları bugün daire-i hükümette memurini müllük-i askeriyeye ulema hazır olduğu halde ümera-i mumailiyhim bendelerinin seniyye-i sadakatlarına talik olunarak, iş bu lutfu celil-i hilafet penahi nimet-i azami vesilesiyle dahi davatı hayriyye-i hazreti hilafet penahi yad ve tekrar ve ref-i kabulgah-ı cenabı perverdigar kılındığı maruzdur.”

15 Teşrinievvel 1317

Eskişehir Kaymakamı

Selabaddin

4. Günyurdu (Bakraz/s) Karakeçililerinin Ziyaretleri;

Hacı Bekir Bey'den sonra, aşiret bazında oba kurarak yapılan ziyaretler, uzun yıllar Günyurdu (Bakraz⁶) Karakeçilileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Eskişehir'de yaşayan Hacı Bekir

⁶ Bazı kaynaklarda köyün adı *Bakraz* olarak geçmektedir. Ancak köylülerle yaptığımız görüşmelerde *Bakraz* olarak söylendiğini öğrendik. Köyün adı daha sonra *Günyurdu* olarak değiştirilmiştir.

Bey'in vefatından sonra yakın akrabaları bu köye yerleşmişlerdir.

Çevre yörük köylerinin çoğunda Hacı Bekirler diye bir sülale vardır. Yapılan araştırmalarda, Günyurdu, Küçük Elmalı, Aksu, Muratdere, Oğlakçı, Aşağı Armutlu köylerinde 'Hacı Bekirler' ismiyle sülaleler mevcut olduğu görülmüştür. Bu sülalelerin, aşiret reisi Hacı Bekir Bey'in devamı olduğu inancı yaygındır. Görüşülen bazı sülale mensupları, sülalesinin menşeyini Hacı Bekir Bey'e dayandırırken, bazıları da Hacı Bekir Bey'i tanımadıklarını belirtmişlerdir (Burgaz, 2010). Bu durum Aşiret reisi Hacı Bekir bey üzerine kapsamlı araştırmaların yapılamamış olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Oysa ki Hacı Bekir Bey, bir önceki başlıkta da belirtildiği gibi, nüfusun sayılması, aşiretlerin yönetilmesi, denetlenmesi gibi önemli sayılabilecek görevleri yürütmüş önemli şahsiyetlerden biridir.

Resim 6: Hacı Bekir Bey'in Günyurdu (Bakraz) köyündeki birinci ve ikinci kuşak akrabaları (Ateş, 2009; 4).

Yukarıdaki fotoğrafta Karakeçili aşiret reisi Hacı Bekir Bey'in Bakraz köyündeki birinci ve ikinci kuşak akrabaları görülmektedir. Bu köydeki Hacı Bekir aşiretinin temsilcileri bu ailedir. Aile, 'Aksu' soy ismini almışlardır. Aşiret mensubu kişilerin isimleri soldan sağa şu şekildedir; Emin Aksu, Bekir Aksu (öndeki çocuk), Halil İbrahim Aksu, Emine Aksu (Daha sonra Değirmen soyismini almıştır), Gülsüm Aksu (Halil İbrahim Aksu ile evlidir), Fadime Aksu (Aşiret içerisinde 'goca ebe' diye anılmaktaydı), Ümmü Gülsüm Aksu (Burgaz, 2010).

Hacı Bekir Bey ile ilgili yapılacak sosyal, kültürel ve iskana yönelik çalışmalar, gerek XIX. Yüzyıl Anadolu coğrafyasının sosyo ekonomik ve kitlesel dönüşüm tarihine gerekse yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin erken dönemine ışık tutacaktır. Hacı Bekir Bey'e ilişkin Osmanlı Arşivinde yapılan araştırmalarda dört adet belgeye rastlanılmıştır. Bunlardan iki tanesi, makalenin konusu ile yakından ilişkilidir. Bunlar, Hacı Bekir Bey'in dedesi Ertuğrul Gazi'yi anmak için yaptığı etkinliği anlatan telgrafı ve seraskerin kendisine dönüş telgrafı ve Hacı Bekir Bey'in taltif edilmesini içeren arşiv belgeleridir. Bekir Bey ile ilgili son belge ise Ziraat Bankası ile ilgili olup aşar borçlarını içeren bir belgedir. Meskûn halde bulunan diğer Karakeçili ailelerle kısa zamanda kaynaşan Hacı Bekir Bey'in yakınları atalarının başlattığı ziyaret geleneğini bu köyde de

devam ettirmişlerdir. Hacı Bekir Bey ile tekrardan hatırlanan Ertuğrul Gazi türbesi ve belli bir zamana kadar sadece Günyurdu köyü yörükleri tarafından yapılagelmesi nedeniyle, bu köydeki Hacı Bekirler sülalesinin aşiret reisi Hacı Bekir'in devamı ya da çok yakınları oldukları muhtemeldir. Çünkü türbe ziyareti, Cumhuriyetin kurulmasından sonra da uzun yıllar sadece eski adıyla Bakras (Günyurdu) Yörükleri tarafından icra edilmiştir (Kaymak, 2001; 6).

Resim 6: Günyurdu (Bakras) Karakeçililerinin Kurdukları Eski Obalardan Biri (Ateş, 2000, 5)

Yukarıdaki fotoğraf 1975 tarihine aittir. Bu tarihte Söğütte tek oba bulunuyordu. O da Bakras Yörüklerince kurulan obadır. Fotoğrafi bize aktaran Celali Ateş, bu ihtiyarları tanıdığını ve babalarından ve dedelerinden gördükleri şekliyle obalarını kurduklarını kendisine anlattıklarını belirtmiştir. Bu ihtiyarlar sülalelerinin beyleridirler. Bu sülaleler soldan sağa Emin Çavuşlar, Gamsızlar, Goca Aliler, Uzunlar şeklindedir. Edinilen bilgi ışığında, her ne kadar fotoğraf günümüze çok yakın olsa da Türkiye'nin gerek cumhuriyet öncesi gerekse erken cumhuriyet dönemine ilişkin önemli ipuçları vermektedir. Sülale beylerinin, fotoğraftan anladığımız kadarıyla, ortalama yaşlarının 70 yaşın üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu durumda onların doğum tarihleri Miladi 1900'lü yılların başlarına denk gelmektedir. Yani onların babaları ve dedeleri Osmanlı Devleti'nin XVIII. Yüzyılın sonlarına ve XIX. Yüzyılın başlarına tanıklık etmiş kişilerdir. Bu sebepten bu kişilerin söylemleri oldukça önemlidir. Onların *'babalarımızdan ve dedelerimizden gördüğümüz kadarıyla...'* demeleri bu sebepten önem arz etmektedir (Ateş, 2000).

Köyün ihtiyarları ile yaptığımız görüşmelerde Hacı Bekir Bey'in yakınlarının köye gelmesinden önce de Ertuğrul Gazi'yi ziyarete gidildiğini öğrendik. Ancak bu ziyaretler birbirinden bağımsız olarak Karakeçili ailelerce Eylül ayı içerisinde yapılan ziyaretlerdi. Bekir Bey'in yakınlarının köye göçmesinden sonra ise bu ziyaretler, köylünün topluca hareket etmesini sağlamıştır. Toplu halde yapılmaya başlanılan bu ziyaretlerde Ertuğrul Gazi'nin kabrinin yakınlarına oba da kurulmaya başlanılmıştır. Bu sayede de günü birlik yapılan ziyaretler haftalığa uzamıştır. Toplu yapılmaya başlanılan ziyaretler eskilere nazaran daha da renkli geçmesini ve ziyaretlerin bir sistematığe kavuşup uzaklardaki Karakeçililerinde yapılan bu etkinliklerden haberdar olmasını sağlamıştır (İnce, 2007).

Oba, yakın çevredeki Küçük Elmalı (Yörük Elmalı), Aksu Tekke gibi Karakeçili köyleri ve çevreden misafirler tarafından ziyaret edilmiştir. Daha sonraları yakın çevredeki diğer Karakeçili köyleri de Türbe etrafında oba kurmaya başlamışlardır. Bakras Karakeçilileri gelen misafirlerine Ertuğrul Gazi'nin yıllar öncesinde pişirdiği şekline ve malzemesine sadık kalarak hazırladıkları *Etlî Bulgur Pilavını* ikram etmişlerdir. Bunun yanında Karakeçili adetlerinde olmazsa olmaz diye tabir edilen *gözleme* ve *yayık* ayranın da ikramı yapılır ve gelenlere yörük adetlerinden gelin alma, gelin yası, halk oyunları vb. etkinlikler düzenlenerek kültürün tanıtımı yapılmıştır (Özen, 2004).

Gözleme ve Etlı Bulgur Pilavı obanın değişilmez menüsüdür. Gözleme ve pilav için köylülerden yardım toplanırdı. Her hane, bu şenlikler için bulgurunu ve ununu çok önceden hazırlardı.

Resim 7: Günyurdu (Bakras) Karakeçililerine Mensup Yörüklerin Gözleme yapımı (Ateş, 2000:5).

Uzun yıllar kendi imkânları ile dedeleri Ertuğrul Gazi'nin kabrini ziyaret edip, karakeçili adetlerini yâd eden Bakras Karakeçililerine, zamanla Küçük Elmalı, Aksu Tekke gibi Yörük köylerinden de katılımlar oldu. Her geçen yıl kurulan obalara gelen ziyaretçi sayısı arttı. Bu da ister istemez yerel yönetimleri harekete geçirdi. Bunun sonucunda da yerel yönetimler ziyaret ve şenliklerin hem organizasyonunu hem de ziyaretçilerin geliş gidişlerini üstlendiler.

Bizzat bu şenliklere katılan Gülsüm Özbek ile 2010 yılında yaptığımız görüşmede, ilk dönemlerden günümüze kadar gelen adetler üzerine bazı tespitler yaptı. Bu tespitler Şu şekildedir (Özbek, 2010);

“Şenliklerden bir ay önce Söğüt'ün mülki amiri ve şenlik beyeti köye gelir, program köylünün görüşünü alınarak oluşturulurdu. Köylüler daha önceleri kendi imkânları ile kimi zaman at sırtında kimi zaman yaya olarak Söğüt'e ulaşırlardı. Bizim analarımız çok atla gitmişler. Şenliğin yerel kaymakamlıkça desteklenmeye başlamasıyla Yörükler köylerinden, Söğüt'ten gönderilen vasıtalar sayesinde Söğüt'e ulaşmaya başladılar. Şenlik üç gün sürerdi. Bakraz köyüne, Kaymakamlık Cuma gününden bir kamyon gönderirdi. Bu kamyona, kurulacak obanın, orada pişecek gözlemenin tüm malzemeleri yüklenir, köyün gençlerinden ve ihtiyarlarından oluşan bir ekip Söğüt'e getirilirdi. Bu ekip Cuma gecesinden obalarını kurarlar, gözleme için hazırlıklar yaparlardı. Cumartesi günü ise Kaymakamlık köye büyük bir otobüs gönderir, yöresel kıyafetli Yörükleri Söğüt'e getirirdi”.

BENĞİ

DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Resim 8: Bakras Karakeçililerinin Halk Oyunları Ekibi-Söğüt Şenlik Sahası (Ateş, 2001:8)

“Söğüt’e gelen Karakeçililer, cumartesi gecesi düzenlenen gece etkinliklerinde yakın ve uzak çevreden gelen tüm misafirlere karakeçili adetleri ile ilgili bir program sunarlardı. Bu adetler temsili olarak gerçekleştirdikleri kına gecesi, gelin yası, folklor gösterileri vb. etkinliklerden oluşurdu. Pazar sabahı ise hükümet konağı önünde şenliğe gelen tüm Yörükler toplanır, açılış konuşmaları yapıp Karakeçililer halk oyunlarını gösterilerini yaparlardı”.

Resim 9: Bakras Karakeçililerinin Tören Alanından Ertuğrul Gazi Türbesine Yürüyüşleri (Ateş, 2001:9).

“Tören bitiminde de topluca Ertuğrul Gazi’nin türbesine gidilir burada mevlit-i Şerif ve toplu dua yapılırdı. Sabahın erken saatlerinde Karakeçili analar obada sacanın altını yakarlar, misafirlere gözleme ve yayık ayranı ikram etmeye başlarlardı. Toplu duadan sonra şenlik sabahında cirit müsabakaları, folklor gösterileri ve arkasından da ikrama geçilirdi. İkrâm Ertuğrul Gazi’den, günümüze kadar gelen geleneksel hale dönüşmüş etli bulgur pilavıdır. Yanında üzüm de ikram edilirdi. Kazanlarda piştikten sonra teknelere koyulan pilav, tüm misafirlere ikram edilir şifa niyetine yenirdi”.

Resim 10: Bakras Karakeçililerinin Türbe Önündeki Toplu Duaları(Ateş, 2001:6)

5. Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı'nın Şenlikleri Üstlenmesi;

1984 yılından itibaren kurulan "*Ertuğrulgazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri Vakfı*" bu geleneği sürdürme görevini üstlenmiştir. Bu tarihten itibaren yapılan tüm şenlikler daha organize olmuş, yurtdışından ve yurt içinden büyük katılımlar gerçekleşmiştir. Özellikle Türki Cumhuriyetlerden Söğüt'e çadır kurup kendi kültürlerini tanıtmak için ekipler gelmişlerdir. Ayrıca Vakfın organize ettiği şenlik programında bu misafirlerin kendi folklorlarının örneklerini sunmaları sağlanmıştır. Bu da uzak diyarlardaki kardeşlerimizin bu coğrafyalarda yaşayanlar tarafından yakından tanınmasını sağlamıştır.

Vakıf şenliklerin gelişip büyümesi için büyük bir çaba harcamıştır. Tüm Karakeçili Aşiret mensuplarının bu alanda temsil edilmesine özen göstermiş, Urfa'dan Bursa'ya kadar Anadolu'daki Karakeçilileri şenliklere davet etmiştir. Karakeçililer de bu davete karşılık olarak atalarından öğrenip, buldukları coğrafyanın renkleriyle donattıkları folklorik özelliklerini bu alanda sergileme fırsatı bulmuşlardır.

Vakıf, şenliklerin sivil toplum kuruluşları tarafından benimsenmesine de ayrıca önem vermiştir. Son zamanlarda Türkiye'nin birçok değişik bölgesinden gelen Sivil Toplum Kuruluşu çadırlar kurup şenliğe renk katmaktadırlar.

Sonuç

Ertuğrul Gazi söğüt ve Domaniç arasındaki yazlak ve kışlak göçü, zaman zaman efsanevi anlatımlara dayanarak günümüze kadar gelmiştir. XII ve XIII. yüzyıl kaynaklarında nadir olarak bahsedilen göç ve hikayesi, daha çok dilden dile, kulaktan kulağa şekliyle günümüze ulaşmıştır.

Yazlak ve kışlak arasındaki göç muhakkaktır. Göçün hangi yollar kullanılarak yapıldığına dair muğlak ifadeler olmasına rağmen, aşağı yukarı yollar tahmin edilebilmektedir. Bununla ilgili özellikle Orman Genel Müdürlüğü'nce 'Kütahya Domaniç Ekoturizm Alanı Projesi' yürütülmektedir. Bu proje kapsamında Söğüt ve Domaniç arasındaki göç yolu günümüze kavuşturulacaktır.

II. Abdülhamit'e kadar, Domaniç'ten Söğüt'e yapılan göç ve sonrasında Söğüt'te düzenlenen etkinlikler ile ilgili somut bilgilere ulaşmak oldukça güçtür. Bunlara sadece canlı

kaynaklardan ve bu kaynakların büyük dedelerinden duydukları kadar vakıf olabiliyoruz. Bu anlamda Bilecik Pazaryeri Köyü'ndeki 2001'te başlayan görüşmeler ile elde edilen bilgiler kullanılmıştır. Kaynak kişilerin anlatımları ışığında II. Abdülhamit'e kadar olan döneme ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ancak bu anlatıların da geçerliliği, tartışmaya açık bir konudur. Bu çalışmada yapılmak istenen, II. Abdülhamit döneminde şenliklerin başlamasına kadar olan döneme ait bizzat bölgede bulunup kendilerini Ertuğrul Gazi'nin torunu olarak sayan insanlardan duyduklarımızı kayıt altına almaktır.

Bu insanların söylemleri ile Karakeçili aşiret Reisi Hacı Bekir Bey'in ziyareti arasında bağlantı vardır. Çünkü bu insanlar Hacı Bekir Bey'in yakın akrabalarındadır. Bilecik ili Pazaryeri İlçesi Günyurdu Köyü'ne mensup bu kişiler, Hacı Bekir Bey'in sülalesindedir. Yapılan çalışmalar, erken cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında uzun yıllar bu köy mensuplarının Söğüt'te Ertuğrul Gazi türbesinin hemen yanında oba kurup, dedemiz dedikleri Ertuğrul Gazi için dua ettikleri ile ilgili tespitler ortaya çıkarmıştır. Bu köy mensuplarının dışında, oba kurup konaklayan başkaca bir yörük topluluğu uzun yıllar görülmemiştir. Bu bağlamda bu köy mensuplarının, göçü ve şenlikleri benimsemeleri ve devam ettirmelerini göz önünde bulundurursak, geçmiş dönemlere ait ipuçlarını, bu köylülerin atalarında bulmak mümkündür. Bu da ancak yaşayan yaş ilerlemiş insanları dinleyerek, dedelerinden duyduklarını aktarmaları istenerek mümkün olacaktır. Öyle de yapılmıştır. 2004 yılında başlayan araştırmamız, 2010 yılına kadar devam etmiştir. Köyün en yaşlı insanlarına göç ve sonrası ile ilgili bildikleri sorulmuştur.

Günyurdu/Bakras yörükleri tarafından kurulan obaya, zamanla diğer yörük topluluklarının da katılımıyla yeni obalar eklenmiştir.

Ulusal boyutta devlet politikasına dönüşen Ertuğrul Gazi'yi Anma ve Söğüt Şenlikleri günümüzde de halen devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, A.(1999). Bilinmeyen Osmanlı. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Bayar, M. (2004). *Karakeçili Yörük Aşireti'nin Eskişehir'e İskanı*. İstanbul: Lider Ajans Matbaacılık.
- Bulduk, Ü. (1997). "İdari ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*. 19-30, 37-52.
- Çay, A. (1988). Ertuğrul Gazi, Karakeçililer ve Söğüt Yörük Bayramı. III. Osmanlı Sempozyumu. Söğüt.
- Çay, A. (1993). *Her Yönüyle Kürt Dosyası*. Ankara: Turan Yayıncılık.
- Demirtaş, F. (1949). "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Oğuz Boyları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 7-2, 321-365.
- Ertem, A. (1957). *Namık Kemal'in Şiirleri*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Eröz, M. (1969). *Sakarya'nın Hizmetinde Yeni Bir İctimai İlim ve Sosyal Antropoloji*, İstanbul: Üniversitesi Yayınları.
- Gürbüz, M. (1997). *Kürtleşen Türkler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gülensoy, T.(1994). "Karakeçili", *Ortadoğu Gazetesi*, 22 Aralık, 2.
- Kardoğan. A. (2006-b). "Köktürk Yazıtları'ndaki Türük Oğuz Begleri Bodun Eşidiñ ve Oğuzı Yeme Tarkınç Ol Temiş Cümlelerinde Geçen Oğuz Kelimesi Üzerine". *Ahmet Yesevi Üniversitesi Bilig Dergisi*, 13-20.
- Kottak, C.P. (1991). *Cultural Anthropolgy*. New York: Fifth Edition.
- Sevgi, A.(1999). "Osmanlı'da Devlet Adamı". Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Uluslararası Kongre, 7-9 Nisan, Selçuk Üniversitesi, Konya.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

- Sümer, F. (1989). Kayı Boyu ve Karakeçililer. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
Talas, M. (2005). “Tarihi Süreçte Türk Beslenme Kültürü ve Mehmet Eröz’e Göre Türk Yemekleri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 273-283.
Yayla, Yasemin. (2001). *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti’nde Bürokratik Yapı (1520-1566)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
Halaçoğlu, Y.(2006). *XVIII Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Halaçoğlu, Y.(1999). “Anadolu İskanında Urfa ve Çevresi”. Şanlıurfa: *Türk Kültüründe Karakeçililer Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 1999.
Kütahya Valiliği. Kuruluşun Anası Hayme Ana-Devlet Ana. Kütahya, Kütahya Valiliği Yayınları.

_____ **B.O.A.**, Y..MTV., 222/54, H-10.07.1319

_____ **B.O.A.**, Y. PRK. UM, 56/113, H- 15.07. 1319.

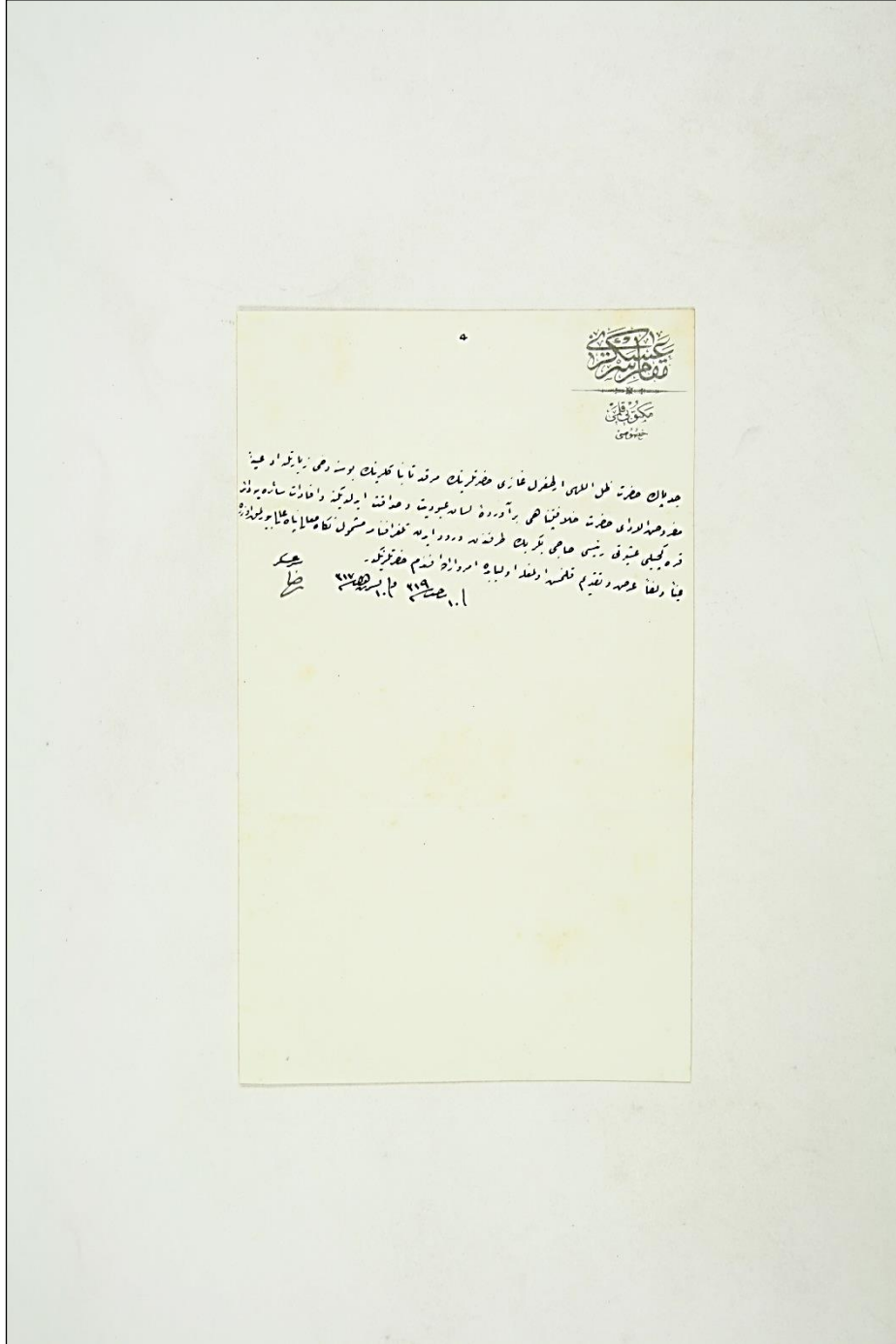
Röportajlar

- Mustafa Kaymak, Görüşme Tarihi(2001).
Fuat Selbes, Görüşme Tarihi (2010).
Mehmet Selbes, Görüşme Tarihi, (2010).
Arzu İnce, (D.T. Hicri 1327) Görüşme Tarihi: 08.07.2007.
Fadime Özen, (D.T. Hicri 1320) Görüşme Tarihi: 02.05.2004.
Celalettin Ateş Görüşme Tarihi(2009).
Alper Berber, Görüşme Tarihi(2010).
Adem Burgaz, Görüşme Tarihi (2010)
Özlem Ak, Görüşme Tarihi(2010)
Gülsüm Özbek, Görüşme Tarihi(2010)

İnternet Siteleri:

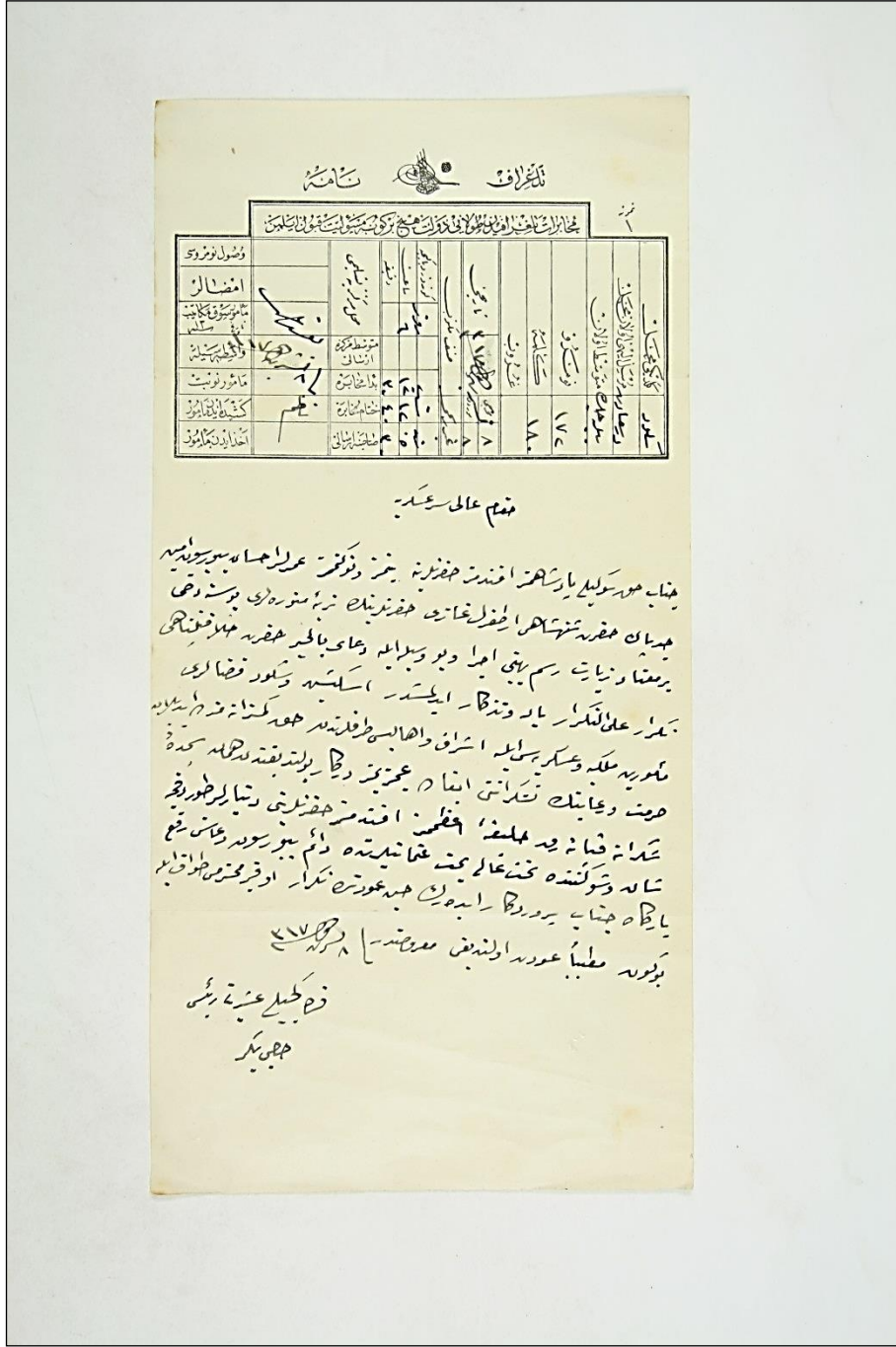
- www.sivereknet.com/ E.T., 09.09.2010
www.kulturturizm.gov.tr/ E.T., 01.05.2010
www.karakecili.bel.tr E.T., 09.10.2010
www.karakecili.gov.tr E.T., 06.07.2010
www.karakecili-asireti.com E.T., 04.03.2010
www.bakraz.tr.gg E.T., 12.08.2010
www.gunyurdu-bakraz.com E.T., 05.06.2010
www.kuyucakkoyu.org E.T., 12.10.2010

EKLER

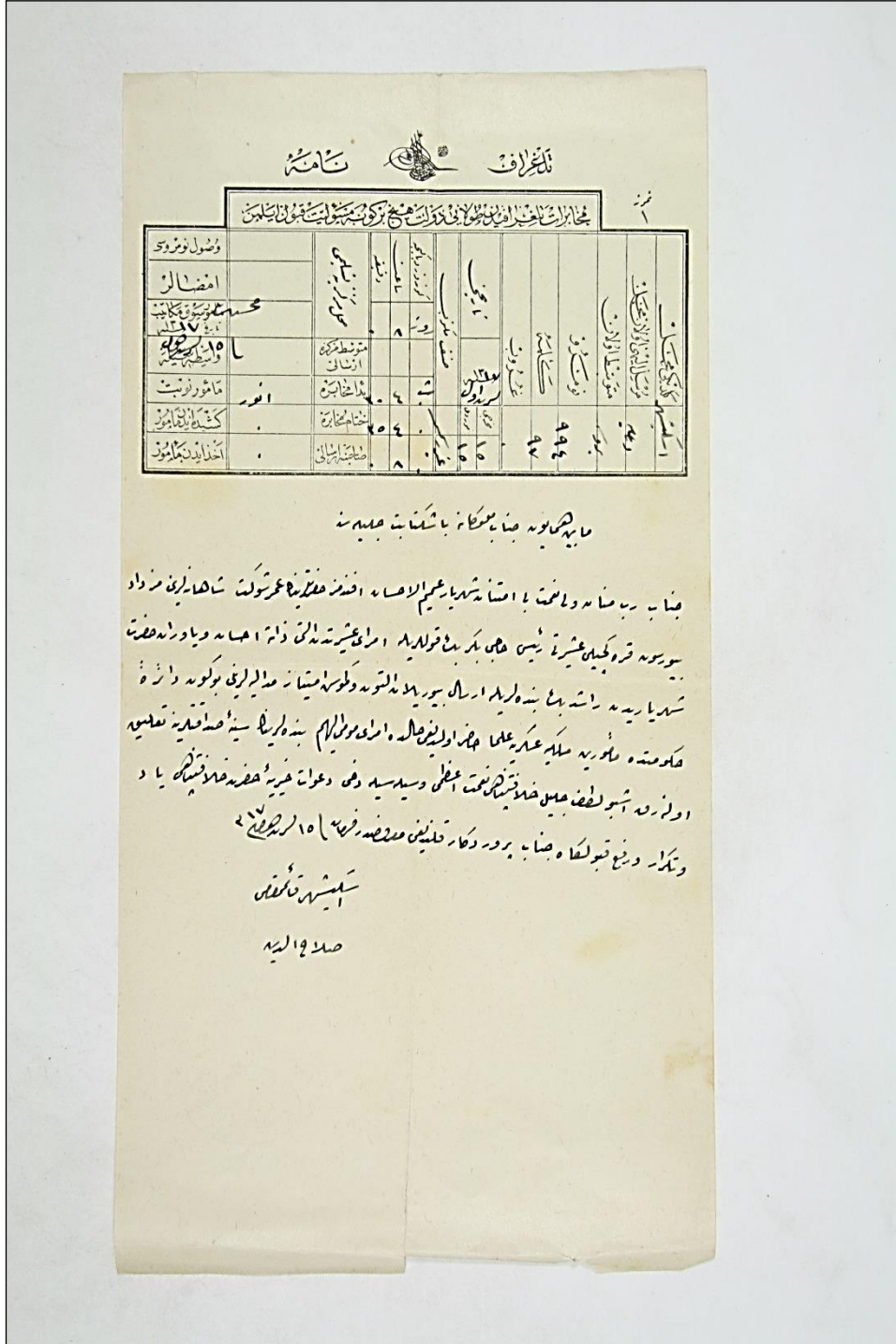

Ek-1 Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaret ettiğine dair Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir'den alınan telgrafın Seraskerlik'çe takdimi. (Telgraf 1)

Ek-2 Ertuğrul Gazi'nin türbesini ziyaret ettiğine dair Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir'den alınan telgrafın Seraskerlik'çe takdimi. (Telgraf 2)

Ek – 3: Karakeçili Aşireti Reisi Hacı Bekir ve diğer kişilere altın ve gümüş madalyalar verildiği.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Sosyal Bilimler
Gönderilme Tarihi : 8 Mart 2022
Kabul Tarihi : 6 Mayıs 2022

**OSMANLI DÖNEMİNDE ANTAKYA VE YAKIN ÇEVRESİNDE
ZEYTİNCİLİK FAALİYETLERİ**

Olive Culture Activities In Antakya And Its Close Environment In The Ottoman Period

*

Hasan ATEŞ

(ORCID: 0000-0002-1818-1108)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Ateş, Hasan, “Osmanlı Döneminde Antakya Ve Yakın Çevresinde Zeytincilik Faaliyetleri”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 43-76.

Apa: Ateş, H. (2022). “Osmanlı Döneminde Antakya Ve Yakın Çevresinde Zeytincilik Faaliyetleri”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 43-76.

Özet

Ülkemizin önemli bir kenti olan Antakya, 1939 tarihinde Hatay adını alarak dünya tarihinde yeni bir kimlik kazanmıştır. Tarihin her devrinde ürettiği katma değer ile insanlığın gündeminde yer alan Hatay, zeytin ve zeytin ürünlerinin üretimi konusunda da ilkçağlardan beri adından söz ettirmiştir. Bölgede üretilen zeytin ve zeytin ürünlerinin kalitesi dünya çapında ün salmıştır. Hatay'ın ekonomisinde önemli bir değere sahip olan zeytin, zeytinyağı ve zeytin mamulleri eski çağlardan itibaren bölgeden gemilerle taşınarak ticari bir ürün olarak dünya pazarlarında yer almıştır. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren devam eden bu gelenek kentin 1516'da Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi ile de sürmüş ve zeytinyağı ve ürünleri Baharat Yolu'nun son noktası olan Doğu Akdeniz'den Avrupa'ya ihraç edilmeye devam etmiştir.

1918-1938 yılları arasında Türklerin elinden çıkan ve Fransızların sömürgesi haline gelmesiyle zeytincilik konusunda sekteye uğrayan kent, 1939 yılında tekrar anavatana dâhil olmasıyla zeytinyağı ticareti normal dağıtım seyrine kavuşmuş ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.

* Bu makale, yazarın Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayeti olarak Hatay'ın Osmanlı Devleti'nden cumhuriyet dönemine kadar zeytin ve zeytin ürünlerinin üretim ve satış serüveni incelenmiştir.

Çalışmamızda Osmanlı döneminde Antakya merkezli zeytin ziraatı, zeytinin kullanımı, zeytin ve zeytin ürünlerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve dinî kullanım alanlarına dair geniş bilgiler verilerek ülkemizin zeytincilik sektörü için bir gelecek perspektifi çıkarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hatay, Antakya, Zeytin, Zeytinyağı.

Abstract

An important city of our country, Antakya took the name of Hatay in 1939 and gained a new identity in the world history. Being on the agenda of humanity with the added value it has produced in every period of history, Hatay has made a name for itself in the production of olive and olive products since ancient times. The quality of olives and olive products produced in the region has gained worldwide fame. Olives, olive oil, and olive products, which have an important value in the economy of Hatay, have been transported by ships from the region since ancient times and have taken place in world markets as a commercial product. This tradition, which has been continuing since the first periods of history, continued with the conquest of the Antakya by the Ottoman Empire in 1516, and olive oil and its products continued to be exported to Europe from the Eastern Mediterranean, the last point of the Spice Road.

The region came out of the hands of the Turks and became a colony of the French between 1918 and 1938. When it rejoined Turkey in 1939, olive oil trade returned to normal distribution, and has continued to present increasingly. In our study, the adventure of the production and sale of olive and olive products of Hatay as a province of the Republic of Turkey from the Ottoman Empire to the present day was investigated. However, the survey in the last section of our study was limited to the district of Altınözü due to some problems in the field. General results were tried to be reached by making use of researches made by different institutions in order to reach general evaluations about Hatay in general.

In our study, it has been tried to draw a future perspective for the olive sector of our country, in the example of Altınözü, by giving extensive information about olive agriculture, usage of olives, and economic, social, cultural and religious areas of usage of olive and olive products from the Ottoman Empire to the present day.

Keywords: Ottoman, Hatay, Antakya, Olive, Olive Oil.

Giriş

Akdeniz Bölgesi'nin doğusunda yer alan Antakya, 35° 52" ve 37° 04" kuzey enlemleri, 35° 40" ve 36° 35" doğu boylamlarında bulunan bir sınır şehridir. Şehir, batıda Akdeniz ve Adana, kuzeyden Osmaniye, kuzeydoğudan Gaziantep, doğudan ise Suriye ile çevrilidir. Nur (Amanos) Dağları ile ikiye bölünmüş olan Hatay'ın yönetim merkezini oluşturan Antakya Asi Nehri kıyısında kurulmuştur. Kuzeyde Nur, Güneyde Kel Dağı (Cebel-i Akra), Kel Dağı'nın kuzeydoğusunda yer alan 440 m. yüksekliğindeki Habib-i Neccar (Silpius) Dağı'nın eteklerinde kurulan Antakya, ilkçağlarda ve özellikle Roma-Bizans imparatorlukları döneminde Akdeniz havzasının en büyük şehirlerinden biri olma vasfına sahiptir. Olimpiyat oyunlarının düzenlendiği, 12 km. uzunluğunda muazzam surları bulunan önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olarak dikkati çeken şehir kalabalık bir nüfusa sahiptir. İslam öncesi dönemde Antiochia olarak geçen şehrin ismi İslami dönemde Antakiye şekline dönüşerek bugüne ulaşmıştır (Sahillioğlu, 1991: 228).

Antakya'da ilk yerleşim, Orta Paleolitik döneme kadar uzanır. Yörede MÖ III. binde Akadlar, II. binde Hurriler yaşamış ve bölge MÖ 1800'lü yıllarda Hititlerin eline geçmiştir. Daha sonraları Asurlar ve Persler bu bölgede egemenlik kurmuşlardır. MÖ 333'te Makedonya Kralı İskender, Pers İmparatorluğu'nu yıkmış, Antakya'yı ele geçirmiştir. MÖ 323 yılında Makedonya Kralı İskender'in ölümünden sonra imparatorluk toprakları, komutanlarından Antigonos ve Seleukos arasında paylaşılmıştır. Seleukos, Antigonos'u MÖ 301 yılında İpsos Savaşı'nda yenerek Seleukos Krallığı'nı kurdu (Gündüz, 2009: 5). Antakya'nın kuruluşu MÖ 300 yılına kadar götürülmekte ve I. Seleukos tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir (Kara, 2005: 17). I. Seleukos Nikator, oğlu I. Antiochus Soter adına kurdurmuştur. Antiocheia da kısa sürede gelişip Seleukos Devleti'nin başkenti olmuştur. Dört büyük mahalleden oluştuğu için kente "Tetra Polis" de denilmiştir (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 3411). Seleukos tarafından aynı adla kurulan 16 şehirden biri olan "Antiocheia", diğerlerinden "Asi kenarındaki Antakya" veya "Defne yakınındaki Antakya" adlarıyla ayrılmaktadır (Tekin, 1993: 21). Seleukoslar döneminde Antiocheia, Asi Nehri'nin sol yakasında dağ ile ırmak arasında uzun dikdörtgen şeklinde bir şehirdir. Şehir, Epiphanes lakabıyla şöhret kazanan IV. Antiochos (MÖ 175-164) döneminde büyük gelişme kat etmiştir. Bu dönemde Asi'ye boşalan bir kanalizasyon şebekesi tamamlanmış ve Defne'den şehre kemerlerle su getirilmiştir (Sahillioğlu, 1991: 229).

Antakya, MÖ 148 yılındaki depremde büyük yıkıma uğramışsa da büyük oranda yeniden imar edilmiştir. Şehir, Roma hâkimiyetine girmeden önce, (MÖ 83-69) Suriye'de hâkimiyet kuran

Ermeni Kralı I. Tigranes tarafından Antakya da ele geçirilmiş ve 14 yıl boyunca işgal altında tutulmuştur(Demir, 1996: 31-32).

Hititler döneminden bu yana önemli ticaret yolları üzerinde yer alan Antakya, sahip olduğu stratejik konumundan dolayı Antik dönemin güçlü devletleri olan İran, Mısır ve Roma'nın sürekli saldırılarına maruz kalmıştır. Roma İmparatoru Pompei, MÖ 64'te Seleukos Devleti'ne son vererek Antakya'yı ele geçirmiş ve şehirde Roma hâkimiyeti tesis etmiştir. Pompei, halkın gönlünü almak için şehir halkına bazı imtiyazlar tanımış ve MÖ 69'da depremde ağır hasar alan şehri yeniden imar ettirmiştir. Böylece Roma'nın Suriye eyaletinin merkezi olan Antakya(Sahillioğlu, 1991: 229) Roma ve İskenderiye'den sonra, imparatorluğun en önemli ve en kalabalık şehri olmuştur. Bütün Asya eyaletlerinin merkezi haline gelen şehir büyük itibar görmüş ve "Doğu'nun Kraliçesi" olarak tanımlanmıştı (Streck,1965:456).

MÖ 40-39 yıllarında Antakya kısa bir müddet Partların hâkimiyetine girmiş ve Roma'daki ilk imparatorlar devrinde şehirdeki imar faaliyetleri devam etmiştir. Eyalet merkezi olduğu için yeni hükümet binaları inşa edilmiş, tiyatrolar yapılmış, sirk ve hipodrom onarılmıştır. MS 35'te depremle sarsılan şehir, Cladius (MS 41- 54) zamanında onarılrken MS 115'te şiddetli depremle tekrar tahrip olması üzerine şehir yeniden imar edilmiştir(Demir, 2002: 205). MS 256-260 yılları arasında hüküm süren Sasani Kralı I. Şapur zamanında Antiocheia, Sasaniler tarafından zapt edilmiş ve halkı İran'a sürülmüştü(Sahillioğlu, 1991: 229).

Antakya, Hristiyanlık tarihinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Kudüs'e yakın büyük ve zengin bir yerleşim merkezi olan Antakya, Anadolu ve Yunanistan'a uzanan yolların kavşağında bulunmaktaydı. Bu sebeple Kudüs'ten gönderilen havariler Antakya'da toplanmakta ve Hristiyanlığı yaymak üzere Anadolu'ya ve Yunanistan'a gitmekteydi ve dönüşlerde de aynı yolu izlemekteydiler. Kudüs'ten sonra Hristiyanlığın ikinci merkezi haline gelen Antakya'da çeşitli ayrılıkçı mezhepler de doğmuştur. Hatta kendilerini "gentile" dedikleri halktan ayırmak için "Hristiyan" adını vermeleri ilk defa burada gerçekleşmişti. Yahudi cemaatinden olmayanlar arasında Hristiyanlığın yayılması da yine bu şehirde başlamıştı. IV. yüzyılda metropolitlik, V. yüzyılda ise patriklik merkezi durumunda olan Antakya, İstanbul ve İskenderiye patrikleri seviyesindeydi(Sahillioğlu, 1991: 229). 395'te Roma İmparatorluğu bölününce Doğu Roma sınırları içinde kalan (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 3411) Antakya, İran seferleri için Bizans tarafından bir üs olarak kullanılmıştır. 525'te yanan, 526'da da depremle sarsılan şehir, 528'de büyük bir depreme daha maruz kalmıştır. Depremde şehir tamamen harap olurken halkın çoğu

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

hayatını kaybetmiştir. Ardından 540'ta Enüşirvan şehri yağmalamış her tarafı ateşe vererek Antakya halkını ikinci defa İran'a göç ettirmiştir. 542'de veba salgını, 551, 557 ve 577'de yeni depremlerle sarsılan şehir, 611-628 yıllarında tekrar Sasanilerin işgaline uğramıştır. Suriye'yi kurtarmak üzere harekete geçen İmparator Herakleios 622'de şehir surları önünde mağlup olmuştur. 628'de İran kuvvetlerince boşaltılan şehir, antik kimliğini yitirmeye başlamış ve şehirde yeni bir dönem başlamıştır(Sahillioğlu, 1991: 229).

Müslüman Arapların Kuzey Suriye'ye doğru başlattıkları fetih hareketleri esnasında, Hz. Ömer devrinde, 636 yılında Antakya, Ebu Ubeyde bin Cerrah kumandasındaki İslam orduları tarafından kuşatılmıştır. Kuşatma uzun sürünce Hz.Ömer'in tavsiyesi ile şehre zarar verilmemek amacıyla çatışmaya girilmemiştir. Nihayet İslam orduları, Antakya'yı 638 yılında, sulh ile teslim almıştır.(Efe,2008: 8-9). Antakya'nın Bizans elinden alınmasıyla X. yüzyıla kadar sürecek olan Bizans- İslam mücadelesi başlamış oldu. Antakya, İslam hâkimiyetinde bir Serhat şehri (sagr) özelliğini kazanmış ve meydana gelebilecek saldırıları karşılayabilecek bir askerî üs haline getirilmiştir(Sahillioğlu, 1991: 230).

Abbasiler döneminde Kilikya'nın merkezi olmuş, Me'mun ve Mu'tasım zamanlarında da bölgeye Türk idareciler gönderilmişti(Sahillioğlu,1991: 230). Abbasilerin IX. yüzyılda zayıflaması üzerine Antakya, 877'de Tolunoğlu Ahmed'in, daha sonra İhşidler'in, ardından da 944 yılında Hamdanoğulları'nın idaresine girmiştir. Bu hâkimiyet 969'a kadar sürdü ve bu tarihte şehir, Bizans'ın eline geçmiştir. Antakya'da Bizans hâkimiyeti 1084 yılına kadar devam etmiştir(Gül,2008: 10).

Antakya, 969 yılında Bizans İmparatoru II. Nikephoras Phokas şehri almayı başarınca; tekrar Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmişti. Antakya, bundan sonra bir asırdan fazla, Bizans'ın Müslümanlara karşı başlıca kalesi olmuştu(Streck,1965:456). Ayrıca şehrin ticari önemi sürmüş, Bizans'ın ham ipeği, ipekli kumaşları, diba, keten bezleri, ehil hayvanları Halep'e gönderiliyor, Uzakdoğu malları da Basra ve Fırat üzerinden şehre geliyordu. Bizanslılar tarafından ticari imtiyaz tanınan Venedikli tüccarlar Antakya'da ticaret yapıyorlardı. Antakya daha sonra bölgede faaliyet gösteren Selçukluların akınlarına hedef olmuştu. (Sahillioğlu, 1991: 230). Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah, 1085 yılında şehri alarak burada ilk Türk egemenliğini sağlamıştır. Süleyman Şah'ın vefatı üzerine, Selçuklu sultanı Melikşah 1086'da şehre Yağbasan'ı vali tayin etmiş ve şehirdeki Türk hâkimiyeti 1098'e kadar sürmüştür. 1098'den sonra Haçlı egemenliğine giren Antakya, 1268'e kadar Hristiyan egemenliğinde kalmış ve bu süre

zarfında dukalık merkezi olmuştur(Streck,1965: 457).

170 yıl Haçlı egemenliğinde kalan Antakya, 1268 yılında Memlük sultanı Baybars, Haçlıları mağlup ederek şehri fethetmiştir(Gökhan,2010:7-8). Şehir mücadele ile alındığı için yağmaya izin verilmiştir. Ayrıca vaktiyle Haçlıların yaptığı gibi halkın çoğu kılıçtan geçirilmiş, bir kısmı da esir alınmıştır. Şehir ateşe verilmiş ve tahrip edilmişti. Bundan sonra Antakya bir daha eski ihtişamına ulaşamamıştır. Bu büyük tahribat muhtemelen, şehrin Batı dünyasının doğudaki önemli bir siyasi ve iktisadi merkezi, Hristiyanlığın yayıldığı yer olması özelliklerinden dolayıdır. Baybars büyük bir ihtimalle şehrin Hristiyan dünyasındaki bu imajını yıkmak istemiştir. Baybars yıktığı şehri sonradan kısmi de olsa imar etmişti. Zira bunu gösteren ve Baybars'ın bir vakfiye düzenlediği Cüdi Hamamı bugün de mevcuttur. Yine ilk Osmanlı tarihinde yer alan camilerin Memlükler zamanına ait olması mümkündür. Eski Antakya'dan ise sur kalıntıları, St. Pierre Mağara Kilisesi ve bunun solunda bulunan Charnion kabartma heykelinden başka bir şey kalmamıştır(Sahillioğlu,1991: 230).

Antakya, Osmanlı Devleti tarafından fethedilene kadar Memlük idarî taksimatında Suriye niyabetini oluşturan vilayetlerden Halep Naipliğine bağlıydı(Sahillioğlu,1991: 230). 1516 yılına kadar Memlük hâkimiyetinde kalan şehir, Mercidabık Savaşı (1516) ile Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı döneminde de Antakya, Memlük idarî sistemine yakın bir şekilde yine Halep Eyaleti'ne bağlı bir sancak konumundaydı. Bugün Antakya şehrini de içinde alan bölge merkezi Antakya olmak üzere Süveydiye, Altınözü, Şugur, Cebel-i Akra ve Kuseyr nahiyelerinden oluşan bir sancak biçiminde teşkilatlandırıldı(Gül,2008: 24).Kısa süre sonra Antakya'nın sancak statüsüne son verilerek Halep sancağına bağlı bir kaza statüsüne kavuşturulmuşsa da 1581'de yeniden kısa bir süre için sancak yapılmış ve son olarak 1523 sonrası olduğu gibi bir kaza statüsünde varlığını sürdürmüştür. Bu idarî statü XVIII. yüzyıla kadar devam etmiştir (Gül,2008: 24). XVIII. yüzyılın başlarından Tanzimat'a kadar olan dönemde "sancak" (veya kaza) "Halep Beylerbeyi" tarafından tayin edilen "voyvoda" veya "mütesellim"ler ile yönetilen bir kaza merkezi durumundaydı. Antakya'nın "Halep Eyaleti'ne bağlı bir idarî ünite olarak yönetilmesi Tanzimat'tan sonrada devam etmiştir. 1867, 1904, 1906 tarihli "Halep Vilayet Salnâmeleri" de Halep vilayetine bağlı olduğunu göstermektedir(Özdemir,1994:123).

Antakya, Osmanlılar döneminde de sık sık depremlerle sarsılmıştır. 1615, 1822, 1872'de şiddetli depremler yaşanmış, şehir surları kısmen yıkılmış, köprüler çatlamış ve birçok insan hayatını kaybetmiştir. Özellikle 3 Nisan 1872'de yaşanan deprem halkın üzerinde derin izler

bırakmıştır(Sahillioğlu,1991: 231).

Antakya, I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi sonrasında ilk olarak İngilizler ve daha sonra ise Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması (21 Ekim 1921) ile Fransızlar, savaştan sonra oluşturulan İskenderun Sancağına idarî muhtariyet vermeyi kabul etmiştir(Ürkmez,2015: 36).

Ocak 1937'de Paris ve Ankara'da yapılan görüşmelerle Türkiye Cumhuriyeti ve Fransa'nın garantörlüğünde Hatay adıyla bir devlet teşkili kararlaştırılmıştır (27 Ocak 1937). Devletin Anayasası, Milletler Cemiyetinde hazırlanmış ve 29 Mayıs 1937'de onaylanmıştır. Türkiye garantör sıfatıyla 5 Temmuz 1938'de Hatay'a askerî birliklerini sokmuştur. 2 Eylül 1938'de de Hatay Cumhuriyeti Millet Meclisi açılmış ve Tayfur Sökmen devlet başkanlığına seçilmiştir.

23 Haziran 1939'da imzalanan antlaşma ile Hatay'ın Türkiye'ye katılması kesinleşmiş ve aynı gün Hatay Millet Meclisi bu doğrultuda karar almıştır. Bakanlar Kurulu da yetkilerini Hatay olağanüstü Temsilcisi Cevat Açıkalin'a devrederek varlığını sona erdirmiştir. Böylece Hatay vilayeti ve onun merkezi Antakya, Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına dâhil olmuştur (Sahillioğlu,1991: 231).

1. Zeytin ve Zeytinciliğın Tarihi Gelişimi

Zeytin ağacı, kış mevsiminin ılık olduğu iklim koşulları ile aşırı sıcak olmayan ve yaz mevsiminin normal nem şartlarının hâkim olduğu iklim özelliklerini aramaktadır. Doğal bitki örtüsü, kışların ılık-yağışlı, yazların sıcak ve kurak geçen Akdeniz ikliminin egemen olduğu alanlarda su ihtiyacı az, sıcaklık isteğı yüksek, sert yapraklı ağaç ve çalı makiliklerdir. Makilikler içinde yer alan hâkim türlerden biri de yabancı zeytindir (*Olea oleaster*). Bundan dolayıdır ki, bazı bitki sosyologları ve bitki coğrafyacıları, kışın yaprağını dökmeyen ve genellikle Akdeniz ikliminde sıcak kuşağın ağaç katını oluşturan zeytini Akdeniz ikliminin tanımlanmasında ölçüt olarak kullanmışlardır(Temuçin,1993:118). Doğu Akdeniz'de Bronz Çağı'ndan itibaren üzüm ve hurma gibi bir kültür bitkisi olarak yetiştirilen zeytin (*Olea europaea* L.), günümüzde kuzey ve güney yarımkürede 30-45° enlemler arasında yetişmektedir. Nitekim normal bir gelişim için ortalama hava sıcaklığı, ilk sürgünlerin görülmesinden çiçeklenmeye kadar olan dönemde 5-10°C, çiçeklenme döneminde 15-20 °C, meyve oluşumu ve büyüme devresinde ise 20-25°C arasında olmalıdır. Zeytin ağacının sıcaklık isteğı, meyvelerin olgunlaştığı dönemde 15°C'dir. Tam olgunluktan hasat sonuna kadar olan dönemde ise sıcaklık isteğı 5°C civarına düşmektedir (Temuçin,1993:119). Zeytin, killi, kumlu ve su geçiren toprakları sever. Mahsul vermeye ise

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

dikildikten 4-8 sene sonra başlar. Zeytin genel olarak bir sene bol, ertesine sene ise bir önceki seneye oranla daha az ürün vermektedir.

Zeytin ağacı Akdeniz'in dar kıta şeritlerinde, denize bitişik topraklarında yetişir. Bu mekân, Akdeniz'in ve iklim örtüsünün uyumlu olmasından ötürü seçilmiştir. Bu örtü o kadar kendine özgüdür ki, sadece o "Akdenizli" nitelemesini tek başına karşılamaktadır (Braudel,1989: 147).

Zeytinin atası olan yabancı zeytin ağacının kaç bin yaşında ve anayurdunun tam olarak neresi olduğu hususunda arkeo-botanikçiler, arkeologlar ve tarihçiler arasında bir fikir birliği yoktur(Ünsal,2008: 13).Zeytinin, ilk hasadının ne zaman ve hangi medeniyet döneminde yapıldığı bilinmemektedir. Bununla birlikte yabancı zeytinin aşıyla ehlileştirilmesinin ilk kez MÖ 4000'lerde Anadolu, Doğu Akdeniz ve Güney Ön Asya'da; kabaca Adana, Gaziantep'ten başlayıp Suriye, Lübnan, İsrail'e inen kıyı şeridi ve hinterlandında gerçekleştirildiği bilinmektedir.(Ünsal,2008: 13). Ayrıca bu mucizenin büyük ihtimalle Samiler tarafından ıslah edildiği ve verimli bir kültür bitkisi haline dönüştürüldüğü düşünülmektedir (Hehn,2003:73). İlk olarak Doğu Akdeniz'de evcilleştirilmiş görünen zeytin(Diamond,2002:174) meyvesinin sıkılıp yağının çıkarılması, zeytinyağının yaygınlaştırılması yaklaşık MÖ 1500-2000'li yıllarda gerçekleşmiş olmalıdır. Tunç Çağı'nda Akdeniz'de zeytinciliğin yaygınlaştığı sadece zeytin çekirdeklerinden değil, bulunan yağ presleri, saklanan kaplar, vazo ve fresklere yansıyan artistik çalışmalardan anlaşılmaktadır. "Bereketli hilal" olarak isimlendirilen bölgede, özellikle Fırat ve Asi ırmakları arasındaki ticaret merkezi olan Palmira'nın zeytinyağı çok ünlüydü. Suriye ve Lübnan kıyılarında yaşayan Fenikeliler vasıtasıyla önceleri zeytinyağı ticareti, ardından fidelerle taşınan zeytin kültürü MÖ 2600-1600 arasında önce güneyde Mısır'a batıda Kıbrıs, Girit ve MÖ 1400-1200'lerde Anadolu aracılığıyla Yunanistan'a, MÖ 700'lerde ise Kuzey Afrika'da Libya ve Tunus'a yayılmıştır(Ünsal,2008:15-16).Böylece bir kültür bitkisi halini alan zeytin, tüm Akdeniz coğrafyasına yayılmıştır. Yunanistan'da zeytin tarımı MÖ 4. yüzyıldan itibaren büyük önem kazanmış ve Solon, zeytin yetiştiriciliği ile ilgili kanunlar çıkarmıştır(Blazoquez,1997: 20).

MÖ 2. yüzyılın ortalarından itibaren Roma'ya zeytinyağı sağlayan ilk eyaletin Baetica yani bugünkü bilinen adıyla Endülüs'tür. Roma İmparatorluğu döneminde Endülüs'teki yağ üretimi ve ticareti konusunda çok sayıda veri mevcuttur. Bu veriler eski çağlara ait zeytinyağı ile ilgili çalışmalara ışık tutabilecek niteliktedir(Rodriquez,1997: 49).

Romalılar, zeytin yetiştiriciliğini barışçıl amaçlarla yaygınlaştırmışlardır. Hatta bu amaçlarını Akdeniz kıyısındaki ülkelerde o kadar yaygınlaştırmışlardır ki, Kuzey Afrika'ya

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

ulaşıldığında bölgenin yerli halkı olan Berberiler de yabancı zeytini aşlamayı öğrenmişlerdir(Blazoquez,1997: 20). Zeytin yetiştiriciliği, Kuzey Afrika bozkırlarında yaşayan insanları toprağa bağlamış ve çöllere kadar olan yerlerde göçebeliği ortadan kaldırarak(Fabrer,1997: 31)yerleşik hayata geçişi hızlandırmıştır. Zeytinin İspanya'ya gelişi MÖ 1050 yıllarına denk gelirken zeytin yetiştiriciliğinin yaygınlaşması ancak Skipyo (MÖ 212) tarafından ve Romalılar zamanında gerçekleşmiştir (Blazoquez,1997: 20).

Araplar, Roma İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla MS 638'de Kudüs'ü ele geçirince her zeytin ağacı için bir altın vergi koymuşlardır(Ünsal,2008: 29-30).MS VII. yüzyıldan itibaren zeytin ve zeytinyağı kültürü daha çok Müslümanlar tarafından sürdürülmüştür. Tarık Bin Ziyad komutasında Cebelitarık'ı geçen Emeviler, 711 yılında Avrupa'ya adım atmış ve Endülüs'te geniş zeytinlikler oluşturmuşlardır. Yaklaşık 8 asır (711-1492) kadar İspanya'da kalan Araplar, zeytin kültürünün burada gelişmesine ve yerleşmesine katkı sunmuşlardır (Sönmez,2013: 17). XI. yüzyılda zeytin, İslam dünyasının bir parçası haline gelmiş ve Endülüs ve özellikle Sevilla civarında çok büyük zeytinyağı üreticileri ve ihracatçıları ortaya çıkmıştır. XII. yüzyılda Endülüs yağı İskenderiye'ye ihraç edilmekteydi(Comet,1997: 50).

1492'de Endülüs Emevi Devleti'ne son veren Katolik İspanya Krallığı döneminde zeytin fidanları ve zeytin kültürü bu kez misyonerler aracılığıyla Akdeniz havzasının dışına çıkarılarak önce Güney ve daha sonra Kuzey Amerika'ya götürülmüştür(Ünsal,2008: 30). Yine XIV. yüzyılda Sevilla'dan alınan zeytin fidanları İspanyollar tarafından Batı Hint Adaları'na götürülürken 1560'larda Meksika ve hemen sonrasında ise Peru'ya götürülmüştür. Daha sonra XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise İtalyan göçmenler, getirdikleri zeytin fidanlarını Kaliforniya, Şili ve Arjantin'de değişik yerlere taşımışlardır. Zeytin, Arjantin'in kuzeyindeki La Rioja, Catamarca ve Olivo de Arauco bölgelerinde yaygın hale gelmiştir. Daha sonra ise Avustralya ve Güney Afrika'da da zeytinlikler kurulmuştur(Efe, Soykan, Cürebal ve Sönmez, 2013: 17).

Bugün dünyada 34'ü kuzey yarım kürede, 6'sı ise güney yarım kürede olmak üzere toplamda 40 kadar ülkede zeytin üretimi yapılmaktadır. Her ne kadar dünyanın değişik yerlerinde sonradan yetiştirilmeye başlansa da zeytinin anavatanı binlerce yıl önce olduğu gibi bugün de yine Akdeniz havzasıdır.

Dünyanın en eski meyvelerinden biri olarak bilinen zeytin, insanlara Tanrının bir hediyesi olarak kabul edilmektedir. Yaradılış ve kuruluş efsanelerinde, kutsal kitaplarda önemle bahsedilmektedir. Zeytin servet, şöhret ve barışın sembolü olarak kabul edilmiştir. Gerek dostane

yarışmaların, gerekse kanlı savaşların galiplerine zeytin çelenkleri verilir. Ünlü kişilerin başları zeytinyağı ile ovulurdu. Ayrıca insanlar servet ve refahın zeytinden geldiğine inanırlardı(Shuchardt,1997: 21).

Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen bulgularda zeytinin hangi alanlarda kullanıldığına dair önemli bilgiler elde edilmiştir. Meyvesi vazgeçilmez bir besin öğesi olan zeytin, aydınlatmanın da ana maddesidir. Vücutun yağlanması ve parfüm yapımında kullanılan zeytinyağı, cilt bakımının en önemli ve çok değer verilen bir maddesiydi. Ölü gömme törenlerinin ve dini törenlerin başta gelen bir unsuru olan zeytinin, çekirdeklerinden tespih, kolye gibi süs eşyaları da yapılmıştır. Zeytinden yapılan sabun, temizlik malzemesi olarak kullanılırken tat olarak lezzetli ve kolayca saklanabilen bir kahvaltı ürünü olmasından dolayı yeşil ve siyah türleriyle kahvaltı sofralarının vazgeçilmezi olmuştur. Yemek kültürünün gelişimine zeytinyağı ciddi katkılarda sunarken aynı zamanda sofraya yemeklerinin baş tacı da zeytinyağlı olanlar olmuştur(Allan, 2000: 23) .

Gündelik yaşamımızda zeytinin farklı alanlarda kullanımı görölmektedir. Geçmişte olduğu gibi bugünde pek çok alet zeytinyağıyla yağlanarak daha uzun ömürlü olması sağlanmaktadır. Yakın zamanda yelkenli teknelerin birçok parçası yağlanarak hem su geçirmezlik hedeflenmiş hem de makaraların, halatların vinçlerin sürtünmesi azaltılarak aşınması engellenmiştir. Zeytinyağı, tekstilde de keten gibi sert dokulu kumaşları yumuşatmak ve eğirme sırasında yünü yağlamak için kullanılmıştır(Boynudelik,2007: 128).

Eski Çağ'dan bu yana Akdeniz havzasında yaşayan halklar, zeytin meyvesi ve yağına ek olarak, zeytin ağacından da faydalanmışlardır. Zeytin ağacının dalları ve yaprakları sığır yemi olarak kullanılmış ve zeytin ağacının dallarından sepet yapımında da faydalanılmıştır. Ayrıca pirina, yakıt olarak veya bitkisel yağ ile karıştırılarak gübre olarak yararlanılmıştır. MÖ II. bin yılının ortalarında Alalah, Ugarit ve Mari arşiv kaynaklarında zeytinden bir şifa kaynağı olarak bahsedilmiştir.(Rodriquez,1997: 48)

Mısırlılar tarihlerinde zeytin ve zeytinyağına büyük önem vermişlerdi. Zeytin ağacı birçok kültürde olduğu gibi Eski Mısır'da da mukaddes kabul edilmekteydi. Daha 19 yaşında hayata veda eden firavun Tutankamon'un (MÖ 1354-1346) zeytin dallarından örölmüş "adalet tacı" giydiği duvar resimlerinde görölmektedir. MÖ 1200-1090 arasında yaşamış Mısır firavunlarının mumyalarında da zeytin dallarından kolyelerle ebediyete ulaşmış bilgilere rastlanmıştır. Zeytinyağının Mısır kültüründe dini açıdan anlamı büyüktü (Ünsal, 2008: 20).

Romalılarda ise ülkelerinin kurucusu Romüs ve Romülüs'ün bir zeytin ağacının altında doğduğuna inanılırdı. Romalılarda zeytinyağı ölüm ve dini törenlerde kullanılır, ölen kişinin yüzüne zeytinyağı serpilerek kutsanır ve bu şekilde günahlarından temizleneceği inancı yaygındı. Romalılar, bu kadar kutsal kabul ettikleri ve yaşamın pek çok alanında kullandıkları zeytin ağacının dikimini halkı teşvik etmiş ve halka zeytinden yağ çıkarmasını, zeytini işlemesini öğretmişlerdir.

Zeytinyağı, Slav toplumların da dini törenlerinde kullanıldıkları bir üründü. Her hanede bulundurulmuş zeytinyağı, kilise törenlerinde, yeni yılda ve kutlamalarda mutluluk ve sıhhatin simgesi olarak kullanılmıştır. Lübnan dağlarında halk, yeni doğan bebeklerin vücutlarını tuz ve zeytinyağı ile ovarak bu şekilde onların kutsandıklarına, kem gözlerden temizlendiklerine, nazardan korunduklarına ve onların daha sağlıklı olacaklarına inanırlardı. Makedonya'da evlilik merasimlerinde yeni evlilerin oturacakları hane zeytinyağı ile kutsanır, zeytinyağının onları nazara karşı koruduğu ve onlara saadet getirdiği düşünülürdü (Küçükkömürler, Ekmen, 2008: 812-813).

Eski Yunan'da, uzun yola çıkanlar ayaklarının altına zeytinyağı sürerek yara olmasını engellerdi. Zeytinyağının tıbbi açıdan kullanıldığı bir diğer konu ise masajdı. Antik dönemde masaj, sağlık için gerekli görülen tavsiye edilen yöntemdi. Güreşçiler, koşucular yarışma öncesi kaslarını zeytinyağıyla ovarak yumuşatıp ısıtırlardı. (Ünsal,2008: 24-25). Mezopotamya ve Hitit kaynaklarında ise zeytinyağının kozmetik kullanımına dair belgeler bulunmaktadır (Arıhan, 2012: 4).

Elimizdeki bilgilere göre zeytinyağının üretim ve pazarlaması ilk olarak Suriye ve Filistin bölgesinde başlamıştır. Diğer ülkelerle yapılan ticarete ise kendisinde bulunmayan bir malın temin edilmesinde zeytin ürünlerinin her zaman kabul gören bir takas maddesi olduğu bilgisine ulaşılmaktadır (Bakır, 2016: 13). Ugarit şehir arşivlerinde bulunan MÖ XIII. yüzyıl tarihli belgelerde saraya ödenen vergilerde zeytinyağının kullanıldığı görülürken saray da belirli hizmetlerin karşılığını zeytinyağı olarak verdiği dair belgeler mevcuttur (Rodriquez, 1997: 48).

Klasik Yunan Solon yasalarına göre Atina'dan ithal edilebilecek tek gıda ürünü zeytinyağıydı. Bu da Atina'da zeytin ağaçlarının, ticari değer açısından da ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Atina, zeytinyağını dışa satarken karşılığında gereksinim duyduğu tahıl temin ediyordu (Rodriquez, 1997: 48-49). Babil kralı, Nabukodonosor dönemine ait çivi yazılı tabletler de zeytinyağı ticaretinin önemini ortaya koymaktadır. (Ünsal, 2008: 21)

Zeytin ve zeytinyağı, Akdeniz Havzası'ndaki ülkelerin kültüründe önemli bir yere sahiptir. Özellikle Anadolu ile Akdeniz'in doğusunda Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'in

bulunduğu topraklarda binlerce yıldır zeytin ve zeytinyağı üretimi yapıldığı için bunun sosyal, ekonomik, sanatsal ve kültürel etkileri çok belirgindir. Türk kültür ve edebiyatında zeytinle ilgili izlere de rastlanmaktadır.

“Bağ babadan, zeytin dededen kalır” gibi atasözlerine ve “zeytinyağı gibi suyun yüzüne çıkmak”, “zeytin gözlüm” gibi benzetmelerle deyimlere konu olarak kültür dünyamızı zenginleştirmiştir. Ayrıca zeytin yeşili, zeytuni, zeytin karası olarak renkleri tanımlamada kullanılmıştır. Bu yönleriyle halk kültürünün önemli bir parçasını oluşturan zeytin, Türk edebiyatındaki birçok şair ve yazara da ilham kaynağı olmuştur (Dervişoğlu, 2017: 182). Müslüman kültüründe Ramazan ayında orucun zeytin ve hurma ile açılmasının sevabına inanılmıştır. Zeytin, Türkiye’de birçok yerleşim birimine de isim olmuştur. Çatalzeytin, Zeytinli, Zeytindere, Zeytineli, Zeytinler, Zeytinbağ, Zeytincik, Zeytinburnu, Zeytinlioğa, Zeytinlibahçe, Zeytindağ, Zeytinoba bunlardan bazılarıdır (Efe, Soykan, Cürebal ve Sönmez, 2013: 30).

Zeytin, Batılı birçok şair, yazar ve ressamda ilham kaynağı olmuştur. MÖ 8’inci yüzyılda yaşadığı sanılan İzmir doğumlu Homeros’un yazdığı İliada, Odysseus adlı eser, zeytin ağacı ve zeytinyağına ilişkin zengin tasvirler ve benzetmelerle süslüdür. Homeros ayrıca zeytinyağını “sıvı altın” olarak vasıflandırmıştır. Solon (MÖ 630-559), zeytin ağacının korunması için ilk kanunları yapmıştır. Hipokrat (Hippocrates) (MÖ 460-37), zeytinyağını şifa verici olarak tavsiye eder. Eflatun (Platon) (MÖ 427-347) eserlerinde üzüm ile birlikte zeytin ve zeytinyağının çok faydalı bir besin olduğunu belirtmiştir. Aristoteles (MÖ 384-322) de benzer şekilde zeytine değeri vermiş ve yetiştirilmesini bir bilim olarak kabul etmiştir. Romalı tarihçi Plinius (MÖ 23 -MS 79) da “Naturalis Historia” adlı eserinde zeytin ağacına geniş yer ayırarak hiçbir meyvenin zeytinle karşılaştırılmayacağını belirtmiştir (Efe, Soykan, Cürebal ve Sönmez, 2013: 34).

2. Antik Çağ’da Antakya ve Yakın Çevresinde Zeytin ve Zeytincilik Faaliyetleri

Antiokheia (Antakya) ya da Asya kıyısındaki Antiokheia Hellenistik Dönemde kurulmuş (MÖ 300) ve Roma dönemi boyunca İskenderiye (Alexandria) ile birlikte Doğu Akdeniz’in en önemli kenti olmuştur. Roma İmparatorluğu’nun doğudaki yönetim merkezi olan kent, özellikle MS II. yüzyıldan itibaren gelişmeye ve büyümeye başlamıştır. Bu büyüme, doğal felaketler, savaşlar ve istilalar sonucunda VII. yüzyılın ortalarında sona ermiştir. Antiokheia, Doğu Akdeniz’in kuzeydoğu köşesinde, Levant’ın başlangıcında, bugünkü Hatay ilinde yer almaktadır. Arkeolojik veriler zeytinin en erken kültüre alındığı ve yetiştirildiği bölgenin Akdeniz’in doğu kıyıları olan Levant olduğunu göstermektedir.

Zeytin ilk kez Doğu Akdeniz’de Kalkolitik Çağlarda yetiştirilmiş, Orta ve Geç Tunç çağlarda ise tüm Levant’da, zeytin yetiştiriciliği ve zeytinyağı üretimi yaygınlaşmıştır. Antiokheia’da zeytinyağı üretimi ve zeytinliklerin varlığı ile ilgili bilgilere, Roma Dönemi ile birlikte yoğun bir şekilde karşılaşılmaktadır. IV. Yüzyıl yazarı Libanius, Antiokheia’nın zeytinyağı ihraç ettiğini, kendine yeter ve zengin köylerin varlığından bahsetmektedir.

Tchalenko, Kuzey Suriye Kalker Masif Plato’da kırsal yerleşimler üzerine yaptığı araştırmasında, IV. yüzyıl ile VI. yüzyılın erken dönemleri arasında küçük ölçekli köylerin artışında, zeytin plantasyonlarının artmasının etkisini vurgulamaktadır. Yapılan yüzey araştırmasında belgelenmiş zeytinyağı işlikleri, Asi Deltası’nda, Asi Nehri vadisinin iki yamacında, Antakya antik kent yayılım alanında, Antakya’ya bağlı şenköy Beldesi Hanyolu Köyü ile Altınözü’ne bağlı Yunushanı Köyü’nü kapsayan Kuseyr Yaylası’nda yer almaktadır. Günümüzde Hatay’da, zeytin yetiştiriciliği ve zeytinyağı üretimi Kuseyr Yaylası, kıyı ovalarını çevreleyen tepelik alanlarda, Asi Vadisi ile Asi Deltası’nı da içeren kıyı ovalarını çevreleyen tepelik ve yamaçlarda yoğunluk göstermektedir(Pamir,2010:77). Antiokheia ve çevresinde zeytinyağı üretimine ait toplam 43 adet işlik kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Bu bölgeler arasında, 21 işlik kalıntısı ile Kuseyr Yaylası en fazla işlik kalıntısı barındıran alandır. Burası günümüzde Hatay’ın zeytin üretimi bakımından en zengin bölgesidir(Pamir,2010: 88).

3.Osmanlı Döneminde Zeytin ve Zeytincilik

Beylikler Dönemi ve Osmanlıların ilk zamanlarında zeytin ziraatı ile ilgili detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Erken Osmanlı döneminde zeytinin çok az göze çarptığđ görülüyor; sebepleri tartışılmış olmakla birlikte, kesin bulgulardan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Erken Osmanlı döneminde, belki daha öncesinden başlayarak sadeyağ, yenilebilir yağların tercih edilen türü olmuştu. Erken modern Osmanlı sultanlarına gelince, onların saray mutfaklarında tereyağına nazaran çok az oranlarda da olsa zeytin ve zeytinyağı yiyecek olarak tüketilirdi(Faroğı, 2016: 129).

Osmanlı Devleti, geniş bir alana yayıldığı için zeytinlikler de bu geniş topraklarda yer alıyordu. Zeytincilik faaliyetlerini tarihin derinliklerine uzanan bir miras olarak devralan Osmanlı Devleti, aynı şekilde bu geleneği devam ettirmiştir. Bilindiği üzere Akdeniz’in, Filistin ve Lübnan kıyıları ve burada uzanan dağlar ve İskenderun hatta Ayntab’a kadar uzanan bölge ilkçağlardan beri zeytin ve zeytinyağı üretiminin bilinen merkezleridir(Yılmaz,2010: 39). Bu topraklar Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra da zeytincilik geleneği devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nde, zeytin

ve zeytinyağı üretimi, vergilendirilmesi, pazarlanması belirli kurallara bağlanmış ve bu kurallar kanunnamelerde izah edilmiştir. Adalarda ve Ege Bölgesi'nde üretilen zeytinyağının ve sabunun İstanbul'a tahsis edilmesi, başkentin talebini karşılamaya yöneliktir. Adalar içinde Midilli, Anadolu'da ise Ayvalık en önemli merkezlerdi(Arıkan,2016: 53).

Erken tarihli belgeler, Edremit bölgesinde zeytin üretiminin XVI. yüzyıl başlarında da varlığını gösterirken Osmanlı arşiv belgelerinden 3 Kasım 1515 tarihli bir ferman sureti, Edremit ve Midilli'den sarayın ihtiyaçları için "iyilerinden ve nefislerinden" sekiz varil zeytin istendiğini göstermektedir. Osmanlı sarayında zeytinin tüketildiği gösteren bu fermanda talep edilen 8 varil zeytin yaklaşık bir buçuk ay sonra 21 Aralık 1515 tarihinde Edremit'ten İstanbul'a gönderilmiştir(Yılmaz,2010: 26).

Osmanlı Devleti'nde zeytin üretiminde XVI. yüzyılın ikinci yarısında dikkat çekici bir büyüme olduğu sonucunu çıkarmamızı mümkün kılan en önemli bulgular Edremit mahkemesinin kayıtları arasındaki miras defterleridir (Yılmaz,2010: 27).1560'lı yıllardan itibaren zeytin ziraatındaki artışın, yabancı zeytin ağaçlarının delicelerinin ıslahıyla izah edilmektedir. Anlaşılacağı üzere, doğal bitki örtüsü içinde yer alan yabancı zeytinlerin aşılması, bölgede yaşayanlar açısından maliyeti son derece düşük, ama getirisi çok büyük bir yatırıma dönüşmüş olmalıdır. Çünkü Osmanlı toprak rejimi gereği meyve ağaçlarının miri sistem içinde yer almaması ve özel mülk olabilmesi sebebiyle, yabancı zeytinlerin aşılması ve etraflarının çevrilmesi köylülerin mülkiyetine geçmesine olanak veriyordu. Bunun yanı sıra nüfusun artışı sabun ve aydınlatmaya olan ihtiyacı artırmış ve zeytin ziraatının genişlemesini sağlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra başlayan büyümeyle zeytincilik giderek önemli bir tarımsal faaliyet haline gelmiştir. (Yılmaz,2010: 30).

Evliya Çelebi, XVII. yüzyılda Osmanlı anakara toprakları haricinde, Gazze, Şam, Trablusşam ve Kudüs'te de zeytin faaliyetinin varlığından söz etmektedir. Arşiv belgelerinden çıkan sonuçlarda, XVI. yüzyıl Osmanlı kâtipleri, Kudüs ve Halep vilayetlerinde İslamiyet öncesi zamanlardan kalan zeytine "*zeytun-ı rumanî*", İslam fethinden sonra dikilen zeytinlere "*zeytun-ı islami*"(Faroqhi,2016:135) olarak isimlendirmişlerdi. Söz konusu bu topraklarda Osmanlıların bölgeye gelişinden asırlar önce zeytincilik faaliyetinin yapıldığını ve Osmanlı Devleti'nde zeytincilik faaliyetlerinin devam ettiği bilgisine ulaşmaktayız.

Osmanlı Devleti'nde zeytin ziraatının yaygınlaştırılmasının ve üretimin arttırılmasının en bilindik yöntemi yabancı zeytin fidanlarının aşılatılmasıydı. XIX. yüzyılda yabancı ormanlık alan

haline gelen geniş zeytinlikler Aydın, Menteşe ve Antakya çevresinde yaygın olarak bulunuyordu(Doğan,2007: 45). XIX. yüzyılın ortalarından itibaren devlet gelirlerini artırmak hem de başkentin iâşesini temin edebilmek için zeytin ve zeytinyağın üretimini arttırmaya yönelik bilinçli bir çaba içerisine girmiştir. Bu dönemde zeytin ziraatını özendirmek için tarımsal teşvik uygulaması başlatılmıştır. 1850 yılında yeni zeytinlik yetiştirenlere 25 yıl, yabani zeytin ağaçlarını aşılayanlara 20 yıl vergi dışı bırakılma imtiyazı sağlanmıştır.(Güran,2006: 518)H.1278/M.1861-62 yılında Osmanlı Devleti yeniden yetiştirilen zeytinlikler hakkında muafiyet nizamnamesi yayınladı. Buna göre: (Düster,1289: 440)

1. *“Yeniden yetiştirilen zeytinlikler mahsul verdiği senesinden itibaren üç sene müddetle öşürden muaf olacaktır.*
2. *Zikredilen üç sene muafiyet zeytin ağaçlarının tam mahsul verdiği senelerden başlayacak ve fidanlıkların çeşitlerine göre dikildiği yabut aşılandığı seneden itibaren kaç seneye kadar öşür alınmayacağı ona göre tayin olunur.*
3. *Yabani fidan yabut kök veya çalık yani dal olarak dikilenler dikildikleri tarihten itibaren on üç sene müddetle öşürden muaf olacaktır.*
4. *4-İki senelikten beş seneliğe kadar aşıldığı halde dikilenler, dikildikleri tarihten itibaren on sene müddetle öşürden muaf olacaktır.*
5. *Beş seneden ziyade aşıldığı olarak dikili olunanlar dikildikleri tarihten itibaren yedi sene müddetle öşürden muaf olacaktır.*
6. *Yabani zeytin ormanı olup da aşılanmış olanlar aşılandıkları tarihten itibaren on sene müddetle öşürden muaf olacaktır.*
7. *Muafiyete nail olmak isteyenler diktikleri yabut aşıladıkları ağaçların çeşidini, adedini ve mahallinin bududu, ismini ve miktarını havi bir arzıhal ile mahalli hükümete başvuracak. Alınan ilmühaber ile mahsul senesi ibraz eylemek lazımdır.*
8. *Muafiyet hakkında verilen ilmühaber memleket meclisi ceridesinde kayıt olunacaktır.*
9. *Bir kimse yeniden yetiştirip de nail-i muafiyet olduğu zeytinliği başkasına sattığında evvel muafiyetti dahi beraber satacaktır.*
10. *Eski zeytinlikler içinde zeytin fidanı dikenler yabut daldırma veya çelik edenler muafiyetten yararlanamayacaktır.”*

Bu uygulamalardan yeterli sonuçlar alınamayınca 1882-83'te yeni bir kanun daha çıkartılmış ve yabani zeytinleri aşılamanlar 5 sene öşürden muaf tutulmuşlardı(Doğan,2007: 48).

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın sonlarında sahip olduğu zeytin ağacı miktarını ve kapladıkları alanın yüzölçümünü belirlemek epey zordur. Zira zeytin ağaçlarının yetişebildiği mıntikalarda yabancı zeytinliklerin oluşturduğu ormanların varlığı kesin sayıya ulaşmaya olanak tanımamaktadır. Dolayısıyla bu döneme ait herhangi bir istatistik bulunmamaktadır(Doğan,2007: 73).

1909 yılı tarım verilerine göre Osmanlı Devleti'nin Anadolu topraklarında toplam 98.893 ton zeytin üretimi yapılmaktaydı. 1913 yılı tarım verilerine göre ise 166.452 ton zeytin üretimi yapılmışken 1914 senesinde ise toplam üretim de 89.702 tona düşmüştü(Güran,1997: 20).Bu düşüşün en önemli nedeni 1912-1913 Balkan Savaşları ve 1914'te I. Cihan Harbi sebebiyle zeytin ziraatı ile uğraşan nüfusun büyük kısmının askere gitmesiyle zeytin alanlarının bakımsız kalmış olmasıdır.

3.1 Zeytinyağı Ticareti

Tarımsal ürünler içerisinde önemli bir yer tutan zeytin ve zeytinyağı, tüketim maddesi olmasının yanı sıra aynı zamanda önemli bir ticari üründü. Erken Osmanlı döneminde zeytinyağı ticaretinden nadir söz edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin zeytin ticaretindeki önceliği İstanbul ve diğer vilayetlerin ihtiyacını karşılamaktı(Yılmaz,2010: 38).İç talep karşılandıktan sonra ancak diğer ülkelere zeytinyağı ihraç edilebiliyordu.

XVI. yüzyıldan itibaren zeytincilik, devlet ekonomisi içerisinde ilgi çeken bir ticari ürün ve tarımsal alan olmuştur(Yılmaz,2010: 36).Osmanlı Devleti'nde, XVI. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz'de zeytinyağı ticareti epeyce hareketli idi. Bu yüzyılda Kırım'a düzenli olarak Ege Bölgesi'nden zeytin ve zeytinyağı giderdi (Faroqhi,2014: 114).

XVI. yüzyılda zeytin ve zeytinyağı ihracatının yasak maddeler kapsamında olmadığı anlaşılmalı birlikte zaman zaman "memnu meta" kapsamına alındığı da bilinmektedir. Çünkü Osmanlı için öncelik iç pazarın doyurulmasıydı. Bu nedenle halkı sıkıntıya sokabilecek ihtiyaç maddelerinin ihracatı sınırlandırılması çözülmesi gereken problemlerin başında gelmektedir. Bu tür uygulamalarda doğal afet, kıtlık ve üretim düşüklüğü de belirleyici olabilmekteydi(Arıkan,2006: 14).

Marsilyalı sabun üreticilerinin kullandığı zeytinyağının önemli bölümü Girit'te üretiliyordu. Girit'in fethinden sonra(1645-1669),Marsilyalı sabun üreticileri zeytinyağını Osmanlı Devleti'nden ithal etmeye başlamıştır(Faroqhi,2011:453).XVII. yüzyılda Fransa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Marsilya'ya zeytinyağı ihraç edip buradan sabun ithal etmiştir(Yerasimos,1974: 524).Girit ve Tunus bölgelerinin ekonomisi Fransızlardan gelecek zeytinyağı talebine bağlı olmasından dolayı

Girit ve Tunus'taki zeytin yetiştiricileri XVII. Ve XVIII. yüzyıllarda Avrupalı tüccarlarla ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmışlardı(Faroqhi,2011: 19).

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında sıklaşan ihracat yasakları arasında başta hububat olmak üzere pek çok zirai mahsul vardır. İhraç yasakları 1800 yıllarına doğru hububat, deri, yün, ipek gibi hammaddelerin yanı sıra zeytinyağı, sabun, işlenmiş deri gibi mamuller için de uygulanmaya başlanmıştı(Geç,2003: 213).Osmanlı iktisadi sistemi, XVIII. yüzyılda ihracat üzerindeki dış talebi artmakta olan mallar üzerinde kontrol ve kısıtlamalarını, devam ettirmiştir. Buda zeytinyağı ve mamulü olan sabun ticaretinin azalmasına sebep olmuştur. Zeytinyağı XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı Devleti'nin öngördüğü politika gereğince çok değer arz etmeyen bir dışsatım ürünü olarak kaldı(Doğan,2007: 147).

Osmanlı zeytinyağı ihracatı ve genişleme dönemi demiryollarının daha iç bölgelere yayılması ile dünya ekonomisinin, büyük buhranı takip eden 1896-1913 dönemidir. Tarımın ticarileşmesi ve ihracata yönelmesi ile birlikte kuru üzüm, tütün ve zeytinyağı en önemli tarımsal ihracat ürünleri oldular. Bu dönemde dünya zeytinyağı piyasasının değişmesindeki ana unsur uluslararası talep değişikliğiydi.

3.2 Zeytinyağı Üzerinden Yed-i Vahid Sisteminin Kaldırılması

Osmanlı Devleti, artan devlet harcamaları için yeni gelir kaynaklarına duyduğu ihtiyaç ve hammadde kaçakçılığı ile ortaya çıkan vergi kaybının önlenmesi maksadıyla zamanla bazı maddelerin alım ve satımını doğrudan kendi eliyle yapmaya başlamıştır. Böylece devlet tekeli demek olan yed-i vahid sistemi doğdu(Doğan,2007: 90).Tanzimat öncesinde yed-i vahid usulü, önce afyona daha sonra ipek, tahıl, zeytinyağı, pamuk, tiftik, yapağı gibi mallara da uygulandı(Toprak,1985: 668).

Yeniçeri teşkilatının kaldırılmasıyla (1826) kurulan “Asakir-i Mansure-i Muhammediyye” teşkilatının ihtiyaçlarını karşılamak için 1828'den itibaren, başta afyon olmak üzere palamut, ipek, zeytinyağı, pamuk, tiftik, yapağı ve zahire alım satımlarına devlet tekeli konmuştur. Yed-i vahid uygulamasında hedeflenen amaçlardan biri de İstanbul'un zeytinyağı ihtiyacını karşılamaktı. Ayrıca zeytin mevsiminden önce tüccar tayfası ile muhtekir ve madrabaz takımından selem yolu ile alınan borca karşılık çiftçinin ürününün önemli bir bölümünü borcuna karşılık rayiçten düşük bir fiyatla alacaklılara vermek zorunda kalan üreticiyi korumayı hedeflemektedir(Armağan,2006:968).

Yed-i vahid, gittikçe genişleyen Avrupa ticareti açısından bir ayak bağı olarak görülüyordu. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın sistemi bütün Mısır'ı kapsayacak biçimde genişletmesi

İngilizlerin yakınmalarına neden olmuştur. İngilizler, kimi stratejik ürünlere uygulan yed-i vahidin kaldırılmasını amaçlamışlardır. Bunun için İngiliz diplomatlar, tekelin kötü bir uygulama olduğunu, kaldırılmasının halkın yararına olacağı tezini işlemeye ve Osmanlı devlet adamlarını bu konuda ikna etmeye çalışmışlardır. Ancak Osmanlı, sistemin kaldırılması durumunda yabancıların iç işlerine karışabileceğinden kaygı duyuyordu. Yed-i vahidin kaldırılmasıyla ilgili görüşmeler, 1838 yılına kadar devam etmiş ve sonunda, Balta Limanı Antlaşması'nın dördüncü maddesi uyarınca kaldırılmıştır(Kütükoğlu,2018: 362).

Yed-i vahidin kaldırılması İngiliz hükümetinin zorlamaları sonucunda oldu. Osmanlı Devleti'nin gümrük gelirlerine olan şiddetli ihtiyacı, bir manada kaçakçılığı da legalleştirmiştir. Fakat imzalanan Balta Limanı Antlaşması ile aynı zamanda ruhsat tezkiresi usulüne son veriliyordu. Bu, yabancı devletlerin bu maddeye dayanarak Osmanlı sanayi ve ticaretine karışmasına bir dayanak olmuş ve Tanzimat dönemindeki iktisadi bozulmanın ana unsurlarından birini oluşturmuştur.

Yed-i vahidin kaldırılmasından sonra İstanbul'un yağ ihtiyacının karşılanması için yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni düzenlemeye göre İstanbul için çeşitli kazalara tertip edilen yağlar her senenin Mart ayından itibaren taksitler şeklinde gönderilecekti. Devlet, fiyat ve mal akışını kontrol altında tutmak için İstanbul'daki simsarların ve vurguncuların yağ ticareti yapmasını yasaklamıştır. Zeytinyağının bakkallara ve Yahudi esnafına aylık dağıtımı yağhane tarafından yapılacak ve halktan isteyenlere bu kurum tarafından istedikleri miktarda yağ satılacaktı(Doğan,2007: 93).Osmanlı Devleti'nin Yed-i vahidin kaldırılmasından sonra zeytinyağı ticaretinin yabancıların eline geçmemesi için bilinçli bir çaba harcandığı görülmektedir.

3.3.İstanbul Revgan-ı Zeyt Müdürlüğü Kurulması

Yed-i vahidin kaldırılmasından sonra İstanbul'un yağ gereksiniminin düzenli olarak karşılanabilmesi için yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. II. Mahmud'un emri ile zeytinyağı ve sabun işlerini düzenlemek ve kontrol etmek için bir müdürlük kurulmuş ve Ahmet Hamdi Efendi ilk zeytinyağı müdürü olarak atanmıştır. Müdürlüğün başlıca görevi; zeytinyağı elde edilen yerlerin mahsullerini nizama göre toplanmasını sağlamak ve müşterilere satışını yapmaktır. Zeytinyağı müdürlüğünde istihdam olunacak memurların maaşları, zeytinyağı ve sabundan alınan vergilerden Dersaadet Zeytinyağı Müdürünün isteği doğrultusunda verilecekti.(Doğan,2007: 99)

4. Zeytinyağı Sanayii

XVIII. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı sanayi, genelde sarayın ve ordunun

ihtiyaçlarına karşın, küçük tezgâhlara ve el emeğine dayanmaktaydı. Ege bölgesinde zeytinyağı presleri, Halep ve Şam vilayetlerinde pamuklu ve ipekli üreten dokumahaneler de bu bütün içinde düşünülmesi gereken yapılardı. Bu gibi imalathaneler ilk etapta yabancı sermayedarlar tarafından kurulmuşsa da daha sonra yerli sermaye de buna katılmıştır(Doğan,2007: 158)

4.1 Zeytinyağı Değirmeninin Ortaya Çıkışı

Anadolu'daki en büyük zeytinyağı üretim tesisleri erken Roma ve Bizans dönemlerinde kurulmuştur. MÖ IX. yüzyılda İonlar tarafından kurulan Klazomenai antik kentindeki zeytinyağı üretim tesisi Urla'da MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştur(<http://www.klazomeniaka.com>, Erişim Tarihi: 20.10.2018).Burada işlenen zeytinyağının o dönemde hiçbir tesiste görülmeyen çok ileri bir teknikle üretildiği saptanmıştır. Klazomenai zeytinyağı üretim tesisi, bu tarihe kadar Anadolu'da üretimi yapan, fabrika niteliğine ulaşmış tesislerin en eski örneğidir. Klazomenai tesislerinde görülen icatlar, Osmanlı Devleti'nde kullanılan zeytinyağı değirmenlerinin de teknolojik alt yapısını oluşturmuştur. Osmanlı Devleti'nde zeytinyağı üretim tesisleri XX. yüzyılın başlarına kadar İyonlar ve Romalılar döneminde kullanılan basit nitelikli mengene ve değirmenler aracılığı ile üretim yapmayı devam ettirmiş ve bu tesisler yüzyıllar boyu çok az değişiklik göstermiştir.

4.2 Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı Değirmenleri

Zeytinin yetiştiği, tüketildiği bölgelerde genellikle zeytinyağı değirmeni vardır. Değirmenleri genel olarak iki kısma ayırabiliriz. Birinci kısımdaki değirmenler su ile çalışan ve tahıl öğütmek için kullanılanlardır. Bu tür değirmenlere su değirmeni denir. Diğer değirmenler ise “ding” denilen, su veya hayvan gücü ile çalışan değirmenlerdir. Genellikle çeltiğin kabuğundan ayrılması, susam veya zeytinyağının çıkarılması gibi işlerde kullanılır. Zeytinyağı elde etmek için kullanılan değirmenlere özel olarak “zeytinyağı değirmeni” adı verilirdi. Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi'ndeki bir kayda göre zeytinyağı değirmenlerinden yıllık 10 akçe vergi alınırdı. Mora Kanunnamesi'ne göre ise zeytinyağı değirmeninden yılda 20 akçe ve bir bardak zeytinyağı vergi alınırdı. Zeytinyağı tesisleri zeytin üretiminin yoğun olarak yapıldığı Güney Marmara kıyıları, Ege ve Akdeniz kıyıları ile Güneydoğu'da oldukça fazla idi. Bu tesisler Güney Marmara, Ege kıyıları ve(Doğan,2007: 164) Adalarda “mengene” veya “değirmen” olarak adlandırırken, Güneydoğu Anadolu, Suriye ve Filistin'de “masara” diye isimlendirilirdi(Doğan,2007: 166).

4.3 Osmanlı Devleti'nde İlk Buhar Motorlu Zeytinyağı Fabrikaları

Avrupalı girişimciler buharlı motor teknolojisini kullanmak için Osmanlı Devleti'nde yeni

yatırımlara giriştiler. Ancak Osmanlı Devleti bu yatırımların yerli sermaye ile yapılmasının ülke çıkarları açısından daha faydalı olacağı düşüncesindeydi. Modern yağ fabrikalarının ilk örneği olarak 1851 yılında İzmir’de bir fabrika kuruldu (Doğan,2007: 186).Zeytinyağı fabrikalarının kurulma koşullarının oluşturulmasında en iyi örnek Kulaksızzâde Halil Razi Bey’in girişimidir. Halil Razi Bey Midilli, Ayvacık, Edremit, Kemer, Ayvalık ve Armudabad kazalarında zeytinyağı çıkartmak amacıyla 12 adet fabrika ve bunlar için gerekli olan makinelerin tesisi için 15 yıl süre ile imtiyaz talebinde bulunmuş ve bu isteği kabul edilmişti. (Doğan,2007: 187).

1853’te Osmanlı uyruklu Lazarkis’e de zeytinyağı fabrikası kurulması imtiyazı verilmişti. Bundan yirmi yıl sonra bu konuda yeni girişimler de oldu. 1875 yılında, İngiliz tüccarlarından Hadkinson, İzmir’de zeytinyağı üretimine başladı. Yurtdışından getirilen araç ve gereçlere gümrük muafiyeti tanınması, kendisine büyük kolaylık sağladı. Hadkinson, kısa sürede zeytinyağı üretiminde tam bir tekel kurmuş, yüzyılın sonuna doğru Ege bölgesinin en büyük yağ üreticisi konumuna gelmişti(Arıkan,2016: 44).

4.4 Zeytinyağı Sanayisine Yönelik Teşvikler

Zeytinyağı sanayinin geliştirilmesine yönelik teşviklerin en önemlisi 25 yıla varan süreler ile imtiyaz hakkının verilmesidir(Doğan,2007:191).Zeytinyağı fabrikaları için yurt dışından getirtilecek alet ve makineler, fabrikaların ilk tesisi için olmak kaydıyla gümrük muaf tutulmuştur.

Osmanlı Devleti, zeytin ziraatı ve zeytinyağı üretimi için teşvikler vermesine rağmen tesislerde ve ticarete kayda değer bir artış olmamıştır. I. Dünya Savaşı’na kadar zeytinyağı sanayi oldukça basit ve ilkel bir yapıda kalmıştır(Doğan,2007: 168).Osmanlı Devleti’nde zeytin tarımının ilkel ve geleneksel yöntemlerle yapılması, zeytinin kazanç getiren bir tarım ürünü olarak kabul görülmemesinin etkisi vardır. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin yaşadığı siyasi buhranlar da zeytinciliği etkilemiştir. Yunan isyanı, Osmanlı-Rus ve Balkan Savaşları’nın neticesinde meydana gelen iç göçler iş gücü kaybına yol açmış ve bu da zeytinciliğin gelişmesini sekteye uğratmıştır.

5. Osmanlı Döneminde Zeytinyağının Kullanım Alanları

Zeytinyağı, yukarıda da kısmen değinildiği gibi başta mutfakta yemeklik olarak kullanılmasının yanı sıra sabun, aydınlatma, kozmetik, ilaç ve takı yapımında, hassa ahırlarında at ve deve gibi hayvanların yağlanması da kullanılmıştır. Osmanlı’da da zeytinyağı, sabun üretiminde, mutfakta yemeklik yağ ve aydınlatma kaynağı olarak kullanılmıştır.(Yılmaz,2010: 40). XV-XVI. yüzyıllar arasında Osmanlı yemek tariflerinde zeytinyağının yok denecek kadar azdır. Bu yüzyıllarda zeytinyağı mutfaktan ziyade aydınlatmada kullanılmıştır(Yerasimos,2000: 13).

5.1 Aydınlatma

Osmanlı Devleti'nde zeytinyağı, XX. yüzyılın başlarına kadar aydınlatma kaynakları içerisinde önemli bir yer tutmuştur. Özellikle liman fenerlerinin, camilerin ve devlet dairelerinin aydınlatılmasında zeytinyağı kullanılırdı(Doğan,2007:127).Bundan dolayı Osmanlı Devleti, aydınlatmada kullanacağı yağ ihtiyacının karşılanması için bazı vergi muafiyetleri getirerek karşılığında zeytinyağını taahhüt altına almıştır(Doğan,2007: 131).

Anadolu'nun üç tarafının denizlerle çevrili olması ve ticaretin büyük bölümünün deniz yoluyla yapılması deniz ulaşımının güvenliğinin önemini artırmaktaydı. Bu çerçevede denizyolu ticaret güvenliğinin sağlanması Osmanlı Devleti'nin önem atfettiği bir husus olmuştur. Osmanlı Devleti, ticari güvenliği sağlamak için deniz fenerlerinin aydınlatılmasını garanti altına almak amacıyla fenerlerin aydınlatılmasında kullanılan zeytinyağının temini meselesine büyük önem vermiştir(Doğan,2007: 132).

5.2 Ordu ve Tersane-i Amire

Zeytinyağı, gemi yapımında, kızakların yağlanması ve askerin günlük tüketiminde kullanılan önemli bir ihtiyaç maddesiydi. Tersane-i Amire zeytinyağı ihtiyacını öncelikle bazı mukataalara bağlı "ocaklık" tahsisatından temin ediyordu(Doğan,2007: 133).

5.3 Sabun Sanayisi

Zeytinyağı, sabun sanayisinde kullanılan hammaddelerin en önemlisiydi. Sabun üreticileri bu sebeple önemli miktarda zeytinyağı talep etmekteydiler. Osmanlı Devleti'nde sabun genel olarak zeytinyağı ve Pirina yağından (zeytin küspesi) elde edilirdi. Girit, Ayvalık, Edremit, Midilli, İzmir, Cunda ve Urla Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel sabun üretim merkezleriydi (Küçükkömürler, Ekmen,2008:817). XVIII. yüzyılda ise sabun imalatı Kudüs ve Nablus bölgesinde ve Halep hinterlandındaki şehirlerde olmak üzere bugünkü Suriye'de önemli bir yer tutmaktaydı. Daha 1500'lü yılların ortasında, Kudüs bölgesinde üretilen sabunlar Mısır'da ve hatta İstanbul'da satılıyordu. Ayrıca, bugünkü Lübnan'da bulunan Trablus ve Sayda sabun imalathaneleriyle de meşhurdu(Faroqhi,2016: 139).

5.4 Osmanlı Mutfağı ve Saray

Zeytin ve zeytinyağı Osmanlı mutfağının doğu sınırları ötesinde bilinmiyordu (Fragner,2000: 55).Zeytinyağının Doğu Roma mutfağında oldukça yaygın olarak kullanıldığı tarihsel bir miras olarak bu kullanımın bazı yansımalarını Anadolu ve Osmanlı saray mutfağında

da görmek mümkündür. Muhtelif veriler zeytinyağının ağırlıklı olarak Müslüman olmayanlar tarafından özellikle Batı Anadolu ve Marmara bölgelerinde kullanıldığını, ayrıca Güney Anadolu civarındaki Müslümanlar tarafından da tüketildiğini göstermektedir. Zeytinyağı Erken Osmanlı mutfağında, sadece balık çorbası ve balık için kullanıldığı kaydedilmiştir(Kiel,2006: 72).Konya imaret hesaplarının ortaya çıkardığı beslenme rejimi standart Akdeniz beslenmesi diye görmeye alıştığımız türden oldukça farklıdır. XVI. yüzyılda zeytinyağı bulunduğu halde sadeyağın tercih edilmesi, hayvancılığın yoğun olduğunu göstermektedir(Faroqhi,2014: 264). Anadolu’da zeytinyağı yemeklerde pek tüketilmiyordu. Bu, hayvancılığa bağlı olarak hayvansal yağların öncelikli olarak kullanılmasından ve bunun ötesinde tarihsel ve toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, XVII. yüzyıla ait narh defterleri, çarşı ve pazarlarda zeytinin, zeytinyağının satıldığını açıkça ortaya koymaktadır(Arıkan,2016: 42).

Osmanlı mutfak kültürü, çok seçiciydi. Mutfağında zeytinyağı, badem yağı, susam yağı, haşhaş yağı, keten tohumu yağı gibi türlü nebati yağlar kullanılmaktaydı. Ayrıca hayvanların iç yağı, kuyruk yağı ve nihayet tereyağından da yararlanılmaktaydı. Mutfak kültüründe en fazla talep edilen tereyağıydı, onu sırayla zeytinyağı, iç yağı ve kuyruk yağı takip etmekteydi. Bu sıralama, sarayda eskiden beri var olan beslenme alışkanlığının şekline dair bir fikir vermektedir(Emecen,2006: 117). Zeytinyağı varken bile, zeytinyağı yerine tereyağının tercih edilmesi kırsal yaşam etkinliklerinin ağırlıkta olduğunu göstermektedir (Zubaida,2000: 42).

Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Fatih Sultan Mehmed dönemi (1451-1481) saray mutfakları defterleri üzerine yapmış olduğu çalışmada yemek hazırlamak için kullanılan malzemeler içinde yağlardan “zeytinyağının” da olduğunu ifade eder(Sakaoğlu,2006: 37-38).Yine benzer şekilde Evliya Çelebi de Seyahatname’sinde zeytin ve zeytinyağından sıkça söz etmektedir. Osmanlılarda Ramazan ayında zeytin daha fazla ön plana çıkar, iftar çoğu zaman zeytin ve hurmayla açılırdı. Edremit Osmanlı arşivlerinde, 1515 yılında Yavuz Sultan Selim’in isteği üzerine Ramazan dolayısıyla Edirne’deki saraya 7 varil zeytin gönderildiği yazılıdır. Mahmud Nedim’in 1898’de çıkan “Aşçıbaşı”sında çeşitli zeytinyağlı yemeklerden ve yeşil zeytin salamuralarından bahsedilmektedir(Küçükkömürler, Ekmen, 2008: 814).Osmanlı mutfağında zeytinyağlı yemeklerin türleri hususunda XVIII. yüzyılda el yazması olarak yazıldığı bilinen “Ağdiye Risalesi”de büyük ölçüde esinlenen yemek risalesinde zeytinyağı ile yapılan, marul salatası ve patlıcanlı pilav gibi tarifler bulunmaktadır(Küçükkömürler,Ekmen, 2008: 815).

6. Osmanlı Döneminde Antakya'da Zeytincilik

Tarihi çok eskilere dayanan Antakya, (Streck,1965:456)Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi (1516) sırasında Osmanlı egemenliğine girmiş ve Halep Eyaleti'nin sancaklarından biri olarak bu sancağın merkezi olmuştur.(Sahillioğlu,1991:231) Antakya Kazası, Süveydiye Nahiyesi, Cebel-i Akra, Kuseyr Nahiyesi, Altınöz Nahiyesi, Ordu Nahiyesi ve bunlara bağlı köy ve mezralardan oluşan bir sancak durumuna getirilip Halep Eyaleti'ne bağlanmıştı. Fakat Antakya zaman zaman kaza merkezi şeklinde de idare edilmişti. Bu idarî yapının gelirleri *mukâtaa* haline getirilerek XVIII. yüzyılın başlarından Tanzimat'a kadarki dönemde sancak veya kaza şeklinde Halep Beylerbeyi tarafından atanan voyvoda veya mütesellimler tarafından yönetilmiştir.

I. Dünya Harbi'nde önce İngiliz sonra Fransız kuvvetleri tarafından işgal edilen şehir, 1921'de Ankara Antlaşması ile muhtar bir idare haline getirilerek İskenderun Sancağı'na dönüştürüldü. 1937'de Türkiye Cumhuriyeti'nin isteği üzerine "Müstakil Hatay Devleti" adını almış, 1939'da ise Türkiye'ye ilhak olunmuştur.

Osmanlı döneminde Antakya şehri, tarihi Hicaz Yolu'nun güzergâhında bulunmasından dolayı sahip olduğu tarımsal zenginlikler ve uzak bölgelerden gelen ticari mal ve hizmetler Suriye'nin iç bölgelerine, Yukarı Mezopotamya'ya, İran ve daha doğuya ulaştırılmasında aracı olmuştur.

6.1 Zeytin Tarımı

Osmanlı idaresindeki Antakya'nın iktisadi yönden gelişimi özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlamıştır. Antakya ve çevresi, bugün olduğu gibi, Osmanlılar döneminde de önemli ziraat alanlarındandı. Antakya, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Halep Vilayeti'ne bağlı ve ekonomisi tarıma dayanan bir kaza idi. Antakya Kazası'nın Kuseyr, Altınözü ve Şuğur nahiyelerinde, Antakya, Süveyde ve Cebel-i Akra nahiyelerine oranla ziraata elverişli arazilerin çoğunlukta olduğu görülmekle beraber bütün nahiyelerde ziraat ve hayvancılık yaygın olarak yapılmaktaydı. Tahıl üretimi, yerel ihtiyacı giderebilecek kadar düşük düzeydeyken dut, zeytin, pamuk gibi sanayi bitkileri Antakya ekonomisinde önemli bir yer tutuyordu("Hatay", *Yurt Ansiklopedisi*,1982: 3433).

Antakya sicil defterleri, satış hüccetleri, tereke defterleri, devlet adamlarına verilen sâlyâne tevzî defterleri, narh kayıtları ve seyyahların eserlerinden bölgenin tarım potansiyelini çıkarabilmek mümkündür. İncelenen belgelerin büyük bir kısmında bölgede "*escâr-ı dut*" (dut ağacı) ve "*escâr-ı zeytin*" (zeytin ağacı) yaygın olduğu bilgisi geçmektedir(Gül,2008: 82).

XVI. yüzyılda Antakya ve çevresinde zeytin bahçelerinin dolu olduğunu ve toplanan üründen zeytinyağı çıkarıldığı nahiyelerdeki ma'saradan çıkarabilmekteyiz. Ma'sara, zeytin, üzüm, susam vb. mahsullerin sıklığı atölyelerdir. Altınözü Nahiyesi'nde 7 ayrı merkezde, Kuseyr Nahiyesi'nde 34 ayrı merkezde, Şuğur Nahiyesi'nde 8 ayrı merkezde, Cebel-i Akra Nahiyesi'nde ise 14 ayrı merkezde zeytin ağacı ve zeytine dayalı ürünlerin imal edildiği anlaşılmaktadır(Gündüz,2009: 66-136). Antakya kazasında 1550'de 492, 1570'de 495 ve 1584'te 511 ma'sara bulunmaktaydı. Bunların büyük bir kısmı zeytin sıkılan ma'saralar olup, 40'ar akça resim alınmaktadır. Çok az kısmı ise başka amaçlar için kullanılmaktaydı ve bunlardan da 12'şer akça resim alınmaktaydı. (Gündüz,2009: 159).

Vakıf defterleri, Osmanlı şehir çalışmaları açısından oldukça önemli kaynaklardır. Mufassal tahrir defterlerinde vakıflara ait bilgiler yer almakla birlikte, buradaki kayıtlar genellikle tarıma ayrılan topraklardan vakıflara ayrılan gelir kalemlerini göstermektedir. Antakya vakıf kayıtlarında özellikle iki tür ağacı içeren bahçelerin olduğu görülür. Bunlar dut ve zeytin bahçeleridir. Zeytin, bölgede ekonomik getirisi yüksek olan bir çeşit olup pek çok bahçede zeytincilik yapılmaktaydı. Antakya ve nahiyelerinde 1550 yılında sadece vakıflara ait veya vakıf arazilerde dikili olan 3.949 zeytin ağacının varlığını çıkarabilmekteyiz. Zeytinle beraber zeytinyağı üretimi ve sabun sanayisi de gelişme göstermiştir. Mesela 1550 yılında vakıf değirmenlerinden birinin adı "Sâbûniye" idi. Muhtemelen sabuncuların olduğu semtte kurulmuştu(Çakar,2015: 13).

Zeytin yetiştirilen vakıf arazilere ise "ğirâs" (Çakar,2015: 15) denmekteydi ve Antakya'da vakıf gayrimenkulleri arasında 18 tane ğirâs mevcuttu. Bu arazilerde daha ziyade zeytin fidancılığı yapılıyor ve her zeytin ağacı için vakfa muayyen bir ücret ödeniyordu.

Tarım işletmeleri, XVIII. asır vakıflarının gelir kaynakları arasında oldukça önemli bir yer tutmuştur. Bunların vakıf haline gelmesini sağlayanlar, genellikle Osmanlı Devleti'nin askerî sınıfına mensup kişilerdir. Yine bu yüzyılda Antakya'da vakıf kuran kişilerin önemli bir kısmı askerî sınıftandır. Bunların kurduğu vakıfların gelir kaynaklarına baktığımızda; Antakya'nın muhtelif yerlerinde bulunan dut ve zeytin bahçelerinden bu vakıflara önemli bir gelir sağlanmıştır(Gün,2012: 134).

Vakıf kayıtlarına göre Antakya ve Antakya'ya bağlı nahiyelerdeki vakıfların en büyük gelir kaynağı bağ ve bahçe gelirleridir. Üzüm, incir ve özellikle de zeytinlik başta gelmektedir.

XIX. yüzyılla birlikte zeytinyağının önemli bir ticarî ürün olması hasebiyle zeytin dikimi ile ilgili yeni nizamnameler çıkarıldı. Zeytin ziraatı teşvik edildi. XIX. yüzyılda Antakya'da da,

zeytinciliğı özendirme çalışmalarına başlandı. Bu nizamnamelerde tekrar yetiştirilen zeytinliklere vergi affı tanınıyordu. Haziran 1863'te çıkarılan “Muafiyet Nizamnamesi”ne göre, yeniden yetiştirilen zeytinlikler ilk mahsul senelerinden itibaren üç sene müddetle öşürden muaf kılınacaktı. Bazen de teşvik yerine ‘ıcbar’ yoluna gidilebiliyordu.1865 yılında Fırka-ı Islahiye Komutanı Müşir Derviş Paşa'nın karargâhını kurduğı ve kısa sürede huzur ve asayiş sağladığı yöreye (bugünkü ismiyle Hassa ilçesi) yerleştirilen göçebe aşiretlere mensup aileler kendilerine verilen verimli arazide zeytin fidanı dikmekle de görevlendirilmişlerdir (Ünsal,2008:59). Günümüzde bu yörede yaşayan ahalinin en önemli gelir kaynağı zeytinciliktir.

1868 ve 1901 tarihli Halep Vilayeti salnâmelerinde, Antakya'da iklim koşullarının elverişli olmasından dolayı zeytinciliğın yaygın ve önemli bir geçim kaynağı olduğu belirtilmektedir. Zeytinden elde edilen yağın bir kısmı Halep ve Lazkiye'ye ihraç edilirken, bir kısmı da sabunhanelerde sabun imalatında kullanılmaktadır (Erdoğan,2014:70). Antakya çevresinde 1870'lerde 28.730 dönüm ekili arazi, 220 dönüm bostan ve bahçe, 1.300 dönüm bağ, 5.717 dönüm zeytinlik, 21.545 dönüm tarla, 13.770 dönüm dutluk arazi, 7.950 dönüm orman arazisi ile 1.100 dönüm boş arazi vardı. 1906'da ise 3.110 bağ, 2.525 bahçe, 255 bostan ve 49.521 tarla bulunmaktaydı(Erdoğan,2014: 71).

Zeytin, Antakya halkı için önemli bir geçim kaynağıydı. Terekelerde zeytin ağaçlarının mülkiyeti üzerindeki anlaşmazlıklarla ilgili belgeler zeytin ağaçlarının iktisadi açıdan önemini gözler önüne sermektedir(Yıldırım,2011: 312). 33 Numaralı Şer'iyeye Sicili'nde (1865-1866) zeytinin farklı üç türünden bahsedilmiştir. Söz konusu şer'iyeye sicilinde bu zeytin türleri “*Fâkı zeytunu*”, “*taklâcı zeytunu*”, “*etmekci zeytünü*” şeklinde isimlendirilmişlerdir(Ayçiçek,2017:518).

XVII.-XIX. yüzyıllar arasında Antakya'yı görmüş olan seyyahlar kenti tasvir ederken muazzam zeytin bahçeleriyle dolu olduğunu aktarmışlardır. Meşhur Fransız Seyyah Jean Baptiste Tavernier'nin (1638) Antakya'ya ait izlenimlerinde Antakya ovasının, zeytin ağaçları ile dolu olduğundan bahsetmektedir(Konukçu,2002: 278). XIX. Yüzyılın başında Antakya'yı görmüş bir diğer seyyah Griffiths(Demir,1996: 140-141) ve yine bu yüzyılın başında Antakya'ya gelen bir başka seyyah John Macdonald Kinner, Antakya hakkında bilgi verirken; “*Antakya, dağlara uzanan verimli topraklar üzerindeki, zeytin ağaçlarının kapladığı kent*” olarak tanımlanmıştır(Demir,1996: 142).

1816'da Antakya'yı gören Buckingham(Hilooğlu,2010: 31) ve 1836 tarihli W.H. Barlett seyahatnamelerinde kent ve çevresi hakkında yapılan tasvirlerde Asi Nehri'nin kuzeyinde surlarla çevrili arazide içinde zeytinlikler, dutluklar ve incir ağaçları bulunan geniş bahçelerin yer aldığını

belirtmişlerdir(Demir,1996: 169).

1889 Halep Vilayet Salnâmesi'ne göre, Antakya'da uzun süreden beri ekim yapılan 31.545 dönüm ekili alan bulunmaktaydı. Bu alan toplam toprakların 1/3'ünü oluşturmaktaydı. Daha çok ağaç kesimiyle tarıma açılan ve başlangıçta yüksek düzeyde ürün vermeyen ekim alanları (arazi-i mezru) ise, 38.730 dönümdü. İşlenen tarlalar, bostan (2,230 dönüm), bağ (1.300 dönüm), dutluk (13.770 dönüm) ve zeytinliklerle (5.717 dönüm) birlikte, genel yüzölçümünün 9/10'unu kapsamaktaydı("Hatay", *Yurt Ansiklopedisi*,1982:3397). 1890'da Antakya Kazası'nın tahıl dışındaki en önemli ürünü,1.560.500 okka ile zeytin olmuştur("Hatay", *Yurt Ansiklopedisi*,1982:3398).

6.2 Zeytin Ticareti

Antakya bulunduğu coğrafi konum itibariyle Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran üzerinden Anadolu'ya giden İpek Yolu'nun Doğu Akdeniz sahillerine ulaştığı son noktada olması, doğu-batı ticaretinde önemli bir yer tutmuştur. Süveyş Kanalı'nın açılışına kadar, Mezopotamya'dan Akdeniz'e gelen yollar ile Mısır ve Hicaz'a giden yolların kesişme noktasındaki bir ticari merkez olma özelliğini asırlar boyu korumuştur. İstanbul'dan başlayıp doğuya giden ticaret ve askerî ikmal yolu Akdeniz kıyısındaki Payas'a, oradan da İran'a doğru uzanmaktaydı. İskenderun ve Süveyde limanları bu noktada önemli işlevler görmekte idi(Kara,2005: 172).

Bu ticaretin bir uzantısı olarak İran üzerinden Anadolu'ya gelen Hind tüccarları Antakya'da acenteler kurmuş, Hind mallarını getirip yüksek fiyatla satmakta, karşılığında ise zeytinyağı ve ham ipek satın almaktaydılar(Kara,2005: 177). 1822 tarihli Lügat-ı Tarihhiye ve Coğrafiyye'de Antakya'da, çok miktarda ipek, zeytinyağı ve sabun ticaretinin yapıldığından bahsedilir(Demir,1996: 92).

1833-1835 tarihlerinde Antakya'dan, Ankara, Kayseri, Sivas ve Harput'a zeytinyağı gönderilmekteydi(Öztürk,1989: 257). Bu ticarete bağlı olarak Antakya Kazası'na ait bilgi veren Cevdet Paşa'nın Tezahir'inde 1867 yılında Antakya'daki ticaretin zeytinyağı, sabun ve bir miktar ipekten ibaret olduğu,(Demir,1996: 91).1889 tarihli Kamus-ul A'lam'da Antakya Kazası'nda sabun üretimi ve ihracı yapıldığı verilen bilgiler arasındadır,(Demir,1996: 94).

6.3 Zeytin ve Zeytinyağı Sanayisi

Osmanlı döneminde Antakya'da sanayi deyince sabunhaneler ilk akla gelir. Sabunun hammaddesi olan zeytin üretimi Antakya ve çevresinde yaygın olması sabunhanelerin kurulmasını sağlamıştır. Sabunhanelerde üretilen sabunlar yerel tüketim dışında kalan miktarı Anadolu'nun

diğer vilayetlerine gönderiliyordu(“Hatay”, *Yurt Ansiklopedisi*,1982: 3399). Fransız yazar ve araştırmacı Vital Cuinet’nin,1891 tarihindeki tespitlerine göre Antakya çarşısında; 9 sabunhane bulunmakta idi(Demir,2002: 206). Antakya şehrinin başlıca sanayi ürünleri sabun, ipek ipliği, ipekli, yünlü, pamuklu ve deve kılından dokunmuş kumaşlar, “aba”, “maşlah”, “kefiye”, “melhafe” ile çeşitli takılardır(Demir,1996: 180).

II. Meşrutiyet döneminde Antakya ve İskenderun çevresinde zeytincilik faaliyetleri daha da gelişmiştir. Bölgede yapılan zeytincilik tarıma dayalı sanayi kollarının gelişmesine katkı sunmuştur. Zeytinciliğe paralel olarak Antakya’da 15 tane sabunhane 50 tane zeytinyağı mengenesi tespit edilmiştir(Eğilmez,1993: 9-10).II. Meşrutiyet döneminde bölgede zeytinciliğin ne kadar gelişmiş olduğu görölmektedir.

6.4 Zeytin Yağının Kullanım Alanları

6.4.1 Sabun Sanayisi

Antakya, tarihinde sabun üretimi ve sabunhaneleri ile ayrı bir yere sahiptir. Tarih boyunca kentte üretim, çoğunlukla tarım ürünlerine dayalı olmuştur. Kentin çevresinde üretime yönelik en önemli tarım ürünü zeytindir. Zeytin işleyen tesisler kent içinde yer almıştır. Özellikle çok sayıda sabun imalathanesi vardır. Birçok tarihi kaynak ve belgede bu konuda bilgiye rastlamak mümkündür.

Antakya, ticaret yolları üstünde olduğu için şehirde değişik dönemlerde çok sayıda han yapılmıştır. Bunların bir kısmı sabunhane olarak işlev görmüştür. Osmanlı döneminde yapılan sabunhanelerin çoğu han şeklindedir. Ticaretin, bereketin, konaklamanın, merkezi olan hanlar, geniş avlulara açılan, yeraltında birçok mahzeni olan, tavanı yüksek yapılarıdır. Sabunların kurutulması için özellikle geniş avluları vardır(Duman,2017: 285).

Antakya şehrinin aşağısındaki ovanın, zeytin ağaçları ile dolu olması Halep’te büyük bir sabun ticaretinin doğmasına neden olmuştur(Tekin,2000: 39).Antakya’da zeytinden elde edilen zeytinyağı ve sabun üretimi önemli bir boyuttaydı. Sokullu Mehmet Paşa’nın 1573 yılında kurduğu vakfın hanı 1846 yılında Halep eski valisi Vecihi Paşa tarafından satın alınıp restore edilerek sabunhane olarak kullanılmıştır(Kara,2005: 176). Antakya’da bilinen en eski sabunhane Sokullu Mehmet Paşa Sabunhanesidir. 1822 tarihli Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye’de Antakya’da çok miktarda ipek, zeytinyağı ve sabun ticaretinin yapıldığı yazılıdır(Temiz,2008: 14). 1891 yılında Antakya’yı ziyaret etmiş olan Fransız Seyyahı Cuinet’e göre 9 sabunhane, bulunmakta idi.(Demir,1996: 95). Ali Cevad’ın 1895 tarihli Memalik-i Osmaniyye’nin Tarih ve Coğrafya

Lugati'nda verdiği bilgilere göre, Antakya'da zeytin, zeytinyağı ve sabun üretimi çoktur. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Antakya'daki 10 kadar sabun işçiliği her yıl ortalama 1.300.000 okka sabun üretmektedir. Üretilen sabunun yerel tüketim dışında kalan miktarı Anadolu'nun diğer vilayetlerine gönderilmektedir. 1901 tarihli Halep Vilayeti Salnâmesinde verilen bilgilerde; "Antakya kazasında külliyatlı zeytin eşcarı (ağaçları) ve derun-ı (iç) beldede müteaddit sabunhaneleri mevcut olup ahali zeytinyağıyla sabun (tabh) pişirme ve imal ederek Kayseri'ye Adana, Sivas cihetlerine ve lüzumu halinde başka cihetlere de gönderilir" denmektedir. Aynı salnâmede Antakya'da, 11 sabunhane, M.1906/1907 salnâmesinde ise 15 sabunhane olduğu belirtilmektedir(Temiz,2008: 14).Karl Baedeker'in 1906 tarihli Seyahat Rehberi ile Meyers'in 1913 tarihli Seyahat Rehberi'nde verilen bilgilere göre Antakya'da birçok sabunhane bulunmaktadır(Demir,1996: 95).Kentte 1935 yılında bir inceleme yapan J. Weulersse'e göre, Antakya'nın çevresinde çok sayıda zeytinlik bulunmaktadır. Zeytinden elde edilen yağın bir bölümü Halep ve Lazkiye'ye ihraç edilirken, bir kısmı da sabunhanelerde sabun üretiminde kullanılmaktaydı(Camuz,İpekoğlu ve Böke 2015:13-14) 1914'te Bağdat demiryolundan İskenderun'a bir hat çekilmesi, yetiştirilen ürünlerin pazarlanmasını kolaylaştırmıştır. Sabun, 1918 öncesinde ihracatta önemli bir yer tutmakta iken 1930'larda ikincil duruma düşmüştür.1935 yılında kentte bir inceleme yapan J. Weulersse'e göre Antakya'nın çevresinde çok sayıda zeytinlikler bulunmaktadır. Bundan dolayı sabun endüstrisi gelişmiş ve ticaretin büyük bölümünü oluşturmuştur. Bu tarihte, Antakya'da 16 sabunhane vardır ve bu imalathanelerden çıkan ürünler Ankara, Amasya, Diyarbakır, Mardin, Musul ve Van'a sevk edilmektedir. Sabun ticareti, az da olsa ipek alışverişi ve Batıyla olan bütün ticaretin gayrimüslimlerin elinde olduğunu belirten Weulersse, kentteki sabunhanelerden sadece 10 tanesinin çalışır durumda olduğunu yazmıştır(Temiz,2008: 14).

6.4.2 Aydınlatma

Antakya şehrinde Antik Çağ'dan beri zeytinyağı aydınlatma kaynağı olarak kullanılmıştı. Zeytinyağı, Antik Çağ'da aydınlatma aracı olarak başka bölgelere ihraç edilmişti. Osmanlı döneminde, Antakya ve çevresinde zeytinyağının aydınlatma aracı olarak kullanıldığı vakıf defterlerinde kayıtlıdır.

6.4.3 Mutfak

Tarihsel dönemi nedeniyle mutfak kültürü ile bölgenin ekonomik özellikleri arasındaki ilişki birbirleriyle oldukça alakalıdır. Yani bu dönemde şehrin mutfak kültürü ekonomik

uğraşlardan ayrılamaz. Bölgede tarımı yapılan ürünler, yetiştirilen hayvan türleri, bölgenin iklimi, farklı kültürlerle yakınlığı veya uzaklığı mutfak kültürünün şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Antakya yemek kültürünün ana malzemeleri de bu bağlamda düşünülmelidir. Antakya ve çevresinde zeytin ürününün bol olması mutfak kültüründe zeytin ve yemeklerde zeytinyağı kullanımının yaygın olduğu bilgilerine ulaşabilmekteyiz.

33 Numaralı Antakya Şer'iyye Sicilleri'nde bir evin en önemli gıda maddeleri arasında bulunan bulgur, zeyt ve yağ kayıtlarına çok sık rastlanmaktadır. Bulgur ve zeyt direk tarımsal ürün olmayıp, tarımsal ürünlerin işlenmesi ile elde edilmişlerdir. Bunlar Antakya mutfağının ana malzemelerini teşkil etmektedir. Antakya'nın yemeklerinde zeytin hem sofralık hem yağlık olarak kullanılmıştır.

Sonuç

Antakya, Anadolu'nun en eski yerleşim merkezlerinden biri olmakla beraber, zeytinin anavatanı olarak da bilinmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Döneminde Antakya ve çevresinde zeytin ve zeytinyağın kullanımına yer verilmiştir. Zeytin, Antakya ve çevresinde Osmanlı Devleti döneminde farklı şekilde kullanım alanları ile gündelik yaşamda yerini almıştır. Anadolu'daki pek çok uygarlıklar zeytin ve zeytinyağını dini kutsamalarda, birçok hastalığın tedavisinde, aydınlatma gibi birçok alanda kullanmışlardır. Tüm inanışlarda zeytin, uzun yaşam, sulh gibi sembolik anlamlar ile yaşamda yer almıştır. Zeytin ve zeytinyağı Türk halk kültüründe de türkülerde, manilerde ve şiirlerde yer almıştır. Zeytinyağı, geleneksel Osmanlı mutfağında az kullanılmış olmakla birlikte genellikle yirminci yüzyılın başlarına kadar aydınlatmada temel madde olarak kullanılmıştır. Bilhassa devlet daireleri ile ibadethanelerin aydınlatılmalarında zeytinyağı kullanımı büyük önem arz etmiştir. Bundan dolayı da devlet buraların ihtiyaçlarının giderilmesinde zeytinyağı üretimine maksimum seviyede özeni göstermeye çalışmıştır. Zeytinyağı bunun yanı sıra donanmada kızakların yağlanmasında, saraydaki ahırlarda hayvanların koşumlarının yağlanmasında ve sabun sanayi sektöründe de önemli bir kullanım alanı bulmuştur.

Tarihsel süreci boyunca "HERŞEYİNDEN FAYDANILABİLİR" söylemiyle birlikte zeytinin, zeytinin ağacından yakacak odun, yapraklarından doğadaki hayvanların beslenmesi, meyvesinden sofralarımızda zeytini, yağından yemek ve hastalıklar için ilaç, kadınlar için güzellik kaynağı, çekirdeklerinden tespah, zeytin sıkıldıktan sonra geride kalan prinasından zeytinyağlı sabun, prinadan arta kalan küspesinden yakacak olarak kullanılan zeytin, hayatın tüm kademelerinde bulunmuş olmakla, korunması gereken kültür mirasımızdır. Antakya'nın yanı sıra

zeytinin yetiştiğı diğer bölgelerde zeytincilik faaliyetlerinin araştırılması ve farklı coğrafyalarda zeytinin kullanım alanlarını tanımlayan çalışmaların yapılması zeytinin öneminin anlaşılabilirliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Allan, Tony(2000).“Ortadoğu’da Yiyecek Üretimi”. (Ed. Sami Zubaide, Richard Tapper). *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss. 19-31.
- Arıkan, Zeki(2006). “Midilli - İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, S. 40, ss. 1-28.
- Arıkan, Zeki(2016).“Aydın Vilayetinde Zeytin ve Zeytincilik”, *Yemek ve Kültür Dergisi*, S. 45, ss. 40-45.
- Arıkan, Zeki(2016). “İstanbul’a Zeytinyağı Gönderilmesi”, *Zeytinin Akdeniz Yolculuğu Konferans Bildirileri*. İzmir:İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı. ss. 47-56.
- Armağan, A. Latif(2006), “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Batı Anadolu’da Zeytincilik ve Bu Faaliyetin İstanbul’un İaşesindeki Yeri”, *14. Türk Tarih Kongresi, 2.Cilt 2. Kısım Kongreye Sunulan Bildiriler*(Ankara: 09-13 Eylül 2002).Ankara: TTKY. ss. 959-982.
- Ayçiçek, Mehmet(2017). *33 Numaralı Antakya Şer’iyye Sicili’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*(H. 1281-1283 / M. 1865-1866). Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Blazoquez, Jose M.(1997). “Zeytin Yetiştiriciliğinin Doğuşu ve Yayılışı”, *Dünya Zeytinyağı Ansiklopedisi*, Barselona 1997, ss. 19-20.
- Boynudelik, Mahmut(2007).*Zeytin Kitabı-Zeytinden Zeytinyağına*.İstanbul:Oğlak Yayıncılık.
- Braudel, Fernand (1989). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Camuz, D., İpekoğlu, B., Böke, H.(2015).“Tarihi Osmanlı Sabunhaneleri: Antakya Kuseyri Sabunhanesi’nin Koruma Sorunları”, *Kârgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri, 2015 İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Varlıkları Daire Başkanlığı Koruma Uygulama ve Denetim Müdürlüğü 01-02 Aralık Bildiri Kitabı*, İstanbul:, ss. 10-26.
- Comet,Georges(1997). “Zeytinyağı Ekonomisi: Orta Çağ”, *Dünya Zeytinyağı Ansiklopedisi*, Barselona 1997, s. 50-52.
- Çakar, Enver(2015). “16.Yüzyılda Antakya Vakıfları (1550 Tarihli Evkaf Defterine Göre)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 43, ss. 9-39.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- Demir, Ataman(2002). “Antakya Eski Konut Yerleşmesi”, *Ortadoğru'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, C. 1, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. ss. 205-207.
- Demir, Ataman(1996). *Çağlar İçinde Antakya*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Kitapları.
- Dervişoğlu, Efnan(2017), “Zeytinin İzinde, Cumhuriyetten Günümüze Türk Edebiyatına Bir Bakış”, *Zeytin Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2017, ss. 181-219.
- Diamond, Jared(2002). *Tüfekte, Mikrop ve Çelik*, (Çev. Ülker İnce), Ankara:Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Doğan, Faruk(2007). *Osmanlı'da Zeytinyağı(1800-1920)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi,İstanbul .
- Duman, Çiğdem(2017). “Sokakların Gizinde Antakya Sabunhaneleri”, *Asi Gülüşlüm Ab Güzel Antakya*, (Der.: Hakan Mertcan), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, ss. 281-288, *Düştur*. I. Tertip, C. II, Dersaadet 1289, s. 440.
- Efe, Aydın(2008). *Antakya ve Çevresi Türkmenleri: Küçük Alioğulları Ve Reyhanlı Aşireti (XIX. Yüzyıl)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Efe, Recep, Soykan, Abdullah, Cürebal, İsa, ve Sönmez, Süleyman(2013). *Dünyada, Türkiye'de, Edremit Körfezi Çevresinde Zeytin ve Zeytinyağı*.Balıkesir: Edremit Belediyesi Kültür Yayınları.
- Eğilmez, Mustafa(1993). *II. Meşrutiyetten Sonra Hatay Tarihi (1908-1921)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Emecen, Feridun M.(2006). “Şehzadenin Mutfağı”. (Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çev.: Zeynep Yelçe). *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss. 111-147.
- Erdoğan, Berlin(2014). *Sahnâmelere Göre (1866-1908) Antakya*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Fabrer, Henriette Camps (1997). “Kuzey Afrika'da Yağlık Zeytin Yetiştiriciliği”, *Dünya Zeytinyağı Ansiklopedisi*, Barselona 1997, ss. 30-33.
- Faroqhi, Suraiya (2011). “Muazzam Bir İmparatorluk ve Merkezi Denetim”. (Ed. Suraiya Faroqhi, Çev.: Fethi Aytuna).*Türkiye Tarihi 1603-1839*, C, 3. İstanbul:Kitap Yayınevi,. ss. 17-31.
- Faroqhi, Suraiya (2016). “Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Zeytin ve Zeytinyağı Tüketimi”, *Zeytinin Akdeniz Yolculuğu Konferans Bildirileri*. İzmir:İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı. ss. 129-146.

- Faroqhi, Suraiya (2014). *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Faroqhi, Suraiya (2011). “Kırsal Yaşam”. (Ed. Suraiya Faroqhi, Çev.: Fethi Aytuna). *Türkiye Tarihi 1603-1839*, C. 3, İstanbul: Kitap Yayınevi. ss. 439-453.
- Fragner, Bert(2000). “Kafkaslardan Dünyanın Damına: Bir Mutfak Serüveni”. (Ed. Sami Zubaide, Richard Tapper). *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*. İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları. ss. 49-62.
- Genç, Mehmet(2003). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökhan, İlyas(2010). “Memluklar Zamanında Antakya”. (Ed. Ahmet Gündüz, Selim Kaya). *Hatay Araştırmaları I*. Ankara:Antakya Belediyesi Kültür Yayınları. ss. 1-26.
- Gül, Abdülkadir(2008). *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709 – 1806)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Gün, Doğan(2012). *XVIII. Yüzyılda Antakya'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*. Elazığ:Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Gündüz, Ahmet, Hilooğlu, Cennet(2010). “Bazı Seyyahların Gözüyle Antakya”. (Ed. Ahmet Gündüz, Selim Kaya). *Hatay Araştırmalar -1*. Ankara: Antakya Belediyesi Kültür Yayınları. ss. 27-38.
- Gündüz, Ahmet(2009). *XVI. yüzyılda Antakya Kazası (1550-1584)*.Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları.
- Güran, Tefvik(2006). “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası”. (Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlıoğlu). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Phoenix Yayınevi. ss. 513-521.
- Güran, Tefvik(1997). *Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*, C. 3, Ankara: T.C. Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.
- “Hatay”, *Yurt Ansiklopedisi*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.
- Hehn, Victor(2003). *Zeytin, Üzüm ve İncir*.Ankara: Dost Kitabevi. <http://www.klazomeniaka.com>, Erişim Tarihi: 20.10.2018.
- İplikçi, A. Ertan, Bakır, Güven(2016). “Klazomenai Zeytinyağı İşliğı”, *Zeytinin Akdeniz'deki Yolculuğı Konferans Bildirileri*. İzmir:İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı. ss. 13-40.
- Kaplan, Melike, Karagöz Arıhan, Seda(2012). “Antik Çağ'dan Günümüze Bir Şifa Kaynağı: Zeytin ve Zeytinyağının Halk Tıbbında Kullanımı”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2, ss. 41-56.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- Kara, Adem(2005). *19. yüzyılda Bir Osmanlı Şebri Antakya*. İstanbul:IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kiel, Hedda Reindl(2006). “Cennet Taamları 17. yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak* (Ed: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çev.: Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, ss. 55-109.
- Konukçu, Enver(2002). “Bazı Gezi Notlarına göre Osmanlı Dönemi’nde Antakya”. *Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, C. 1, ss. 275-285.
- Küçükkömürler, Saime, Ekmen, Zeynep(2008). “Barışın Simgesi Zeytin ve Anadolu Kültürü”, *ICANAS-38 10-15 Eylül Bildiri Kitabı*, Ankara: ss.809-820. (www.ayk.gov.tr).
- Kütükoğlu, Mübahat S.(2018). *Osmanlı’nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, Rifat(1994). “Osmanlı Döneminde Antakya’nın Fizikî ve Demografik Yapısı 1709-1860”, *Belleten*, C. LVIII, Nisan 1994, S. 221’den ayrı basım, TTK, Ankara 1994.
- Öztürk, Mustafa(1989). “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Antakya’da Fiyatlar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, S. 2, ss. 249-265.
- Pamir, Hatice(2010). “Antiokheia ve Yakın Çevresinde Zeytinyağı Üretimi ve Zeytinyağı İşlikleri”, *Antik Çağ’da Anadolu’da Zeytinyağı ve Şarap Üretimi Sempozyum Bildirileri*, 06-08 Kasım 2008 Mersin, (Ed. Umut Aydınoglu, A. Kaan Şenol), İstanbul: Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi.ss.75-96.
- Rodriguez, J. R.(1997). “Zeytinyağı Ekonomisi: Eski Çağ”, *Dünya Zeytinyağı Ansiklopedisi*, Barselona 1997, ss. 48-49.
- Sahillioğlu, Halil(1991). “Antakya”. *TDVİA*, C. 3, İstanbul: TDV Yay. ss.228-232.
- Sakaoğlu, Necdet(2006). “Eski Mutfak Kültürümüzün Kaynakları”. (Ed. Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann, Çev.: Zeynep Yelçe). *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. İstanbul: Kitap Yayınevi. ss. 33-45.
- Schuchardt, H. Schafer (1997).“Kültürel ve Sanatsal Yayılma”, *Dünya Zeytinyağı Ansiklopedisi*, Barselona 1997, ss. 21-26.
- Streck.(1965). “Antakya”, *İslam Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul: MEB.ss.:456-459.
- Tekin, Mehmet (2000).*Hatay Tarihi- Osmanlı Dönemi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Temiz, F. Mine(2008). “Antakya’da Sabun Üretimi ve Sabunhaneler”, *Hatay Kültür ve Keşif Dergisi*,

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

S. 14, ss. 14-16.

- Temuçin, Ecmel(1993). “Türkiye’de Zeytin YetiŖen Alanların Sıcaklık DeęiŖkenine Göre İncelenmesi”, *Ege Coğrafya Dergisi*, C. 7, S. 1, ss. 117-131.
- Toprak, Z.(1985). “Tanzimat'tan Sonra İktisadi Politika”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi 3*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, ss. 668-671.
- Ünsal, A.(2008). *Ölmez Ağacın Peşinde*, YKY, İstanbul 2008.
- Yerasimos, S.(1974). *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I-Bizans'tan Tanzimat'a*, Gözlem Yayınları, İstanbul 1974.
- Yerasimos, S.(2000). *Sultan Sofraları, 15. ve 16. Yüzyıllarda Osmanlı Saray Mutfağı*, YKY, İstanbul 2000.
- Yıldırım, F.(2011). *31 No'lu Antakya Şer'iyye Sicili (H.1278-1279 / M. 1861- 1863)*.
Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Yılmaz, F.(2010). “16. yüzyılda Tarımsal Yapılarda Değişim, Akdeniz Mutfağı ve Yağ Kullanımı”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S. 10, ss. 23-42.
- Zubaida, S.(2000). “Ortadoğu Yemek Kültürlerinin Ulusal, Yerel ve Küresel Boyutları”. (Ed.Sami Zubaide, Richard Tapper), *Ortadoğu Mutfak Kültürleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 32-45.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 20 Ocak 2022
Kabul Tarihi : 16 Şubat 2022

XX. YÜZYIL BAŞKİR EDEBİYATINDA ŞİİR, DÜZGÜ VE DRSMAYTİJİNİN GELİŞİM TENDENSİYALARI

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ПОЭЗИИ, ПРОЗЫ И ДРАМАТУРГИИ БАШКИРСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX ВЕКА

*

Aynur KHUZHAKHMETOV

(ORCID: 0000-0003-4906-3291)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Khuzhakhmetov, Aynur, “Тенденции Развития Поэзии, Прозы И Драматургии Башкирской Литературы XX Века”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 77-88.

Apa: Khuzhakhmetov, A. (2022). “Тенденции Развития Поэзии, Прозы И Драматургии Башкирской Литературы XX Века”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 77-88.

Özet

Çalışmanın amacı, 20. yüzyıl Başkurt edebiyatının gelişiminin genel bir panoramasını sunmaktır. Makale, 1920'lerden başlayarak tek bir edebi alan yaratma sürecini ortaya koymakta, yavaş yavaş tür, ideolojik ve tematik, kompozisyon, dünya görüşü kavramlarını şu veya bu değişime tabi tutmaktadır. Milli edebiyatın dönüşümü, her şeyden önce ideolojik düzeydeki değişikliklerden kaynaklanmaktadır, devletin kontrolü artmaktadır. Bilimsel bir yenilik, aşamalı bir incelemenin Başkurt edebiyatının gelişiminin heterojen olduğunu göstermesi olabilir. Sonuç olarak edebi sözün toplumdaki işlevi, poetika, sanat yapıtlarının içeriği, tür egemenliği vb. değişir.

Anahtar Kelime: Başkurt Edebiyatı, Şiir, Nesir, Dramaturji, İş, Kahraman, Poetika.

Abstract

Цель исследования – дать обзорную панораму развития башкирской литературы XX века. В статье раскрывается процесс создания единого литературного пространства,

---

* Khuzhakhmetov Aynur Oskarovich, Ph.D. n./Bashkurt Devlet Üniversitesi, Ufa/khuzha@mail.ru.

начиная с 1920-х годов, поэтапно обрисовываются жанровые, идейно-тематические, композиционные, мировоззренческие концепции, которые подвергаются тем или иным изменениям. Трансформация национальной литературы обусловлена, прежде всего, с изменениями на идеологическом уровне, усиливается контроль государства. Научной новизной может являться тот факт, что при поэтапном обзоре видно: развитие башкирской литературы неоднородно. В результате меняются функция литературного слова в обществе, поэтика, содержание художественных произведений, жанровое доминирование и т.п.

Ключевые слова и фразы: башкирская литература, поэзия, проза, драматургия, произведение, герой, поэтика.

Giriş

Историю башкирской литературы XX века, начиная с 1917 года можно считать литературой, продолжающей традиции восточной словесности. После Октябрьской революции в национальной литературе, несмотря на формирование жанровой системы по западному образцу, стилевая природа, структурная поэтика восходит к эпическим традициям восточного культурного мира. Два направления возникли в башкирской литературе после 1917 года: самостоятельная национальная литература и культура, борющиеся за башкирскую автономию национально-патриотические писатели и защищавшие идеологию большевиков, сторонники советского правительства. Если первое направление было представлено именами Ш. Бабича, Х. Габитова, Ф. Сулейманова, М. Бурангулова, то второе направление основывается на творчествах Д. Юлтыя, А. Тагирова, Ш. Худайбердина. Естественно, эти направления тесно были связаны с социально-общественными, политическими процессами, классовыми противоречиями, особенностями национально-освободительного движения. Доказательством тому – создание под руководством Ш. Бабича литературного объединения «Тулкын», которое затем, после того как членов правительства А.-З. Валиди арестовали, перехватило инициативу по формированию Временного Совета Башкортостана.

Однако стоявшее на революционно-демократической позиции национально-патриотическое направление во время процесса «советизации» стало вытесняться в 1920-е

годы не только с действительности, но и с литературы. Вместо него на советской платформе возникает творческий метод, названный «литературой социалистического реализма» [3].

В годы Гражданской войны литературные силы, в основном, собирались вокруг большевистских газет и фронтового издательства «Вести Башкортостана», «Борьба», «Красный путь». К старшему поколению М. Гафури, Д. Юлтыя, А. Тагирова присоединяются более молодые – Г. Гумер, Ш. Фидаи, Бедный Карим и др. Их творчество состояло из оперативных, малых форм: агитпьес, стихотворных обращений, басен и памфлетов, насеров и сказов, песен и эпиграмм, очерков и обрисовки. Литература выполняла агитационно-пропагандистскую функцию, поэтому преимущество было за публицистикой.

Изменения в стране, стремление рабоче-крестьянских масс к новым свершениям отражены в книгах и поэтических сборниках «Памятки» Д. Юлтыя (1924), «Красные грозди» М. Гафури (1925), «Трудовая радость» Т. Янаби (1926), «Песни плуга» С. Кудаша (1926). Поэмы «Рабочий» М. Гафури (1921), «Шараф» Д. Юлтыя (1922), «В кузнице» С. Кудаша (1921), «Селькор» Г. Гумера (1925), в которых были смоделированы образы новых героев эпохи. Выпуск новых литературно-общественных «Новый путь», «Знание», «Новость», «Октябрь» силами Б. Ишимгула, Г. Хайри, Б. Валиди, А. Карная, С. Агиша, Г. Амантая способствовало возникновению башкирской литературы нового образца.

В 1919 году открылся Башкирский драматический театр. В его репертуар были взяты пьесы М. Бурангулова, Г. Ниязбаева, Д. Юлтыя, Х. Ибрагимова. Историческая драма «Карагул» Д. Юлтыя, написанная в 1920 году, и комедия «Башмачок» Х. Ибрагимова, созданная в том же году, стали достоянием национальной литературы, классикой.

Конечно, в двадцатых годах процесс формирования советской национальной литературы шел не без противоречий. По словам Г.Б. Хусаинова: «наиболее наглядно литература как система проявляет себя в движении и развитии жанров» [8, с. 383]. Традиция и новаторство, опыт восточной литературы, постепенно собранной в течение веков и революционные отношения создали сильные идейно-эстетические столкновения в рамках переустройства жанровых форм. Появились отдельные ветви, такие как абстракционизм и натурализм, реализм и романтизм, экспрессионизм и конструктивизм, уникальные открытия в национальном творческом процессе, явления евразийского

синтеза. Литература 20-х годов отличалась сплетенным развитием истории и сегодняшнего дня, синтезом национальных и межнациональных традиций, стилей и творческих исканий. В эти годы в области организации творческих работ совершаются большие изменения.

Литература тридцатых годов, несомненно, выросла на разносторонних, основательных достижениях двадцатых. В эти годы башкирская литература развивается в жанрах прозы, поэзии, драматургии. В литературе 30-х годов во всех темах наблюдается усиление социально-политических акцентов. В эти годы башкирская литература получила развитие и в других жанрах прозы, поэзии, драматургии. Несмотря на то, что в творческой деятельности 1920-х и 1930-х годов были идейно-тематические общности (революционное движение истории, общественное звучание и др.), преемственности эстетического воспитания, эти две эпохи с точки зрения качества и содержания сильно отличаются. В литературе 1930-х годов наблюдается усиление социально-политических акцентов во всех темах. Во всех жанрах получают развитие векторы социальных перемен, оживляется жанр эпической поэмы. В центре видных поэм «Земля» Б. Бикбая, «Трактористка Айхылу» Б. Ишемгула, «Три песни» Г. Саяма, «Ишимбай» Г. Гумера, «На берегах прекрасной Белой» Р. Нигмати – проблема социального и духовного обновления. Писатели более старшего поколения А. Тагиров, И. Насыри, Т. Янаби создают образцовые, качественные произведения. Поднялись на новый уровень писатели второго поколения Р. Нигмати, С. Агиш, А. Карнай, Б. Бикбай. В эти годы мощным течением в литературу вливаются М. Харис, Х. Давлетшина, К. Даян, К. Мэргэн, С. Кулибай, М. Карим. Литературу они обогащают революционной романтикой, новым взглядом на реальность, новыми человеческими образами. Поворот литературы на проблемы современности, актуальную тему можно увидеть на примере драматургии. «Дружба и любовь», «Сакмара», «Дочь степи» С. Мифтахова, «17 – 30» А. Тагирова, «Ты кто?», «Аралбаевы» Д. Юлтыя отличались описанием современника, погруженного в суровую реальность.

В 1930-ые годы наблюдается последующее формирование и развитие башкирского романа. В этом жанре поднимаются проблемы использования историзма, сюжета и композиции, природы структурной поэтики в произведениях «Солдаты», «Красногвардейцы», «Красноармейцы» А. Тагирова, «Кровь» Д. Юлтыя, «Кудэй» И.

Насыри. Авторы стремятся связать в данных романах генерирование личности революционера, характера с развитием особенностей исторического процесса. Герой описывается в сложных, острых ситуациях, в тесной связи с эпохой, борется за социальную справедливость. В романах 30-х годов закрепляются принципы реалистического описания, элементы документализма, натурализма [6].

В то же время изображение реальности через социальную призму, ограничение политической идеологией приводит к обеднению и однобокости. Отражением этой эпохи является изображение национального движения и его руководителей в черном или карикатурно-сатирическом плане, преследование писателей в национально-патриотических традициях, обвинение их в буржуазном национализме, репрессии (Г. Амантай, М. Бурангулов, А. Тагиров, И. Насыри, Т. Янаби, Б. Ишимгул, Б. Бикбай и др.).

Великая Отечественная война прервала на некоторое время эволюцию национальной литературы мирного времени. Большинство башкирских писателей ушло на фронт, многие, в том числе С. Мифтахов, М. Харис, Х. Мухаметьяров, А. Карнай, М. Абдуллин, Х. Кунакбай, Н. Кариш, Б. Мукамай и др. погибли. Несмотря на это, башкирская литература не сворачивает со своего пути развития. На первом плане – тематика героического прошлого: «Идукай и Мурадым» М. Бурангулова, «Кахым-туря или 1812 год» Б. Бикбая, и еще пьесы, посвященные героизму солдат Великой Отечественной – «Лес шумит» Р. Нигмати, «Бой» Кирея Мэргэна и В. Кедрова, «Дети одного отца» Б. Бикбая. Военная проза в основе определилась малым, оперативным жанром (рассказ, очерк, новелла, описание). В годы войны С. Агишем были созданы патриотические произведения «Всадник Ильмурза», «Ахмадулла».

Рассказы и очерки о войне, новеллы оформились в тематические циклы и вышли отдельной книгой. Так появились «В степях Дона» (1942) С. Кудаша, «Для фронта» (1943) С. Агиша, «Башкиры» (1943), «Джигиты» (1944) К. Мэргэна, «За Родину» (1944) Г. Гумера, «Новеллы о русском солдате» (1946) А. Бикчентаева.

Основная тема военных лет – любовь к Родине, дружба народов в борьбе против врага, отвага народа во имя Победы на фронтах и в тылу.

В литературе данной эпохи, как форма жанра, держит особое место фронтовые письма и стихотворные обращения. «Письмо башкирского народа башкирским джигитам-фронтовикам» и ответ ему – «Письмо башкирских джигитов-красногвардейцев-

черниговцев башкирскому народу» из их числа. Поэмы «Письма твоей невесты», «Убей, сын мой, фашиста!», «Слово Башкортостана» Р. Нигмати, «Ответное письмо башкирскому народу!» М. Карима относятся к этому жанру.

Послевоенная башкирская литература – новый, оригинальный этап развития. Поредевшие ряды башкирских писателей пополняет поколение М. Карима, Н. Наджми, Х. Гилажева, И. Абдуллина, Г. Рамазанова, Я. Кулмуя, Х. Карима, М. Гали, А. Бикчентаева, Д. Исламова, Ш. Биккула. В литературу они привнесли яркие стихотворения и поэмы, прошедшие через огонь войны, новый взгляд на мир, новые творческие принципы. Изменился лирический герой поэзии, он теперь не только патриот своей страны, но и советский солдат, освободивший пол-Европы. В поэзию пришли талантливые молодые поэты как Р. Гарипов, Р. Сафин, А. Игебаев.

Литература не осталась равнодушной к развитию нефтяной и других отраслей промышленности в республике. Пьесы «Глубокое дыхание» Ибрагима Абдуллина, «Утро города» Кирея Мэргэна, поставленные на сцене Башкирского драматического театра, победившие в конкурсе 1948 года, были написаны на темы, связанные с нефтяной промышленностью и городской жизнью. Эти же темы были подняты в прозе – в романах «На склонах Нарыш-тау» Кирея Мэргэна, «Лебеди остаются на Урале» Анвера Бикчентаева, «Когда разливается Акселян» Баязита Бикбая.

Серьезные достижения послевоенной башкирской литературы поделили между собой жанры повести и романа. В отличие от романов 1930-х годов, они выделяются тематическим разнообразием. Если роман «Фундамент» С. Агиша был посвящен описанию драматической судьбы человека почвы, то «Первые шаги» А. Вали воссоздали жизнь первого поколения национальной интеллигенции. Писатели во всех литературных типах и жанрах продолжили всесторонне художественно показывать послевоенную реальность.

В то же время башкирская литература этой эпохи не состояла лишь из утверждений. Образ главного героя драмы «Одинокая береза», созданной М. Каримом в 1950 году, упрямого председателя колхоза Мурзахана Шавкатова показал, что писатели умеют и критически оценить действительность. В драме «Неспетая песня», написанной в 1961 году, автор через образ Дусмата Ярлыкапова показывает деградацию коммунистических руководителей.

С 1970-х годов в литературе начинается новый этап – этап развития башкирской исторической новеллы, почвой для нее послужили кубаиры, историко-революционный роман и драмы. Достижениями современных творческих поисков стали исторические эпопеи «Крылья беркута» К. Мэргэна, «Кинзя» Г. Ибрагимова, «Плач домбры», «Кожаная шкатулка» А. Хакимова, «Северные амурь», «Сырдарья», «Салават» Я. Хамматова, «В ожидании конца света» Б. Рафикова, «Карасакал», «Кунгак», «Гафтиляу» Г. Хисамова, «Кровавый 55-й» Г. Хусаинова, историко-биографические книги «Мухамметсалим Уметбаев» Г. Хусаинова, «Сын Юлая Салават» М. Идельбаева, «Мажит Гафури» Г. Рамазанова. Возродился традиционный жанр кисса – «Кисса об Алдар батыре» Г. Хусаинова, возникла новая интерпретация истории, роман-гипотеза – «Оседланный конь» Б. Рафикова. При помощи непрерывного изучения документальных материалов были созданы исторические панорамы различных этапов жизни народа.

В это время литературоведение и литературная критика поднялись на качественно новый уровень. Труды А. Харисова, Г. Хусаинова, посвященные проблемам литературного наследия башкирского народа дореволюционного периода, стали стартовой площадкой для дальнейшего изучения истории башкирской литературы такими учеными как: Г.С. Кунафин, М.Х. Идельбаев, З.Я. Шарипова, М.Х. Надергулов и др. В трудах К. Ахметьянова были рассмотрены теоретические вопросы. Результаты основательных исследований в области типов и жанров современной поэзии, прозы, драматургии были изложены в монографиях Г. Хусаинова, М. Гайнуллина, А. Вахитова, Р. Баимова, С. Сафуанова, З. Нургалина, Т. Кильмухаметова и др.

1980-е годы дали романы на современную тематику: «Погожие дни» Ф. Исянгулова, «Пришелец», «Жизнь дается однажды» Д. Булякова, «Земля, на которой мы живем» Р. Султангареева, «День расплаты» Р. Баимова, «Степные зори» Р. Байбулатова, «Земля моя, люди мои» З. Султанова. Внимание читателя в них были представлены новые взгляды на проблемы экологии, коллективизации, советской действительности, личностной деградации, принципы гуманизма.

Годы перестройки, развала СССР и становления новой России породили крупные изменения не только в жизни общества, но и в художественной литературе. Свобода слова стала великим благом для развития художественной мысли, творческие люди получили возможность свободно обсуждать развитие родного языка, народа и страны, об

экологических проблемах, суверенитета Республики Башкортостан и личностях в истории, чьи имена раньше были под строгим запретом. Касаясь этих проблем, на XIII съезде писателей Башкортостана (2001 год) председатель Правления Союза писателей республики. Народный поэт Р. Бикбаев сказал: «Слово – самое большое богатство человечества, и его нужно беречь. Его нужно очистить от скверны, вернуть к первоначальной чистоте, когда оно вдохновляло человека, возвышало его душу... Радует то, что башкирская литература не только в эти трудные годы, но и на всем протяжении своей истории никогда не торговала словом, не оскорбляла человеческое достоинство, не унижала высокий дух человека. Башкирская книга, башкирская печать никогда не призывала к межнациональной розни, не натравливала один народ на другой, никогда не имела злого намерения столкнуть религии, нации, страны» [4, с. 392]. Слова поэта воспринимались не только оценкой башкирской литературы 90-х годов, но и программой писательского сообщества на будущее.

Со второй половины 80-х годов в национальной печати стали открыто писать о таких незаслуженно забытых именах, как Мухаметша Бурангулов, Гарифулла Кииков, Фатхелькадир Сулейманов и др. Открылись новые темы в литературе, в национальном словесном искусстве большое развитие получила историческая тематика. Появились новые жанры и жанровые формы, возродились такие традиционные жанры, как кисса, дастан и др.

В начале пореформенного периода в башкирской литературе вперед вырвалась поэтическая публицистика с политическим пафосом. Процессы перестройки и демократизации общества одним из первых приветствовал Т. Юсупов. Его сборник «Раздумья на скалах» (1988) посвящен злободневным проблемам современности. И. Киньябулатов («Выздоровление») и А. Атнабаев («Пустое обещание») по-своему ответили на вызовы времени. Р. Мифтахов в стихотворении «Тревожная мысль» печалится о рухнувших надеждах сограждан в связи с уходом в небытие огромной страны – Советского Союза.

Новые веяния особенно тяжело переживали поэты старшего и среднего поколения. В стихотворении «Век» М. Карим прямо называет перестройку «безвременьем». В поэме Р. Бикбая «Базарный топор» обрисовывается крушение базарным топором тех идей, которым миллионы людей были верны с малых лет. В стихотворении «Бурзянская сосна» (1989)

автор поднимает проблему экологии, разбазаривания природных богатств края. Так же созданная им ранее поэма «Жажда – дайте воды!» (1989) акцентирует внимание читателей на проблему загрязнения рек республики. Поэт взывает к совести общества, вступившего в постиндустриальный век цивилизации, когда каждый человек должен задуматься о нанесенном природе ущербе, о безопасности экологии родного Башкортостана.

Поэты ныне больше обращаются к теме экологии Башкортостана, духовного развития народа, судьбы нации и языка. В этом плане весьма характерны произведения Р.Бикбаева, К.Аралбаева, А. Игебаева, Т. Ганиевой, Ф. Тугызбаевой, Х.Назара, А.Тагировой, Р.Шакура и др.

Как известно, творческий путь Р.Назарова был очень коротким. Однако его яркие произведения имели осязаемое влияние на развитие поэзии дальнейших десятилетий. Они переиздаются и являются популярными среди читателей, особенно среди молодежи.

В 90-ые годы получил развитие жанр «дастан». Дастан Т. Карамышевой «Мир рожден от любви» вошел в сборник «Молитвы души» (1998). В нем даются размышления лирического героя о тайнах, страданиях и радостях на любовном пути. Дастан «Моя птица Хумай» Ф.Тугызбаевой являет собой поэтический обзор истории рода канглы, описывает известных личностей, их героический и полный любовных событий путь.

Говоря о перипетиях жизни, в стихотворениях (например, «Ценность почвы») Т. Ганиева выбирает щадящие слова. В постсоветский период поэтесса обращается также к темам исторического прошлого башкирского народа в поэмах «Кипчаки» и «Аркаим».

Из произведений знаменательным является цикл стихов «Пусть приходят мои годы» С. Алибаева. Цикл написан в форме древнего восточного календаря с названием месяцев, приведены аналогии с современностью. Каждому году поэт желает счастье, благополучие.

В этот бурный период молодые поэты и поэтессы Кул-Давлет, Х.Юлдашев, Р.Туляк, Утябай, Т.Давлетбердина, Б.Искужин, Искандария, Габидулла, Ю.Ильясова, Г.Якупова, Р.Усманова, И.Ягудин, Ф.Шакирьянов, М.Закиров, М.Кабиров, а также пришедшие в литературу чуть позже З.Ханнанова, С.Абuzаров, А.Гарифуллина и другие ранними своими виршами внесли в поэтическую парадигму надежды и мечты молодого поколения. Из них многие в 1990-е годы вступили со своими, зрелыми вполне взглядами, с иными размышлениями. Свобода мысли, работа над возвращением исторической народной памяти, рост молодежных изданий, деятельность на сохранение и прогрессию

языка и культуры, развитие национального самосознания, массовое народное движение за суверенитет Башкортостана – все эти факторы прибавили башкирской молодежной поэзии решительности и вдохновения.

Башкирская драматургия, берущая свои корни с начала XX века, в советскую эпоху получила мощное развитие. Творчество именитых мастеров: С. Мифтахова, М. Бурангулова, Б. Бикбая, М. Карима, И. Абдуллина, Н. Асанбаева, А. Абдуллина и других вывело национальную драматургию на всесоюзный уровень.

Перемены, произошедшие в политической арене во 2-ой половине 80-х – в 90-е годы привели к модернизации культурных и духовных ценностей. Современная драматургия является эстетической мощью, способной воссоздавать панораму постоянно изменяющейся действительности, создать духовно-нравственные предпосылки этим изменениям. По утверждению А.Ш. Абдуллиной, национальные литературы современности, в общем более тяготеющие к традиционной жанровой и стилевой дифференциации, тем не менее, подчиняются современным художественным тенденциям и также переживают различного рода изменения как в сфере идейной, так и в сферах композиционно-структурной, жанрово-стилевой и художественно-эстетической [1, с. 61].

В 1980-е-2000-е годы зазвучали такие имена как: Г. Шафиков («Операция», «Старая квартира», «Урал батыр», «Хадия» и др.), Н. Гаитбай («Дом на краю пропасти» и др.), Ф. Буляков («Лети, мой толпар!», «Бибинур, ах, Бибинур» и др.). В лучших традициях башкирской драматургии создают свои произведения К. Акбашев, Г. Ахметкужина, Т. Гарипова, Х. Иргалин, Б. Искужин, Р. Кинзябаев, С. Латыпов, М. Садикова, Р. Кул-Давлет, А. Идельбаев.

И. Юмагулов в своих драмах «Через лишения», «Журавли возвращаются», «Пустая колыбель» обращается к образу современника –представителя интеллигенции. Главных героев Саяра, Рахима Ирнарзовича, Рахиму объединяет стремление жить законами частной собственности. Саяру («Через лишения») не удастся в новых условиях продавать свои картины, из-за этого от него уходит невеста. Однако Саяр не отчаивается, находит ушедшую невесту, и помогает ей подняться по карьерной лестнице. Рахим Ирнарзович («Журавли возвращаются») уходит из дома, узнав об измене супруги. Рахима («Пустая колыбель») бросает супруга, чтобы жить в многодетной семье другого мужчины-вдовца. Герои И. Юмагулова не приемлют существующие жизненные условия, и сохраняют

верность своим идеалам. Для них разрыв с народными массами сродни этическому падению [5, с. 260].

Трагедия писателя «Резной трон» (1992) посвящена событиям начала XVI века, кровавым столкновениям между родами Тунгаур и Кипчак. Образ резного трона подаренного ногайским ханом Яубасар-бею становится олицетворением истязавшего тунгаурцев ига. Однако жизнь следующих «разделяй и властвуй» «резных тронов» не вечна. Кипчаки и усерганцы, объединившись, выходят против ногайского войска.

В литературе постсоветского периода особое место заняли драмы Ф. Булякова [2]. Его дебют открылся на сцене Салаватского башкирского драматического театра трагедией «Расстрелянный табун». В последующем его произведения были поставлены Стерлитамакским и академическим драматическим театром имени М. Гафури. За первыми трагедиями «Медовый месяц» и «Расстрелянный табун» (1989) был написан драматический цикл, посвященный обличению тоталитарного режима – притча «Забывтая молитва» (1994) и трагифарс «Бибинур, ах, Бибинур!» (1995), в котором прослеживается иорнический строй художественной целостности [7, с. 127]. В мелодрамах «Герань – цветок прощания» (1997) и «Половецкая мистерия» (1999) поднимаются актуальные проблемы постсоветского периода: распад нравственных устоев, отказ от гуманистических идей. Ф. Буляковым написан сценарий телесериала «Дочь Лунь» (2001), в котором отображены моральные и социальные проблемы современности.

Таким образом, литературное развитие очень тесно связано с общественно-политическими и социально-историческими событиями и их отображением в духовной жизнью народа. Этапы литературы отражают историю и являются неким зеркалом его культурного и духовного развития.

Сегодняшняя башкирская литература переживает нелегкое время. Перипетии, произошедшие в стране, в определенной степени затормаживали развитие литературы, однако они нисколько не мешают экспериментированию как в области содержания и формы, так и в жанрово-стилевом, тематическом планах.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ

1. **Абдуллина А. Ш.** Некоторые особенности современной башкирской прозы // Вестник Башкирского университета. 2007. Т. 12. № 4. С. 61-64.
2. **Ахмадиев Р. Б.** Драматургияла жанр формалары. Өфө, 2003. 240 б.

3. **Башкирская литература XX века.** Учебник для высших учебных заведений /сост. Баимов Р.Н. и др. Уфа, 2003. 575 с.
4. **Бикбаев Р.** Судьба Земли, дыхание времени. Уфа: Китап, 2009. 752 с.
5. **Кильмухаметов Т. А.** Поэтика башкирской драматургии. Уфа, 2008. 488 с.
6. **История башкирской литературы.** Том 3: Литература советского периода (конец 50-х – начал 90-х гг. XX в.). Уфа: Китап, 2015. 696 с.
7. **Тюпа В. И.** Анализ художественного текста: учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений / В.И. Тюпа. – 3-е изд. Стер. М.: Издательский центр «Академия», 2009. 336 с.
8. **Хусаинов Г. Б.** Литература и наука. Избранные труды. Уфа: Гилем, 1998. 613 с.

Türü : Araştırma Makalesi

Konusu : Kültürel Çalışmalar

Gönderilme Tarihi : 27 Nisan 2022

Kabul Tarihi : 6 Mayıs 2022

VARLIK VERĐİSİ UYGULANIŞI VE YANSIMALARI

Wealth Tax Implementation And Its Reflections

*

Yakup KALIÇLI

(ORCID: 0000-0003-2606-0653)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kalıçlı, Yakup, “Varlık Vergisi Uygulanışı Ve Yansımaları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 89-136.

Apa: Kalıçlı, Y. (2022). “Varlık Vergisi Uygulanışı Ve Yansımaları”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 89-136.

Özet

XX. yüzyılda insanlık, çok kısa aralıklarla iki büyük savaşa şahit olmuştur. En büyük paradoks ise ikinci savaşın birincisinden iki yıl daha fazla sürmesi ve altı yıl boyunca insanların birbirini kıyasıya yok etmesidir. İkinci Dünya Savaşı'na (1939-1945) Türkiye fiilen katılmasa da savaşın ağır atmosferinden kendini koruyamamıştır. Bu dönemde iktidarı elinde bulunduran CHP yönetimi, ekonomik darboğazı aşmak için yeni vergiler tahakkuk ettirmeye başladı. 11 Kasım 1942 tarihinde çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu, ülkenin kanayan yarasına merhem olmadığı gibi yankıları günümüze kadar gelen tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Mezkûr dönemde Türkiye'de sermayenin merkezinde gayrimüslim tüccarların bulunması Varlık Vergisinin bu zümrelere yoğun olarak uygulanmasına sebep olmuştur. En büyük problem ise kanunun çıkarılmasından ziyade uygulanmasından kaynaklanmıştır. Bu durum hükümetin vergi tahsilinden çok memleketteki sermayeyi millileştirme gibi bir saikle hareket ettiği tartışmalarını beraberinde getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Dünya Savaşı, Ekonomik Tedbir, Vergi,

Abstract

XX. In the 19th century, humanity witnessed two great wars at very short intervals. The biggest paradox is that the second war lasted two years longer than the first, and for six years

---

* Bu makale yazarın Yüksek Lisans Tezinden türetilmiştir.

people destroyed each other to death. Although Turkey did not actually participate in the Second World War (1939-1945), it could not protect itself from the heavy atmosphere of the war. The CHP administration, which was in power in this period, began to accrue new taxes in order to overcome the economic bottleneck. The Wealth Tax Law, which was enacted on November 11, 1942, was not an ointment to the bleeding wound of the country, and its echoes have brought debates to the present day. The presence of non-Muslim merchants in the center of the capital in Turkey in the aforementioned period caused the Wealth Tax to be applied intensively to these groups. The biggest problem arose from the implementation of the law rather than its enactment. This situation brought with it discussions that the government acted with the motive of nationalizing the capital in the country rather than collecting taxes.

Keywords: II. World War, Economic Measure, Tax

Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan antlaşmalarda gizlidir. Birinci Dünya Savaşı'nı kazanan itilaf bloğu kin ve nefret içinde hazırladıkları barış (!) antlaşmalarını kaybeden devletlere dayattılar. Bu antlaşmalar ile sanki bir savaşın değil tarihi rekabet ve yenilgilerin intikamını alıyorlardı. Örneğin 10 Ağustos 1920'de Türklere dayatılan Sevr Antlaşması ile 1071 den o güne yaşanan yenilginin, 28 Haziran 1919'da Almanya'ya dikte ettirilen Versay Barışı ile Fransa, 1871 Sedan mağlubiyetinin intikamını alarak kınılan gururunu onarıyordu. Türklerin Milli Mücadele sonunda imzaladıkları Lozan Antlaşmasına da müttefiklerin intikamcı ruhu yansımıştır. Atatürk bu konu ile ilgili görüşlerini Nutuk'ta şöyle anlatır:

“Bir süre Ankara’da Lozan Konferansı görüşmelerini takip ettim. Görüşmeler hararetili ve tartışmalı geçiyordu. Türk haklarını tanıyan olumlu bir sonuç görülmiyordu. Ben bunu pek tabi buluyordum. Çünkü Lozan barış masasında ele alınan meseleler yalnız üç dört yıllık yeni devreye ait ve onunla sınırlı kalmıyordu. Yüzyılların hesabı görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık ve bu kadar kirlili hesapların içinden çıkmak, elbette, o kadar basit ve kolay olmayacaktı.” (Atatürk, 2005: 475)

David Fromkin, “Barışa Son Veren Barış” adlı eserinde Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanan barış antlaşmalarının günümüze kadar gelen çözümsüzlükleri nasıldoğurduğunu ayrıntılı bir şekilde anlatır. (Fromkin, 2004). Bu ortamda soluk borusu sıkılan milletlerin patlaması normal bir durumdur. Birinci Dünya Savaşı sonunda Sevr Antlaşması ile milli varlığına yönelik suikast planını parçalayan ilk millet Türkler olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra galipler her ne kadar Milletler Cemiyeti kuruluşu ve Locarno, Briand-Kellog gibi paklarla kazanımlarını devam ettirmek isteselerde, 1930'lu yıllardan

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

itibaren statükoya karşı revizyonist sesler yükselmeye başlamıştır. Armaoğlu bu hususta şu tespitte bulunur:

“Barış antlaşmaları harita üzerinde bir düzen yaratmakla beraber milletlerarası hayatta istikrarsız ve sallantılı düzenin bütün iç unsurlarını kapsamıştır. Bunun içindir ki, barış 1929-1930 yıllarına kadar birtakım kaynaşmalarla ancak korunabilmiş fakat bu yıllardan sonra olaylar bir eğik düzey üzerinde hızla yuvarlanarak 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın sert kayasına çarpmıştır.” (Armaoğlu, 2018: 121).

Adolf Hitler’in Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi daha sık kullanımıyla Naziler 1933 yılında Almanya’da iktidara gelmişti. Bu iktidar başarısında 1929 dünya ekonomik buhranının da büyük etkisi olmuştur. Nitekim Naziler halka Versay Antlaşması ile ayaklar altına alınan Alman gururunu kurtarmayı ve zengin bir Almanya kurmayı vadediyorlardı. Halklar fakirleşip karamsarlığa düştükleri anlarda popülist milliyetçi söylemlerin peşinden kolayca sürüklenirlerdi.

Aynı dönemde Almanya örneğine benzer bir ırkçı gelişim İtalya’da da görülmüştür: *“İtalya Birinci Dünya Savaşı’na büyük ümitlerle katılmıştı. 1915 Londra ve 1917 St. Jean De Maurienne anlaşmaları, Adriyatik ve Doğu Akdeniz’de İtalya’ya geniş ufuklar açmıştı. Müttefiklerinin zaferi, ümitleri daha da kuvvetlendirmişti. Fakat Paris Barış Konferansı’nın ilk günlerinden itibaren İtalya bayal kırıklıklarını, zaferin meyvesi olarak toplamak zorunda kaldı.”* (Armaoğlu, 2018: 135).

İtalya Birinci Dünya Savaşı’na, kendisine yeni sömürgelerin vadedilmesi üzerine saf değiştirerek İtilaf bloğunun yanında girmiştir. Ancak savaş sonunda Akdeniz coğrafyasında, can damarları olan Uzak ve Orta Doğu sömürgelerine giden yol üzerinde güçlü bir İtalya’nın doğuşu, müttefikleri endişelendirmiştir. İngiltere- Fransa ikilisi bu nedenle bölgede piyon olarak kullanabilecekleri Yunanistan’ı Akdeniz dünyasında İtalya’ya karşı bir denge unsuru olarak kullanmışlardır. Bu durum Benito Mussolini’nin o zamana kadar çok düşük düzeyde halk desteğine sahip Faşist Partisi’nin yükselmesine sebep olmuştur. Mussolini, 1922 yılında Faşist Parti’nin ‘Kara Gömlekliler’ adı verilen militan gençliği ile Napoli’den Roma’ya ünlü yürüyüşünü gerçekleştirdi. Bu durum İtalyan halkının Mussolini’ye olan sempatisini daha da arttırdı İtalya Kralı, Benito Mussolini’yi Başbakan olarak atamak zorunda kaldı.

Almanya ve İtalya’nın bu revizyonist söylemleri aslında direkt İngiltere ve Fransa’yı hedef alıyordu. Ancak İngiltere ve Fransa ilk başlarda Alman ve İtalyan liderlerin yaptığı işgallere kayıtsız kalarak dünya barışını kurtardıklarını sanıyorlardı. Oysaki her işgal Hitler-Mussolini ikilisini yeni işgaller için daha da iştahlandırıyor. İngiliz Başbakanı Chamberlain Münih Konferansı’ndan Londra’ya dönerken havaalanında kendisini karşılayan coşkun kalabalığa elindeki belgeyi göstererek size barışı getirdim diyordu.

İkinci Dünya Savaşı tarihin gördüğü önceki savaşlarla mukayese edilemeyecek maddi ve manevi büyük bir yıkıma neden olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarını yaşamış Vatan Gazetesi'nin başyazarı ve sahibi Ahmet Emin Yalman, 1941 yılında bir grup gazeteci ile çıktığı Avrupa ve ABD seyahatinden sonra edindiği izlenimleri anılarına şu cümlelerle aktarmıştır:

“Uzayıp giden harp yıllarında, iyi şeyler yaratmaya hizmet edebilecek milyarlarca dolarlık para her gün yıkıma gayretleri uğrunda yok ediliyordu. Milyonlarca saf ve cesur genç, büyük ümitlerle ve hazırlıklarla giriştikleri hayattan el çekmeye çağrılıyordu. İnsanların ruhunda ne kadar nefret, kin ve düşmanlık imkânı varsa, hepsi ayaklandırılıyordu, yığınlarla üzüntü ve sıkıntıları göze almak lazım geliyordu. Birinci Cihan Harbi'nde “Bu harbi bütün harplerin sonuncusu yapmak” diye çizilmiş bir hedef vardı. İkinci Cihan Harbi'nde böyle bir emelden bahseden bile yoktu. Şuursuz bir boğuşma devam edip gidiyor.”(Yalman, 1997: 1205).

1. II. Dünya Savaşına Giden Süreçte Türkiye'de İç Politika

İkinci Dünya Savaşı süresince Türkiye'ye hakim olan irade Tek Parti hükümetidir. Savaş başlamadan yaklaşık bir yıl önce ülke, kurucusu Atatürk'ü kaybetmiştir. Onun yerine Reiscumhur olan İsmet İnönü kendi kadrosunu ve idare tarzını yerleştirme çabasıdadır. Öncelikle Celal Bayar yerine Refik Saydam'ı hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Dr. Refik Saydam'ın, savaşın Türkiye'nin üzerinde her alanda ağırlığını hissettirdiği bir zamanda, 8 Temmuz 1942'de kalp krizi sonucu vefat etmesi üzerine İnönü, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nu hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Hükümet başkanları değişse de memleketin politika üretim merkezi Çankaya Köşkü olduğu için Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış siyasetinde büyük bir değişim olmamıştır. Savaşın sonuna kadar bu görevde bulunan Başbakan Saraçoğlu, radikal kararların uygulayıcısı haline gelmiştir. Hükümet ihtiyaç duyduğu başta varlık vergisi olmak üzere tüm kanunları çıkarmada hiç zorluk çekmemiştir. Zaten TBMM'nde tek partinin mebusları vardır ve Meclis'e gelen kanunlar oybirliği ile çıkarılmıştır.

2. Savaşın Başlaması ve Türkiye'de Alınan Önlemler

İkinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İtalya ve Almanya'dan yükselen ve sınırların tadilini öngören revizyonist seslere Türkiye de katılabilirdi. Nitekim kısa bir süre önce cihanşümul imparatorluğunu kaybetmişti ve hemen sınırlarının dibinde yaşayan soydaşları vardı. Nasıl ki İtalya Antik Roma'nın sınırlarını kendi sınırları olarak görürken Almanya ise 'hayat sahası' ile Almanya'nın sınırlarını genişletmek arzusunda olmuş ise Türkiye de İkinci Dünya Savaşı koşullarında dış politikasını böyle bir zemine oturtabilmiştir. Ancak Türkiye'yi idare eden kadro böyle bir politikanın Rus ruleti oynamaktan pek farklı olmadığını bilincindeydi. Harp esnasında henüz çocuk yaşta olan Altan Öymen şunları yazmaktadır:

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

“Türkiye, Sevr Antlaşması’nı yok eden Lozan Antlaşması’yla, “varılabilecek” olan hedeflerine büyük ölçüde ulaşmıştı. Geriye kalan sorunları da barışçı yolları zorlayarak çözüyordu. Boğazlar’daki egemenliğini Montreux Sözleşmesi’yle kazanmıştı. Hatay sorununu “bağımsız Hatay” aşamasından sonra “anavatanla birleşme” noktasına kadar getirmişti. Fransızları da diplomatik yoldan ikna ederek o süreci tamamlayabileceğine inanıyordu.” (Öymen, 2002: 105).

Savaşın başlamasıyla birlikte Tek Parti Hükümeti basından ekonomiye, iç politikadan dış politikaya kadar her alanda tedbirler almıştır. Böylece savaşan taraflara yönelik farklı ses ve uygulamaların önüne geçmeyi amaçlamıştır. Türkiye’nin altı yıl boyunca dünyayı kasıp kavuran bu savaşta tarafsız kalması aldığı bu sert tedbirlerle mümkün olduğu söylenebilir. Bu hengamede halk sıkıntı tabirinin dahi hafif kalacağı pek çok acılar çekmiş olmakla beraber, henüz 16 yaşında olan genç devletini de korumayı bilmiştir. Bu nedenle İsmet Paşa’nın yurt gezilerinin birinde savaş döneminde yaşanan kıtlık ve karaborsacılık nedeniyle kendisine “sen bize çayı şekersiz içirdin” diye haklı bir sitemde bulunan vatandaşa “evet çayı şekersiz içtiniz ama babasız kalmadınız” diye cevap vermesi manidardır.

2.1 Ekonomik Tedbirler

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan sonra çıkabilecek bir savaşa karşı herhangi bir ekonomik önlem almaktan yoksun kalmıştır. İkinci Dünya Savaşı başlarken, özellikle savaşın tarafı olan milletler tıpkı Birinci Dünya Savaşı’nın başlangıcında alınan tedbirlere benzer çalışmalar yürütmüşlerdir. Savaş ekonomisi alanına eğrilmiş, orduların modernizasyonu sağlanmıştır. Türkiye’de ise hala atlı süvari birlikleri ordunun temelini teşkil etmektedir. Bu durum ise tarımsal gıdalara olan ihtiyacı arttırmıştır. Tarımsal nüfusun silahaltına alınması işleri daha da içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Savaş yıllarında artan ihtiyaca rağmen hububat fiyatları sabit kalırken, gereken zam yapılmamıştır. Hükümetin amacı şehirlerin ihtiyaç duyduğu buğday, et ve diğer tarımsal ürünleri ucuz yoldan şehirlere ulaştırmaktır. Bu durum köylüyü zor duruma sokarken, şehirlerde türeyen karaborsacılar halkın kıtlık çekmesine sebep olmuştur. Buradan şunu anlamaktayız ki devlet idaresi kırsal-şehir dengesini kuramamakta ve ortaya sosyal trajediler çıkmaktadır.

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na giden süreçte özellikle şehirlerde baş gösteren aşırı fiyat artışına müdahale etmeye yönelik çalışmalar yürütmüştür. Kendisi de bir iktisatçı olan Başvekil Celal Bayar, yabancı kökenli bilim insanlarına hayat pahalılığını önlemeye yönelik raporlar hazırlatmıştır. Bu raporlar doğrultusunda Ticaret Vekaleti bünyesinde oluşturulmaya çalışılan “Hayat Pahalılığı ile Mücadele Servisi” savaşın başlamasıyla ve hükümetin değişmesiyle akamete uğramıştır.

İş başına yeni gelen her hükümetin, selefı olan hükümetin bütün yaptıklarını çöpe atarak

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

her şeyi sil baştan düzenlemesi Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde günümüze kadar sirayet eden bir hastalık olmaya devam etmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra İktisat Bakanlığı'nabağlı "Sanayi Tetkik Cemiyeti Başkanlığı" tarafından "müdafaa ekonomisi" adıyla kapsamlı bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda Türkiye'nin gerek savaş dışı kalması gerekse savaştan etkilenmesiyle ortaya çıkacak durum ayrıntılı analiz ve şemalarla incelenmiştir. Milli müdafaa ekonomisi raporu ile birlikte "İktisadi müdafaa kanun tasarısı" hazırladıklarını belirten dönemin Sanayi Tetkik Cemiyeti Reisi Şevket Süreyya Aydemir, bu çalışmaların layıkıyla verimlendirilemediğinden yakınmıştır.

Her savaş döneminde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı'nda da başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada enflasyon tavan yapmıştır. İsmet Paşa bu dönemde yaşanan kıtlıkla ilgili defterine "pahalılıktan çok endişeliyim" diye not düşmüştür (İnönü, 2008: 342). Savaş ortamını fırsat bilip ellerindeki ürünleri stoklayanlar fiyatların yükselmesiyle birlikte fahiş paralar kazanmışlardır. Bu nedenle 'harp zenginleri' diye bir grup ortaya çıkmıştır. İnönü, 1942 yasama yılının açılış töreninde Mecliste yaptığı konuşmada savaş ortamını fırsat bilip çıkarları için ekonomiyi felç eden tüccardan yana serzenişte bulunmuştur.

"Bulanık zamanı, bir daha ele geçilmez fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metaı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sanan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı, büyük bir milletin hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç, beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı aşikar olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır" (TBMM, 1942: 4).

İnönü'nün bu konuşmasında dikkati celbeden önemli bir husus da bahsedilen ekonomik buhran ortamından siyasetçilerin de istifade ettiğidir. Cumhurbaşkanının bu sözleri sarf ettiği meclisin gündemine yaklaşık bir hafta sonra Varlık Vergisi Kanun teklifinin gelmiş ve kısa bir süre sonra kanunlaşmış olması, yukarıdaki konuşmanın akıbetini ortaya çıkarmıştır. Ancak sonuçları itibariyle Varlık Vergisi, İsmet Paşa'nın sözleriyle ortaya koymuş olduğu yangın durumunu ortadan kaldırmamış, tam aksine ülkenin sosyo-ekonomik durumu daha da içinden çıkılmaz bir şekilde bürünmüştür. Alınan bütün tedbirlere rağmen, dönemin gazete sayfaları hükümetin karaborsacılar ve tüccarla ekonomik ilişkiler kuran memurlara müdahale edemediği yönündeki haberlerle çalkalanmıştır. (Vatan, 28 ikinci teşrin 1942; Cumhuriyet, 1 Temmuz 1942)

Bu dönemde yaşananların içinde olan Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu, İnönü'nün zikredilen konuşmasını varlık vergisinin işaret fişegi olarak telakki eder. Başvekil

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Saraçoğlu, konunun aciliyet kesp ettiğini bu nedenle mecliste bulunan komisyonlardan seçilecek kişilerin geceleri dahi çalışarak kanun teklifini 11 Kasım'daki Meclis toplantısına yetiştirmelerini istemiştir. Varlık Vergisi Kanunu hazırlık çalışmalarına Adalet komisyonu üyesi olarak katılan Faik Ahmet Barutçu, çalışmaların büyük tartışmalar nedeniyle sabaha kadar sürdüğünü belirtmektedir.

Varlık Vergisi konusunun en tartışılan maddesi, yükümlünün borçlarının aile efradından da tahsil edilmesini öngören maddedir. Bu madde TBMM'de görüşülürken yaşananları dönemin tanığı Barutçu şöyle anlatmaktadır:

“ Başkan şunu söyledi:

-Kardeş malını da çıkartmak doğru olur. Çünkü hukuk esasları ile çelişiyor. Dayanamadım, şaka yollu:

-İlahi, Başkanım! Bu kanunun hangi maddeleri hukuk ilkeleriyle uyuyuyorki... dedim.

Saraçoğlu, kahkahayla:

-Maliye Vekili, dinliyor musun? Bak senin kanunun için ne diyorlar, dedi.

Ve her yandan yükselen kahkahalar arasında bu maddenin ve kanunun görüşülmesi sona erdi.” (Barutçu, 1977: 264).

Barutçu, Varlık Vergisi'nin çıkarılmasını o dönem devletin içinde bulunduğu çıkmaz nedeniyle bir zorunluluk olarak görmektedir. Devletin bu çıkmaza girmesinde Refik Saydam hükümetini önlem almak yerine 'denk bütçe edebiyatı' yapmakla suçlamaktadır. Gerçekten de dünyada savaş tamtamlarının çalmaya başladığı özellikle 1939 yılından itibaren gerekli stokları yapmak yerine tüm çözüm savaş dışı kalmada aranmıştır.

II. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu yıkım ülkenin sadece ekonomik sistemini değil, hükümette ve bürokraside bulunan birçok kişinin haleti ruhiye de alt üst etmiştir. Bu duruma işaret eden Ticaret Vekaleti Müsteşar Muavini Şevket Süreyya Aydemir, bir konuyu görüşmek üzere Ticaret Vekili Mümtaz Ökmen'i, sabahın erken saatlerinde evinde ziyaret ettiğini belirterek Ökmen'in kan çanağına dönmüş gözlerle kendisini karşıladığını ve şu hususa dikkat çektiğini aktarır;

“Şevket, bu gece hiç uyumadım. Bu salonun içinde, bir uçtan bir uca dolaştım durdum. Biliyor musun ne düşündüm. Düşündüm ki, şu balkona çıkayım ve oradan kendimi sokağın taşları üzerine atayım. Yalnız üzerimize aldığımız bu yükten kurtulmak için değil, millet dediğimiz, ordu dediğimiz son varlıklarımıza karşı, şu ülkede ve hele bu sırada, bu kadar aciz ve çaresiz kaldığımız için!..(Aydemir, 2006: 204).

Şevket Süreyya Aydemir'e göre de harp karşısında yaşanan çaresizliğin ve ekonomik

sorunların çözümsüzlüğün cezası olarak bedenlerinin kaldırılmasına serilmesi gerekiyordu. Çünkü Harp yıllarında Türkiye savaş dışı kalmasına rağmen millet her sabah kalktığında o gün evine ekme girip girmeyeceğini, ailesinin temel gıda ihtiyacını karşılayıp karşılayamayacağını düşünmektedir. Peki bu menfi durumun müsebbibi kimdi? 1912 Balkan faciasından itibaren 10 yılını kesintisiz olarak savaşlarda geçiren Türk milleti, uzun bir aradan sonra karşı karşıya kaldığı bu sıkıntılı harp evresinde de aynı problemlerle yüzleşecekti! Devleti idare edenlerin intihar etmesi bu yüzleşmede sorunları giderir miydi?

3. Milli Korunma Kanunu

1 Eylül 1939 tarihinde İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre sonra Refik Saydam Hükümeti, Türkiye'nin savaşa girebilme ihtimaline karşı olağanüstü tedbirler almaya başlamıştır. Savaşın öncesinde ve başlama sürecinde harp iktisadiyatına yönelik yapılan çalışmalar ve hazırlanan raporlar İktisat Vekili Hüsnü Çakır tarafından Başvekil Refik Saydam'a sunulmuştur. Başvekil, "Milli İktisadi Korunma Kanun Projesi"ni 26 Aralık 1939'da CHP Grup Başkanlığına vermiştir. Bu kanun tasarısı partinin iktisatçı vekillerinden oluşan bir komisyonda tartışılmıştır. Uzun süren görüşmeler sonucunda ortaya çıkan 70 maddelik Milli Korunma Kanunu 18 Ocak 1940'ta TBMM'de kabul edilmiştir. Başvekil mecliste yapmış olduğu konuşmada Milli Korunma Kanunu'nun amacını şu sözlerle ifade etmiştir: "*Kanununun hedefi, Türk müdafaa kuvvetlerinin fevkalade hallerde ve seferberlikte en iyi şekilde tanzimine matuftur.*" (Cumhuriyet, 19 İkinci kanun 1940)

Milli Korunma Kanunu ile hükümete verilen olağanüstü yetkilerle bütün üretim dengelerini denetleme imkânı sağlanmıştır. Hükümet bu kanuna dayanarak, hafta tatilini iptal edebilir, gerek duyduğu işçileri ücretli çalıştırabilir ve savaş koşullarını şahsi menfaatleri için kullanan karaborsacıları hapsedebilir ya da sürgüne gönderebilirdi. Bu husustaki anlayış şu cümlelerle ifade edilmeye çalışılmıştır:

"Savaş gereksinimleri ile doğrudan ilgili olan sanayi ve maden sektöründe hangi ürünün ne miktar üretileceğine karar vermenin yanı sıra hedeflerin gerçekleşmesi için birtakım zorlamaları da yaptırabilirdi. Tarımda hangi ürünün nerede, ne miktarda üretileceğini belirler, ekilmeyen büyük arazilerin bedelini ödeyerek işletmeye açabilirdi. Hükümet dış ticareti ve dolayısıyla fiyatları da kontrol etme yetkisine sahip olarak karaborsayı önlemeyi hedefliyordu." (Eraslan, 2008: 523).

İkinci Dünya Savaşı'nın yaptığı tahribat karşısında dünyada pek çok devlet Milli Korunma Kanununa benzer uygulamalara başvurmuştur. Örneğin; Çekoslovakya'da 13 Mayıs 1936'da yürürlüğe sokulan "Devletin Müdafası Kanunu" ve Fransa'da 11 Temmuz 1938'de ilan edilen "Harp Zamanında Millet'in Teşkilatlandırılması Kanunu" zamanlama ve içerik bakımından

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Türkiye’de kanunlaştırılan Milli Korunma Kanunu ile benzer özellikler ihtiva etmekteydi (Güçlü, 2019: 10).

1938 yılında çıkarılmış olan Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunu aslında köylünün ürettiği ürünün birikimini sağlamayı amaçlamaktaydı. Ancak savaş yıllarında bu kanunun da Milli Korunma Kanunu kapsamına alınması köylü için faydadan çok zarar getirmiştir.

“Çünkü bütün amaç üretimi arttırmak ve kentler ile orduyu beslemek olduğundan, üreticinin tahılı piyasadan çok düşük olan 5 kuruş fiyattan zorunlu alıma tabi tutuldu. Bu arada büyük toprak sahipleri hem tahılı karaborsaya intikal ettirebildiklerinden, hem de savaş nedeniyle değerlenen pamuk gibi tahıl dışı ürünlerini satabildiklerinden büyük sermaye birikimi sağlarken, küçük ve orta köylü fukaralaştı.” (Aydın, 2009: 389).

Savaşın yükünün her geçen gün daha da hissedilmesi üzerine kanunda değişiklikler yapılarak etkinliği ve kapsamı arttırılmaya çalışılmıştır. Refik Saydam hükümeti döneminde üç defa (25 Aralık 1940-19 Aralık 1941-30 Ocak 1942), Şükrü Saraçoğlu hükümeti döneminde 3 Ağustos 1944 tarihinde yapılan değişiklikle hükümet Milli Korunma Kanunu’nun etkinliğini arttırmak için tadilat yapmış ve muhtekirlerle (savaş koşullarında türeyen vurguncular) mal stoklayan şahısları ihbar eden vatandaşlara ikramiye vermek için kanuni düzenlemelere gitmiştir. (Akşam, 31 Kanunuevvel 1942).

Kanunu uygulayanların keyfi davranışları ve şahsi menfaat peşinde koşması işleri daha da çetrefil bir duruma sokmuştur. Milli Korunma Kanunu’nun hazırlık çalışmalarına katılan dönemin Sanayi Tetkik Cemiyeti Başkanı Şevket Süreyya Aydemir, o günkü tartışmalar hakkında şunları yazmaktadır:

“Olağanüstü düzenleme ve müdahale tedbirlerinin, hiç kimse gönülden savunucusu değildi. Adliye Vekaleti Müsteşarı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun (Anayasa) temel kanun olduğunu, bu kanunun vatandaşın mülkiyet haklarını, serbest tedarik ve satış haklarını koruduğunu, kısacası serbest ticareti kısıtlayacak, kayıtlayacak devlet müdahalelerine karşı olduğunu, mevzuata göre, haklı olarak açıklıyordu. Bir savaş halinde iktisadi savunma tedbirlerinin, kanunlar karşısında dayanaksız kalacağını söylüyordu.” (Aydemir, 2006:214)

Celal Bayar’ın istifasından sonra Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Başbakanlığa atanan Dr. Refik Saydam, "Her işimiz A'dan Z'ye bozuktur" demişti. Refik Saydam, vefatından kısa süre önce de İstanbul’da verdiği bir demeçte şu cümleyi kullanmıştır: “Kurumları A’dan Z’ye kadar değiştireceğiz. Evet, Saydam uzun yıllar bulunduğu devlet kademlerinde önemli aksaklıklar görmüş, tabiri caizse artık tuzun koktuğunu fark etmiş olmalı ki köklü değişimlerin sinyalini vermiştir. Ancak O’nun iktidarında devlet yönetimindeki aksaklıklar daha da artmıştır. Mezkûr dönemde devlet bürokrasisinde önemli görevler üstlenen Şevket Süreyya Aydemir, döneminin

uygulamalarına oldukça eleştirel bakar. Aydemir, Milli Korunma Kanunu'nun uygulanmasında yaşanan sıkıntıyı şu örnekle acı bir şekilde ortaya koymuştur.

“Bir taraftan, Ankara’da mağazasında satılan fotoğraf kağıdını mağazanın rafında bulundurmadığı için tanınmış bir tacir uzun süreli hapse mahkum olurken, Haydarpaşa istasyonunda tesadüfen hamalın sırtından düşerek parçalanan bir sandıktan dökülen binlerce “ağır işçi ekmek karnelerini” bastırın ve dağıtan dolandırıcı: Bu sabte vesikalar tam taklit sayılmaz. Çünkü şu köşedeki çizgilerden birisi tam aslına benzemiyor, gerekçesiyle ve hiç tutuklanmadan serbest bırakılıyordu.” (Aydemir, 2006: 216).

Milli Korunma Kanunu savaşın sona ermesinden sonra lağvedilmiş ama tek parti iktidarını yıkan Demokrat Parti de 1956 yılında Milli Korunma Kanunu’na ihtiyaç duymuştur. Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarında yakalamış olduğu göreceli ekonomik kalkınma 1954 yılından itibaren duraklamış ve müteakip senelerde ekonomik darboğaz baş göstermiştir. Menderes Hükümeti 6 Haziran 1956 tarihinde mevcut Milli Korunma Kanunu’na yeni maddeler ekleyerek yürürlüğe koydu. Demokrat Parti bu kanun ile kendisine yönelik oluşmaya başlayan muhalif odakları da bertaraf etmeyi düşünüyordu.

4. Toprak Mahsulleri Vergisi

Savaş nedeniyle şehirli nüfusun gıda ihtiyacını karşılamak isteyen hükümet, 7 Haziran 1943 tarihinde resmi gazetede yayımlanan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu çıkarmıştır. Üretici konumundaki köylüye yeni bir yük olarak ortaya çıkan bu vergi kanununa göre harman zamanı toplanacaktır. Bu çalışma kapsamında bilgi veren Tefvîk Sayek, Toprak Mahsulleri Vergisi nedeniyle çekilen sıkıntıları da dile getirmiştir. Vergi nakit olarak değil tıpkı aşar vergisinde olduğu gibi ürün olarak alınıyordu ama birim fiyat piyasanın çok altında hesaplanıyordu. Bu nedenle erkek nüfusun çoğu silahaltında olan köy ahali üretimin büyük kısmını devlete vermek zorunda kalmıştır. Hangi mükellefin ne kadar aynı ya da nakdi vergi ödeyeceğine dair tespitler çok sağlıklı yapılmamıştır. Çünkü bu vergi mükelleflerinin tespiti için oluşturulan komisyonun sekiz üyesinden dördü hükümet yetkililerinden, dördü de mahallelerden seçilmiştir.

Toprak Mahsulleri Vergisi köylünün yanı sıra büyük toprakları olan ağa-eşraf kısmına da aynı oranda uygulanmıştır. Köylü vergisini ödeyemeyince toprağını ağaya satmak zorunda kalmıştır. Çiftlik arazileri bu dönemde gittikçe büyürken köylü bu arazilerde işçi konumuna düşmüştür. “1944 yılında genel olarak oranlar %10’a çıkarılınca bunun “ne kadar saklanırsa saklansın eski aşar vergisi” olduğu TBMM’de milletvekillerince de ifade olunmuştur.” (Timur, 1993: 188). Oysa genç cumhuriyetin idarecileri 1925 yılında ilga edilen Aşar Vergisini, yüzyıllardan beri köylünün belini kıran yük olarak lanse etmiş ve bir övünç kaynağı olarak telakki etmişlerdir. TBMM’nin 4

Haziran 1943 günü müstacelen görüşülen kanun tasarısında özellikle Eskişehir Mebusu Emin Sazak zikredilen vergi kanununun zafiyetlerine dikkati çekmiştir. Başvekil Saraçoğlu tartışmalara cevaben şunları söylemiştir:

“Arkadaşlar, içinde bulunduğumuz büyük zorluklar, büyük ihtiyaçlar bizi istemiyerek toprak mahsullerinden vergi almağa götürdü. Biz bu toprak mahsullerinden alacağımız vergiyi eski aşara benzetmemek için elden gelen bütün gayreti sarfetmiş bulunuyoruz. Eğer yine burada onun fena taraflarını bertaraf edecek teklifler vâki olursa onu tamamen vâdaha şimdiden kabul etmeği bir vazifebiliriz.” (TBMM, 1943: 16).

Toprak Mahsülleri Vergisi uygulandığı dönem itibariyle büyük toprak sahipleriile şehirlerde yaşayan tüccara uygulanan Varlık Vergisiyle aynı zamana rast gelmiştir. Ancak gerek dış politikadaki rüzgârın müttefiklerden yana esmesi gerekse iç politikadaki tepkiler 1944 yılının ilk aylarında Varlık Vergisinin ilga edilmesini sağlarken, kaderi yoksulluk olan köylü sınıfının ise 1948 yılına kadar Toprak Mahsülleri Vergisini ödemesine sebep olmuştur. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Varlık Vergisi gelirinden sonra Toprak Mahsülleri Vergisi ile bütçenin ihtiyaç duyduğu nakit karşılanmaya çalışılmıştır. Yıllara göre Toprak Mahsülleri Vergisinin rakamları şu şekildedir(Ökte, 1951: 201):

Tablo 1.

Türkiye’de 1944-1948 yılları arasında uygulanan Toprak Mahsülleri Vergisinin miktarı

Yıllar	Miktar (Milyon)
1944	47.275.054
1945	66.855.160
1946	78.000.000
1947	29.000.000
1948	8.000.000
Toplam	229.130.214

5. Varlık Vergisi

Devlet giderlerini karşılamamanın en kolay yolu geçmişten günümüze, kanunlar çerçevesinde toplanan vergiler olmuştur. Anayasamıza göre devlet tüm vatandaşlarından gelirine göre eşitlik ve adalet dairesinde vergi toplar. Türkiye İkinci Dünya Savaşı’nda büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomideki bu olumsuz tabloyu devlet vatandaşa “Milli Korunma Kanunu, Toprak Mahsulleri ve Vergisi Varlık Vergisi” gibi yeni vergiler yükleyerek olumlu yönde

değıştirmeye çalışmıştır. Nüfusunun büyük kısmı köylerde yaşayan ve çalışma çağındaki erkek nüfusun silahaltına alınması üretimi sekteye uğratmıştır. Kamu harcamalarının da büyük kısmı savunmaya ayrılan Türkiye’de, karaborsacılık ve enflasyonun da tesiriylehaksız yere zenginleşen bir toplumsal sınıf ortaya çıkmıştır. Bu menfi durum karşısında tek parti hükümeti; piyasaya sürdüğü fazla parayı çekmek (savaşın başlamasından kısa bir süre sonra 1941 yılının sonunda tedavülde 512.473.000 lira kağıt para varken, bu miktar 1944 yılının sonunda neredeyse iki katına çıkarak 960.834.000 olmuştur), hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak ve gayrimüslimlere dayanan ticaret burjuvazisini kırmak amacıyla varlık vergisi adıyla bir vergiye başvurmuştur. “Kasım 1942’de kabul edilen Varlık Vergisi Kanunu, esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan; belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngörür.” (Boratav, 2006: 85)

Toplumun varlıklı kesimine bir vergi konulacağına dair haberler 1942 yılının yaz aylarından itibaren basında ve siyasi muhitlerde konuşulmaya başlanmıştır. Bu söylentilerin ayyuka çıktığı bir zamanda İstanbul’daki gayrimüslim kanaat önderleri bir araya gelerek Başbakan Şükrü Saraçoğlu’nu ziyaret etmiştir. Saraçoğlu’nun yazı işleri müdürünün doğruladığı bu görüşmede şu konuşma geçer: “Efendim, size ne kadar gelir lazım, bunu bize söyleyin. 300 milyon lira mı, yoksa 200 milyon lira mı? Biz bunu aramızda toplarız.

Başbakanın yanıtı şu olur:

Bunu nasıl kabul ederim? Biz modern bir devletiz.”(Kafaoğlu, 2005: 61).

Başvekil Saraçoğlu’nun böyle bir tavır takınmasının sebebi, verginin sadece gayrimüslimleri hedef aldığı yönündeki tartışmaların önüne geçmektir. Ancak burada dikkati çeken bir husus gayrimüslim kanaat önderlerinin, varlık vergisinin uygulamayakonulmasından sonra bir iş birliğine giderek Saraçoğlu’na ödemeyi vadettikleri rakamımükellef bazında neden ödemedikleridir.

Şevket Süreyya Aydemir, Varlık Vergisi uygulamasının bir zorunluluk haline gelmesinin sebebini Refik Saydam döneminde hazırlanıp devreye sokulan ekonomik planların, Saraçoğlu hükümetinin iş başına geldikten sonra uygulanmamasıdır. Ona göre Saraçoğlu hükümeti, sanki savaş bitmiş ya da Türkiye’den çok uzakmış gibi II. Meşrutiyetin ilanına benzer bir serbestiyet havası estirmiştir. Bu durum tekellerin ve fahiş zenginlikler elde eden bir zümrenin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Uygulamadaki hatalara rağmen Aydemir, Varlık Vergisinin olağanüstü bir vergi olduğunu yazarak bu uygulama üzerinden İsmet Paşa’nın suçlanmasına karşı çıkar. Varlık Vergisinin uygulandığı dönemde kendisini evinde ziyaret eden İzmir Musevilerinden İş adamı Baba Gomel’in, “Siz koyunun postunu kırkcağınıza, koyunun kendisini kesiyorsunuz!” diye

serzenişte bulunması üzerine Aydemir şunları söyler:

Biz Türkler asırlardan beri bin bir savaşta, para ve sermaye biriktirmeye vakit bulamadık. Sizler, yani bütün azınlıklar ise bunları yaptınız... Bu bizim asırlarca dökülen kanımızla; sizin bu sefer vereceğiniz bir iki yüz milyon kağıt liralık varlık verginizi karşılaştırırsak ve buna hatta bir “Kan Vergisi” desek, hesaplaşmamız acaba çok zalimane olur mu?(Aydemir, 2006: 236).

Şevket Süreyya Aydemir’in bu tarihi sözleri üzerine orada bulunan, İstanbul Üniversitesi profesörlerinden Avram Galanti şu cevabı vermiştir:

“Asla! Böyle bir hesaplaşmaya gidemeyiz! Çünkü o zaman yalnız bütün malımızı, mülkümüzü değil, cemaatlarımızın bütün fertlerinin canlarını da teraziye koyarsak, biz sizin asırlık kan ve askerlik haklarımızı ödeyemeyiz. Aldığımız vergi helal olsun. Bu vergi, senin dediğin işler teraziye dökülünce, bizim ödememiz lazım gelenin, bir zerre bile değildir...”(Aydemir, 2006: 236).

İkinci Dünya Savaşı döneminin önemli bir tanığı da Cumhuriyet gazetesi yazarı Nadir Nadi’dir. Nadi, Varlık Vergisi uygulamalarına Şevket Süreyya Aydemir gibi iyimser bakmaz. Ona göre uygulama esnasında büyük adaletsizlikler ve sakatlıklar vardır. Geliri ve yaptığı iş göz önünde bulundurulmadan sırf azınlık olduğu için 500.000 lira vergiye bağlanan mükelleflere karşı; toprak ağalarına, tekstil fabrikası işleten Adanalı zenginlere, devletle iş gören komisyonculara ve müteahhitlere hiç dokunulmamıştır.

Tablo 2.

*Türkiye’de 1942 yılı itibarıyla aşağıdaki tabloda görülen vergi tipleri ve gelirleri uygulanmıştır*⁴¹(Ökte, 1951: 24).

Vergiler	Miktarları (Milyon)
Kazanç Vergisi	51.190
Hayvanlar	28.100
Gümrük	21.340
Muamele	51.950
Dahili İstihlak	60.407
Damga	12.000
İnhisarlar	60.405
Buhran	22.000
Muvazene	21.800
İhracattan Müdafaa	9.000

Toplam	338.192
---------------	----------------

Tablodan da anlaşılacağı üzere 1942 yılında Türkiye'nin bütün vergi kalemlerinin toplamı 338 milyon 192 liradır. Varlık vergisi ile mükelleflere yüklenen 465.384.820 lira verginin 314.920.940 lirası hazineye aktarılabilmiştir. Bir mukayese yapılırsa varlık vergisi geliri ile hazine bütçesinin ne kadar genişlediği görülür. Bu nedenle 1942 yılı bütçe açığını varlık vergisi ile kapatmayı planlayan hükümet, savaşın yüklediği ekonomik darboğazın 1943 yılında da devam etmesi üzerine bu defa Toprak Mahsülleri Vergisini getirmiştir. Başvekil Saraçoğlu bu durumu Toprak Mahsülleri Vergisi'nin Meclis'teki görüşmeleri esnasında şu sözlerle ifade etmiştir:

“Arkadaşlar, geçen sene bütçe yapıldığı zaman 140 milyon lira kadar bir açık derpiş edilmişti. Bütçenin tatbikatı esnasında tahâddüs eden büyük zaruretlere, bilhassa askerî masrafları pek çok artırdı ve fevkalâde bütçe açığımızı o kadar çok artırdı ki bunu Varlık Vergisiyle elde ettiğimiz 250 milyon lira ile ancak kapayabildik. Çünkü fevkalâde bütçemizin masraf kısmı 400 milyonu aşmış bulunuyor. Bu açığı da ancak 250 milyon lira ile kapayabiliyorduk. Bu seneki fevkalâde bütçemize gelince bu bütçe açığımızın büyük bir kısmını Maliye vekilinin bir iki fırsatta sizlere izah ettiği diğer varidat menbaları ile kapamak imkânı elde edilmiştir. Geri kalan açık 150 milyon liradır. Bu açığı da şimdi tetkik edeceğimiz vergi ile kapamağa çalışacağız. Bu vergi ile 110-130 milyon lira alacağımızı ümit ettiğimiz gibi, Varlık Vergisinden de 30-50 milyon temin edeceğimizi ümit ediyoruz ve böylece yeni bir zaruret yeni bir masraf açmazsa fevkalâde bütçemizi de âdi bütçemiz gibi mütevazî olarak kapamak imkânını elde edeceğiz.” (TBMM, 1943: 15).

Bu beyanattan anlaşılıyor ki tek parti iktidarı savaş boyunca karşılaştığı bütçe sorunlarında çözümünü halka yeni vergiler yüklemeye bulmuştur. CHP'nin ağır toplarından Hilmi Uran Varlık Vergisinden doğan sakatlıklara şu şekilde değinmiştir (Uran, 1959: 386):

“Kanunun büyük zaafı, servet ve kazançlar için katı bir ölçü kabul etmemiş olması ve mükelleften alınacak vergiyi, daha ziyade, takdire ve kanaate bırakmış bulunması idi. Her vilayet ve kaza merkezinde teşekkül eden bir veya müteaddid komisyonların mükelleflere ve onların servet ve kazancına karşı kullandığı bu takdir ve ölçü, kanunun tatbiki esnasında, her tarafta ayrı olmuş ve hadd-i zatında makul ve makbul bir şey olmayan, takdir ile vergi tarhı keyfiyetine mahalli çeşitli sebeplerde katılması yüzünden alınan netice de çok mahzurlu çıkmıştı... Kanunun esasen makul olmayan hükümleri ise tatbikatta büsbütün gadri ve adaletsizliği intaç eden tecelliler göstermişti.”

Hilmi Uran Varlık Vergisi uygulamasının bir şahidi olarak yaşanan sıkıntıları dile getirmekle birlikte bu durumun kabahatinin sadece Başvekil Saraçoğlu ile Maliye Vekili Fuat Ağralı'ya yüklenmesinin haksızlık olacağını da belirtmiştir. O'na göre bu kanun nedeniyle bir günah varsa bu günah tüm Halk Partisi grubundadır.

5. Varlık Vergisi Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Taşınması

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

9 Kasım 1942 Pazartesi günü TBMM'ye sunulan varlık vergisi kanun tasarısı 11 Kasım günü acilen gündeme alındı. Şemsettin Günaltay başkanlığında sabahtoplanan Meclis'in 4. Dönem üçüncü birleşiminde Başvekil Saraçoğlu söz alarak harbdöneminde ülkenin ekonomik durumu hakkında tafsilatlı bir konuşma yapmıştır.

Başbakanın konuşmasından sonra söz alan mebuslar Varlık Vergisi Kanununu destekleyen konuşmalar yapmışlardır;

“Müstakil Grup Reisi Ali Rana Tarhan (İstanbul): Sayın Hükümetin bu kanun teklifini, mali, iktisadi, içtimai bakımlardan yerinde buluyoruz. Aynı hedefe varacak ve faydası devamlı olacak başka layihaları bekleriz. Kanunun tatbiki için geniş salahiyet isteyerek tatbiki mesuliyetini almaktan çekinmemelerini ayrıca takdire layık görürüz. İyi tatbiki muvaffak olacaklarına itimat ederiz ve güzel başarılar dileriz.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s.22)

“Refik İnce (Manisa): Bir varlık vergisi kanun teklifi karşısındayız. Bu kanunun geç kaldığına kanaatımız vardır... Hükümeti, bu şekilde bir kanun getirdiğinden dolayı teşekkürle layık görürüm... Hukuk prensiplerine muhalif olduğu yolunda varid olacak itirazlara cevap olarak şunu söylerim: hukuk; hayatın icaplarını takip ettiği gündür ki şayanı hürmettir.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s.24).

“Muhittin Baha Pars (Bursa): Bugün verilen kararlardan, yapılan tekliflerden birçoğu bu milletin kafasında ve kalbinde titremekte idi. Bunu yapmakla milletin istediğini düşündü ve sevdiğini yapmış oldu.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s.24)

Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunda varlık vergisi kanununu destekleyen bu konuşmalar üzerine Başvekil Saraçoğlu söz alarak kürsüye gelmiş ve bir teşekkür konuşması yapmıştır.

11 Kasım 1942 günü öğleden sonraki oturum 15:05'te başlamıştır. Varlık vergisi kanununun oylanması öncesinde mebuslar şu konuşmaları yapmıştır.

“Rasih Kaplan (Antalya): Arkadaşlar, Milli mücadelede Anadolu'da tüccarların verdiği, servet sahiplerinin verdiği büyük, şerefli bir imtihan vardı. Bugün de onu göreceğiz ki memleketin bu şerefli tarihini servet sahipleri hiç bir vakit kaybetmeyeceklerdir.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s.27)

Gl. Kazım Karabekir (İstanbul): Arkadaşlar, çok yerinde olan bu kanun hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Evvela kanunun adı “Varlık Vergisi”dir. Varlık, bizde malum olduğu üzere daha ziyade mevcudiyet manasındadır... İkincisi; servet manasında kullandığımız zamanda dahi bu kanunun muhtevasıyla biraz tezat teşkil ediyor. Çünkü vergiyi servet sahibi olanlar değil, aşırı kazanç sahibi olanlar verecektir. Eğer encümen münasip görürse bunun adına “Aşırı kazanç vergisi kanunu” diyelim.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s. 27).

“Süreyya Örgüevren (Bitlis): Arkadaşlar; bütün Türk milletini temsil eden yüksek heyetinizin huzuruna, tasdik için sunulmuş olan kanun layihasının ahkâmını mütelaa ve tetkik ve münakaşa edici bir zihniyetle gelmiş değilim. Ben belki tatbiki biraz da gecikmiş

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

addedilebilecek olan bu çok yerindeki, makul, hakka, adalete ve devlet idaresinde hâkim olması lazım gelen uyanıklık ve iyi görüş vasıflarına uygun olan kanun layihasının bütün cihanca ve Türk milletince ne mahiyette olduğunu kısaca belirterek... vazifemi bir daha yapmak isterim.” (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s. 29).

Muvakkat Encümen M. M. Şinasi Devrin (Zonguldak): Muhterem General Kazım Karabekir, muhtelif hususlara temas buyurdular. Bunlardan birincisi; kanunun adı, Varlık Vergisidir. Bu cihet encümende de konuşuldu, müzakere mevzuu oldu. Yüksek heyetinizce de malumdur ki varlık, varlıklı adam, servet sahibi adam manasında umumiyetle kullanılan bir ifadedir. (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s. 29).

Gl. Kazım Karabekir (İstanbul): Efendim; Heyeti Celile ismi nasıl kabul ederse tabii öyle olur. (TBMM, 1942, Dönem 6, C.1, s. 27).

Varlık vergisi üzerine Türkiye büyük Millet Meclisi’nde yapılan konuşmalar kanun tasarısını metheden ve destekleyen konuşmalardır. Mebusların vergiye müteveccih heyecanı o seviyededir ki, Milli Mücadele kahramanı ve aynı zamanda İstanbul mebusu olan Kazım Karabekir’in varlık vergisi kanununun oylanması öncesinde söz alıp daha ilk cümlesinde vergiyi desteklemesi ancak verginin adına yönelik bir çekincesini dile getirmesi bile meclis genel kurulunun tepkisine neden olmuştur. Karabekir’in konuşmasının gürültü ve itiraz sesleriyle sık sık kesilmesi nedeniyle, isim konusundaki önerisi gündeme dahi alınmamıştır.

Bununla birlikte söz alan mebuslar verginin uygulanması esnasında çok hassas olunması gerektiğini, memurların vurgulamaktan geri kalmamışlardır. Hükümetten, yolsuzluk yapan memurların en ağır şekilde tecziyesinin istenmesi gibi görevini layıkıyla yerine getiren memurların ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Nitekim mebusların da nazarı dikkatini celp ettiği üzere Varlık Vergisi konusunda en büyük sıkıntılar memurların keyfi uygulamaları ve işgüzarlıkları sebebiyle yaşanmıştır.

Maliye Vekili Fuad Ağralı Varlık Vergisinin ivedilikle oylanmasına geçilmesi için meclis başkanlığına dilekçe vermiştir. Meclis başkanı Şemsettin Günaltay’ın bu öneriyi oylaması ile meclis genel kurulu, Varlık Vergisi Kanunu’nun oylanmasına geçilmesini oy birliği kabul etmiştir. Bu dönemde TBMM’nin mebus mevcudu 429’dur. 3 vekil vefat nedeniyle eksilmiştir. Varlık Vergisi Kanunu’nu oylamaya katılan 350 vekil tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

İsmet İnönü (Ankara), Falih Rıfkı Atay (Ankara), Tayfur Sökmen (Antalya), Ali Fethi Okyar (Bolu), Reşat Nuri Güntekin (Çanakkale), Celal Bayar (İzmir), Hasan Ali Yücel (İzmir), Hüseyin Rahmi Gürpınar (Kütahya) ve Hüseyin Cahit Yalçın (Çankırı)’ın da aralarında bulunduğu toplamda 76 mebus Varlık Vergisi Kanunu oylamasına katılmamıştır.

Varlık vergisinin TBMM’de oybirliği ile kabulünden sonra Başvekil Saraçoğlu teşekkür

konusması yapmıştır. *“Saraçoğlu’nun bu konuşmasından sonra milletvekilleri Varlık Vergisi Kanunu hakkındaki görüşlerini açıkladı. Ancak asıl görüşmeler CHP’nin gizli oturumunda yapıldığı için, mecliste yapılan konuşmalar yalnızca kanunu onaylar nitelikteydi.”*(Akar, 2000: 67).

Görüldüğü üzere Varlık Vergisi her ne kadar milletin içinde bulunduğu maddi aciziyeti ortadan kaldırmak ve milli refahı temin amacına dayandırılıyor olsa da, gerçekte İkinci Dünya Savaşı sebebiyle ortaya çıkmış olan yeni masrafların karşılanması ve devletin bütçede verdiği açıkların giderilmesi için kullanılacaktı. Dolayısıyla söz konusu verginin bu aşamada millete sadece yeni vergiler konulmaması aşamasında bir faydası olacağı anlaşılmış, buna mukabil refahı yükseltecek bir etkisini görülme ihtimali olmadığı müşahede edilmiştir.

6. Varlık Vergisi’nin Terkine Dair Kanun

Varlık vergisi uygulaması İkinci Dünya Savaşı’nda şartların değişmesi üzerine Türk dış politikasında esen farklı rüzgarların da tesiriyle kaldırılmıştır. İlgili kanun 15 Mart 1944 tarihinde TBMM genel kurul gündemine gelmiştir. Varlık Vergisinin terkine dair kanunun görüşmelerine başlanmadan önce Maliye Vekili Fuad Ağralı söz alarak, 16 ay önce Meclisin çıkardığı kanun ile uygulanan Varlık Vergisinin gayet verimli olduğundan ve bugün gündeme kanunun toplanmasını emretmesinden kaynaklanan ancak tahsili yapılamayan bir miktarın affedilmesini öngören bir yasa teklifini görüşmek üzere toplanıldığını ifade etmiştir. Ağralı sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

“Aziz yurdumuzun bakasını, büyük milletimizin hayat ve refahını sağlayacak büyük ve şümüllü işleri, zamanın ağır ve müşkül şartları içinde tahakkuk ettirmenin devlet hazinesini ne kadar büyük vazifeler ve ağır masraflar karşısında bulundurduğunu takdir ederek bir defaya mahsus olmak üzere kabul buyurduğunuz bu Varlık Vergisi tahsilatı 316 milyon küsur lira gibi azımsanmıyacak bir yekûna balığ olmuştur.” (TBMM, 1944: 44).

Ağralı konuşmasında uygulama esnasında ortaya çıkan hüznü durumlara art niyetli ve milli ruhun manasını anlamayan yurt vazifesine lakayt vatandaşların neden olduğunu ifade etmiştir. Maliye Vekili’nin bu sözleri üzerine Varlık Vergisi konusunda söz alan Eskişehir Mebusu Emin Sazak, eski zamanlardan bu yana devletlerin zor durumda kaldıkları olağanüstü durumlarda halkın elindeki tüm ürüne el koyduklarından bahsetmiştir. Ancak hükümetin Varlık Vergisinin çok yerinde bir uygulama ile yükü sadece üretici tarım kesimi yerine tüm sınıflara yüklediğini ifade etmiştir. Sazak konuşmasını Varlık Vergisi borcunu ödemeyen kesimin milletin vicdanında affedilemeyeceğini belirterek konuşmasını şöyle tamamlamıştır:

“Varlığı olup da vermeyenler veya muhtelif surette servetlerini kaçırınları bu kanunla affediyoruz, amma bunlar millet nazaran nasıl affolunurlar? Bu kanun onları affederse bu gibi insanlar bu milletin içinden çıkıp

ğitmeliğirler. Çünkü milletçe bunların affı çaresi yoktur, Ben işte bu meseleyi canlandırarak bu gibi insanların millet ve memleket nazarında birer cani ve yurduna ihanet etmiş kadar maznundurlar, belki bunlar hakkında hükümet tedbir almadı. Fakat Millet intikamını alır, linç mi eder, ne eder? Onu bilmem.” (TBMM, 1944: 45).

Varlık Vergisinin kaldırılmasına ve bu vergi mükelleflerinin kalan borçlarının affedilmesine dair kanunun oylamasına 311 milletvekili katılmıştır. 310 milletvekili kaldırılması yönünde oy verirken sadece Siirt milletvekili Ali Rıza Esen, ret oyu kullanmıştır.

Varlık Vergisi'nin milletin en mahzun olduğu bir zamanda icraya konulması her ne kadar isabetli olmuş ise de kaldırılması da bir o kadar isabetli olmuştur. Her ne kadar mecliste büyük tartışmalar yapılmamış olsa da konuşan birkaç kişi verginin toplumda açtığı yaralara dikkat çekerek, Türkiye'de birtakım kişilerin savaş yoluyla elde ettiği servetlerin esasında millet menfaatleri için el konulması gereken bir husus olduğu vurgulanmıştır. Ancak savaşın bitimine doğru diğer ülkeler de olduğu gibi Türkiye'de de bu tür vergilerin iptali yönünde bir rüzgar estirildiği anlaşılmaktadır.

7. Yabancı Ülkelerde, Varlık Vergisi'ne Benzer Uygulamalar

II. Dünya Savaşı, ekonomiden maliyeye gerek savaşan ülkeleri gerekse savaş dışı kalmaya çalışan Türkiye'yi zor durumda bırakmıştır. Savaşın neden olduğu menfi ekonomik tabloları bir nebze de olsa hafifletmek isteyen ülkeler, Türkiye'den önce Varlık Vergisi benzeri uygulamalara yönelmişlerdir. Bahsi geçen ülkelerden biri olan Almanya 1940'da, Almanya'nın işgalindeki Yunanistan 1941'de, Bulgaristan ise 1942'de mal varlığı fazla olan vatandaşlarına yeni vergiler yüklemişlerdir. ABD, İsviçre, Hollanda, Fransa ve Macaristan da savaşın etkilerinin en ağır hissedildiği yıl olan 1942 de benzer vergileri uygulamaya koymuşlardır. İngiltere her ne kadar herhangi bir işgale uğramasa da gerek savaşın tüm yükünü sırtlaması gerekse Almanya'nın hava bombardımanı ve deniz ablukasını nedeniyle finansman darlığı içindeydi. Tarım üretiminden sanayiye ekonominin her alanında etkin bir devlet müdahalesine rağmen finansman sorununu çözemeyince daha önce Kazım Karabekir Paşa'nın teklif ettiği gibi “aşırı kazanç” vergisi adıyla yeni bir vergi koymak zorunda kalmıştır.

Almanya, Hitler'in iktidara geldiği 1933 yılından itibaren savaş ekonomisine geçmiştir. Aşırı savaş harcamaları devlet bütçesini dara sokunca özellikle Yahudi iş adamlarına yönelik girişimler devreye sokulmuştur.

“Bu dönemde ekonomisini “Aryanlaştırmak” isteyen Almanya, 1935'de çıkan ırkçı Nürnberg yasalarıyla, Yahudilerin sahip oldukları şirketleri izlemeye alıyordu. Bu firmalarla aynı sektörde iş yapan Alman firmalarından, vergi dairelerinden, ticaret odalarından ve bu firmalara yerleştirilmiş casuslardan elde edilen istibbarat yoluyla, bu firmaları ucuz fiyatlarla Almanlara devretmeleri için

Yahudilerin zorlandıkları görüliyordu.” (Pur, 2007: 327).

Avusturya, Portekiz, İtalya, Japonya, Belçika, Finlandiya, Kanada ve İsveç deİkinci Dünya Savaşı'nın ekonomilerinde yaptığı tahribatı bir nebze olsun hafifletmek için olağanüstü vergilere başvurmuşlardır. Bu ülkeler öncelikli hedef kitle olarak savaş koşullarında aşırı zenginleşenleri seçmiştir. Savaş döneminin olağanüstü vergileri Türkiye’de gayrimüslim azınlıkları, Mihver bloğunda ise Yahudileri yüksek perdeden etkilemiştir (Akar, 2000: 252).

Şükrü Saraçoğlu da 1943 yılının ilk günlerinde dünyaca ünlü İngiliz dergisi Times’a vermiş olduğu demeçte Varlık Vergisi'nin, mali ve iktisadi ihtiyaçları karşılamak üzere acilen çıkarılmış olduğunu belirtmiştir. Başka ülkelerin de savaş boyunca benzer uygulamalara gideceğini kesin bir dille ifade etmiştir. (Dinçtürk, 2004: 139)

8. Varlık Vergisinin Yurtiçindeki Yansımaları

İkinci Dünya Savaşı yıllarında lise öğrencisi olan Erdal İnönü evlerinde kulak misafiri olduğu siyasi konuşmalarda, Başvekil Saraçoğlu'nun Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye Varlık Vergisi uygulamalarından duyduğu memnuniyeti anlattığından anılarında bahsetmiştir. Saraçoğlu daha sonraki dönemlerde uygulamaya yönelik eleştirileri nasıl göğüslediğini İsmet İnönü'ye şöyle anlatır:

“Bu vergiyi getirmekle iş adamlarına, ticaret erbabına ve azınlık mensuplarına zulüm yaptığımız söyleniyormuş. ‘Hangi zulümden bahsediyorsunuz,’ dedim. Köylü, kasabalı gençlerimiz, birçok yetişmiş vatandaşımız, yıllardır kar kış demeden dağda bayırda sınırları bekliyorlar, dünyanın sıkıntısını çekiyorlar, hiç sesleri çıkmıyor. Şimdi onlara destek olmak üzere, şehirlerimizde rahat evlerinde oturarak, her zamanki işlerini yaparak bol para kazanmış olanlardan biraz fedakârlık bekliyoruz. Bu mu zulüm? Onlardan istediğimiz katkı, sınırları bekleyenlerin zahmetleri, sıkıntıları yanında pek küçük kalır.”(İnönü, 2007:138)

Şükrü Saraçoğlu, Varlık Vergisinin Türkiye’de ticaret yapan yabancı uyruklu iş adamlarını da kapsaması üzerine Türkiye’deki konsolosların baskısına uğramıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın kıyasıya devam ettiği bu dönemde dışarıda ülkeleri birbirini öldüren İngiliz, İtalyan, Alman vb. devlet konsolosları, Türkiye’deki vatandaşlarını Varlık Vergisinden korumak için bir olmuş ve hükümeti markaja almışlardı. Bu baskılar karşısında Başbakan her ne kadar “beni Osmanlı sadrazamlarıyla karıştırmasınlar (burada Osmanlının son dönem sadrazamlarının İstanbul’da bulunan yabancı sefirlerin emrine girmesini kastetmektedir) dese de, yabancı ülke vatandaşı olan Varlık Vergisi mükelleflerinin hesaplarında indirim gitmek zorunda kalmıştır. Ancak mihver devletlerden birinin kimliğini taşıyan Türkiye’deki Yahudiler bu indirimden yararlanmamışlardır.

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

“Naşilerden kaçarak malını, canını, her şeyini Türkiye Cumhuriyeti’ne emanet eden, daha önemlisi pasaportunu taşıdıkları ülkenin hiçbir çıkarını korumayacağı aşikar olan bu mültecilere de Varlık Vergisi “bütün şiddetiyle” uygulanmıştır.” (Akar, 2000: 97)

Bu durumu bir nevi Osmanlı dönemi kapitülasyonlarına benzeten Nadir Nadi, Saraçoğlu hükümetinin yabancı konsoloslukların talep ettiği şahıslara vergi indirimine gitmesine rağmen, İstanbul tüccarlarından Şekerciyen Efendi adlı bir arkadaşının İtalyan vatandaşı olmasına rağmen bu konsolosluk himayesini kabul etmeyip mükellefi olduğu vergiyi tüm malını mülkünü satarak ödediğini kaydetmektedir (Nadi, 1979: 237). Varlık vergisinin uygulamasında başrolde olan Faik Ökte de Şekerciyen’in sözünde duran bir mükellef olduğunu, hem kendi vergisini hem de damadı Sahak Altıparmak’ın vergisini ödediğini ifade eder (Ökte, 1951: 179).

Varlık vergisinin ecnebi mükelleflere uygulanmasıyla birlikte uyruğunda oldukları ülkelerin kapitülasyonları andırır bir üslupla hükümeti baskı altına almaları ve vatandaşlarına kolaylık sağlamaları tepkiye neden olmuştur. Ahmet Emin Yalman Vatan Gazetesi’ndeki köşesinde tepki gösterirken (Vatan, 14 Mart 1944), Bernard Lewis şöyle yazıyordu: *“Türk vatanseveri için Varlık Vergisi’nin en affedilmez yanı, Türkiye’nin egemenliğini ve vekarını düşürmesiydi... Yabancı baskısıyla bu vergileri düzeltmekle de Atatürk Cumhuriyeti’nin hükümeti çok önce kaldırılmış olan kapitülasyonların en utanç verici ve küçültücü durumlarına yeniden düştü.” (Lewis, 1970: 300)*

Varlık vergisi tahakkuk ettirilen mükellef listeleri incelendiğinde gayrimüslim isimlere fazla rastlanılmasının sebebi esasen Genç Türkiye Cumhuriyeti’nde Türkler arasında bir ticaret burjuvazisinin oluşturulamamış olmasıdır. Türkler köylerde tarım ve hayvancılıkla uğraşırken, büyük bir bölümü cephelerde vatan uğruna savaşırken ticaret yapmaya fırsat bulamamışken; gayrimüslim sınıf ise ticaretle uğraşarak zenginleşmiş, bankalar kurmuş ve devlete borç verir hale gelmiştir. Kozmopolit bir yapı arz eden Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparıldığı tarihlerde gayrimüslim burjuvazi Osmanlı düşmanlarının içerideki en büyük işbirlikçisi durumuna gelmişti. Bu durum karşısında Milli Mücadeleyi veren kadrolar da yeni ülkenin temellerini atarken yerli ve milli bir burjuva-tüccar sınıfı yaratmaya çalışmışlardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu’nun bir amacı da gayrimüslim tüccarın haksız kazanç kapılarını kapayarak Türklerin ön saflarda yer aldığı yeni bir tüccar sınıfı oluşturmak olmuştur.

11 Kasım 1942 tarihinde TBMM’de Varlık Vergisi için yapılan görüşmelerde Başvekil, vergi kapsamına alınacak zümrelerin; tüccarlar, emlak ve akar sahipleriyle büyük çiftçiler olduğunu belirtmiştir (TBMM Tutanak Dergisi, 1942: 21). Ayrıca kira geliri yıllık bazda 2.500 liranın üstünde olan emlak sahipleri de bu verginin mükellefleri arasında yer almıştır. Meclis’te Başvekili

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

dinleyen milletvekilleri arasında birçok büyük toprak sahibi çiftçi olduğundan, Saraçoğlu Varlık Vergisi uygulamasının asıl muhatabının tüccarlar olduğunu özellikle belirtmiştir. Başvekil'in bu sözleri alkışlarla ve bravo sesleri ile karşılanmıştır. Şükrü Saraçoğlu'nun amacı toprak sahibi milletvekillerini rahatlatarak, kanun aleyhinde oluşabilecek tepkileri önlemektir. Varlık Vergisi Kanunu Meclis gündemine gelmeden önce hükümetin böyle bir kanun için çalışma ve incelemelerinden haberdar olanlar vergiden kaçış yolu arayışına girmişlerdir. Başvekil aynı konuşmada bu kaçış yollarını önlemek için hükümetin gerekli tedbirleri aldığını söylemiştir. 12 Kasım 1942'de Resmi Gazetede yayımlanan 4305 numaralı 'Varlık Vergisi Hakkında Kanun'un 1. maddesinde uygulamanın amacı şöyle açıklanmıştır: "Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir". Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılmasının hemen ertesi günü 13 Kasım 1942 tarihinde Milli Müdafaa Vekaleti (Milli Savunma Bakanlığı), Başvekalet'e gönderdiği yazıda kanunun 12. maddesinde yer alan, verginin uygulamasını gösteren talimnamenin (yönergenin) bir an önce hazırlanması, Milli Müdafaa Vekâlet'inin üzerine düşen görevleri yerine getirmesi için elzemdir denilmiştir (BCA, 219/42).

Nadir Nadi'ye göre bu vergi uygulamasının gazetelere yansıyan bir resmi amacı, bir de kulaktan kulağa dolaşan gizli bir emeli vardır:

"Resmi gerekçeye göre varlık vergisi sosyal adaleti koruyucu, devlet masraflarına zengin vatandaşların da varlıkları oranında katılmasını sağlayıcı bir kanundu... Oysa, kulaktan kulağa fısıldanan, hatta yüksek sesle anlatılan özel gerekçeye göre bu kanun piyasayı azınlık unsurlarının egemenliğinden kurtarıp Türklere açmak gibi, birincisinden bekleyeceğimiz hizmeti yok edici bir ikinci amaç daha taşıyordu". (Nadi, 1979: 234-235)

Nadi, bu durumun milleti azınlık zenginlerin yerine Türk zenginlerin soyması manasına geldiğini iddia ederek Varlık Vergisi Kanunu'na eleştirel bir yorum getirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında Başvekil Refik Saydam'ın yerine atanan dönemin Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu, 5 Ağustos 1942'de TBMM'de okuduğu hükümet programında yer alan şu sözler Varlık Vergisi Kanunu ile başka amaçların güdüldüğü intibahını da uyandırmıştır:

Arkadaşlar biz Türküz, Türkcüyüz ve daima Türkcü kalacağız. Bizim için Türkcülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal(en az) o kadar bir vicdan ve kültürl meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkcü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkcüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız... İktisadi ve siyasi sahalarda devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalarda o kadar geniştir ki bunlar arasında bir menfaat çarpışması asla olmayacak ve ileride de olmaması için de daima dikkatli ve besaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokrasî Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattir. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor. Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İstedığımız sadece Türk milletinin hâkimiyetidir."

Aktar, 2004: 142-143).

Varlık Vergisi Kanunu hakkında yurt dışı basında çıkan haber ve yazılar da Türk misyon şefleri tarafından Dış İşleri Bakanlığına gönderilmiştir. Bu konuda Almanya’da yayın yapan Deutsche Allgemeine Gazetesi’nde, 28 Ocak 1943 tarihinde yayınlanan “Türkiye’de Varlık Vergisi” başlıklı yazı Fransızca’ya çevrilerek Dış İşleri Bakanlığı’na gönderilmiştir (BCA, 1943; 030/10/232/563/2).

İkinci Dünya Savaşı yıllarında karaborsadan ekmek karnesi uygulamasıyla ekonomik darboğaz içinde kıvranan ve çocukları-eşleri askerde olan halkta mevcut durumu ganimete çevirerek lüks hayat süren gayrimüslimlere karşı nefret duyguları oluşmuştu. Başvekil Saraçoğlu, Varlık Vergisiyle birlikte halkın bu kininin de yatıacağını düşünmüştür. Nitekim kanunu Meclis’te anlatırken şu hususu ifade etmiştir: “Savaş sırasında olağanüstü kazançlar sağlayan muhtekirler var. Halkta onlara yönelik büyük bir kızgınlık var. Bu vergilendirme, halkın o kızgınlığını da giderecek.” (Öymen, 2002: 338).

İkinci Dünya Savaşı’nın bir karabasan gibi toplum üzerine çöktüğü bir zamanda halkın nazarını savaşın olumsuzluklarını çıkarları için kullanan kesimlere yöneltmesi normaldir. Başvekil Saraçoğlu 11 Kasım 1942’de Meclis’e, ülkenin ekonomik durumu hakkında vermiş olduğu beyanatta halkın yaşanan fiyat artışı hakkında ‘nereye gidiyoruz, hükümet nerede’ diye sorduğunu ifade etmektedir (TBMM, Tutanak Dergisi, Dönem 6, C.1, 1942: 14).

“Toplumda yaşanan bu tür ekonomik gelişmeler, daha sonra sosyal insan davranışını benimseyen kesimlerce ekonomik bir krizden çok bir ahlâk krizi olarak görülmeye başlayacak, toplumda bu yeni fırsatları kullanarak yükselen yeni sınıfların ya da “harp zenginleri”nin cezalandırılması talepleri ortaya çıkacaktır. Kolay ve bol kazanan ve hesapsız harcayan böyle bir zümrenin varlığı adil ve otoriter bir devlet özlemi yaratacaktır ve eğer böyle bir devlet yoksa ya da devletin yapabildikleri fedakârlık yapmak durumunda kalanların yüreklerini soğutmuyorsa, o zaman, onlar da bu fırsatçıları ironi yardımıyla kamu vicdanında cezalandırma yoluna gidecektir.”(Tekeli-İlkin, 2014: 14).

Gerek hükümet kanadının gerekse halk nazarında ileri gelenlerin meseleye vergi tahsilatının mutlak surette yapılması yönünde bakıldığını göstermekteydi. Bu sebeple her ne kadar devletin bazı kesimlere yönelik hedef saptırdığı gündeme düşmüş olsa da genel kanı yüzyıllardır kendilerini sömüren azınlıkların bir şekilde bedel ödemesi sayesinde kamu vicdanının rahatlayacağına dair bir algı olduğu hükümet kanadından da açıkça ifade edilerek, yapılan uygulamaya bir dayanak oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

9. Cumhuriyet Öncesinde Benzer Uygulamalar

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren, özellikle İttihat Terakki Hükümeti ile gün yüzüne çıkan bir milli burjuvazi yaratma politikası mevcuttur. Birinci Dünya Savaşı yıllarında İttihat Terakki hükümeti tarafından çıkarılan “men-i ihtikar kanunu” ile savaş fırsatı bilip haksız kazanç elde eden tüccarların önüne geçilmek istenmiştir. Ayrıca İttihatçıların çoğunlukta olduğu Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 24 Mayıs 1917'de Men-i İhtikar Komisyonu kurulmuştur. Başkanlığını Dahiliye Vekili Talat Bey'in yaptığı komisyonda İttihat Terakki Partisi'nin önemli isimleri bulunmuştur. Ancak bu komisyon dahi halkı karaborsacıların insafsızlığından kurtaramamıştır. Ayrıca Varlık Vergisi'nde bir şekilde sırtını Cumhuriyet Halk Partisi'ne dayayan tüccar-zenginler nasıl servetlerine servet katmışlarsa bu dönemde İttihatçı yandaşları da zenginleşmenin yolunu partiye yakınlaşmakta bulmuşlardır. Buna mukabil parti dışında kalanların durumu şu şekilde izah edilmektedir:

“Milli iktisat gereği gayr-ı müslim tüccar sıkı denetime tabi tutulmuştu. Bir kısmı spekülasyon ve istifçilikle suçlanarak para ve hapis cezasına çarptırılmıştı. Kaotik ortam, spekülasyonla mücadeleye rağmen, çoğu kez İttihatçulara yakın çevrelerin kazancına kazanç katmıştı. Sermaye sahibi Müslüman-Türk eşraf-tüccar birikimini sürdürmüş; gayr-ı müslimlerin tasfiyesi sonucu piyasada etkinliğini artırarak fiyatları kolaylıkla güdümlüyebilmişti... Men-i İhtikar Hey'eti'nin etkinliği bir anlamda İttihatçı tüccar kesiminin rakiplerinin tasfiyesi anlamına gelmişti”. (Toprak, 2003: 175).

Bunun üzerine İkinci Dünya Savaşı evresindeki Varlık Vergisi formülüne benzer bir çözüm bulunmuştur. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve Macaristan vb. ülkeler savaş koşullarını fırsat bilerek halkı sömüren vurgunculara karşı çeşitli vergiler koymuşlardır. İttihat Terakki Hükümeti Harp Kazançları Vergisi Kanununu hazırlamış ancak bu kanunu Mebusan Meclisinden geçirememiştir. İttihatçıların 1918 yılında iktidardan düşmesi ile birlikte Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu kanunu uygulamaya başlamıştır.

“Harp Kazançları vergisi, bir defaya mahsus olmak üzere, ihtikarcılara karşı çıkarıldı. Bu kanunda haksız kazancın doğrudan doğruya tarifi yapılmamıştır. Ancak mükellefe göre değişen formüllerle tespit edilen, meblağlara itibar edilmiştir. İlgili kanunla harp kazançları, %50-60'a varan yüksek bir vergiye tabi tutuldu.” (Güçlü, 2019: 5).

İttihat Terakki iktidarının Birinci Dünya Savaşı koşullarında karaborsacılığın ve vurgunculuğun önüne geçmek için hazırlamış olduğu Harp Kazançları Vergisi ile Cumhuriyet Halk Partisi hükümetinin İkinci Dünya Savaşı sırasında hazırlamış olduğu Varlık Vergisi arasındaki en önemli fark ikincisinin hedef kitlesinin gayrimüslimler olmasıdır. Bu nedenle günümüze kadar geçen sürede İttihatçıların bu uygulaması hiçbir zaman tartışma konusu olmazken Varlık Vergisi her dönem Türk siyasi ve kültürel düşünündeki sıcaklığını korumaktadır.

10. 1920 Sonrasında Gelişen Vergiler

Milli Mücadele Dönemi'nde 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e TBMM tarafından Başkomutanlık yetkisi verilmiştir. Mustafa Kemal'in bu yetkiye dayanarak 7-8 Ağustos 1921'de yayımladığı Tekalif-i Milliye Emirleri harp zamanlarının olağanüstü vergilerine örnektir. Yeni Türk devletinin olağanüstü dönemlerde çıkardığı vergi kanunlarına Cumhuriyet döneminde de rastlanmıştır. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı henüz toparlanamayan Türkiye Cumhuriyeti'ni derinden sarsmıştır. Hükümet bu krizin etkilerini azaltmak amacıyla 30 Kasım 1930'da İktisadi Buhran Vergisi Kanunu'nu çıkarmıştır. *"Gereğesinde geçici olduğu belirtilen ve buhran sona erince kaldırılması gereken İktisadi Buhran Vergisi, vergi konusunun kavranmasındaki basitlik, tahsilat kolaylığı ve sağladığı basılat nedeniyle uzun yıllar sürdürülmüş, 1951 bütçe yılı başına kadar yürürlükte kalmıştır."*(Saraçoğlu, 2009: 137).

Yaşanan ekonomi buhranı karşısında yukarıda zikredilen vergi uygulaması yetersiz kalınca 1932 Muvazene Vergisi Kanunu çıkarılarak ücretli kesimden yeni bir vergi tahsil etme yoluna gidilmiştir. 1938 yılına kadar bu vergi uygulanmıştır. 1930'lu yıllar tüm dünyada silahlanmanın had safhaya ulaştığı bir dönem olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti devleti de önce halkı silahlı kuvvetlere yardıma çağırmış daha sonra bu yardımların belli bir nizam içinde yürütülmesi için 1935 yılında Hava Kuvvetlerine Yardım Vergisi Kanunu çıkarılmıştır.

Yeni Türk Devletinde de milli burjuvazi yaratma fikri ilk kez 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Daha kongrenin toplanmasından bir yıl önce 1922 yılında İstanbul merkezli kurulan Milli Türk Ticaret Birliği, Türk ticari hayatındaki gayrimüslim tekellerin yıkılması için çalışmalar yapmıştır. Derneğin bu amacı kurucu başkanı olan Ahmet Hamdi Başar tarafından bizzat ifade edilmiştir. Bu cemiyetin çalışmaları İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde etkili olmuş ve istekleri kongrenin sonuç bildirgesinde yer almıştır(Pur, 2007: 238). İttihat Terakki Hükümetlerinden Saraçoğlu kabinesine kadar uzanan yaklaşık elli yıllık süreçte yabancı sermayenin Türk ekonomisindeki nüfuzunu kırmaya yönelik uygulamalar olmuştur. Örneğin 1924 yılında kurulan Türkiye İş Bankası'nın Genel Müdürü Celal Bayar, bankanın kuruluş amacı arasında yerli bir burjuva sınıfı oluşturmak olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: *"Memleketin iktisadiyatının gerçek evlatlarının eline geçebilmesi için gereken her şeyi yapmak zorundayız. Bu bir milli vazifedir."*(Öymen, 2002: 338). Bu süreçte Türk basınında da özellikle Yahudi burjuvazisine yönelik bir karşı söylemin geliştiği görülmektedir.

"İzmir İktisat Kongresi'nde tüm dünyaya duyurulmak istenircesine açık ve net olarak azınlıkların ticaret yapma yetkilerine sınırlama getirilmesi Türk tüccar tarafından

devletten talep edilmişti. Bu talebe karşı Kongreden herhangi bir olumsuz tepki gelmedi. Bu tepkisizliğin arkasında azınlıkların geçmişte yaptığı sosyolojik, psikolojik ve ekonomik hataların birikimi vardı.”(Pur, 2007: 224)

Varlık Vergisinin sahada uygulanması tamamen mahalli amirlere (vali, defterdar) bırakılmıştır. Bu idarecilerin görevi buldukları mahaldeki varlıklı zenginkişilerin tespiti, yükümlü oldukları verginin hesaplanması ve tahakkuk edilmesiydi. Ayrıca vergisini ödeyemeyenleri çalışma kamplarına göndermek de bu yerel yöneticilerin tasarrufundaydı. Uygulama sırasında bazen keyfiliğe kaçılmış; görevliler vergi tebliğinden itibaren mükelleflerin 15 gün süreleri olmasına rağmen onlara baskı yaparak mallarını haraç-mezat bir fiyata satmalarına neden olmuşlardır. İstanbul’da verginin mükelleflerini belirlemek için çalışan komisyon, İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’ın terzisinden, Maliye Vekâleti Müsteşarı Şevket Adalan’ın Mektebi Mülkiyeden arkadaşı olan avukatlara kadar pek çok kişinin vergisini düşürürken; komisyon üyelerinden birinin husumet duyduğu bir iş adamının vergileri ise mümkün mertebe yükseltilmiştir. Vergi yükümlüsü şahsın malı, borcunu ödemeye yetecekken bu alelacele satış nedeniyle malı ucuza gittiği için borçlu kalmış ve kalan borcunu çalışma kamplarında ödemek zorunda kalmıştır. Vergi yükümlüsü olan kişinin malları üzerine kayıtlı değilse borç aile bireylerinden tahsil edilmiştir. Kanununun çıkış tarihinden sonra çalıştığı işi bırakan ve elindeki malı çıkaran vatandaşlar da vergiden kurtulamamıştır. Vergiye tabi olacak kişilerin belirlenmesi için kanunda açık bir madde olmadığından inisiyatif tamamen vergi memurlarına kalmıştır. Bu dönemde tapu kayıtları düzgün tutulmadığından Varlık Vergisine tabi kişilerin esnaf ve çevresinden alınan bilgilere, giyim kuşamına ve lüks yaşantısına göre belirlenmiştir. Örneğin aynı işi yapıp aynı kazancı sağlayan iki dışçiden biri içe yani evine kapanık alelade bir hayat sürerken diğzerinin yaşam tarzı dışa dönük ve sosyal hayatının canlı olması vergi memurlarının çevreden de aldıkları istihbarat ve kendi gözlemleri ikinci dışçıye daha fazla vergi ödevi tarh etmelerine sebep olmuştur. Ayrıca uygulamaya mazhar olan bir zengin, ne kadar malı varsa her birinden ayrı ayrı vergiye tabi tutulmuştur. Tahsilattaki bu durum dahi Varlık Vergisi’nin sadece mali bir tasarruf olmadığını, çeşitli siyasal amaçlarının da olduğunu göstermektedir. Kanunun uygulanması sırasındaki bu ve benzeri hukuksuzluklar gayrimüslim Türk vatandaşları tarafından sıklıkla Türkiye’de bulunan yabancı misyon şeflerine şikayet edilse de bir sonuç alınamamıştır.

Cumhurbaşkanı İnönü ve Başvekil Saraçoğlu gerek TBMM’ndeki gerekse yurtgezilerindeki konuşmalarında Varlık Vergisinin haklılığını savunan konuşmalar yapmışlardır. Cumhurbaşkanı İnönü’nün, Varlık Vergisi ile ilgili gelişmeleri yakinen takip ettiğini tuttuğu günlüğe yazmış olduğu

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

şu nottan anlamaktayız: “*Hasan Saka parti müzakeresini anlattı (Varlık Vergisi için).*” (İnönü, 2008: 365). Kendisi de maliyeci olan geleceğin Başvekili Hasan Saka, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’yü 17 Eylül 1943 günü Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyenlerin borçlarının silinmesine yönelik, TBMM’nin Maliye Bakanlığına vermiş olduğu yetki görüşmeleri hakkında bilgilendirmiştir.

Başvekil, Varlık Vergisi Kanunu Meclis’e gelmeden önce İstanbul’daki gazete sahiplerini toplamış ve bu konuda halkı bilgilendirme işini basın yapması gerektiğine işaret etmiştir. (Güvenir, 1991: 101). Kanunun çıktığı günden itibaren Ahmet Emin Yalman’ın liberal ve müttefik yanlısı Vatan Gazetesi’nden Alman yanlısı Yunus Nadi’nin “Cumhuriyet”ine, Falih Rıfkı Atay yönetimindeki Ulus Gazetesi’nden Sosyalist Zekeriya Sertel’in Tan Gazetesi’ne geniş bir yelpazedeki Türk basını bir koro şeklinde Varlık Vergisinin müspet taraflarına yönelik yayın yapmıştır. Akşam Gazetesi sahibi Necmettin Sadak başyazısında kanunu şu sözlerle savunmuştur: “*Varlık vergisi, bir taraftan milyonlarca liranın geri çekilmesi suretile pahalılığın önünü alacak en tesirli çare olduğu gibi, kazandıkları paralarla bu pahalılığa yardım etmiş olanların devlete ödeyecekleri en adaletli borcu teşkil ediyor.*” (Necmettin Sadak, Akşam: 12 Teşrinisani 1942). Bu yayınlar mükellefler üzerinde bir mahalle baskısına sebep olmuş ve onları yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamıştır. Ancak başta New York Times olmak üzere yabancı basın Türkiye’deki bu uygulamayı eleştiren yayınlar yapmış, bunun sonucunda oluşan kamuoyu neticesinde Türk hükümeti, varlık vergisinin mükellefi olan yabancı ülke vatandaşlarının yükünü hafifletmiştir.

Varlık Vergisi Kanunu tüm yurttan uygulansa da merkez üssü İstanbul olmuştur. Çünkü İstanbul kadim çok kültürlü yapısı ile birçok azınlığa ev sahipliği yaparken coğrafi konumu itibarıyla de tarih boyunca ticaretin nabzının attığı yer olmuştur. Bu nedenle sadece İstanbul’daki vergi yükümlüsü sayısı Türkiye genelindeki toplam yükümlü sayısının yarısı kadardır. Cumhuriyet Gazetesi yazarı Necati Doğru Varlık Vergisinin döneminin İstanbul telefon rehberini PTT’den temin ederek yaptığı araştırmada büyük iş yerlerinin telefon aboneilerinin gayrimüslimler olduğunu tespit etmiştir. Doğru, varlık vergisinin özellikle İstanbul’da hedef kitlesinin gayrimüslimler olduğunu iddia eden günümüz yazarlarına şöyle seslenmektedir:

“Zahmet edersin, kalkar gidersin İstanbul Ticaret Odası’na... girersin arşivine... İstanbul kentinin tüccarlarının, ithalatçıların, büyük han sahiplerinin, para alıp para satan tefecilerinin, dışarıya tüütün, üzüm, incir, ham maden ibrah eden ibracatçısının ne kadarının Rum, ne kadarının Musevi ve ne kadarının da Türk olduğuna bakarsın!” (Necati Doğru, Cumhuriyet, 10/12/2001).

Necati Doğru varlık vergisinin uygulandığı dönemde, İstanbul ticaret ve sanayihayatının % 87’sinin Musevi, Ermeni ve Rumlar’dan oluştuğunu yazmaktadır.

Devletler vergilerini tahakkuk ettirirken en önemli ilke hukukiliktir. “1924 Anayasasının

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

85'inci maddesinin 1'inci fıkrasında yer alan "*kanunsuz vergi olmaz*" ilkesine aykırı ileri sürülebilecek nitelikte çıkarılan kanunların başında Varlık Vergisi gelmektedir."(Ökte, 1951: 34) Varlık Vergisinin ağır yükünü bir anda sırtında bulan zümre, bu uygulamaya karşı hiçbir itiraz davası açamamış, mal varlığı ile kendisinin yükümlü olduğu vergiyi orantısız bulanlar çaresiz önce toplanma merkezlerinin oradan da Erzurum-Aşkale'nin yolunu tutmuştur. Tahakkuk edilen vergi borcunu ödeyemeyen ya da elindekilerini verdiği halde yine de borcunu kapatamayan mükellefler Erzurum Aşkale'ye gönderilmiştir. İstanbul'dan gönderilenlerin toplanma durağı Sirkeci Tren Garı'dır.

26 Haziran 1943 tarihli Erzurum Valiliği'nin Dâhiliye vekaletine göndermiş olduğu yazıda bu tarihe kadar 560 mükellefin okullarda barındırıldığını ve bu durumun devam edemeyeceğini belirtmiştir. Bu nedenle Erzurum Valiliği 150 çadır istemiştir. Erzurum'dan gelen bu istek üzerine harekete geçen Dâhiliye Vekili Hilmi Uran, 3 Temmuz 1943'te Nafia Vekaletine (Bayındırlık Bakanlığı, günümüzün Çevre ve şehircilik Bakanlığı) gönderdiği yazıda, Erzurum'a gönderilen Varlık Vergisi borcunu ödeyemeyenlerin şehir merkezinde tutulamayacağını, çalışma kamplarının oluşturulması için çadırların bir an önce temin edilerek Erzurum'a gönderilmesini istemiştir. (BCA, 3 Temmuz 1943, 30816). Bakanlıklar düzeyindeki bu resmi yazışmalardan Erzurum'da bir yoğunluk olduğu anlaşılmaktadır.

3 Aralık 1943 tarihinde çalışma kamplarında bulunanların yüzüne güneş doğar. Başvekil Saraçoğlu, Dâhiliye, Maliye ve Nafia Vekaletlerine göndermiş olduğu yazıda Varlık Vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerindolayı çalışma mükellefiyetine tabi tutulmuş olan vatandaşların, aile ve iş muhitlerinde çalışarak geriye kalan borçlarını ödeyeceklerini bildirmiştir. Bu durumla alakalı olarak üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan şöyle bir belge karşımıza çıkıyor: "Selahiyetli makamdan aldığımız malumata göre" başlıklı yazıda Varlık vergisi borçlarını kanunun tayin ettiği müddet içinde ödemediklerinden dolayı çalışma mükellefiyetine tabi tutulanları hükümetin ailelerine iade edeceği ve ailelerinin yanında çalışarak kalan borçlarını ödeyecekleri belirtilmiştir. Bildiri şeklindeki bu yazıda, hükümetin göstermiş olduğu iyi niyet karşısında herkesin çalışarak bakiye borçlarını ödemesi gerektiği aksi takdirde Tahsil-i Emvâl Kanunu hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. (BCA, 030/10/135/91/724).

"Varlık Vergisi, devlete 300 milyon lira civarında bir gelir sağlamakla beraber, hareket noktası olan 'dış ticaretin milli çıkarlara uygun işlemesi' amacına ulaşmamıştır. Dış ticaret mekanizması, vergi öncesindeki gibi sonrasında da alışılmış yolunu izlemiştir. İktidarın bürokrat kanadı, bazı ekonomik fonksiyonların milliyetten ari oldukları gerçeğini, her zamanki saflığı ile gene görememiştir."(Cem, 2010: 260).

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

12 Kasın 1942 yılından 17 Mart 1944 yılına kadar yaklaşık 16 ay kadar kısa bir süre yürürlükte kalan varlık vergisinin tartışmaları günümüze kadar devam etmiştir.

“Vergiyle dış ticaretin Türk ellere geçmesi isteği ise, radikal tedbirlere cesaret edilemeyip, uygulamada haksızlıklar yaratan bir vergiye gidildiği için amacına ulaşamamıştır. Unutmamak gerekir ki, Türk dış ticaretine hâkim bulunan azınlıklar, milletler arası bir ticari şebekenin Türkiye’deki ayaklarını temsil etmektedir. Onların aracılığı olmadıkça, dış ticaretin işleyişinde güçlükler çıkarabilmektedirler. Türk tüccarının onlarla uzlaşmaya gidişindeki nedenlerden biribudur.” (Avcıoğlu, 1990: 477).

Bu uygulama ile başarılı bir şekilde bütçenin ihtiyaç duyduğu nakit karşılanmışve piyasadaki fazla para çekilerek enflasyon bir nebze de olsa dizginlenmiştir. Ancak verginin uygulanması esnasında ortaya çıkan ikilikler, ayrımcı yaklaşımlar ve keyfilikler yarardan ziyade zarar getirmiştir. Sermaye sahipleri devlete güvenlerini yitirdiklerinden yurt dışına çıkmaya ve işlerini yabancı ülkelerde kurmaya başlamışlardır. Oysaki milli olmasa da bu zümre Türkiye’nin dış ticaretini yürütmekte, Türkiye’de ihtiyaç duyulan malların ithalatını sağlayarak ürün fazlasının da ihracatını yapmıştır. Sadece savaş döneminde değil normal zamanlarda da halkı sömüren ve haksız kazanç sağlayanlar mahkeme kanalıyla cezalandırılmalıdır. Belki de baştan beri Saraçoğlu Hükümeti Varlık Vergisi Kanununu ile sömürü düzenini alt etmeyi amaçlamıştır. Ancak ortaya çıkan umumi manzara yeni acıların yaşanmasına sebep olmuştur.

Varlık Vergisi benzeri uygulamalar Türkiye’yi uluslararası arenada yalnızlaştırmakta ve zor durumda bırakmaktadır. Azınlıklar ve hangi dine mensup olursa olsun Türk vatandaşları tarih boyunca Anadolu coğrafyasının zenginliği olmuştur. Antidemokratik uygulama ve siyasetler onları ister istemez yabancı odakların kucağına itmiştir.

“Sonuçta, din ve ırk ayrımcısı bir uygulama olarak ortaya çıkan Varlık Vergisi, gayrimüslimler açısından ekonomiden tasfiye edilme operasyonu; devlet açısından, Lausanne’dan ve 11 Haziran 1932 yasasından sonra “iktisadi millileştirmenin” üçüncü aşaması; sınıfsal açıdan, Türk burjuvazisinin ilk büyük “yok pahasına sermaye edinme” fırsatı; İstanbul açısından, gayrimüslimlerin yerini Anadolu toprak ağasının ve tüccarının alması; Türkiye açısından, “paranın el değiştirmesi” olarak özetlenebilir.” (Oran, 2009: 392).⁸⁹

II. Dünya Savaşı’nın yarattığı kaos ortamında on altı ay uygulanan varlık vergisi, pek çok alanda olduğu gibi devlet bürokrasisi ile zengin-varlıklı sınıf arasında onarılamaz yaralar açmıştır. Varlık Vergisi ile Türkiye’deki burjuvazi üzerinde yaratılan korkunun tesirleri uzun süren bir güven bunalımına neden olmuştur. Yahya Tezel bu konuda şu tespiti yapmıştır: “Bu verginin uygulanmasında bazı Türkler çok karlı çıkmış olsalar da, verginin estirdiği kasırğa, zengin Müslüman-Türkleri de ürküttü. Bürokrat kökenli siyasi kadronun bugün için zengin gayrimüslimleri perişan eden gazabı, yarın zengin Türklere de yönelebilirdi.” (Tezel, 2015: 315).

Cemil Koçak, varlık vergisinin uygulandığı dönemde her ne kadar dünyaya nazi zaferleriyle gelen anti-semitik heyecanlar hâkim olmuşsa da Varlık Vergisi Kanunu'nun çıkarılmasını bir iç politika sorunu olarak ele alır. Koçak'a göre varlık vergisi uygulaması İttihat Terakki iktidarı ile başlayan milli iktisat yaratma düşünün bir devamıdır.

“Osmanlı Devleti'nden miras alınan ekonominin yabancıların ve gayrimüslim azınlıkların elinde olduğu gerçeği, İttihat ve Terakki iktidarından itibaren değiştirilmek ve bazen hızlı, bazen de tedrici olarak, Türk –Müslüman sermayesinin yerini alması istenmiş ve bu, bir ölçüde de sağlanmıştır. Yani bu durum, devletin iktisadi politikada izlediği bir yöndür ve Cumhuriyet yıllarında da aynı yön ve gelenek sürdürülmüştür. Varlık vergisi kanunu da bu yönün ve geleneğin bir devamı sayılmalıdır.” (Koçak, 2010: 514).

Türkiye ekonomisi üzerine araştırmalar yapan Tevfik Çavdar ise Varlık Vergisinin uygulanması sırasında hatalar olduğunu kabul etmekte ancak bu hataların serbest piyasa sistemini savunan aydın ve iş dünyası tarafından abartıldığını savunmaktadır. Ona göre günümüze kadar varlık vergisi temelinde gelen tartışmalarının hedefi ekonomi üzerindeki devlet müdahalesini önleme gayretidir. Ona göre bu uygulama;

“Gerekirliliği gündeme getirilmeden faşist, azınlıklara yönelik bir nevi gasp olayı olduğu liberal düşünürler tarafından bir suçlama olarak ileri sürülmüştür. Kimse sermaye ve iş çevrelerinin o dönemdeki acımasız soygununu konuşmamaktadır. Yığınların yoksulluğu, açlığı yansıtılmamaktadır.” (Çavdar, 2003. 318).

11. Varlık Vergisinin Dönemin Basınına Yansımaları

Harp boyunca Türk basını ikiye ayrılmıştır. Yunus Nadi'nin 'Cumhuriyet'i ile Ebüzziya'nın Tasviri Efkâr Gazetesi Alman yanlısı bir yayın politikası izlerken Hüseyin Cahit Yalçın'ın Tanini, Ahmet Emin Yalman'ın 'Vatan'ı ve Sertel çiftinin Tan Gazetesi müttefik yanlısı bir yayın yapmıştır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında olduğu gibi savaşa giden süreçte de Tan Gazetesi'nde Sabiha-Zekeriya Sertel çifti, Faşizm-Nazizm gibi diktatöryal akımların Türkiye'de vücut bulmasına karşı mücadele etmişlerdir. Bu durum Almanların dikkatini çekmiş ve gazetelerindeki Alman karşıtı yayınlar nedeniyle Sertellere duyulan öfkenin şiddetini, o günlerde Tan Gazetesi'ne gelen bayan bir Alman gazetecisiyle aralarında geçen konuşmadan anlamaktayız: “Sizin yazılarınız Almanya'da çok fena akisler yapıyor, dedi. Goebbels'in (o zamanki Alman propaganda bakanı Goebbels) size selamı var, “eğer bir gün elime geçerse, dilini keseceğim diyor.” Ben de efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söyledim.” (Sertel, 2008: 188).

Vatan gazetesinin, Adolf Hitler'i küçümseyen Charlie Chaplin oyununu yayınlanması

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

üzerine İsmet Paşa, gazetenin tarihinin en uzun kapatma cezasını (60 gün) almasını defterine “*Vatan gazetesinin tabriki ve kapatılması*” şeklinde kaydetmiştir. İsmet İnönü, dış basında yaşanan bir olayı Türk basınından bir gazetenin haber yapmasını tahrik yani kışkırtma olarak görmektedir. Aslında bu durumun temel nedeni, haberin yapıldığı 8 Aralık 1942 yılı itibarıyla Nazi Almanya’sının cephelelerde müttefiklere karşı sağlamış olduğu üstünlüktür. İnönü Hitler’in gazabını Türkiye üzerine çekmemek için gazeteyi cezalandırma yoluna gitmiştir. Sadece Vatan Gazetesi değil dönemin önemli basın organları, yaptıkları haber ile savaşılan ülkelerin hoşuna gitmeyen bir haber yaptıklarında, Ankara’daki büyükelçiler harekete geçerek hükümete baskı yapmaktadırlar. Burada özellikle Almanya’nın Ankara Büyükelçisi Von Papan’ın etkisi büyüktür. Papan, Türkiye’ye geldiği ilk günden itibaren basın mensuplarıyla yakın ilişki kurmuş bazen rüşvet de vererek ülkesi aleyhine olacak propagandanın önüne geçmiştir. Dönemin gazeteleri hükümetin talimatları doğrultusunda yayın yapmadıklarında hükümetin gazabına uğramakta ve Basın Umum Müdürlüğü ya da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından ağır cezalara maruz kalmaktaydılar. Bunun da etkisiyle basın verginin uygulanması esnasında milliyetçi bir yaklaşımla verginin ülkeye faydalarını anlatırken yükümlü listelerinin yayımlanmasını, satışa çıkan gayrimüslim mallarının ilanını, vergisini vermeyen mükelleflerin isimlerini açığa vurma görevini de üstlenmiştir. (İnönü, 2008: 345).

Varlık Vergisi Kanunu’nun çıkarılmasından yaklaşık altı ay öce Zekeriya Sertel kazanç vergisini gündeme getirmiştir.

“Devlet memurları arasında savaş koşullarından faydalanıp olağanüstü zenginlikler elde edenlere yönelik bir kanun tasarısının hazırlanarak TBMM’ye sunulduğunu duyduk. Ancak yasama yılının sonuna gelmesine rağmen bu tasarıdan bir ses çıkmamıştır. Harbin doğurduğu fevkalade şartlar içinde bu iki kanunun da çıkması, harp yüzünden kazanılmış gayrimüşru servetlere karşı duyulan kını tatmin edecek, hükümetin mevkiini ve nüfuzunu kuvvetlendirecek ayrıca devlete bir gelir teminine yarayacaktır.” (Sertel, Tan: 10 Haziran 1942).

Sertel, olağanüstü savaş kazançlarına yönelik çıkarılması muhtemel bir kanunun faydalarını böylece sıraladıktan sonra zamanın daralmasına rağmen hükümetin böyle bir teşebbüsten henüz vazgeçmediğini ileri sürmüştür.

Kanunun yayımlandığı gün Tan Gazetesi “Başvekilimizin Meclis Beyanatu Ş. Saraçoğlu, İktisadi Buhranın Zorluklarını Yenmek İçin Alınacak Tedbirleri İzah Etti” manşetiyle duyurmuştur. (Tan, 12 Son Teşrin 1942). Zekeriya Sertel ise Varlık Vergisi’nin gerekliliğini anlattığı başyazısını şöyle bitirmiştir:

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

“Hükümetin gayesi, külfetle nimeti bütün vatandaşlara mütesaviyen taksim etmek olduğuna göre, yalnız nimetten istifade edenlerin tespiti ve bunların millete borçlu oldukları fazla kazançlardan hükümetin tespit ettiği nimetleri iade etmesi, bu gayenin tahakkuku için en lüzumlu bir şarttır. Giriştiği bu güç fakat çok faydalı işte ve iktisadi mevzularda alınmakta olan diğer kararların tatbikinde Saraçoğlu ve hükümetine başarılar dileriz.” (Sertel, Tan: 13/11/1942)

İkinci Dünya Savaşı boyunca hükümet politikasıyla ters düşmeden müttefik-demokrat cephenin öncülüğünü yapan Yalman ve Vatan Gazetesi, bu tutumuna rağmen Almanya'nın savaşta önde olduğu dönemlerde Nazi baskısı nedeniyle hükümetle ters düşmüştür. Ahmet Emin Yalman anılarında Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile aralarında geçen bir sürtüşmeyi şöyle anlatır:

“Tenkitten hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? ‘Tenkitten hüsrünüz’ diyorsunuz, biz de görev ve sorumluluğumuzun gereği olarak, bu özgürlüğü memleketin yararına kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Hâlbuki siz apaçık sansür usulünü yürütmeniz bizim hiçbir sorumluluğumuz kalmaz, sorumluluk size geçer. Siz de rahat edersiniz biz de.”

Saraçoğlu şöyle cevap verir: “ben sansür koymam, Anayasa'nın dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezanı göreceksin!..” (Yalman, 1997: 1163).

Yukarıda özetlenmeye çalışılan, savaş yıllarındaki hükümet-basın ilişkilerinin serencamında Varlık Vergisi hükümetle basın ittifak ettiği tek konudur. Bu ittifakta Saraçoğlu'nun basın mensupları ile Varlık Vergisi üzerine yapmış olduğu toplantının büyük etkisi olmuştur. Rıdvan Akar, basının Varlık Vergisinde hükümeti desteklemesinin sebebi olarak gazetecilere düşük rakamlarda Varlık Vergisi tahakkuk ettirilmesinin etkili olduğunu ileri sürmektedir. Hükümetin gazetecilere tanıdığı bu avantajdan başta Ermeni Jamanak Gazetesi olmak üzere azınlık basını da yararlanmıştı. (Akar, 1992:66)

Basın Varlık Vergisi sürecinde yaptığı yayınlarla iki görev üstlenmiştir: Uygulamayı ideolojik açıdan destekleme ve tahsilat süreci hakkında teferruatlı bilgilendirip halkı bilgilendirmek. (Akar, 2010: 234). Böylece mükellefleri vergilerini ödemeye teşvik etmek. Henüz varlık vergisi kanunu TBMM'de kanunlaşmadan başta dönemin basınının amiralleri Ahmet Emin Yalman, Nadir Nadi gibi önemli kalemler savaş döneminde aşırı zenginlik elde edenlerden vergi alınmasına dair yazılar yazmışlardır. Burada bir parantez açmak gerekirse Ahmet Emin Yalman ve Nadir Nadi verginin uygulanması döneminde etkili bir şekilde vergiyi savunurken uzun yıllar sonra yayınladıkları anılarında (Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim*, 1970- Nadi, *Perde Aralığından*, 1964) tam tersi beyanlarda bulunmuşlardır. Bu paradoksun ortaya çıkmasında ya Varlık Vergisinin uygulanması döneminde hükümetin gazeteciler üzerindeki baskısı etkilidir ya

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

da zikredilen gazetecilerin anılarını kaleme aldıkları dönemde Varlık Vergisi aleyhindeki atmosferin tesiridir.

Varlık Vergisi Kanunu'nun çıktığı dönem İstanbul milletvekili olarak Meclis'te bulunan Cumhuriyet Gazetesi yazarı Abidin Daver, büyük ticari işletmelerin vergi alanında uzman kişilerden fikir alarak vergi kaçırdıklarını iddia ettiği yazısında şu sözlerle kanunu savunmuştur:

“Sabit gelirli fakir ve orta sınıf halk yüzde 25, yüzde 30 ve daha fazla vergi verirken bu gibi ticarethaneler kazandıkları yüzbinlerden ve milyonlardan hiç denilecek kadar az vergi ödemişlerdir... İşte şimdi Varlık Vergisi bu gibi varlıklılardan vatanın hissesini istemektedir. Varlık Vergisi milletin ruhundan kopup gelen yüksek bir heyecanın eseridir. Varlık Vergisini varlığı olan herkes verecektir.” (Daver, Cumhuriyet: 23 Aralık 1942).

Varlık Vergisinin uygulandığı dönemlerde İstanbul'da Rumca yayınlanan Metapolitefsis Gazetesi'nin, kanun aleyhinde yayın yapması Basın Umum Müdürlüğü'nün tepkisini çekmiştir. Bu konuda Umumi Müdür Selim Sarper, İç Yayın Dairesi Müdürü Server İskit'in tutmuş olduğu raporu, 24 Ocak 1944'te Başvekalet'e göndermiştir. İskit, 22 Ocak 1944 tarihli raporunda sözü geçen gazetenin, Varlık Vergisi mükelleflerinin adeta yayın organı haline geldiğini ve mükellefler için genel bir af istediğini beyan etmiştir. (BCA,030/10/86/569/18).

Yeni Asır Gazetesi, Başvekil Saraçoğlu'nun hükümet programını okurken varlık vergisi ile ilgili sözlerini manşetten şöyle vermiştir. “Başvekil Dedi ki: Tedavüldeki paramız artmıştır. Küçük yaralara ilaç ararken büyük yarayı ihmal edemezdik. “Varlık vergisi” ihdas ederek tedavülden bir kısım parayı çekeceğiz.” (Yeni Asır, 12 Sontesrin 1942).

1942 yılı sonuna gelindiğinde mükelleflerin kendilerine tarh edilen vergiyi ödemeye başladıklarını ancak bir kısmının süreyi elinden geldiğince uzatmaya çalıştığını görüyoruz. Akşam Gazetesi'ndeki habere göre yılın son günü gecesinde de vergi dairelerinin açık olacağı ve mükelleflerin kaçınmak yerine vergilerini bir an önce yatırmaları gerektiği duyurulmuştur. Aynı haberde mallarını satışa çıkararak vatandaşlardan Sümerbank'ın ihtiyaç duyduğu pamuk, yün gibi ürünleri satın alacağı ifade edilmiştir. (Akşam, 31 Aralık 1942). İktisatçı Refii Şükrü Suvla, Vatan Gazetesi'ndeki köşesinde Varlık Vergisi uygulamasının haklılığını savunup ve Türk Lirasının değerini arttıracaklarını iddia ederek şunları kaleme almıştır: “Varlık Vergisi içinde bulunduğumuz harpte muharip ve bitaraf birçok memleketlerde zaten tatbik edilmiştir. Bilhassa İsviçre'de ordu masraflarının mühim bir kısmı bir defaya münhasır olarak tarh edilen bu vergi ile karşılanmıştır.” (Suvla, Vatan: 13/11/1942).

17 İlkkanun (Aralık) 1942 tarihli Ulus Gazetesi, Varlık Vergisini ödeyemeyenler için belirlenen çalışma kamplarını ve Ankara'yla İzmir defterdarlıklarında varlık vergisi mükelleflerinin

isimlerinin ve ödeyecekleri vergi miktarının askıya çıkarıldığını duyurmuştur. Süreç hızla ilerlerken mükellefler bu yükü daha az hasarla atlatmak için kendilerince yol ve yöntemler aramışlardır. Bunlardan biri şu şekilde ifade edilmiştir:

“Bu koşullarda bu vergiye direniş kolay değildir; bu doğrultuda bir yandan güçlü siyasetçilerin tavassutu aranırken, diğere bir yandan vergi miktarının değiştirilmesi için TBMM dilekçe komisyonuna başvurulmuştur. Birinci yolun en bilinen örneğı Hilmi Uran listesidir. Adana'nın Hacı Ömer ve Nuh Naci gibi önde gelenleri, yüksek buldukları vergilerini düşürmek için CHP Grup Başkanvekili ve eski Adana valisi olan Hilmi Uran'a başvurmuşlardır ve bu girişimlerin neticesinde Hilmi Uran'ın hazırladığı listenin Adanalıların vergi miktarlarında bir düşüş sağladığı bilinmektedir. İkinci yola başvuranlar ise genellikle sonuç alamamışlardır.” (Tekeli-İlkin, 2014: 46)

Görülen odur ki, Varlık Vergisi uygulaması basını da ikiye bölmüştür. Bir tarafta aleyhte olanlar diğere tarafta lehte olanlar. Hükümet ise Avrupa'daki değişimleri yakından takip ederek tepkisini sert veya yumuşatma yoluna gitmektedir. Bununla beraber milli bir sermayedar grubu oluşturmak istenmekte ve bunun yolunun da Varlık Vergisi'nden geçmekte olduğu hem basın ve hem de hükümet tarafından dil ucuyla da olsa ifade edilmiştir.

12. Varlık Vergisine İlk Tepkiler

İstanbul'daki İngiliz Ticaret Odası'nın aylık olarak yayınladığı derginin 27 Şubat 1943 tarihli sayısında “Yıllık Rapor” başlıklı bir yazıda Varlık Vergisi uygulamalarına yer verilmiştir. Yazıda, milli savunma harcamaları için konulan vergilere hiç kimsenin itiraz etmeyeceğı belirtilmekle beraber, verginin tahsilatı esnasında yaşanan disiplinsiz ve adaletsiz uygulamalara özellikle dikkat çekilmiştir. Cahit Kayra'nın yazdığına göre dönemin İstanbul Defterdarı Faik Ökte, Varlık Vergisi'nin uygulanması sırasında Beyoğlu'nda bir Ermeni tüccarın evini satın almıştır. Bu durum İstanbul İngiliz Ticaret Odası'nın dikkat çektiğı uygulama esnasındaki keyfiligi doğrular niteliktedir.

Yıllık Rapor adlı yazının sonunda Birleşik Krallık'taki ihracatçıların Türkiye'deki bu durumu göz önünde bulundurmaları gerektiğı belirtilmiştir. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Sir Hughe Knatchbull-Hugesen'in fahri başkanı olduğu, İstanbul İngiliz Ticaret Odası'nın yayınladığı bu dergideki yazı Basın Genel Müdürü Selim Sarper'in dikkatini çekmiştir. Sarper, bu yazıyı 17 Mart 1943 tarihinde ilgili gördüğü Başbakanlığa, Dış İşleri Bakanlığına ve Ticaret Bakanlığına göndermiştir. (BCA,030/10/85/560/19).

Varlık Vergisinin kanunlaşmasından sonra kısa süre içinde vergi borcu kendilerine tebliğ

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

edilen yabancı uyruklu vatandaşların hemen bağılı bulunduğu konsoloslukları harekete geçirerek vergi borçlarının bir kısmını sildirdiklerinden bir kısmını da ödediklerinden yukarıda bahsetmiştik. Türk vatandaşı azınlıklar ise Varlık Vergisi kanununun çıkarılmasını olağanüstü savaş şartlarının bir sonucu olarak görmüştür. Ancak vergi borçları cetvellerinin oluşturulması ile birlikte mevcut servetlerinin kat be kat üzerinde bir vergiyle muhatap olmuşlardır. Bu nedenle hükümete ya da İstanbul Valiliğine başvurarak borç yükü nedeniyle uğradıkları mağduriyeti dile getirmişlerdir. Bu dönemde Büyük Millet Meclisi'ne 13.348 diğerkurumlara ise (Vekaletlere, Valililiklere...) 10.968 olmak üzere toplam 24.316 itiraz dilekçesi sunulmuştur. Bu dilekçelerden 20.000'den fazlası incelenerek karara bağanmıştır. Bu itirazlarda Müslüman mükelleflere ait 9.141 itiraz dilekçesi kayda geçerken gayrimüslim mükelleflerden ise 15.173 itiraz dilekçesi sunulmuştur. (Ökte, 1951: 110).

İstanbul Beyoğlu'nda kumaş dükkanı olan Leon Bahar, İstanbul Valiliğine yazdığı dilekçede 1941 yılında askere alınarak on beş ay askerlik yaptığını, 20 yıllık çalışma hayatı sonucunda 30 bin lira bir seveti olduğunu belirttikten sonra dilekçesineşöyle devam etmiştir:

“Bu durumda piyasadaki kargaşalığa muhakkak olarak set çekeceğini bildiğim Varlık Vergisini müsterihane beklerken şekilde tahmin edildiğini anlayamadığım 120 bin lira gibi dehşetli bir rakamla karşılaştım... Bütün hüsnüniyetime rağmen bu rakam istikbaldeki varlığımın karşılığı olarak bir efsane halinde olsun henüz hayalimde bile tecessüm etmemiştir... Bu durumun düzeltilerek hakiki varlığım göre bir verginin tarhını büyüklerimden derin tazim ve saygılarımırica ederim”. (Erüs, 2019: 467).

Leon Bahar Varlık Vergisi borcunu ödeyemediği için Aşkale çalışma kampına gönderilmiştir. Leon Bahar burada da bulunduğu süre içerisinde uğradığı haksızlığı dile getirmek için çeşitli bakanlıklara mektuplar göndermiştir. Bunlardan birinde Gümrük ve Tekel Vekili Suat Hayri Ürgüplü'ye göndermiş olduğu bir mektuba Ürgüplü tokat gibi şu cevabı yazmıştır: “Kamplarda ancak vazife vardır ve vatana aittir. Kimseye kanun harici istisnai muamele yapamam, isterse babam olsun. Numuneolarak İzmir ve diğerk Anadolu ekalliyetlerini (azınlıklarını) değil Türk vatandaşlarını örnek gösterebilirim. Vatan borcu ödemiş bu insanlar sizler için birer örnektir.” (Erüs, 2019: 269). Suat Hayri Ürgüplü, İstanbul'da varlık vergisi mükelleflerinin tespiti için kurulan komisyona CHP müfettişi olarak katılmıştır. Leon Bahar, kamptaki diğerk gayrimüslim arkadaşlarının kendisini uyarmasına rağmen bu girişimlerinden vazgeçmemiş ve hükümet nezlindeki çabalarına devam etmiştir.

Varlık Vergisinin uygulanmaya başlanması ile kendilerine tahakkuk ettirilen vergileri ödeyecek nakit paraları olmayan Kanaat ve Cihan Kitabevleri ellerindeki kitapları satın alması için Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurmuşlardır. Kanaat Kitabevi sahibi İlsay Bayar yazmış olduğu

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

dilekçede kendisine tahakkuk edilen 494.500 lira varlık vergisinin 250 bin lirasını ödediğini ancak bu ödemeyi yaparken de elindeki tüm emvali sattığını belirtmiştir. Bu nedenle geri kalan borcu için elinde tek kalan şeyin elli yıldır yayınladığı kitapları olduğunu belirtmiştir. Aynı durumda olan Cihan Kitabevi sahibi Aramanuş Acun Maarif Vekaletine yazdığı dilekçesinde, kendisine 30bin lira Varlık vergisi tahakkuk edildiğini ancak kitabevinin meskeniyle birlikte ancak 8.000 lira edeceğini belirtmiştir. Buna rağmen elinde mevcut bulunan 1200 lirayı 31 Aralık 1942 tarihinde Kocapaşa Maliye Şubesine yatırmıştır. Geri kalan borcu için elinde bulunan önemli hukuk kitaplarını, kısa sürede satmaya kalkarsa ancak kiloyla kesekâğıtlara satabileceğini bu nedenle Bakanlığın bu kitapları satın almasını istemiştir. Dönemin Maarif Vekili Hasan Ali Yücel durumu Başvekalete bildirerek görüş istemiştir. (BCA, 27 Ocak 1943, 030/10/144/31/13).

Varlık vergisine muhatap olan zümre başta İstanbul ve İzmir olmak üzere yaşadıkları şehirlerin lüks semtlerinde rahat bir yaşam sürmekteydiler. Doğal olarak Aşkale çalışma kampında karşılaştıkları kötü tablo karşısında Leon Bahar ya da Aşkale'ye giden tanıdıklarının gönderdiği mektuplardan öğrendikleri şartlar dolayısıyla Kanaat ve Cihan Kitabevleri gibi hükümet nezdinde çare arayacaklardır. Nitekim Sabiha Sertel'in anılarında geçen şu satırlar çalışma kampının hal-i pürmelalini göstermektedir.

“Borçluların Aşkale'ye sürülmesi büyük burjuvalar arasında bir panik yaratmıştı. Gidenlerden gelen mektuplar, Allahın çayırında, çadırlar, barakalar içinde yaşadıklarını, yiyecek bulamadıklarını, her gün sabahtan akşama kadar taş kırdıklarını bildiriyordu. Kanun, nazi metotlarıyla yürütülüyordu.” (Sertel, 1978: 241).

Varlık vergisi üzerine kalem oynatan birçok araştırmacı vergisini ödemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına trenlerle gönderilmesini Nazi toplama kamplarına benzetmektedir. Çalışma kamplarına gönderilen çoğu gayrimüslim Türk vatandaşları da yolda imha edileceklerini düşünmüştür. Verginin uygulandığı ilk günlerde İstanbul'da kereste tüccarı olan bir Ermeni vatandaş, mal varlığının üç katı vergi ile mükellef tutulduğunu, yolda öldürüleceğinden korktuğu için kaçmayı düşündüğünü İstanbul Defterdarı Ökte'ye anlatmıştır. (Ökte, 1951: 151).

Babası Hayim Alaton Aşkale çalışma kampına gönderilen Yahudi kökenli iş adamı İshak Alaton, Rıdvan Akar'a vermiş olduğu mülakatta kendisinin Şişli Terakki Lisesi'nde okuduğu dönemlerde okula Türk subaylarıyla birlikte Nazi subaylarının gelerek, Nazizmin propagandasını yaptığını söylemektedir. (Akar, 2007: 112).

Erzurum'da çalışma kampına gönderilen Parseh Gevrekyan adlı Ermeni asıllı kereste tüccarının şu sözleri varlık vergisi ile yaşanan dramı anlatmaktadır:

“Erzurum ve Aşkale'deki birçok arkadaşım hemen Türkiye'yi terk ettiler. Hatta bize de “aptallar,

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

biçe onca yaptıklarına rağmen kalıyorsunuz” dediler. Ancak bizler kalanlar bu vatanın çocuğuyduk ve ölülerimiz bu topraklarda yatıyordu. Çünkü bu memleketi seviyorduk. Gidenler de hala buraları özler ve arar.” (Akar, 2007: 110)

Nasil ki Hitler Almanyası'nın uygulamalarıyla başta Yahudiler olmak üzere saf Alman ırkı haricindekileri ülke dışına çıkarma amacı güttüyse bu birkaç örnek de varlık vergisinin de benzer tonlar taşıdığını göstermektedir. Konuşulan dillere göre 1935-1950 yılları arasında Türkiye nüfusunda şöyle bir değişim söz konusudur: (Akar, 2007: 93).

Tablo 3.

Konuşulan dillere göre 1935-1950 yılları arasında Türkiye nüfusundaki değişim.

Diller	Yıllar	
	1935	1950
Yekün	13.899.073	20.947.188
Rumca	108.725	89.472
Ermenice	57.599	52.776
Musevice	42.607	35.786

Türkiye'nin maliye bürokrasisinde önemli görevler üstlenen Başer Kafaoğlu ise yukarıdaki tabloda görülen gayrimüslim nüfusundaki bu azalmayı 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasına bağlamıştır. 1950'den sonraki gayrimüslim nüfustaki düşüşü ise 6-7 Eylül 1955 yılında yaşanan olaylara bağlamaktadır. Kafaoğlu'na göre Türkiye'yi kendilerine vatan bilenler vergilerini ödeyerek ticari hayatlarına kaldıkları yerden devam etmişlerdir. (Kafaoğlu, 2002: 66).

“Kısacası, Varlık Vergisi Türkiye ekonomisinde hâkim sınıflar arasındaki dengeyi sarsan, savaş sonrası dönemine de yayılacak uzun dönemli bazı politik sonuçlar doğuran önemli bir olay olarak kabul edilmelidir.” (Boratav, 2006: 345).

Tablo 4.

Türkiye'deki İllere Göre Varlık Vergisinin Miktarı (Güçlü, 1991: 177-178).

Sıra No	Vilayetler	Tahakkuk (TL)	1942 Yılı Tahsilatı (TL)	Tahsilat %
1	İstanbul	347.779.607	179.591.322	51

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

2	İzmir	27.645.001	19.385.652	70
3	Ankara	16.713.117	15.143.443	90
4	Bursa	11.060.589	5.534.264	50
5	Seyhan	9.922.537	7.342.761	74
6	İçel	6.232.515	5.242.337	84
7	Hatay	3.253.440	1.978.794	60
8	Samsun	2.390.975	2.177.577	91
9	Çanakkale	2.344.082	1.601.114	68
10	Balıkesir	2.274.410	2.109.292	92
11	Manisa	2.234.074	2.099.019	93
12	Konya	1.820.820	1.789.174	98
13	Kocaeli	1.808.070	1.522.269	84
14	Zonguldak	1.716.727	1.442.922	84
15	Aydın	1.615.548	1.493.876	92
16	Eskişehir	1.204.345	1.189.445	98
17	Kayseri	1.132.286	1.010.063	89
18	Kütahya	1.064.256	1.057.419	99
19	Denizli	1.046.252	983.257	93
20	Edirne	1.037.250	683.383	65
21	Erzurum	1.029.019	913.166	88
22	Diyarbakır	1.008.500	806.724	79
23	Urfa	969.310	864.058	89
24	Sivas	891.923	736.845	82
25	Antalya	889.109	866.339	97
26	Muğla	840.515	833.485	99
27	Afyon	840.098	803.098	95
28	Gaziantep	834.379	779.817	93
29	Tokat	794.270	773.776	97
30	Kars	783.950	763.585	97
31	Niğde	681.122	640.107	94
32	Bolu	673.963	651.308	96

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

33	Tekirdağ	655.726	543.791	83
34	Trabzon	609.721	494.103	81
35	Ordu	548.350	470.881	86
36	Kastamonu	462.791	438.321	94
37	Yozgat	453.250	326.592	72
38	Kırklareli	450.741	296.115	65
39	Giresun	443.735	430.955	97
40	Malatya	421.006	379.021	90
41	Bilecik	388.249	374.835	96
42	Ağrı	381.250	358.850	94
43	Maraş	373.200	348.871	93
44	Elazığ	344.289	244.530	71
45	Mardin	324.250	322.382	99
46	Amasya	311.160	311.160	100
47	Isparta	306.712	302.176	98
48	Çorum	300.750	298.750	99
49	Sinop	264.392	257.392	97
50	Burdur	206.491	202.311	97
51	Çankırı	180.430	176.430	97
52	Siirt	167.651	157.031	93
53	Rize	145.341	90.664	62
54	Erzincan	127.587	126.437	99
55	Gümüşhane	115.177	109.177	94
56	Van	113.300	108.300	95
57	Kırşehir	105.400	97.100	92
58	Çoruh(Artvin)	90.900	78.150	85
59	Bingöl	78.200	56.800	72
60	Muş	63.450	60.176	94
61	Tunceli	50.520	47.455	94
62	Bitlis	23.750	17.750	74
63	Hakkari	5.626	5.626	100

Tabloya bakıldığında tarh edilen varlık vergisinin %'de 100'ünü sadece Amasya ve Hakkâri illerinin ödediği görülür. Hatay Varlık Vergisi tarh edilen sıralamada Türkiye'nin büyük kentlerinden sonra 6. sırada gelmektedir. Nüfuslarına oranla daha küçük illere daha fazla miktarda vergi ödevi yüklenmesi, o ilin demografik yapısıyla alakalı bir durumdur. Örneğin; Türkiye'nin 3. Büyük ili olan İzmir'e, Ankara'dan yaklaşık 10.000.000 lira fazla vergi tarh edilmiştir. Yukarıdaki tablodan elde edilen bir diğer sonuç ise vergi miktarı oranı arttıkça o ilin vergiyi ödeme oranı da düşmektedir. Tablodaki sıralama en çok vergi tarh edilen il olan İstanbul'dan başlayarak en az vergi tarh edilen ile doğru sıralama yapılmıştır. Tahakkuk edilen vergimiktariyla o ilin ödediği vergi miktarı değişiklik göstermektedir. Örneğin Hatay'a tahakkuk ettirilen vergi miktarı 3.253.440 Türk lirasıyken, Hatay mükellefleri bu miktarın 1.978.794 lirasını ödemiştir. Oysaki Samsun vilayetine Hatay'dan daha az bir vergi tahakkuk ettirildiği (2.390.975) halde Samsun, Hatay'dan daha fazla bir (2.177.577) vergi ödemiştir.

13. Yol Vergisi

Osmanlı Devleti'nde ihtiyaç duyulan karayollarının yapımı için alınan bu vergi Cumhuriyet döneminde de halktan toplanmaya devam edilmiştir. Hem nakden hem debedenen ödenebilen yol vergisi Cumhuriyet Türkiye'sinde beş ve daha fazla çocuğu olandan alınmamıştır. Buradaki amaç uzun yıllar savaşlarda kırma uğrayan nüfusu arttırmaktır.

İkinci Dünya Savaşı ile birlikte devletin ihtiyaç duyduğu yol ve finansman nedeniyle mevcut yol vergisi iki katına çıkarılmıştır. Bu durum gerek halk ve gerekse 1946'da kurulan Demokrat parti tarafından eleştirilmiştir.

Bu vergi kısa süre Hatay'da kurulan Hatay Devleti tarafından da tahakkuk edilmiştir. Hatay'ın Anavatan'a katılmasından sonra da çıkarılan 3711 nolu ve 7 Temmuz 1939 tarihli Hatay Vilayetinin kurulmasına dair kanunda da "Hatay Hükümetince tahakkuk ettirilmiş bulunan yol vergisinin 1 Kânunusani 1940 tarihine kadar tahsiline devam olunur." (Resmi Gazete, 11 Temmuz 1939: 12210). diye bir madde yer almıştır. Türkiye'de daha önce çıkarılan vergi kanunları Hatay'ın anavatana katılması ile birlikte berdevam uygulanmıştır. Vakıflı Köyü'nden Musa Emlikyan adlı vatandaşla yapılan görüşmede, Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmadan birçok kişinin belli zamanlarda yol yapımında çalıştırıldığına dair bir bilgi edinilmiştir. (Vakıflı Köyü'nden Musa Emlikyan ile yapılan röportaj, 14/05/2020).

Tek Parti iktidarının İkinci Dünya Savaşı'nda uygulamış olduğu bu vergiler; zengin sınıftan tüccarlara, gayrimüslimlerden Müslüman halka toplumun tüm katmanlarında büyük hoşnutsuzluklara sebep olmuştur. CHP iktidarı, savaşın hemen ardından girmiş olduğu 1946

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

seçimlerini “açık oy, gizli sayım” gibi tartışmaları günümüze kadar gelen ucube bir seçim yöntemiyle kazanabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde halk yaşamış olduğu toplumsal travmayı, fırsat bulduğu ilk seçimdeyani 14 Mayıs 1950’de Demokrat Partiyi iktidara getirerek açığa vurmuştur. DemokratParti iktidarı 1952 yılında yol vergisini kaldırmıştır.

Sonuç

Türkiye II. Dünya Savaşı’na katılmamıştır ancak savaşın sıkıntılarını en az savaşa giren ülkeler kadar yaşamıştır. Çünkü savaş, Edirne’den Türkiye’nin kapısına dayandığında Cumhuriyet bütün noksanlarıyla birlikte henüz 16 yaşındaydı. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktaydı. Dünyanın modern ordularına rağmen Türk ordusunda hala ilkel silahlar ve atlar kullanılıyordu. Türk Ordusu’nun yegâne ulaşım aracının hayvanlar olması ülke içinde zaten kıt bulunan gıda kaynaklarını dahada zora sokmuştur. Bu durumun farkında olan Tek Parti iktidarı tüm çabayı savaş dışı kalmak için harcamıştır. Nitekim II. Dünya Savaşı’nda her iki tarafta Türkiye’yi yanında savaşa sokmak için göz alıcı vaatlerde bulunuyordu.

Savaşa karşı alınan önlemler kapsamında erkek nüfusun çoğunluğunun askere alınması köylerde üretimi durma noktasına getirmişti. Üretim kıtlığı ise köylerden şehirlere uzanan yollarda karaborsacılık ve vurgun gibi pek çok sosyal ve ekonomik problemi beraberinde getirmiştir. Bu problemlerin temelinde dönemin pek çok tanığının (Şevket Süreyya Aydemir, Faik Ahmet Barutçu, Hilmi Uran) belirttiği üzere savaş bulutlarının dolaştığı ilk andan itibaren devletin savaş ekonomisine geçip gerekli stokları yapmaması yatmaktadır. Savaşın başlamasıyla birlikte Refik Saydam Hükümeti piyasadaki sıkıntıları gidermek amacıyla Milli Korunma Kanunu’nu çıkarmış ve önlemler almaya çalışmıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın en ağır yılı olan 1942 yılında Refik Saydam aniden vefat edince; Hariciye Vekili olan Şükrü Saraçoğlu, Cumhurbaşkanı İnönü tarafından Başvekaletle atanmıştır. Saraçoğlu Hükümeti, Saydam döneminde uygulanan kemer sıkma politikalarını gevşetince ülke genelinde fiyatlar aşırı yükselmiştir.

Saraçoğlu hükümeti bütçe açığını kapatmak, piyasadaki fazla parayı çekerek enflasyonu dizginlemek ve harp zenginlerinin önünü almak için 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu’nu çıkarmıştır. Hükümetin bu kanun ile piyasayı millileştirmek gibi gizli bir emelinin olduğunu iddia edenler de vardır. Nitekim kanunda herhangi bir itiraz mercii bulunmamakla birlikte, mükelleflerden listelerin askı tarihinden itibaren on beş gün içerisinde borçlarını ödemeleri istenmiştir. Verilen süre içerisinde borcunun en azından bir kısmını ödemeyenler çalışma kamplarına gönderilmişlerdir.

Varlık Vergisi, ABD ve Almanya başta olmak üzere savaşın getirdiği yıkım karşısında pek

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

çok devlet tarafından uygulanmıştır. Türkiye’de ise uygulandığı günden bu yana üzerinden yarım asırdan uzun bir süre geçmesine rağmen tartışmalar bitmemiştir. İl bazında kurulan takdir komisyonlarının belirlemiş olduğu mükellef listeleri, defterdarlıklarda askıya çıkarılırken yerel ve ulusal basında da yayınlanmıştır. Bu listeler incelendiğinde gayrimüslim vatandaşların hatırı sayılır bir vergi yükünü sırtladıklarını görmek mümkündür.

Hatay Varlık Vergisi listesinde yer alan şahısların bugün üçüncü nesli hayatta olduğundan dönemle ilgili verimli bir bilgi edinilememiştir. Varlık Vergisinin Hatay’da yaşayan gayrimüslim nüfusunun göçüne yol açtığına dair bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Bu durum görüşme yapılan kişiler tarafından da teyit edilmiştir. XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya her manada köklü değişimlere sahne olmuştur. 1939 yılında Anavatan’a iltihakın getirmiş olduğu endişe nedeniyle bir göçten bahsetmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti’nin tüm çalışmalarına rağmen özellikle Hatay’daki Ermeni vatandaşlar, Fransızların ulaşım vasıtalarını temin etmesiyle Suriye ve Lübnan’a göç etmişlerdir. Hatay Devleti Cumhurbaşkanı ile Başvekili Abdurrahman Melek anılarında bu durumdan bahsetmişlerdir. 1948 yılında İsrail’in kurulması ve bu devletin bölgeye göçü teşvik amacıyla vaatlerde bulunması da Hatay’daki bir kısım Yahudinin İsrail’e göç etmesini sağlamıştır. 6-7 Eylül 1955 ve akabinde gelişen Kıbrıs Meselesi temelli olaylar da yurt dışına göçe sebep olmuştur. Bu sebeplerin yanında eğitim ve ekonomik gibi amaçlarla Hatay’daki özellikle gayrimüslim gençler İstanbul’a ya da Avrupa’ya göç etmişlerdir. Burada sadece gayrimüslimler değil Müslüman Hataylı gençler de birçok etkenden ötürü başka illere ya da yurt dışına göç etmişlerdir. Dönemin istatistikî rakamları Varlık Vergisi ile hükümetin ekonomik açıdan pek kazançlı olmadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv

BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi)

BCA, 030/10/.../.../232/563/2/, 11 Mart 1942 BCA, 030/10/.../.../232/563/2/,

BCA, 16 Kasım 1942

BCA, 030/10/.../.../?/?/?/, 27 Ocak 1943.

BCA, 030/10/.../.../85/560/19/, 17 Mart 1943

BCA, 3 Temmuz 1943

BCA, 030/10/.../.../138/971/24/

BCA, 030/10/.../.../86/569/9/, 22 Ocak 1944

BCA, 24 Ocak 1944

BCA, 030/10/.../.../144/31/13/, 27 Ocak 1943 BCA, 030/10/.../.../144/31/13/

2. Gazeteler

Akşam: 1942/1943 Cumhuriyet: 942/1943/1944Vatan: 1942/1943/1944

Tan: 1942/1943/1944

Yenigün: 1939/1940/1941/1942

Agos Gazetesi, 19 Kasım 2018.

Korkusuz Gazetesi, 25 Aralık 2019.

3.Araştırma-İncelemeler

Akan, Aysun, *Türkiye’de Gayrimüslimlere Karşı Ayrımcı Basın Söylemi: 1934Trakya Olaylarının, 1942 Varlık Vergisinin Ve 6/7 Eylül Eylül Olaylarının Basında Yansımalarının Eleştirel Söylem Analizi*, (Yayımlanmamış DoktoraTezi), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

Akar, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları & Varlık Vergisi Ve Çalışma Kampları*, Doğan Kitap, Ankara 2007.

Akar, Rıdvan, *Varlık Vergisi Kanunu Tek Parti Rejiminde Azınlık Karşıtı Politika Örneği*, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Aksonyar, Necati- Biçer, Murat, “II. Dünya Savaşı’nda Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamuoyunda Yansımaları (11 Kasım 1942- 15 Mart 1944)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 21, Ağustos2008, Ss. 379-400.

Aktar, Ayhan, “Varlık Vergisi Ve İstanbul”, *Toplum Ve Bilim*, S. 71, Kış 1996, Ss. 97-149.

Aktar, Ayhan, *Yorgo Hacidimitriadis’in Aşkale-Erzurum Günlüğü (1943)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi Ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Alpsoy, Şekip, *Varlık Vergisi Ve İçel’deki Etkileri*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2001.

Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri (Sunulmayan Bildiriler): İkinci Dünya Harbi Ve Türkiye, 20-22 Ekim 1997, İstanbul, C.II, Ss. 99-121.

Artuç, İbrahim, *İkinci Dünya Savaşı*, Kartaş Yayınları, İstanbul 1999.

Aşçı, Züleyha Çakmak, *İsmet İnönü Dönemi’nde Uygulanan İç Politika’Nın İktisadi,Sosyo-Kültürel Etkileri (1938-1950)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam (1938-1950)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

Aydın, Mehmet Korkud, “Dönemin Basınına Göre Varlık Vergisi Uygulaması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 28, S. 1, Ocak 2018, Ss. 289-311.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Bağce, H. Emre, “Milli Şef Döneminde İktidar-Basın İlişkisi”, *Medya Ve Siyaset 2:1923-1946 Tek Partili Dönem*, Der., Tolga Yazıcı, Kocaeli: Volga Yay., 2016, Ss. 87-126.

Bali, Rifat N., “Çok Partili Demokrasi Döneminde Varlık Vergisi Tartışmaları”, *Tarih Ve Toplum*, Eylül 1997, Ss. 1-24.

Bali, Rifat, *Varlık Vergisi: Hatıralar-Tanıklıklar*, Libra Kitapçılık, İstanbul 2012.

Barutçu, Ahmet Faik, *Siyasi Anılar (1939-1954)*, Milliyet Yay., İstanbul 1977. Baş, Hakan, *Varlık Vergisinin Türk Siyasal Yaşamına Yansımaları (1942-1957)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli 2006.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

Boratav, Korkut, “Savaş Yıllarının Bölüşüm Göstergeleri Ve Rant Sorunu”, *Yapıt* 8 Aralık-Ocak 1984, Ss. 44-51.

Boratav, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara 2006. Boratav, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, İmge Kitabevi, Ankara 2006.

Cafer Güler-Serdar Sarısır, “Türk Siyasi Hayatında Açık Mektuplar (1950-1960)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl:16, Güz: 2018, S. 25, Ss. 227-248. Cem, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2010.

Coşar, Nevin, “Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri”, *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi*, C. 58, S. 2, 2003, Ss. 1-27.

Çavdar, Tefvik, *Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)*, İmge Yayınları, Ankara 2003.

Çavdar, Tefvik, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 1995.

Çetinoğlu, Ali Sait, *Varlık Vergisi 1942–1944 (Ekonomik Ve Kültürel Jenosid)*, Belge Yayınları, İstanbul 2009.

Deringil, Selim, “İkinci Dünya Savaşı Ve Türkiye: Hasta Adamın Dinç Evlatları”, *Toplumsal Tarih*, S. 121, Ocak 2004, Ss. 76-81.

Deringil, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007. Dinçtürk, İlksen Selime, *Varlık Vergisi Yıllarında Türkiye Basınında Irkçı Ve Milliyetçi Söylemler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Dokuyan, Sabit, “Savaş Ekonomisi Ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2014, Ss. 23-55.

Erdal, İbrahim, “Muhafif Tan Ve Vatan Gazetelerine Göre Savaş Döneminde (1940–1945)

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

İktisadi Uygulamalar”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 12, Temmuz 2016, Ss. 1-16.

Ergeç, Deniz, *Milli Burjuvazi Yararılma Sürecinde Varlık Vergisinin Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Gökbunar, Ali Rıza-Kahriman, Hamza, *Karneli Yıllar: Bir Savaş Maliyesi Uygulaması*, Nobel Akademi Yayıncılık, Ankara 2014.

Gökbunar, Ramazan vd., “Varlık Vergisinin Türk Romanında Yansıması”, *Bilig, Yaz* 2016, S. 78, Ss. 231-251.

Güçlü, Muhammet, “Varlık Vergisi Ve Seyhan Adana Uygulaması”, *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C. XXI, S. 203, Ss. 227-239.

Güçlü, Muhammet, *Varlık Vergisi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.

Gümüş, Öner, *Varlık Vergisinin Fenomenolojisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018.

Gündüz, Ahmet, “Hatay’daki Ermeni Göçlerinin Sebepleri”, *Cemil Meriç 10. Uluslararası Sosyal Bilimler Ve Spor Kongresi, 23-25 Kasım 2018* Hatay, Saybilder Yayıncılık, 2018, Ss. 581-587.

Güneş, Günver, “Savaş Ekonomisi Uygulamaları İçinde İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Aydın’da Varlık Vergisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 37, Güz 2018, Ss. 645-676.

Güvenir, O. Murat, *2. Dünya Savaşında Türk Basını*, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, İstanbul 1991.

Güz, Nurettin Vd., “Varlık Vergisinin Yazılı Basında Ele Alınışı”, *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, Volume 4 (4), 2018, Pp. 585-600.

Hatipoğlu, Süleyman, *Milli Mücadele Ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay*, Pegem Akademi Yay., Ankara, 2012.

İnci, İbrahim, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Varlık Vergisi Uygulaması”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, 2012, Ss. 280-297.

İnönü, Erdal, *Anılar Ve Düşünceler*, C. 2, Boyut Kitapları, İstanbul, 2007.

İnönü, İsmet, *Defterler (1919-1973)*, (Haz. Ahmet Demirel), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Kafaoğlu, Arslan Başer, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2002.

Karakoyunlu, Yılmaz, *Salkım Hanımın Taneleri*, Doğan Kitap, İstanbul 2013. Karpat,

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- Kayra, Cahit, *Cumhuriyet Ekonomisinin Öyküsü*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018.
- Kayra, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2018.
- Kılıç, Sezen, *Türk Basımında Hitler Almanya'sı (1993-1945)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- Kızılkaya, Ahmet, “Ekonomik Ve Siyasal Boyutlarıyla Varlık Vergisi”, *Emek Ve Toplum*, C. 5, S. 12, Şubat 2016, Ss. 88-99.
- Koçak, Cemil, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, *Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (Der.), Cem Yayınevi, İstanbul 2002.
- Koçak, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Levis, Bernard, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çev., Metin Kıratlı), TTKB, Ankara 1993.
- Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 1999.
- Meyvacı, Hakkı Ilgar, *Türk Vergicilik Tarihinde Olağanüstü Bir Vergi Uygulaması Örneği: Varlık Vergisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2010.
- Mursalıoğlu, Mehmet, *Şahsi Meselem*, Md Basım, İstanbul 2020. Nadi, Nadir, *Perde Aralığından*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1979.
- Neumark, Fritz, *Boğaziçine Sığınanlar*, Neden Kitap, İstanbul 2008. Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Oran, Baskın, *Türkiye’de Azınlıklar: Kavramlar, Teori, Lozan, İç Mevzuat, İçtihat, Uygulama*, İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Ökte, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1951. Öymen, Altan, *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, İstanbul 2009.
- Özal, İlkin Başar, *Kısa İkinci Dünya Savaşı Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.
- Özçelik, Özer-Öner, Gümüş, *Varlık Vergisi Fenomenolojik Bir Yaklaşım*, Ekin Kitabevi, İstanbul 2018.
- Pamuk, Şevket, *Türkiye’nin 200 Yıllık İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.
- Payaslı, Volkan, *Sancak’tan Vilayet’e Hatay (1921-1960) (Siyasal, Sosyal Ve Kültürel Yönüyle)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- Pehlivan, Kübra, *Genel Vergilendirme İlkeleri Açısından Türkiye’de Uygulanan Varlık Vergisi Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Katü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

2013.

Pektaş, Şerafettin, *Milli Şef Döneminde Cumhuriyet Gazetesi*, Fırat Yayınları, İstanbul 2010.

Pulur, Hasan, “Yine Varlık Vergisi”, *Milliyet*, 4 Mart 2011, Ss. 91-108.

Pur, Hüseyin Perviz, *Varlık Vergisi Ve Aşkınlıklar*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2007. Sanver, Cahit-Yıldız Tuncay, Hatice, “1942 Yılında Uygulanan Varlık

Vergisinde Zorunlu Çalışmaya İlişkin Tanıklık Gerçekleri Ve Aşkıne Halkı Üzerindeki Ekonomik Etkileri”, *III. Uluslararası Balkan Ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Kongresi Serisi*, Mart 2017, Ss. 203-212.

Sencer, Muammer, *İkinci Dünya Savaşı'nda Alman Gizli Belgeleri*, May Yayınları, İstanbul 1968.

Sertel, Yıldız, *Susmayan Adam*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2002. Sertel, Zekeriya, *Hatırladıklarım*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2001.

Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, TTKB, Ankara 1992.

Şahin, Mehmet-Özenç, Çiğdem, “Varlık Vergisi Ve Toplumsal Etkileri”, *Finans Politik&Ekonomik Yorumlar*, 2008, C. 45, S. 516, Ss. 82-87.

T.C. Resmi Gazete, *Varlık Vergisi Bakayasının Terkinine Dair Kanun*, 5657, 17 Mart 1944.

T.C. Resmi Gazete, *Varlık Vergisi Kanunu*, 5255, 12 Kasım 1942.

T.C. Resmi Gazete, *Varlık Vergisi Kanununa Ek Kanun*, 5513, 17 Eylül 1943.

Tabak, Serap, “Varlık Vergisi Ve Aydın'da Uygulanması”, *Akademik Bakış*, C. 9, S. 17, Kış 2015, Ss. 279-294.

Tekeli, İlhan-İlkin, Selim, *İktisadi Politikaları Ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Tunçay, Mete, “Tek Parti Döneminde Basın”, *Tarih Ve Toplum*, Ocak 1987, S. 37, Ss. 48-56.

Türkmen, Zekeriya, *Türk Basınında Çıkan Haberlere Göre İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'ni Savaş Ortamına Çekme Gayretleri*, Ankara 1999.

Uran, Hilmi, *Hatıralarım*, (Y.Y.), Ankara 1956.

Us, Asım, *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1944. Us, Asım, *Hatıra Notları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012.

Ünal, Binali, *Varlık Vergisi (Aşkıne Sürgünleri)*, Reza Yayinevi, İstanbul 2012.

Ürkmez, Naim, “İskenderun'da İki Levanten Aile: Belfante Ve Catoni Aileleri”, *Anavatana Katılışının 80. Yılında Hatay Uluslararası Sempozyumu, 4-6 Nisan 2019, Atam*, Ankara 2020, Ss. 1371-

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

1393.

Yalçın Erüs, Nurten, *Leon Babar'ın Varlık Vergisi Mektupları*, Kırmızıkeci Yay., İstanbul

2019.

Yalçın, Osman, “Varlık Vergisi Kanunu Ve Uygulanması”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2012, Ss. 315-354.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördeklerim Ve Geçirdiklerim*, C.2, Pera Yayıncılık, İstanbul 1997.

Yalman, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim Ve Geçirdiklerim*, C.1, Pera Yayıncılık, İstanbul 1997.

Yedek, Şahin, “Erzurum’da Varlık Vergisi Uygulamaları”, *History Studies*, Volume11, Issue 1, February 2019, Pp. 444-467.

Yedek, Şahin, “Hatay’da Varlık Vergisi Uygulamaları (1942-1943)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Bahar 2020, S. 101, Ss.163-202.

Yel, Serkan, *Varlık Vergisi Karşısında Azınlıkların Tutumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2009.

Yeşilyurt, Şahin, “Varlık Vergisi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, C.12, S. 27, 2016, Ss. 293-310.

Yetkin, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983.

Zan, Arda, *İkinci Dünya Savaşı Dönemi’nde Türkiye’nin Uyguladığı İktisadi Politikanın Ulusal Basındaki Yankıları (Uygulamalar-Tartışmalar)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, 2020.

1. Web

<https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2018/11/11/kanun-gomlegi-giymis-zulum-varlik-vergisi/>

<http://sertelvakfi.org/tanolaylari.htm>.

EKLER

Ek-1.

T.C. Resmî Gazete

Tesis tarihi : 7 Teşrinievvel 1336 - 1920

<i>İdare ve yarı işleri için Bürokrasi Nezihyat ve Müdavevat Dairesi Müdürlüğüne müracaat olunur</i>	12 TEŞRİNİSANI 1942 PERŞEMBE	SAYI : 5255
--	--	-------------

KANUN

Varlık Vergisi hakkında Kanun

Kanun No: 4965   Kabul tarihi: 11/11/1942

1. Ferginin mesnuası

Madde 1 — Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve kazançları tasarrufları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir.

Madde 2 — Varlık Vergisi aşağıda yazılı sınırlara dâhil olan hâkiki ve hükmî şahıslardan alınır :

A) 2995 ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri muhtemelen mükellef bulunanlar;

B) Büyük çiftçiler (büyük çiftçilerden tasarruflar, işinin idaresine ve vâkufine hâkikî geçirmek için bu mükellefiyeti ifa edecekleri bu kanunda yazılı komisyonlara tesbit edilmişlerdir);

C) Ülkemizde bulunan binâlara ve hâsuli işe hissedarlarının hisselerine dâhil bir yıllık gayrihâkî iradî yüksekliği 2 500 liradan ve azaltılmaya vâkıf mükayyet kurumları 5 000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarlarına senâidinden sonra müsabakî iradî ve kayımlarına bu vergiyi verebilecekleri komisyonlara kararlanmışlardır;

D) 1939 senesindeberj 2995 veya 2728 sayılı kanunlar muhtemelen vergiyi tabii bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanundan muafiyet tarihinde işini terk, devir veya tasliye etmiş bulunanlar;

E) Meslekleri tacir, komisyoncu, tefahhül veya simsar oluştığı halde 1939 senesindeberj vâkıf bir defaya mahsus olmak üzere (Varlık Vergisi) adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir.

Madde 3 — İkinci maddede yazılı mükellefiyet sınırlarında iki veya daha ziyadesine dâhil olanlar bu sınırların her birinde ayrı ayrı mükellef tutulurlar.

Ulusalî gâfilîyat ve hususî bütçelerle belediye bütçelerinden ve 5629 numaranlı kanuna tabii müesseselerden tabiiyat, masraf ve ücret olanlar kadroları muhtemelen vergiyi ifa teşebbüs edenler yahut bu masraf tabiiyat, ücret ve vergiyelerinden dolayı ikinci maddede A fıkrasındaki mükellefiyeye tabii değildiler.

Madde 4 — 1833 sayılı Birinç Vergisi Kanununun 3 üncü ve 1833 sayılı Arazi Vergisi Kanununun 2 nci maddesinde sayılı binâ ve arazi sahipleri, İkinci maddenin (C) fıkrasında yazılı mükellefiyetine muaf tutulur.

Madde 5 — Vergi hâkiki ve hükmî şahıslar namına tahsilatı ve esnasını ve esnasını şirketlerde hisseye bakılmak üzere şirketlerin menkul ve gayrimenkul varlığının tamamını tasarruflarında alırlar.

2. Ferginin mübâhisi

Madde 6 — Yürcüncü maddede yazılı komisyonlar, İkinci maddede yazılı mükelleflerin mükellefiyet derecelerini, her mükellef namına 1942 yılında ve ticaretini terk, devir veya tasliye etmiş olanlar için terk, devir veya tasliyeye takaddüm eden son yılda tahakkülün veya tahakkül ettirilmiş vergi miktarlarını, çiftçilerde mükelleflerin ziraat vâkıfının ve gayrimenkul sahiplerinin de iradî ve vergi kayımlı miktarlarını gözetilmeden giderlerle beraber hesapları mükayyet olmaksızın edilecekleri kararına göre takdir ve tesbit ederler. Ancak 2995 sayılı kanunun 11 nci maddesinde hükümler dairesinde kazanç beyannamelerine bîhâşîye rapetmek mecburiyetinde bulunan anonim, kamusal, limited ve sermayesi üzerinden kazanç dağıtan kooperatif şirketlerin vergileri, 1942 takvimi yılına veya ilâhi yılına ve tasarruflarını terk, devir veya tasliye etmiş olanlarda terk, devir ve tasliyeye takaddüm eden son seneye ait vâkıf kararının yüzde ellisinden aşığı ve anonim şirketlerde yüzde yatsımdan yukarı alırlar.

İkinci maddenin (B) fıkrasında yazılı çiftçilerin mükellefiyetleri de varlıklarının yüzde beşini geçmez.

3. Ferginin terki

Madde 7 — İkinci maddede yazılı servet ve kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini tesbit etmek üzere her vilâyet ve kaza merkezinde mahallin en büyük mülkiyet memurlarına reisliği altında en büyük emal memurlarına ve ticaret odalarıyla belediye başkanları tarafından kurulacak komisyonlar kurulur. Ticaret odası bulunmayan yerlerde, bu odanın seçeceği şahıslar yerine belediye başkanları, haricet ticaret ve sanattan olanlar arasında iki kişi seçilir.

En büyük mülkiyet ve maliye memurları bu komisyonlarda hisset bulunmakla mükelleflerdir. Ancak hürdet faslı komisyon kurulmuş yerlerde temsil edecekleri memurları temsil edecekleri ve kendileri de icraına göre tasdikleri komisyonlarda bulunabilirler.

Komisyonların, büyük çiftçileri tesbit için yapacağı tasarruflarda Ticaret odası yerine sâhat olanlarca kendileri tasarrufları ve bulunmayan yerlerde belediye başkanları ve sâhat olanlar arasında seçilecek iki kişi komisyonca işbirlik eder.

Komisyon kararları akıbetle verilir, reylerde nispetat hâlinde nispetat bulduğunda taraf tercih edilir.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 12 Mayıs 2022
Kabul Tarihi : 10 Haziran 2022

SALUR KAZAN'IN EVİ YAĞMALANDIĞI BOY'UN TARİHİ

The History Of The Nation Where Salur Kazan's House Was Loot

*

Dursun Can EYÜBOĞLU*
(ORCID: 0000-0003-4163-0976)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Eyüboğlu, Dursun Can, “Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’un Tarihi”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 137-179.

Apa: Eyüboğlu, D. C. (2022). “Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’un Tarihi”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 137-179.

Özet

Dede Korkut Kitabı’ndaki ikinci boy Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’dur. Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası’ndan oluşmaktadır. Ancak diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’da da En Eski Devirler Tabakası ve İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası bulunabilir. Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’un önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut’ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut’taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türgiş Devleti’nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir. Salur Kazan’ın Evi Yağmalandığı Boy’un önemli bir tarihi tabakası ve Şecere-i Terakime’ye yansıyan rivayetleri Eski Türk Yazıtları’nda da geçen 698 yılındaki Bolçu Savaşı ile ilgilidir. Salur Kazan’ın

* Araştırmacı Yazar, Şair. Türkiye-İstanbul. Email: dursuncaneyuboglu@gmail.com.

Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki bazı olaylar ve bölümler birbirine karışmış olabilir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un Salır Gazan adlı Türkmenistan varyantının ve rivayetlerinin olması, boyda geçen birçok yer adı ve boyun Orta Asya Türk destanları ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihini incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Burla Hatun, Uruz.

Abstract

The second epic in the Book of Dede Korkut is the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Gokturk-Turgesh Layer and the Oghuz Layer. However, like many other Dede Korkut epics, the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer can be found in the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy. An important historical layer of the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy is related to the Gokturk-Turgesh period. There are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which reaches the depths of history, in the Salur Kazan/Kazan type, the protagonist of the epic, which has an important place in Dede Korkut. An important historical layer of the Salur Kazan/Kazan type in Dede Korkut is related to the founding ruler of the Black Turgesh State, Su-lu Kagan (716-738). An important historical layer of the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy and the rumors reflected in the Secere-i Terakime are related to the Bolcu War in 698, which is also mentioned in the Old Turkish Inscriptions. Some events and episodes in the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy and Kazan Bey Oglu Uruz Bey'in Tutsak Oldugu Boy may have been mixed. A lower layer of Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant of Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy and its rumors called Salir Gazan, the similarities of many place names and epic in the epic with the Central Asian Turkish epics, the historical roots of this epic before the 10th-11th centuries, when the Oghuzs were still in Central Asia. The top layer of Salur Kazan'ın Evi Yagmalandigi Boy, on the other hand, is related to the later periods. In this

study, the history of the Salur Kazan'ın Evi Yagmalandığı Boy in Dede Korkut was examined.

Key Words: Dede Korkut, Salur Kazan, Kazan, Burla Hatun, Uruz.

Giriş

Sadık Tural'a göre, insan, duyarlı bir varlıktır, etkisinde kaldığı kişi ve olaylar onu yoğurur. Bu etkiler onun düşünüşüne, duygusuna, hayaline ve davranışına yansır. İnsan gibi insan toplulukları da ortak bir duyarlılık taşırlar. Toplumun ruhu veya toplumun hafızası, kendisini etkileyen kişi ve olayları, sonraki kuşaklara anlatmak üzere saklar. Tarihçinin ulaşamadığı, etnoloğun somut gösterge bulamadığı, antropoloğun veya sosyoloğun muteber araçlarla delillendiremediği, *geçmiş bilgisi, tarih olan*, eksiksiz, yeterli, aydınlık, az tartışmalı bilgi olmaktan çıkarak, ortak hafızanın biçimlendirdiği, milli duyarlılığın yapılandığı destan halini almıştır (Tural, 2000: XXXV).

Batıda Avrupa, Grek anlatılarıyla; güneyde Sümer, Babil, Fars, Hint, Tibet anlatılarıyla; doğuda, Moğol, Tunguz, Kore, Çin anlatılarıyla; kuzeyde çeşitli yerli halkların anlatılarıyla etkileşime giren ve bağları olan, Doğu Avrupa'dan Asya'nın en doğu ucuna uzanan geniş bir alanda görülen Dede Korkut Destanları; *Dumrul, Basat-Tepegöz, Bamsı Beyrek/Beyrek, Salur Kazan/Kazan, Emren, Boğaç Han, Kan Turalı, Egrek-Segrek, Uruz* gibi büyük destan daireleriyle dünyanın en geniş coğrafi alanına yayılmış, en büyük destan daireleri bütünüdür.

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989: 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut üzerindeki çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989: 56). Dede Korkut Kitabı'nın, Dresden nüshası on iki, Vatikan nüshası ise altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964: Ön Söz). 2019 yılında ise Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019: 9-14).

Dede Korkut Hikâyeleri genel olarak bir takım mücadelelerin destanlarıdır. Bu mücadelelerden ikisi Oğuzların kendi aralarında geçer ki, birinde (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu) mücadele bir beyin oğlu ile kendi adamları arasında, ötekinde (İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy) ise İç Oğuz ile Dış (Taş) Oğuz (Üç Ok-Boz Ok) arasında geçmektedir. İki hikâyede ise mücadele tabiat ve insan üstü kuvvetlere karşıdır. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul

Boyu'nda Delü Dumrul Azrail'in karşısına çıkarken, Basat Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy'da ise Basat, Depegöz adındaki devi öldürür. Bunların dışında kalan sekiz hikâyede mücadele Oğuz beyleri ile kuzeydeki ve batıdaki düşmanlar arasındadır (Ergin, 1989: 26).

Dede Korkut Hikâyeleri'nin hepsinde kurgu bakımından ortak noktalar vardır. Hikâyelerin başında kahraman bazı haksızlıklara ya da kötülöklere uğrar ve bunlarla baş etmeye çalışır. Hikâyelerin ortalarında kahramanlar birbirine benzer tehlikelerle karşılaşrlar, bu tehlike genelde düşmandır. Kahramanın başı derde girer, tutsak olur. Hikâyelerin sonuna doğru birileri, Oğuz yiğitleri kahramanı kurtarır, sonuçta kahramanlar her türlü zorluğu yener (Üstünova, 2008: 139).

Dede Korkut Kitabı'ndaki ikinci boy Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihini inceleyeceğiz.

1. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 2) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer değerlendirmeleri ise 3) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 4) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

Öncelikle baştan belirtmek gerekir ki, diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da da *En Eski Devirler Tabakası* ve *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası* bulunabilir. Nitekim boyda buna işaret eden bazı unsurlar vardır. *Kazan* adının çok eski bir kökten geldiğini de dikkate almak gerekir. Gelecekte bulunacak yeni kaynaklar, yapılacak yeni araştırmalar ve keşifler bunu ortaya koyabilir.

a) Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976: 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971: 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972: X, 24-25; Sümer, 2007: 325),

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002: 32; Ercilasun, 2015: 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013: 42; Taşağıl, 2015: 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998: 85-86; Salman, 2002: 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha çok sayıda araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğu konusunda görüş birliği içerisinde oldukları (Eyüboğlu, 2019: 103).

Kuzey yönü boyunca Sir Derya (Seyhun) boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç yüzyıl boyunca nüfus bakımından çoğalmış ve önce 11. yüzyılda 22 boy, daha sonra 14. yüzyılda 24 boya ulaşmıştır. *Eski Türk Yazıtları*'nın ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002: 412-420). Batı Gök-Türk ülkesinde, yani bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında 634 yılından sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmıştır. Bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766 yılından sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013: 42). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kurmuş olan, bugün Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* arasında aramak gereklidir (Eyüboğlu, 2019: 106-107).

Gök-Türk tarihi, Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzların* yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisinde oldukları. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşamakta olan *İskit/Saka*, *Hun*, *Kanglı/Kangar*, *Usun/Vusun*, *Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuştur. Tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuş, Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmışlardır. Daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuş, böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuşlardır. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi

dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, tarihi süreç içerisinde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019: 102-103).

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir:

Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit eden Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut'ta geçen olayların zamanı ve Salur Kazan'ın tarihi kişiliği hakkında şöyle söylemiştir: *"Ben bu bildiriye şimdilik hazırlık olmak üzere, bir tahmin olmak üzere, araştırmaların biraz daha ilerletilmesini düşünerek (efendim) 8. yy'ın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. 8. yüzyılın yani Salur Kazan ve arkadaşlarının başından geçen olayların 8. yüzyılın ilk yarısında Türgişlerle ilgili olduğunu düşünüyorum. Hatta biraz daha ileri giderek Salur Kazan'ın Türkîş Kağan'ı, Kara Türgiş Kağan'ı Sulu Kağan olduğunu düşünüyorum"* (Ercilasun, 2000: 158). Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan'ın ganimeti paylaşmaması sonucu kendi adamlarınca öldürülmesi ve halkının da Sarı ve Kara olarak ikiye ayrılması, Dede Korkut Kitabı'ndaki İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'a benzemektedir. *"Dede Korkut Kitabı'nın asıl kahramanı olan Salur Kazan, büyük ihtimalle Sulu Kağandır"* (Ercilasun, 2004: 126). Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi karşılığının Su-lu Kağan olduğunu şöyle ifade etmiştir: *"Sonuç olarak Kıpçakların ataları olan Doğu Göktürkleri ile Oğuzların ataları olan Türgişler (Batı Göktürkleri) arasındaki savaşlar, Dede Korkut Kitabı ile Şecere-i Terakime'deki Salur Kazan rivayetlerinin ilk tabakasını oluşturmakta ve destanın ana kahramanı Salur Kazan'ın tarihteki karşılığı Su-lu Kağan olmaktadır"* (Ercilasun, 2002: 33). Ahmet Bican Ercilasun, Dede Korkut Kitabı ile *Uygurca Oğuzname, Cami'ü Tevarih* ve *Şecere-i Terakime*'yi karşılaştırmış, bu eserlerde geçen Köl Erki'yi Bayındır Han, Tuman Han'ı da Salur Kazan olarak tespit etmiştir (Ercilasun, 1994: 69-89).

Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine ve değerlendirmelerine katılmıştık ve bazı

eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019: 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğu tespit edilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destandaki en üst yönetici kişi Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğu tespit edilmiştir (Eyüboğlu, 2019: 273).

Ahmet Bican Ercilasun, Reşideddin (*Camiu't-Tevarih*) ve Ebulgazi Bahadır Han (*Şecere-i Terakime*) Oğuznamelerinde geçen Tuman Han ile Dede Korkut'ta geçen Salur Kazan'ın aynı kişi olduğunu tespit etmiştir. Yani, *Tuman Han = Salur Kazan*'dır. Tuman Han, Köl Erki Han'ın güveyi iken, Salur Kazan da Bayındır Han'ın güveyidir. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'de, Salur Kazan'ın oldukça detaylı bir şekilde ayrıca belirtilmesi ve Tuman Han'ın da başka bir kişiymiş gibi anlatılmasına fazla bir önem atfetmek doğru olmaz. Çünkü destanlarda çeşitli olaylarla ilgili motif ve epizotlar daima birbirine karıştırılmıştır. Bu tür karıştırmaların birçok örneği vardır. Yine de bu karışıklık içinde öyle bir motif vardır ki, ayrı görünen bu iki kişiyi kesin olarak birbirine bağlamaktadır. Bu motif Karacuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek motifidir (Ercilasun, 1994: 72-73, 79-80).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki 2. hikâye olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, *Şecere-i Terakime*'deki Beçenelerin Salur Kazan'ın annesini tutsak ettiği savaş ile Salur Kazan'ın bunun intikamını aldığı Beçene seferini birleştirmiştir. *Şecere-i Terakime*'de olduğu gibi, burada da düşman, Kazan'ın evini basmış ve annesini tutsak etmiştir. Ancak burada, annesinin adı söylenmemiş, oğlu ve karısı da tutsak edilmiştir. *Şecere-i Terakime*'de annesinin Beçeneler tarafından hamile bırakılması, bu hikâyede açıkça yer almaz, ancak bazı izleri görülür. Bu hikâyede, düşman, Salur Kazan'ın karısı Burla Hatun'a sakilik ettirmek ve onu döşegine getirmek ister, bunda başarılı olamaz. Bu arada Burla Hatun oğluna, “*senün etünden oğul yiyeyin mi, yoksa sası dinliü kafriün döşegine gireyin mi*” diye sorunca, oğlu Uruz, “... *yakan ile boğazundan tutayidüm, kaba ökçem altına sala-y-idüm, ağ yüzünü kara yire depe-y-idüm*” demiştir. Yani, *Şecere-i Terakime*'de olmuş gibi gösterilen hadiseler, Kazan'ın annesinin hamile kalması ve Kazan tarafından başının yarılması;

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın karısı Burla Hatun ile oğlu Uruz'a aktarılmış, fakat olmamış da neredeyse olacaktı gibi gösterilmiştir. Hikâyede Uruz, tam çengele asılacakken Salur Kazan yetişmiş ve hadiseler önlenmiştir. Aynı hadisenin hikâyede bir diğer izi daha vardır. Salur Kazan, annesini isteyince, kafirler *“Yayhan Keşiş oğluna virürüz, Yayhan Keşiş oğlundan oğl toğar, biz am sana garım koruz”* demişler, Karacuk Çoban da *“Kazan'un anası karyupdur, oğul virmez”* demiştir. Bu konuşmada da hadise sadece sözde kalmıştır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile *Şecere-i Terakime*'deki bu hadiseler ile ilgili olarak yakın benzerlikler vardır. Hikâyede, Karaçuk Çoban tarafından da tekrarlanan, *“Kazan Big'ün kariçık olmuş anası kara deve boynında asılı gitdi”* ifadesi ile *Şecere-i Terakime*'deki *“Divege minip keyningdin / Bara irdim kabarıp / İt Beçene izimdin yetdi. / Tivemning başın tutdı”* mısraları arasındaki benzerlik de dikkat çekicidir. *Şecere-i Terakime*'deki rivayetlerde düşman İt Beçene ve onun başbuğu Tuymaduk iken, Dede Korkut Kitabı'nda ise kafirler ve onların kralı Şükli Melik'tir. Ancak, Karacuk Çoban'ın düşmana *“itüm kafir”* diye hitap etmesi İt Beçene'yi hatırlattığı gibi, Kaşgarlı'nın *“sus”* demek olarak açıkladığı *“şük”* kelimesi düşünüldüğünde, Beçenelerin başı Tuymaduk ile Şükli arasında da anlamca bir yakınlık olduğu görülmektedir. Şükli Melik, zaten gerçek bir kişi değil, sadece düşman başbuğunu temsil eden bir isimdir, Çünkü Şükli Melik, Dede Korkut Kitabı'nda birkaç defa öldürülmektedir. *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'a *“köp jalbarıp”* düşmanın *“bir niçesi”* kurtulurken, hikâyede de *“aman diyen”* öldürülmemiştir. Ancak hikâyede geçen Karaçuk Çoban motifi, *Şecere-i Terakime*'de olmasa da, Karaçuk Çoban'ın köpeği Kara Köpek'le ilgili bazı izler, Reşideddin'in eseri *Camiu't-Tevarih*'de vardır (Ercilasun, 1994: 76-78).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'deki rivayetlerden anlaşıldığına göre, olasıdır ki, Kazan'ın gençliğinde Beçenelerin başbuğu Tuymaduk büyük bir ordu ile Salurlara saldırmış, onları yenerek yağmalamış, Salurların başı olan Enkeş'in karısı olan Kazan'ın annesi Çaçaklı'yı tutsak alıp götürmüştü. Salurların büyük bir bozguna uğradığı bu savaşta Kazan'ın çok genç, belki de çocuk olması gerekir, çünkü, annesi Çaçaklı'nın ifadesine göre düşman gelince Salur kaçıp gitmiş, Çaçaklı da deve ile ona yetişmek isterken Beçene'ler yetişip onu yakalamıştı. Çaçaklı üç yıl tutsak kalmış, üç yıl sonra kocası Enkeş'i mal göndererek onu geri almıştı. Beçenelerden hamile kalan Çaçaklı döndükten 6 ay sonra bir oğlan doğurmuş, Kazan, bu çocuğu nereden aldın diyerek ağaç ile annesinin başını yarmış, İtin adını Eyrek ve Seyrek koymak Türklerde adet olduğu için İt Beçenelerden olan ve Kazan'ın üvey kardeşi olan çocuğa da Eyrek adını koymuşlardı.

Kazan büyüyünce ünlü bir kahraman olmuş, gökten inen ve gördüğü insanı yutan olağan üstü bir yılanı, başını keserek öldürmüştü. Kazan, o kadar güçlüydü ki, kırk bir atın etinin kaynadığı kocaman bir kazanı tek eli ile kaldırıp diğer eliyle halka pay ediyordu. Kazgurt Dağı'ndan yuvarlanan taşlara karşı durup eliyle tutmuş, bunu gören Beçenelerin aklı gitmişti (Ercilasun, 1994: 75-76).

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Su-lu Kağan'dan önceki Türgiş kağanları *U-çe-le* ve oğlu *So-ko*, Doğu Gök-Türkleri ile çetin savaşlar yapmışlardır. Bu savaşlar *Tonyukuk*, *Köl Tigin* ve *Bilge Kağan* yazıtlarında da anlatılmıştır. Kapgan Kağan döneminde, birinci Türgiş seferinde, 698 yılında, Yarış (Cungarya) ovasındaki *Bolçu* mevkiindeki savaşta, başında Tonyukuk'un bulunduğu, Bilge ve Köl Tigin kardeşlerin de katıldığı Gök-Türk ordusu, Türgişleri yenmiş, Türgiş kağanı *U-çe-le* tutsak edilmiş, Türgiş şadı ve yabgusu öldürülmüştü. 710 yılında, bizzat Kapgan Kağan'ın başında bulunduğu ikinci Türgiş seferine, Bilge ve Köl Tigin kardeşler de katılmış, yine Bolçu'da yapılan savaşta Türgiş kağanı *So-ko* ile yabgu ve şadı öldürülmüştü. Ahmet Bican Ercilasun'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'ın annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı belirtilen savaş, 698'deki Bolçu savaşıdır. Annesi Çaçaklı'nın kaçırıldığı savaşta Salur Kazan, henüz çocuk yaşta olmalıdır, çünkü düşman annesini kaçırırken Salur kaçmıştır. 716'da Türgiş tahtına oturan Su-lu Kağan, 698'de henüz çocuk yaşta olmalıdır. Salur Kazan'ın babası *Ulaş* ile *U-çe-le* arasında bir bağlantı olduğu gibi, *Şecere-i Terakime*'de Oğuzlara saldıran Beçenelerin padişahının adı *Toymaduk* ile de *Tonyukuk* arasında bağlantı vardır (Ercilasun, 2002: 32-33). Biz de bu değerlendirmeye katılmıştık. Bu tarihi gerçekler ve onun yansımaları olan destani rivayetler aynı tarihi dönemin hatıralarıdır. Biri bize yazıyla ulaşmış, diğeri ise uzun bir süre dilden dilen anlatılmış, sonra yazıya geçirilerek günümüze kadar gelmiştir. *Tonyukuk* ile *Toymaduk*, *U-çe-le* ile *Ulaş* aynı tarihi-destani kişilerdir (Eyüboğlu, 2019: 434). Böylece Sir Derya Oğuzları'nın ataları olan *Sarı Türgiş Devleti*'nin kurucusu *U-çe-le Kağan* (690-706) ile *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucusu *Su-lu Kağan* (716-738)'in hatıralarının Dede Korkut'a baba-oğul; *Ulaş* ile Salur Kazan olarak yansıdığı anlaşılmaktadır.

Hatta başka kaynaklarda geçen bilgilerin de bunu desteklediği dile getirilmiştir: 1885-86 (H.1303) tarihli *Sarı Halkının Tarihi* adlı yazmada, *Salur Kazan*'ın babası *Büke Pehlivan*'ın babasının adı *Alfamış* olarak geçmektedir (Duymaz, 1997: 26). Yani, destani rivayetlere göre, *Alfamış*, *Büke Pehlivan* ve *Salur Kazan* farklı üç kuşaktır. Bu kişiler arasında, destan mantığı gereğince başka kişiler de olabilir; çünkü bu kahramanlar, yaşadıkları dönemde adları iyi bilinen ve hatırlanan kişilerdir.

Her birinde birçok tarihi tabaka bulunmakla birlikte, *Alpamiş*'in/*Bamsı Beyrek*'in 6. yüzyıl sonlarında yaşamış *Batı Gök-Türk Devleti*'nin kurucusu *Tarduş Kağan* (576-603) olduğu tespit edilmiştir; *Ulaş* ya da *Büke Pehlivan* ise, 7. yüzyıl sonlarında ve 8. yüzyılın başlarında yaşayan, *Sarı Türgiş Devleti*'nin kurucusu *U-çe-le Kağan* (690-706)'dır. Bilindiği gibi Sarı Türgiş Devleti hükümdarlarının unvanı Türgiş paralarında da görülen *Baga* idi ki, Büke Pehlivan'ın adı *Büke/Büge>Bögü>Baga*'nın bir hatırasıdır; *Salur Kağan* ise, 8. yüzyıl başlarında yaşayan, *Kara Türgiş Devleti*'nin kurucusu *Su-lu Kağan* (716-738)'dir. Böylece Batı Türkleri, kendilerine en parlak devirlerini yaşatan, devlet kurucuları bu hükümdarları önce destanlaştırmış, ardından ise rivayetler olarak hafızalarında yaşatmışlar, bütün bunlar da Dede Korkut Hikâyeleri'ne yansımıştır (Eyüboğlu, 2019: 444). Yani Batı Göktürklerinin kurduğu Batı Gök-Türk (kuruluşu:582), Sarı Türgiş (kuruluşu: 690) ve Kara Türgiş (kuruluşu: 716) devletlerinin hatıraları Dede Korkut'taki Göktürk-Türgiş tabakasını oluşturmaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri'ni anlatan Korkut, bir taraftan *Kam/Şaman*, bir taraftan *ozan* olduğu gibi, bir taraftan da çeşitli tarihi kaynaklarda *bilge*, hükümdarın yanında *vezir/danışman* olarak geçmektedir, kopuz çalıp destan söylediği belirtilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'ni anlatan ozanın sık sık "*Han'ım*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, bunu bir *hana* karşı anlattığı görülmektedir. Dede Korkut'taki birçok kahramanın adında; *Bayındır Han*, *Kağan Han*, *Uruç Han*, *Beyrek Han*, *Dirse Han*, *Boğaç Han* vb. ifadelerde eski Türklerdeki hükümdar unvanı olan *han*'ın kullanıldığı görülmektedir. Eski Türklerde bu unvanı sıradan kişiler kullanamıyordu. Bu nedenle onun anlattığı destanlara eski Türk tarihindeki devlet kuruluşlarının ve önemli bazı gelişmelerin yansımaları son derece doğaldır.

Bolçu Savaşı, Eski Türk Yazıtları'nda da adı geçen önemli bir olay olup, Türk tarihindeki önemli dönemeç noktalarından da biridir. Bu savaşta iki kardeş devlet savaşmışlardı. Batı Gök-Türk ordusunun başında Türgiş Devleti hükümdarı *Ou-tche-le Kağan/Baga Tarkan* (690-706), Doğu Gök-Türk ordusunun başında ise *bilge Tonyukuk* bulunuyordu.

Sarı Türgiş hükümdarı *Baga Tarkan*'ın, *Kapgan Kağan* zamanında en parlak devirlerinden birini yaşayan Doğu Göktürkleri'ne karşı Çin ve Kırgızlar ile üçlü bir ittifak oluşturacak şekilde iş birliğine gitmesi üzerine Türgişler, deneyimli devlet adamı *Tonyukuk* tarafından 698 Bolçu savaşında yenilmiş ve böylece bütün On-ok'lar *U-çe-le*'nin kontrolünde Gök-Türk Devleti'ne bağlanmıştı (Kafesoğlu, 2012: 135). 698 yılında, iki büyük Türk gücü, Doğu Gök-Türkleri ile

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Türgişler, Bolçu Savaşı'nda karşı karşıya gelmişti. Bilge ve Kültegin yazıtlarında daha basit geçilen olay, *Tonyukuk Yazıtı*'nda ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Tarduş Şadı olan Bilge'nin yaptığı iş birliği, *Başı boz* ata binen Kültegin'in şahsi kahramanlığı ve Tonyukuk'un savaş tecrübesi sayesinde Bolçu'da yapılan savaşı Gök-Türkler kazanmıştı. Türgiş Devleti hükümdarı Ou-tche-le Kağan tutsak alınmış, adı bilinmeyen Türgiş Şadı ve Yabgu'su öldürülmüş, 50 kadar Türgiş ileri geleni de tutsak alınmıştı. Bolçu Savaşı'nın yankıları oldukça fazla olmuştu, diğer bütün Türk boylarının ileri gelenleri gelip Gök-Türkler'e tabiiyetlerini bildirmişlerdi. Böylece Orta Asya'da Türk birliği yeniden sağlanmıştı. Bolçu Savaşı, 696-697 ile 699 yılları arasında tarihlendirilmekle birlikte, Rene Giraud, bu savaşın tarihini 698 olarak belirtmiştir (Salman, 1998: 19-23). 698 yılındaki Bolçu savaşı'nda elli kadar Türgiş ileri geleninin tutsak alınması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Büyük olasılıkla bu tutsak alınan kişiler arasında, *Şecere-i Terakime* ve Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'a yansıyan rivayetlerdeki şekliyle Salur Kazan'ın anası da vardı.

Bolçu savaşı Türk tarihinin ilginç savaşlarından biridir. Bu savaşta; iki Türk gücü karşı karşıya gelmiştir; bu iki ayrı Türk gücünü karşı karşıya getiren bir dış gücün, Çin'in etkisidir; bu savaştan önce Türgiş Devleti hükümdarı Ou-tche-le Kağan (690-706), Batı Türk boylarının tek hakimi idi ki, kendileri hakkında kötü bir niyet beslemediği sürece de doğudaki Gök-Türk Devleti onun kağanlığını tanıyordu, tıpkı Anadolu Selçuklu Devleti'ndeki uç beylikleri gibi, onu serbest bırakıyorlardı. Bu sayede Türgiş hükümdarı, dahili teşkilatını tamamlamış, iki başkent meydana getirmiş ve *Hakan* unvanına da sahip olmuştu; Çin'in tertiplemediği anlaşılan bu oyun sonrasında, Türgiş hakimi için kötü olmuştu ve batı bölgesinde ikinci derecede bir şef durumuna düşmüştü; ancak isabetli bir kararla 2. Gök-Türk Devleti'nin yöneticileri, kendilerine bağlı olarak onu eski görevine iade etmişlerdi ki, bu da Gök-Türk Devleti ileri gelenlerinin olgunluğunu göstermektedir (Salman, 1998: 23-24). Doğu Göktürkleri'nin, Kapgan Kağan'ın saldırılarından bunalan Çin, müttefik arayışına gitmişti ve Kırgızlar ile Türgişler'i ittifaka davet etmişti. Kapgan Kağan'ın bunu casusları vasıtasıyla öğrenmesi sonucu 698 yılında Bolçu Savaşı yapılmış ve Doğu Göktürkleri büyük bir zafer kazanmıştı. Bu savaşta Ou-tche-le tutsak düşmüş, adı belirtilmeyen Türgiş şadı ve yabgusu öldürülmüş, 50 kadar Türgiş ileri geleni tutsak alınmıştı. Bu savaş sonucunda Batıdaki Türk boyları Doğu Göktürklerine tabiiyetlerini bildirmişlerdi (Salman 2002: 412-420).

Bolçu adı, *Köl Tigin*, *Bilge Kagan*, *Tunyukuk* ve *Şine Usu* olmak üzere dört büyük yazıtta da geçmektedir. Eski Türk Yazıtları'nda adı geçen *Bolçu*, bir nehir adı olup, büyük olasılıkla İrtiş'in

kollarından biriydi, ancak başka bir coğrafi mevki olması da mümkündür (Gömeç, 2007: 1285). Bazı araştırmacılar Bolçu'yu Urungu Nehri ile birleştirmektedir. Bolçu'nun, bugünkü Bolun Tokoy kasabası olduğu da dile getirilmiştir (Giraud, 1960: 178-179 ve Gumilev, 2001: 165'ten aktaran Gömeç, 2007: 1285). *Köl Tigin*, *Bilge Kağan* ve *Tonyukuk Yazıtı*'na göre, Gök-Türkler ile Türgeşler *Bolçu*'da savaştı. Gök-Türkler, *Altun Yış* (Altay Dağları)'ı ve *Ertiş Ügüç* (İrtiş Irmağı)'ü aştıktan sonra Bolçu'ya gelmişlerdi (Aydın, 2016: 54). Üç büyük Türk yazıtında Bolçu savaşına bazı ayrıntılarıyla yer verilmesi, bu savaşın Türk tarihindeki önemini de yansıtmaktadır.

Türğiş hükümdarı Ou-tche-le Kağan (690-706), Bolçu savaşında Doğu Gök-Türklerine tutsak düşse de, daha sonra Doğu Gök-Türkleri tarafından serbest bırakılarak eski görevine geri dönmüştür. Onun eşinin ve bazı Batı Gök-Türklerin/Türğişlerin de serbest bırakılarak geri döndüğü düşünülebilir. Bu durumda Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın babasından hiç bahsedilmese de, anasının geri alınması, destanlara bu şekilde yansımış olabilir. *Şecere-i Terakime*'de ise, Salur Kazan'ın anası Çaçaklı tutsak edilmiş ve sonrasında Salur Kazan'ın babası Enkeş, üç yıldan sonra Çaçaklı'yı geri almıştır (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 88). Yani Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un *Şecere-i Terakime*'deki varyantında Salur Kazan'ın babasının da önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu durumda destanın Orta Asya varyantında korunan bu baba motifi, destanın Anadolu-Azerbaycan varyantı olan Dede Korkut Kitabı'nda zamanla unutulup ortadan kalkmış olmalıdır.

Ebülğazi'nin anlatımında Kazan'ın annesi deveye binmiş kaçarken düşman yetişmiştir, Dede Korkut'ta ise Kazan'ın annesi kara deve boynunda asılı götürülmüştür; Ebülğazi, Kazan'ın babasının mal verip Çaçaklı'yı aldığını anlatırken, Dede Korkut'ta ise Kazan'ın mal karşılığında anasını kafirden dilediği görülmektedir, Ebülğazi'de Çaçaklı, Becene oğlanı doğururken, Dede Korkut'ta ise bu bir tehdit olarak dile getirilmiştir (Gönen, 2017: 43). Mevcut olayın aslında Salur Kazan'ın babası ve annesinin dönemiyle ilgili olduğu görülmektedir. Nitekim Salur Kazan'ın anası tutsak götürülmüş, sonradan Salur Kazan'ın babası onu geri almıştır. Böylece olayların aslında Salur Kazan'ın annesinin ve babasının döneminde geçtiği görülmektedir. Bu durumda bu olayın 698 yılındaki Bolçu Savaşı ile ilgili olması akla uygundur. Buraya kadar Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile *Şecere-i Terakime* birbiriyle uyumlu ve paraleldir. *Şecere-i Terakime*'deki bu kısımlarda Salur Kazan'ın karısı Burla Hatun'dan veya oğlu Uruz'dan hiç bahsedilmemiştir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da da bu kısımda Burla Hatun'a veya oğlu Uruz'a fazla bir yer

verilmemiştir. Ancak daha sonra tutsaklık sürecinde zindan sahnesinde durum değişmektedir. Salur Kazan'ın anası tutsak düşse de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da tutsaklık süreci, yani zindanda yaşananlar Burla Hatun ve Uruz üzerinden anlatılmış, Salur Kazan'ın anasına ise neredeyse hiç yer verilmemiştir. Oysaki Salur Kazan'ın anası tutsak ise, en rütbeli kişi olarak öncelikle ona ve onun tutsaklık sürecine yer verilmesi daha uygun olurdu. Destanı anlatan ozanlar Salur Kazan'ın, düşmandan bir tek anasını istediğini söyleyerek zaten onun önemine vurgu yapmışlardı. Bu durumda Salur Kazan'ın anasının ve yakınlarının yaşadığı tutsaklık süreci Burla Hatun ve Uruz'a aktararak anlatılmış olabilir. Yüzlerce yıllık dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarım sürecinde her türlü değişiklik ve karışıklık olabilir.

Burada Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy arasındaki bazı karışıklıklara da dikkat çekelim: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın oğlu Uruz, Oğuz beyleri ava giderken ülkeye göz kulak olmak için tek başına obada kalmış, yani Uruz, yiğit olmuş, olgunlaşmış bir er'dir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da ise, Uruz, henüz olgunlaşmamış, genç bir çocuktur. Bu yüzden Kazan Bey, ona savaş ve avcılık sanatını öğretmek için onu ava götürmektedir (İbrayev, 2000: 28). Dede Korkut'ta, hem ikinci hem de dördüncü boyda, Kazan Bey'in Tekür ile Şekli Melik'e havale olması, böğürdübeni attan yere salması, sağ tarafta Kara Tüken Melik'e Tundar'ın karşı gelip kılıçlaması, sol tarafta Buğaçuk Melik'e Kara Budak'ın karşı gelip sancubanı yere salması aynı şekilde, hiçbir değişiklik olmadan tekrarlanmıştır (Bayat, 2016: 93). Bu durumda Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki bazı olaylar ve bölümler birbirine karışmış olabilir.

Muharrem Ergin'e göre, "Gerek Dede Korkut Kitabının iç yapısı ve hikâyelerin şekil ve muhtevası, gerekse tarihi deliller ve çeşitli Oğuz rivayetleri bu hikâyelerin, eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğunu göstermektedir" (Ergin, 1989: 30). Muharrem Ergin'in Dede Korkut Kitabı'ndaki destanların "eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğu" tespiti oldukça değerlidir. Eski büyük Türk destanı (Oğuzname), sözlü tarihten destanlaşmış, geniş bozkırlarda Türk boyları arasında yüzlerce yıl boyunca ozanlar/Korkutçular tarafından anlatılmış, ancak *Manas Destanı* veya *Şehname* gibi oldukça büyük ve hacimli tek bir destan olduğu dönemde maalesef yazıya geçirilememiş, tarihi süreç içerisinde hikâyeleşmeye başladığı ve birçok ayrı destan

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

parçaları haline geldiği, hatta birçok kısmı başka destanlara dahil olduğu bir sürede, deyim yerindeyse unutulmaya yüz tuttuğu ve sönükleşmeye başladığı bir sırada, nihayet bir kişi veya kişiler tarafından yazıya geçirilerek Dede Korkut Kitabı ortaya çıkmıştır. Bu yüzden Dede Korkut Kitabı'ndaki destanlar oldukça kısadır. Aslında bu destanlar eski devirlerde *Manas* veya *Şehname* gibi oldukça uzun ve hacimli iken, ozanlar tarafından günlerce ve gecelerce anlatılacak uzunlukta idi.

Dede Korkut Destanları'nın eskiden çok daha uzun olduğunu şöyle gösterebiliriz: Türkmenistan varyantında (Gorkut Ata Destanı/Türkmen Halk Nüshası), 72 beyitten oluşan mesnevi tarzındaki manzum bir girişle destana başlanmaktadır (Erdem, 2005: 163) Ata Rahmanov, destanların derlendiği bağı Gırbangılıç Çakanoglu'ndan aktararak, Korkut Ata'nın destana giriş olarak düzenlenen toyun şekline, meclisin mahiyetine, amacına ve onu dinleyen insanlara göre aslında "*kırk türlü*" nasihate ilişkin eseri olduğunu, Gırbangılıç Çakanoglu'nun ise bunlardan sadece birini bildiğini belirtmiştir (Rahmanov, 1988b: 56 ve Rahmanov, 1988/9:59'dan aktaran Erdem, 2005: 163). Yani Dede Korkut'un Türkmenistan varyantı olan Gorkut Ata Destanı/Türkmen Halk Nüshası'nın girişinde yer alan 72 beyitlik giriş gibi, sadece destana giriş için bile, çokluk belirtmek amacıyla kullanılmış olabileceğini de göz önünde bulundurarak, yaklaşık bir tabirle kırk farklı destana giriş metni vardır. Ancak bu metinlerden yaklaşık bir tabirle otuz dokuzu henüz yazıya geçirilememiş, belki de bir kısmı veya tamamı unutulup gitmiştir. Böylece Dede Korkut Kitabı'ndaki destanların eski devirlerde çok daha uzun, belki de onlarca kat daha uzun, olduğu anlaşılmaktadır.

Burada bir karşılaştırma ve daha anlaşılır olmak için ek bir bilgi verelim: Pertev Naili Boratav'ın belirttiğine göre, Dede Korkut Kitabı, yaklaşık 3900 satırlık bir metindir. Dünyanın en uzun destanı olarak bilinen Kırgız Türklerinin *Manas Destanı*'nın ise, seçmelerle kısaltılarak yayınlanmış dört kitabı (*Manas-Semetey-Seytek* üçlüsü) aşağı yukarı 90.000 dizeden oluşmaktadır. *Manas Destanı*'nın bütün varyantlarıyla ve çok sayıda manasçılardan derlenmiş anlatmaları ise yaklaşık 1.000.000 dizeden oluşmaktadır (Boratav'dan aktaran Nurer Uğurlu, Bang ve Rahmeti, 2012: 15). Burada Dede Korkut Kitabı'nın 3900 satırlık bir metin olması yanıltıcı olmasın, çünkü Dede Korkut Kitabı'ndaki 12 destanın toplamı 3900 satırdır. Yani ortalama bir Dede Korkut destanının uzunluğunun yaklaşık 325 satır olduğu söylenebilir. Büyük olasılıkla, eski devirlerde en görkemli zamanlarında henüz destan devrini tamamlamamış bir Dede Korkut destanının

uzunluğu binlerce satırdan oluşuyordu ve ozanlar tarafından günlerce, gecelerce anlatılıyordu.

Diyebiliriz ki, Dede Korkut Destanları, eski büyük Türk destan taslağının tarihi süreç içerisinde varyantlaşarak, sonraki tarihi olaylardan, kişilerden etkilenerek, diğer anlatılarla çeşitli şekil ve oranlarda etkileşime girerek, mahallileşerek ayrı destan parçaları haline gelmiş anlatılardır. Bu nedenle Dede Korkut'taki bazı destanlar aslında aynı büyük destanın farklı küçük varyantlarıdır. Bu nedenle birçok Dede Korkut boyu birbirine paralel olaylarla doludur.

Destanlar bir kahramanın tarihi-destani-efsanevi yaşam öyküsü gibidir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy, yani Salur Kazan'ın çevresinde teşekkül eden bu üç anlatı, aslında Salur Kazan'ın büyük destanıdır. Bu üç anlatı aslında başlangıçta tek bir destandı ve bir kahraman olarak Salur Kazan'ın çocukluğundan erişkinliğe, erişkinlikten ölümüne kadar Salur Kazan'ın yaşam öyküsünü anlatıyordu. Bu nedenle Salur Kazan'ın yaşamındaki türlü dönemler; annesi ve babası döneminde yaşananlar ile karısı ve oğlu döneminde yaşananlar; Salur Kazan'ın çocukluğu, gençliği, erişkinliği ve ölümü sürecinde yaşananlar aynı destandaydı ve tek bir Salur Kazan Destanı vardı. Tıpkı Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek Destanı gibi. Ancak tarihi süreç içerisinde aynı destan üç farklı destana evrilirken ve varyantlaşırken, destanın bazı tarafları bazı varyantlara, bazı tarafları bazı varyantlara dağılarak karışmıştır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un aslı Salur Kazan'ın çocukluk ve gençlik dönemine aittir; Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, Salur Kazan'ın olgunluk çağı ve ileriki yıllarına aittir; İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy, Salur Kazan'ın hayatının son dönemine, ölümüne aittir. Böylece Dede Korkut Kitabı'ndaki bu üç boyun/destanın aslında başlangıçta tek bir boy/destan olduğu, yani Salur Kazan Boyu/Destanı olduğu, ancak tarihi süreç içerisinde zamanla varyantlaşarak, üç ayrı destan haline gelerek Dede Korkut Kitabı'na girdiği anlaşılmaktadır. Bu üç destan, aynı destanın bölünmüş parçalarıdır. *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy, İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy, büyük Salur Kazan Destanı'nı oluşturmaktadır.*

Aslında İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy'da Salur Kazan ölmüş, karısı Burla Hatun ve oğlu Uruz tutsak düşmüştü. Aynı destan farklı destanlara evrilirken buradaki tutsaklık süreci Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Salur Kazan'ın anasının ve yakınlarının tutsaklık sürecine aktarılarak kaynaşmış olabilir.

Ahmet Bican Ercilasun'a göre, Salur Kazan, nesillerdir süren ve devamlı olarak Beçenelerin galibiyeti ile sona eren savaşlardan sonra ilk defa olarak Beçeneleri yenmiş ve herhalde bundan dolayı büyük bir ün kazanarak adı efsaneleşmiştir. Altı nesildir devam eden ve devamlı yenilgiyle sonuçlanan savaşlardan sonra ilk galibiyeti sağlayan kahraman sıfatıyla halkın hafızasında silinmez izler bırakmış olmalıdır. Salur Kazan, annesi Çaçaklı'ya yapılan hareketin de intikamının alındığı bu savaşta 30-40 bin kişilik bir ordu ile Beçene iline sefer etmiş, onları kırmış, ancak yalvaranları affetmişti. Kafır üzerine daha pek çok sefer yaparak onları kıran Salur Kazan, Türk, Türkmen, Arap ve Acemlere hükmetmiş, Müslümanları bilgili bir şekilde idare etmiş, pek çok büyükler ondan hüner öğrenmişler, hükümdar olarak kendisinin sağında solunda oturacak olanların yerlerini tayin etmiş, böylece herkes yerini bilmiş ve Oğuz ili düzenli hale gelmişti. Salur Kazan'ın bütün bu kahramanlıkları ve bilgelikleri ozanlara konu olmuş, Dede Korkut onun için *“Alplar, beğler, gören var mı Kazan gibi”* nakaratıyla bir şiir yazmıştır. Salur Kazan, yaşlandığı zaman Mekke'ye gidip hacı olmuştu. Bu bilgilerin bazıları, Dede Korkut Kitabı'nda vardır. Dede Korkut'ta da Salur Kazan, Dede Korkut'la çağdaştır. Karısının adı aynı şekilde Boyu Uzun Burla Hatun (*Şecere-i Terakime*'de Bular)'dur ve düşmanla savaşan yiğit kadındır, oğlunun adı da Uruz (*Şecere-i Terakime*'de Ot Közli Uruz)'dur. Ancak baba adı farklı olup, *Şecere-i Terakime*'de Enkeş, Dede Korkut Kitabı'nda ise Ulaş'dır. Enkeş ile Ulaş'ın Arap harfleriyle yazılışı birbirine yakındır ki, Enkeş'te bir imla hatası olabilir (Ercilasun, 1994: 75-76).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihi bağları güçlüdür: Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın görkemli çadırı şöyle tasvir edilmiştir:

“Salur Kazan yerinden turmuşıdı, toksan başlu ban evlerin kara yerün üzerine dikdürmüşıdı, toksan yerde ala ipek kalı döşenmişıdı, seksen yerde badyalar kurulmuşıdı, altun ayak surabiler dizilmişıdı. Tokuz kara gözli hüüb yüzli, saçı ardına örili, gögsi kızıl dügmeli, elleri bileğinden kınalı, barmakları nigarlı mabbub kafir kızları kalın Oğuz beğlerine sagrak sürüb içerleridi” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 50).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki bu çadır tasviri tarihi gerçeklere uygundur: 568 yılında, Göktürkler döneminde, Bizans'ta imparator II. Justinus'un Kilikia'lı Zemarkhos'un başkanlığında bir elçilik heyeti Batı Göktürkleri'ni ziyaret etmek amacıyla yola çıkmış, bu heyet Batı Göktürkleri hükümdarı İstemi Yabgu'nun (Sizabulos) oturduğu yer olan Ektag (Altındağ) adlı dağın yanında yer alan ovaya varmıştı. Bu ziyaret sırasında heyetin tuttuğu tarihi kayıtlarda eski Türk çadırının muhteşem güzelliği ve ihtişamı ve Gök-Türk Devleti'nin batı kanadının

yöneticisi İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın çadır ortamı şöyle tasvir edilmiştir:

“Büyük göçebe hükümdarı süslü ve altın yaldızlı bir taht üzerinde oturuyordu; tahtın tekerlekleri bile vardı ve icabında önüne at koşulabiliyordu. Elçiler Sızabulos'u lazım gelen saygı ile selamladılar, kendisine sunulan armağanları bu işe memur ettiği adamlar derhal teslim aldılar. Bundan sonra Zemarkhos iki memleket arasındaki samimi dostluğu belirten kısa bir nutuk söyledi. Kağan buna aynı anlamda sözlerle cevap verdi. Arkasından elçilerle Kök Türk devlet adamları ziyafet sofrasına oturdular ve neşe içinde akşama kadar beraber kaldılar. Kök Türkler ziyafette şarap da vermişlerdi ama, bu, bildiğimiz üzüm şarabı değil, öyle şıra gibi bir çeşit barbar içkisi idi, çünkü onların memleketinde üzüm yetişmez. Akşam herkes misafir edildiği yere döndü. Ertesi gün başka, daha süslü bir çadırda toplandılar, onun içi de ipek halılarla döşeli, heykelciklerle donanmış idi. Kağan som altından yapılmış bir kerevet üzerinde oturuyordu; çadırın ortasında altın güğümler, ibrikler ve başka kaplar yanyana dizilmiş duruyordu. İçki alemi yine başladı, arada eski Kök Türk adetine uyarak, devlet adamlarından kab biri, kab öteki kadeh kaldırıyordu. Bu alem de akşama kadar sürdü. Üçüncü gün yine başka bir çadırda buluştular; bu hepsinin en süslüsü idi. Ağaç direkler altınla kaplı olduğu gibi, altın yaldızlı kerevetin üzerine altın işlemeli dört yastık atılmıştı. Bu çadır-sarayın ön avlusunda gümüş sahanlar, gümüş tepsiler, gümüş heykelcikler gibi hep gümüş eşya yüklü arabalar duruyordu. Bizans elçisi, gördüğü bu esyanın güzelliğinden, Bizans zevkinden hiçbir zaman geri kalmıyan bu ihtişamdaki takdirle bahseder. Anlaşılan Kök Türkler Bizans'lıları bazine çadırına tesadüfi olarak götürmemişler ve bununla gerçekten hedeflerine de ulaşmışlardı, çünkü Kök Türk kağanının gözler kamaştırıcı servetini gördükleri vakit hayranlıkları son haddini bulmuştu” (Ligeti, 1986: 64-65).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın görkemli çadırı tasvir edilirken ilginç bir ayrıntı vardır: Salur Kazan'ın çadırı için *“toksan başlı ban evlerin kara yerin üzerine dikdirmişidi”* (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 50) denmiştir. Hunlar dönemindeki çadırların 40-50 direkli olduğu düşünülmektedir. Salur Kazan'ın otağında *“doksan başlı”* ifadesinin geçmesi, Salur Kazan'ın otağının büyüklük ve genişliğinin en üst seviyede olduğunu belirtmektedir. Salur Kazan'ın otağının 90 direk ile inşa edilmesi, kubbe kasnak çapının oldukça büyük olduğunu göstermektedir (Şarman Korkutan, 2016: 1288). Büyük olasılıkla, eski Türkler/Türklerin ataları ve ilk göçebeler, hayvanların evcilleştirilmesiyle birlikte kuşaklar boyunca, yüzlerce yıl boyunca süren bir süreçte yavaş yavaş ve aşama aşama göçebe yaşama geçmişler, bu yeni yaşam tarzına uygun olarak ve hareketi kolaylaştıracak şekilde kuşaklar boyunca da çadır icat edilmiştir ki, bu ilk çadırlar oldukça küçük ölçülerde olmalıdır. Tarihi süreç içerisinde çadır tekniği gelişmiş ve Hunlar

zamanında 40-50 direkli çadırlar yapılmıştır. Zaman geçtikçe, çadır tekniğı geliştikçe de daha büyük çadırlar, yani 90-100 direkli çadırlar yapılmıştır. Bu bakımdan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Salur Kazan'ın “*doksan başlı*” çadırı, 40-50 direkli Hun çadırlarından daha sonraki bir döneme ait olup, çadır tekniğinin daha da geliştirildiğı Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Yani tarihi süreç içerisinde çadır tekniğindeki değışimler de Dede Korkut'a yansımıştır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kara Budak'ın “*al mahmudi şalvarlı*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 63), yani kırmızı pantolonlu olarak tasvir edilmiş olması dikkat çekicidir. Çünkü kırmızı pantolon, Sakalar zamanından beri bir Orta Asya geleneğiydi ve Gök-Türkler zamanında da kullanılmaya devam etmiştir (Yatsenko, 2011: 117-118). Günümüzde Orta Asya'daki kazılarda bulunan ünlü *altın adamlar* da kırmızı giysi üzerindeki altın işlemlerle sergilenmektedir. Bu giyim tarzı Kara Budak'ı İskit-Sakalar'dan Gök-Türkler'e uzanan Orta Asya Türk tarihi ile ilişkilendirmektedir (Eyüboğlu, 2022b: 232).

2) Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Bu Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir. Özellikle Batı Göktürk/On-ok/Türgişler'den zamanla Sir Derya Oğuzları'nın ortaya çıkmasıyla birlikte Oğuzlar, atalarından gelen türlü anlatıları miras olarak almışlar ve bu anlatıları Oğuz etnik adıyla yaygınlaştırmışlardır.

Abdülkadir İnan, bir çalışmasında, Salur Kazan'ın evinin yağmalanması ve Oğuz-Peçenek mücadelesiyle ilgili olayları tarihi olarak nitelerken, Salur Kazan'ın peygamberden 300 yıl sonra yaşamış olduğı şeklindeki rivayeti tarihi gerçek olarak kabul etmiştir (İnan, 1987, 220-237'den aktaran Duymaz, 1997: 37).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, bugün de Orta Asya kavimleri arasında (Türkmen, Kazak, Karakalpak ve Özbeklerde) ilk Dede Korkut'a ait menkıbelerden başka *Salur Kazan'ın otağını yağmalatması* menkıbesi ön planda yer almaktadır. *Şecere-i Terakime*'de Türkmenlere ait kayıtların iki yerinde geçmesi buna delil olarak gösterilebilir (Jirmunskiy, 1961: 472). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Ebulgazi'nin verdiğı bilgilerden yola çıkarak, Kazan'ın yurduna saldıranlar Peçenekler olmalıdır; Salurlar ve Peçenekler, 9.-11. yüzyıllardan başlayarak birbirlerine

düşmandılar ve Burla Hatun, Bayındır kızı değil, Sündünbay (Samanlı) kızı olup, Peçenekler'in hanı ise Toymaduk'tur (Jirmunskiy'den aktaran Konratbayev, 2000: 154). Böylece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tarihi köklerinin Oğuzların anayurdu Orta Asya'da olduğu anlaşılmaktadır.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Oğuz destanının baş kahramanının Salur Kazan olması, hikâyelerin Oğuzların Orta-Asya'daki yurtlarında ortaya çıktığını göstermektedir. Şecere-i Terakime'deki Kazan'ın evinin yağmalanması olayı, Peçenek Beyi Tuymaduk'un, Salur Kazan'ın babası Enkeş'in evini yağmaladığı şeklinde, Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması Hikâyesi'yle çok yakın benzerlik göstermekte ve esasta tarihi bir karakter taşımaktadır. Oğuzlarla Peçenekler arasında olan savaşlara ait Doğu ve Avrupa kaynaklarında pek çok bilgi vardır. Oğuzlar Peçenek ülkesine, Ermeni Denizi kıyısı yakınına ilerlemişlerdir. Salur Kazan'ın evinin yağmalanması rivayeti, Peçeneklerle Oğuzlar arasında, Aral Denizi bölgesinde 9.-10. yüzyıllarda meydana gelen tarihi savaşların hatırasıdır. Dede Korkut Kitabı'nda bu tarihi olayların sonraki safhası aksetmiştir. Olaylar Kafkas sahasına geçmiş, Peçeneklerin yerini de kafirler (Hıristiyanlar) almıştır. Kafirlerin beyi Şükli, Salur Kazan'ın ve onun kahramanlarının baş düşmanı haline gelmiştir (Jirmunskiy, 1962: 123, 176'dan aktaran Gökyay, 1973: XLVI, LIII).

Faruk Sümer'e göre, Salur-Peçene savaşlarına yer veren Ebulgazi, *Şecere-i Terakime*'deki rivayetlerde geçen Becene elini Oğuz-Peçenek boyu sanmıştı. Buradaki *Becene* sözü ünlü Türk Peçenek elini ifade etmektedir. Bu rivayetleri Oğuzlar ile Peçenekler arasındaki tarihi mücadelelerin destani hatıraları olarak kabul etmek gerekir. Ebulgazi Oğuznamesi'nde, Salur-Peçenek savaşlarına dair rivayetlere ilk önce Peçenekler'in bir galibiyetinden bahsedilmekle birlikte, Korkut Ata'ya atfedilen manzume, Enkiş'in oğlu Salur Kazan'ın Peçenekler'e karşı kazandığı parlak bir zaferi haber vermektedir. Yani Kazan Beg, Peçenekler'in çoğunu kırmış ve onlardan bir nicesi de çok yalvararak canlarını kurtarmışlardı. Bu olaylar en güçlü olasılıkla 10. yüzyılda meydana gelmişti. 925 yılında da Oğuzlar'ın batı komşuları olarak Emba-Yayık arasında Peçenekler'den bir küme yaşıyordu (Sümer, 1959: 392-393). Faruk Sümer, İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un belki de Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'dan daha önce konması gerektiğini söylemiştir. Çünkü, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da; Dış Oğuzlar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'dir; son destanda sağ olan Kazan'ın naibi Kılbaş da Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da Şökli Melik'in Kazan'ın

ordasına yaptığı baskında ölmüşü (Sümer, 1959: 416).

Faruk Sümer'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un olmuş bir olayı anlattığı düşünölmektedir. Yani düşman başbuğlarından Şöklü Melik'in, Kazan'ın ordasını basıp yağmalaması bir gerçek olacaktır. Fakat Kazan baskında ordasında mıydı yoksa değil miydi, bu hususta bir şey söylenemez. *Şecere-i Terakime*'de, Peçenek Eli başbuğu Doymaduk'un Salur Kazan'ın babası Enkiş'in ordasını bastığını, Enkiş ve Kazan'ın kaçtıklarını, Kazan'ın anasının tutsak alınıp götüröldüğünü, Enkiş'in naibi ile mal göndererek karısını kurtardığını anlatan bir rivayet vardır. Salur Kazan'ın, bu rivayette olduğu gibi, mal göndererek yakınlarını kurtarmış olması ve sonra da parlak bir zafer kazanarak bu baskının öcünü almış olması da olasıdır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile *Şecere-i Terakime*'deki Salur Kazan ile ilgili manzume, Salur Kazan Beğ'in bu şanlı galibiyetini aksettirmektedir (Sümer, 1972: 390-391).

Ali Duymaz'a göre, Dede Korkut Hikâyeleri içinde, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, tarihle en çok yakınlık gösteren olayların yer aldığı hikâyedir (Duymaz, 1997: 15). Ali Duymaz'a göre, *Şecere-i Terakime*, Salur Kazan'ı ve etrafındaki olayları Orta Asya coğrafyasına bağlamaktadır. Eserde olaylar, Sır Derya'nın kuzeyinde cereyan etmekte ve mücadele Oğuzlar ile Peçenekler arasında görünmektedir (Duymaz, 1997: 21). Ali Duymaz'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Becene başbuğu Toymaduk'un Kazan'ın babası Enkeş'in ordasını basıp karısı Çaçaklı'yı tutsak alması ve Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un benzeri bir olay da *Salur Gazan ve İtemcek* adını taşıyan bir sözlü Türkmen rivayetinde yer almaktadır. Burada da Salur Gazan hac yolundayken obası ve evi, İtemcek tarafından basılmış ve talan edilmiştir. Kazan da, öç almak için bir ihtiyarın tavsiyesiyle İtemcek'in üzerine gitmiştir. Bu savaşı, Koblandı ve Ak Köbek gibi Kıpçak destanlarında, Nogay-Kazaklarla Oğuz-Kıpçaklar, Karamanlarla Kalmaklar veya Kazaklarla Kızılbaşlar arasında meydana gelmektedir ki, bu nedenle bu savaşı Oğuzlarla Kıpçaklar arasında meydana geldiği söylenebilir (Duymaz, 1996: 56-57). Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un *Salur Gazan ve İtemcek* adını taşıyan sözlü bir Türkmen rivayetinin olması, bu boyun diğer Dede Korkut boyları gibi Orta Asya'da ortaya çıktığını göstermektedir.

Kamal Abdulla, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan'ın çıktığı sıradan bir av için tüm beylerin ayrı ayrı tavsiyesini almasını garipsemiş, aslında bunun bir savaşı ilgili bir danışmayı çağrıştırdığını söylemiş; Salur Kazan'ın bu sırada beylerine hitap ederken kullandığı *sığın, geyik* ifadelerinin de aslında şifrelenmiş düşman boylarının adları olduğunu dile getirmiş; hatta

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Salur Kazan'ın bu şifrelenmiş konuşmasını da, Oğuz'da casus olmasıyla açıklamış, av kararı sonrası ordunun sayısız, hesapsız askerle ava gitmesini de şüpheli bulmuştur. Kamal Abdulla'ya göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Şöklı Melik, İç Oğuz'a saldırmış, Kazan'ın evini yağmalamış, ailesini, oğlunu, karısını, annesini tutsak almış, böylece Oğuz-Kıpçak savaşına neden olmuştur. Düşman, Salur Kazan'ın evini, yurdunu yağmaladığında, Salur Kazan, düşmanı Şöklı Melik'ten sadece anasını istemişti. Ancak Salur Kazan'ın Karaca Çoban'a söylediği "*Karaçuk Çoban anamı kafirden dileyeyim, at ayağı altında kalmasun*" sözü, Kazan'ın aslında herşeyini geri almayı istediğini ve bunun için savaşmayı planladığını göstermektedir; anasını dilemesi, at ayağı altında kalmaması içindir. Çünkü, at ayağı altında kalmak tehlikesi, yalnız çarpışma ve savaş planlayan bir adam için gerçek olabilir. Demek ki Kazan, aslında sahip olduğu şeyleri düşmana bırakmak niyetinde değildi. İlini, obasını, karısını ve oğlunu tutsaklıktan kurtarmaya gelen Kazan Han'ın önce anasını geri almak istemesi, düşmana şart olarak da davasız-dövüşsüz geri döneceğini vaat etmesi bir savaş hilesi olarak da değerlendirilebilir. Çünkü Salur Kazan, zaten oğlunu, karısını, malını, devletini, anasını kurtarmak için savaşacaktı (Abdulla, 2015: 94-95, 149, 288-289, 299, 312-313).

Avelbek Konıratbayev'e göre, *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'la ilgili rivayetlerde geçen *Toymaduk*'un adı Kazak Türkçesinde *Köbikti* (*Şekti/Şöklı*)'dir. Kazan, Şöklı'ye esir giden annesi Cicaklu'yu, on yıl sonra mal-mülk ödeyerek geri almıştır. Destandaki Şöklı (Kazaklar'da Şekti/Çöktü?) ise, Peçenekler'in hanı Elmüş'tür ve Kazaklar ona Köbikti derler. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da adı geçen *Yayhan Keşiş-oğlu*, yani *Ayhan/Yayhan*, aslında *Jayılhan* olup bir Kıpçak'tır, ancak Yayhan'ı keşiş olarak nitelendirmek, tartışma doğuran bir mesele olup, herhalde bu sözcük *Deşt-i Kıpçak* anlamında olsa gerektir. Çünkü o dönemde Hristiyanlık dinini, Kıpçaklar da, Bulgar Peçenekleri de bilmiyordu. Bu destanda adı geçen Karaçuk Çoban da bir Kıpçak yiğididir (Konıratbayev, 2000: 154-155). Avelbek Konıratbayev'e göre, *Uşan* sözcüğünün ikinci anlamı (şekli) *Kazan*'dir; Kazan'ın annesi Şaşaklı (Cicaklu)'yı, Peçenek Hanı Şöklı Elmüş (Köbikti) tutsak almış, Egrek ile Segrek, bu düşman elinde doğmuş, dolayısıyla Kazan'ın üvey çocuklarıdır. Kazan, on bin koyun vererek, annesini düşman elinden geri aldığı zaman, bu iki çocuk anneleriyle birlikte Kazan iline gelmişler, birini Kazan, diğerini Bayındır evlat edinmiştir (Konıratbayev, 2000: 182).

Naciye Yıldız, Türkmen varyantındaki *Salur Gazan ve İtemjek Hikâyesi*'nde, Salur Gazan'ın

evini yağmalayan düşmanı *İtemjek*'in adının, İt Becene isminin Türkmen Türkçesinde değişikliğe uğramış şekli veya İt Becenelerin lideri olmasının mümkün olup olmadığını sorgulamış, bu durumda hikâyelerin 10. yüzyılda Türkistan civarında yaşanan olayları dile getirdiğinin düşünülebileceğini belirtmiştir (Yıldız, 2000: 364-365). Giorgi Kakhniashvili-Haşim Özel'e göre, *Şecere-i Terakime*'de Salur Kazan'ın annesinin kaçırılması ve Salur-Peçenek savaşları ile Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da geçen Salur Kazan-Şöklı Melik mücadelelerinden çıkarılacak sonuca göre, kavimler ve yer adları farklı olsa da, olay örgüsü temelde aynıdır ve bahsi geçen bu Salur-Peçenek savaşları, hem Dede Korkut Kitabı'na hem de *Şecere-i Terakime*'ye, Oğuzluğun etnik teşekkül aşamasının bir dönüm noktası ve önemli bir aşaması olarak yansıdığı söylenebilir (Kakhniashvili ve Özel, 2016: 1113-1114).

Muammer Kemaloğlu, Kazan Han'ın tarihi kimliğini Kazak Han/Qazax Xan olarak tespit etmiştir (Kemaloğlu, 2019: 119). Muammer Kemaloğlu'na göre, denilebilir ki, Oğuz Destanı ve *Şecere-i Terakime*'de adı geçen *Kazan Bek/Han*, Dede Korkut Destanları'nın başkahramanı *Kazan Han*'dir. Ama asıl adı *Kazak Han*'dir. Topkapı Oğuznamesi, Oğuz Destanı ve Dede Korkut'ta yer alan bu husustaki diğer bilgiler değerlendirildiğinde, Salur Kazan (Kazak) Han ve yanındaki destan kahramanlarının, bu anlatımlarda kaydedilen zaman diliminde (muhtemelen 1048-1055 yılları arasında) yerleşik buldukları *Gürgen-Kazaklı* yakınlarında olup, *Eski Horasan* diye adlandırılan tarihi bölge dahilindeki bazı yerlere akınlarda buldukları anlaşılmaktadır (Kemaloğlu, 2019: 56-64).

Muammer Kemaloğlu'na göre, *Şecere-i Terakime*'de, Salur ve Peçenek boyları arasında yaşanmış olan çatışmaların arka planlarının da aktarıldığı görülen olaydan kısa bir süre sonra, Salur Kazan Han'ın otuz-kırk bin askerle Peçenek illerini bastığını anlatan bir methiyenin yer aldığı görülmektedir. Burada Kazan Han, Peçenekler'i kırmış olduğundan dolayı Dede Korkut tarafından methedilmiştir. *Şecere-i Terakime*'de, Salur İli'ni vurup gittiği anlatılan Toymaduk adlı Peçenek reisinin yaptığı baskında Kazan Han'ın babası Ulaş Bey öldürülmüş olabilir. Zira yapılan açıklamalarda, annesinin tutsaklığıyla sonuçlanan baskından üç yıl sonra, Kazan Han'ın kethüdası Enkeş'i çok mal ile gönderip annesini geri getirttiği ve daha sonra da otuz-kırk bin askerle Peçenek illerini kırarak intikamını aldığı anlatılmıştır. Buradan, Ulaş Bey'in hayatta olmadığı ve Kazan/Kazak Han'ın babasının yerine Uca ve Salur İli'ne serverlik yaptığı sonucu çıkarılabilir. Bunu destekleyen bir husus da, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ve Salur Kazan'ın

Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan/Kazak Han ile ilgili olarak “*kalmış yiğit arkası*” tabirinin kullanılmasıdır. Ayrıca Salur Kazan (Kazak) Han'ın babası Ulaş Bey'in o baskında öldürülmüş olması ihtimalini artıran dikkat çekici bir başka ayrıntı ise kadim *Karaman-Ata kabristanlığı ve yer altı meşidi*'nin Mankışlak'ta, Kızıl-Kala'nın hemen yanı başında bulunması olduğu söylenebilir. Olasıdır ki, Ulaş Bey, Selçuklular'ın kuzeydeki sınırı Harezm'e bağlı Mankışlak-Kızıl Kala Uç Beyliği görevine atanmış, maiyetinde bulunan Müslüman Oğuzlar (Türkmenler)'dan oluşan bin atlı ile Mankışlak'a gitmiş ve açıklanan olayda ölmüştür. Salur-Karaman obasına mensup olup, Reşidüddin Oğuznamesi'nde adı açıklanmayan, ancak oğullarının Kazan Beğ, Karaman Beğ ve Kutluğ Beğ oldukları açıklanan Salur beyinin, Dede Korkut'ta ise Kazan Han'ın babası Ulaş Bey olarak adlandırıldığı görülmektedir. Karamanlar'ın atası olduğu anlaşılan bu kişinin adı, Topkapı Oğuznamesi'nde ise Selim olarak geçmektedir (Kemaloğlu, 2019: 85-88).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da geçen tarihi olayların oluşum zamanında destan kahramanlarının içerisinde buldukları Oğuz coğrafyası, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğı Boy'da da olduğu gibi *Kazak Mahal*'dir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un üzerine oturtulmuş olduğu tarihi olayların oluşum zamanı ise Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğı Boy'un oluşum zamanından sonraki birkaç yıl, yani 1080'li yıllardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Mankışlak'ta, *Karaçuk* eteklerinde, yaklaşık olarak 1043-1048 yılları arasında çobanlık yapmakta iken çocukluk yıllarında olduğu anlaşılan *Karaçuk Çoban*, artık kırk yıla yakın bir zaman geçtiği için orta yaşın üzerine gelmiştir ve Beylerbeyi Salur Kazan Han, *Karaçuk Çoban*'ı, destanda aktarıldığı görülen olağanüstü gayreti ve kahramanlığından dolayı, *Emir-Abur* yapmayı planlamıştır (Kemaloğlu, 2019: 107-109).

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, *Şecere-i Terakime*'de *İt-Becene* geçmektedir. Muhtemelen Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki *azgun kafir*, İt-Becenelerdir. Becene/Peçenekler başta Gök Tanrı inancına sahip olsalar da koyu Hristiyan Slavlarla temas ettikleri 10. yüzyıldan itibaren Hristiyanlığı kabul etmişlerdir. Peçenekler, ilk Hristiyan Türk boyu olduğu için metinde Müslüman Oğuzlara karşı kafir olarak anılmaları doğaldır. Kafirler baskın yaptığında *Karacuk Çoban*'ın onlara “*Lakırdı söyleme, mere itüm kafir! / İtümile bir yalakda yundum işen azgun kafir!*” şeklindeki hitabı da *İt-Becene* kimliğini doğrular niteliktedir (Akkoyun Koç, 2020: 52).

3) Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'a dair izler vardır. *Şecere-i*

Terakime'ye göre, Salur Kazan'ın anası Çaçaklı tutsak edilmiş ve sonrasında Salur Kazan'ın babası Enkeş, Çaçaklı'yı geri almıştır:

“Ve yine Becene kabilesi de kendisinden töre ileri sürüp Salur halkı ile düşman olup vuruşurlardı. Beş altı nesle kadar bu iki boyun arasında düşmanlık var idi. Becene boyu Salur boyuna galip gelirdi. Onun için Salur boyu Becene halkına İt Becene derler. Becene ilinin Toymaduk adlı bir padişabı vardı. O ordu ile gelip Salur ilini vurup Salur Kazan Alp'in anası Çaçaklı'yı rehin alıp gitti. Üç yıldan sonra ketbüdası Enkeş'i çok mal ile gönderip Çaçaklı'yı geri aldı.” (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 57).

“Ve yine bir kitapta şöyle demişler ki: Salur ilinde bir kişi var idi. Enkeş adlı. Hatununun adı Çaçaklı, oğlunun adı Kazan. Salur Kazan Alp denen odur. O zamanda Becene ilinin bir padişabı var idi, Toymaduk adlı. O gelip Enkeş'in evini bastı, Çaçaklı'yı esir edip, alıp gitti. Üç yıldan sonra Enkeş mal verip onu geri aldı. Çaçaklı eve geldikten altı ay sonra bir erkek oğul doğurdu. Kazan Alp anasına bu oğlanı sen nereden aldın deyip ağaçla vurup başını yarıdı. Çaçaklı dedi: Düşman geldi kararıp / Kaçıp gittin bozarıp / Deveye binip ardından / Gidiyordum kabarıp / İt Becene izinden yetti / Devemin başını tutu / İçi kaynadı dışı kızardı / Üstüme binip oynadı / İhtiyarımı aldı / Bu oğlanı içime saldı dedi. O oğlanı İt Becene kavminden oldu diyip, adını İrek koydular. Türk içinde adet budur: İtin adını İrek, Sirek koymak. İrek'in bir oğlu var idi. Arıklı adlı. İçki Salur Arıklı'nın oğullarıdır diyorlar” (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 88).

Pertev Naili Boratav'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda, Şökli Melik'e bağlı kafirlerin Salur Kazan'ın evini yağmalayıp, oğlunu, ailesini tutsak alıp götürmeleri, *Şecere-i Terakime*'de Becene'lerin Salur boyuna baskın yapıp Kazan'ın anasını tutsak etmeleri hikâyesi ile benzerlik göstermektedir. *Şecere-i Terakime*'nin başka bir yerinde de Kazan'ın da Becene'lere tutsak gittiği kaydedilmiştir. Dede Korkut Kitabı'nda da Kazan'ın kafirler tarafından tutsak edildiğini anlatan bir boy vardır. *Şecere-i Terakime*'de Korkut Ata ağzından söylenmiş manzum bir parçada, Becene'lere karşı Kazan'ın savaşları anlatılmıştır. *Şecere-i Terakime*'nin bir yerinde kaydedilen, Kazan'ın anası Saçaklı'nın Becene'lere tutsak gitmesine dair başka bir fıkraya göre, Saçaklı'yı, Beceneler hanı Tuymaduk götürmüş; Saçaklı düşman yurdunda üç ay veya üç yıl kaldıktan sonra dönüşünde bir oğlan doğurmuş, Kazan da “*Bu oğlanı nereden aldın?*” diye anasının başını yarmış. Bu vesile ile, Saçaklı'nın ağzından, onun Becene'lerin beyi ile macerası Oğuz destanları üslubunda manzum bir parçada anlatılmıştır. Dede Korkut Kitabı'nda, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın kafirlere, tutsak götürdükleri anasını geri vermelerini söylediği zaman onların “*Senin ananı Yayhan Keşişoğlu'na vereceğiz, ondan bir oğlu olacak, o oğlanı sana karşı savaşa yollayacağız*” şeklindeki cevapları

Şecere-i Terakime'deki kısımla ilgili olabilir (Boratav, 1958: 39).

Orhan Şaik Gökyay'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'a ayrılmış üç hikâyeden biri olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, kökü bakımından tarihidir (Gökyay, 1973: CLXXII). Ferruh Arsunar, Anadolu'da İlbeyli ve Barak Türkmenleri arasından derlenen, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un Anadolu'da tespit edilmiş tek derlenen rivayeti olan *Yurt Değıştirme* ile ilgili olarak, bu hikâyenin, İlbeyli ve Barak Türkmenlerinin Orta Asya'da iken büyük göçe ait, o zamanlar olmuş vakalardan birinin hikâyesi olduğunu belirtmiştir (Arsunar, 1962: 153-155'ten aktaran Duymaz, 1997: 20). Haluk Köroğlu'na göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy eski devirlerde, Sirderya bölgesinde ortaya çıkmış ve Türkistan'ı konu edinmiştir (Konıratbayev, 2000: 153). Walter Ruben'e göre, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, İslamiyetten önceki çağların olaylarıyla ilgilidir (Ruben'den aktaran Öztürk, 2012: 256).

Şakir İbrayev'e göre, Salur Kazan ile ilgili hikâyelerde kompozisyon bakımından bir tutarsızlık vardır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Kazan'ın oğlu Uruz, Oğuz beyleri ava giderken ülkeye göz kulak olmak için tek başına obada kalmış, yani Uruz, yiğit olmuş, olgunlaşmış bir er'dir. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da ise, Uruz, henüz olgunlaşmamış, genç bir çocuktur. Bu yüzden Kazan Bey, ona savaş ve avcılık sanatını öğretmek için onu ava götürmektedir. Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da ise, Kazan Bey düşman eline tutsak düştüğünde, Uruz daha beşikteki çocuktur, daha sonra olgunlaşıp er olduğunda babasının durumunu öğrenip, onu kurtarmak için sefere çıkmaktadır. Aslında bu olayların yerleşimi tam tersine olmalıdır (İbrayev, 2000: 28).

Kamran Aliyev'e göre, Kazan Han ile Aruz Koca arasındaki tarihi bir çelişki, bir mücadele mevcut olup, İç Oğuz'a Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'dan çok önceleri, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da bu hissedilmektedir. Bu boyda Kazan Han, beylere ava çıkmayı teklif ettiğinde, Deli Dünder ve Kara Budak hiç tereddüt etmeden onun teklifini "*uygundur*" sözüyle onaylarken, Aruz Koca ise, Kazan Han'a yönelerek şöyle demiştir: "*Ağam Kazan, (...) sası dinli Gürcistan ağzında oturarsun, ordun üstüne kimi korsun?*" Kazan aydur: "*Üç yüz yigidilen oğlum Uruz menüm evim üstüne dursun*" (Gökyay, 2007: 39'dan aktaran Aliyev, 2018: 137). Aruz Koca, Uruz'u yetmiş bir yiğit, varis seviyesinde görürken, Aruz Koca'nın sorduğu sorunun cevabı Kazan Han'da net bir şekilde vardır. Böylece Kazan Han ile Aruz Koca arasında ilk sessiz çarpışma burada gerçekleşmiştir. Aruz Koca, Kazan Han'la ilgili boylardan; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı

Boy'da, boyun öncesinde ve sonunda diğer Oğuz beyleriyle birlikte düşmana karşı savaşmış, tam portresi ile tasvir edilmiş, hatta diğer beyler gibi “*Çal kılıcını, beyim Kazan, yetiştin*” demiş; Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da, boyun sonundaki savaşta, önceki boyda olduğu konumda yer almayıp, sadece tek bir cümle ile geldiği belirtilmiş; Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da ise hiç görülmemiş; İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy'da ise Kazan'a karşı ayaklanmıştır. Aruz Koca ile Kazan Han'a ait bu kronoloji, her iki karakter arasındaki tarihi mücadele meselesine açıklık getirmiş olup, Aruz Koca ile Kazan Han arasındaki mücadelenin ikinci boydan başlayarak adım adım devam ettiği görülmektedir ki, bu durum, son boyda en yüksek seviyeye, zirve noktasına ulaşmıştır (Aliyev, 2018: 137-139).

Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, 2019 yılında yeni keşfedilen *Günbed/Türkmen Sabra* el yazmasının 38-39. sayfalarında yer alan ve Kazan'ın ad kazandığını anlatan soylama, Kazan'ın destansı kişiliğini oluşturan temel çizgileri vermekte ve bir anlamda Kazan'ın hikâyesini özetlemektedir. “*Ben*” diliyle ilerleyen bu soylama, hem Dresden yazmasının 11. hikâyesi olan Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da, Kazan'ın kafirlere karşı kopuz çalıp söylediği şiirlerle, hem de *Topkapı Oğuznamesi*'nin 3. sayfasındaki Kazan konulu bölümle paralel anlatılar içermektedir. Bu anlatımların bir karşılığı da *Şecere-i Terakime*'deki manzum parçalardadır. Bu dört metindeki orta bir anlatı, *taş yuvarlanması* olayı olup, bu olay, Kazan'ı tarif eden önemli bir hikâyedir (Haznedaroğlu, 2020: 438). Aslıhan Haznedaroğlu'na göre, Faruk Sümer'in Dede Korkut Hikâyeleri'ni Oğuzlar ile Peçenekler arasındaki tarihi mücadelelerin destanı hatıraları olarak gören görüşünden yola çıkarak, *taş yuvarlama* olayının Peçeneklerle Salurlar arasında bir olay olması uzak bir olasılık değildir. Boylar arasındaki çekişmeler, iktidar mücadeleleri tarihsel bir kayıt olarak efsanelere, destanlara konu olmaktadır, milletlerin eski hatıraları edebi bir esere dönüşmektedir (Haznedaroğlu, 2020: 452).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Karacuk Çoban'ın, dağdan, aşığıdaki düşmana sapanla taş atması motifinin, Kazan da dahil olmak üzere birçok destan kahramanına atfedilen, birçok destanda görülen *dağdan taş yuvarlama* motifiyle ilgili olduğu belirtilmiş ve bu konu bir çalışmamızda incelenmiştir (Eyüboğlu, 2021: 170-172). *Dağdan taş yuvarlama* motifi bugün bir destan motifi olarak incelense de, geçmişte kimi zaman başvurulmuş bir savaş taktiğiydi. Örneğin; Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzes (ö:1101'den sonra)'in *Sinopsis İstorion* adlı eserine göre, IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) döneminde, Dyrrakhium komutanı Anastasios

Logathete'nin oğlu Patrik Mikhael, askerlerle birlikte Triballoi ülkesine girmiş ve dik, dar, pürüzlü uçurum gibi yollardan yürümüştü. Yollar öylesine dardı ki, iki atlı yan yana gidemezdi. Patrik Mikhael, Sırbistan'ı ele geçirip iç bölgeleri yağmalamış, ovaları ateşe vermişti. Ancak Sırplar da dar yolları güçlendirerek bu patikayı geçip Romalıların (Bizanslıların) dönmesini beklemişlerdi. Yeterli yağmayı yapıp büyük miktarda ganimet ve tutsak alan Romalılar (Bizanslılar) geri dönerlerken, dar yolda tek sırada ilerlerken düşman tarafından saldırıya uğramışlar, yukarıdan taşlar, oklar ve her türlü şeyi fırlatarak, ayrıca büyük taşlar yuvarlayarak onları öldürmüşlerdi. Romalı (Bizanslı) askerlerin birazı orada vurularak diğerleri de kayalıklardan atlayarak ölmüşlerdi. Bundan dolayı aşağıdaki vadiler ve çukurlar cesetlerle dolmuştu ve takipçiler için patika vazifesi görmüştü. Yaklaşık on dört bin asker ve yedi komutan ölmüştü. Geri kalanlar ormanda çalılıklara ve dağdaki mağaralara saklanmışlardı (Özku, 2013: 60).

Salur Kazan adı aslında bir unvan olup “*Salurlar'ın Kağanı*” demektir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir. Bu nedenle Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki Kazan ile Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan, hikâyelerdeki birbiriyle zıt durum ve çelişkilerden de anlaşılacağı üzere, iki ayrı *Kazan (Kağan)*'dirler. Bu Kazan'lardan en eskisi, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'daki Kazan olup, *Kaz* kökünden gelen adı da, tıpkı *Kazlık Koca* ve Afrasyab'ın kızı *Kaz* adları gibi, Milattan Önceki dönemlerin bir hatırası, bir kalıntısıdır. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy ve İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğu Boy'daki Kazan ise Türgiş Devleti hükümdarı, Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'in hatırasıdır (Eyüboğlu, 2019: 445).

Şecere-i Terakime'ye göre, Oğuz ilinde beylik kılan yedi kızdan biri Karmış Bay'ın kızı ve Mamış Bik'in karısı *Barçın Salur* idi ve onun kabri Sir suyunun yakasında olup halk arasında ünlüdür, Özbekler ona “*Barçının Kök Kaşanesi*” demektedir. *Şecere-i Terakime*'ye göre, Salur Kazan Alp'in anasının adı *Çaçaklı* idi (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 57, 96-97). 1303/1885-86 tarihli *Sarık Halkının Tarihi* adlı yazmada, Salur Kazan'ın babası Büke Pehlivan'ın babasının adı *Alpamış* olarak geçmektedir (Duymaz, 1997: 26). Yani destani rivayetlere göre, Alpamış (Bamsı Beyrek), Salur Kazan'ın dedesi olarak gösterilmiştir; Mamış Bik'in karısı Barçın Salur ise Alpamış'ın hanımı Barçın, yani Dede Korkut Kitabı'ndaki Banu Çiçek'tir; Barçın'ın adı Barçın Salur olarak

geçmektedir ki, Salur Kazan ile aynı boydan, yani Salur boyundandır; Salur Kazan'ın annesi de *Çaçaklı/Çiçekli* olarak geçmektedir ki, böylece Barçın Salur, yani Banu Çiçek, Salur Kazan'dan birkaç kuşak önce yaşamış olup onun destani annesi (*Çaçaklı/Çiçekli*) haline gelmiştir (Eyüboğlu, 2019: 226-227).

Salur Kazan'ın Evi Yađmalandıđı Boy'un (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 66), sonunda yapılan savařta Ođuzlar, dűřmanları yenmiřlerdir. Bu savařta dűřman olarak řekli Melik, Kara Tekür Melik, Bođacuk Melik'in adı geçmektedir. Kazan Bey Ođlu Uruz Bey'in Tutsak Olduđu Boy'un (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 113) sonunda yapılan savařta da Ođuzlar, dűřmanları yenmiřlerdir. Bu savařta da dűřman adı olarak aynı isimler geçmektedir: řekli Melik, Kara Tűken Melik, Bođacık Melik. İki savařın anlatımı da neredeyse aynıdır. Destan anlatıcısının iki destan tasvirinde de aynı kiřileri saymasından anlařıldıđına göre, řekli Melik, Kara Tűken Melik, Bođacık Melik gibi dűřmanlar Ođuzların hafızalarında silinmez izler bırakmıř kiřilerdir. Ayrıca bu iki destan ve destandaki savař, alt tabakasında aynı hatıraları barındırıyor olabilir. Yani aynı destan varyantlařarak iki farklı destana dűnűřműř olabilir.

Salur Kazan'ın Evi Yađmalandıđı Boy'da, Salur Kazan'ın on bin koyunu olduđu söylenmiřtir: "*Kařanın Kapulu (Kara) Dervendde on bin koyunu vardır*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001: 51). Bu sayı tarihi gerçeğe uygundur: 10. yűzyılda Ođuzlar'ı ziyaret eden İbn Fadlan, Ođuzlar'ın zengin olduđunu, aralarında 100.000 koyun ve 10.000 bineđe sahip olanları gördűđűnű söylemiřtir (Sűmer, 1972: 392). Bu bakımdan Salur Kazan'ın on bin koyununun olması oldukça akla yatkındır.

Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyübođlu, 2022: 74). Örneđin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rűyasında gören, bu rűyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlü olup, Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyübođlu, 2021: 152). Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, Salur Kazan, olacakları öncesinde rűyasında görműř, sonrasında yurt, su, kurt, köpek ile haberleşmiştir ki, bütün bunlar da Salur Kazan'ın şamanistik yönünün bir

yansımasıdır.

Tarihi süreç içerisinde toplumda yaşanan değişimler destanları da etkilemiş, destanların alt tabakası ile üst tabakası arasında bazı çelişkiler ortaya çıkmış, bu değişimler tiplere de yansımıştır (Eyüboğlu, 2021b: 90). Salur Kazan'la ilgili destanlarda görülen, yeri geldikçe temas ettiğimiz, bazı değişimler ve çelişkiler buna örnektir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un *Salur Gazan* adlı Türkmenistan varyantının olması, ayrıca Orta Asya Türk destanları ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un Türkmenistan'da *Salur Gazan* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998: 72-73; Erdem, 2005: 161). Ali Duymaz'a göre, *Şecere-i Terakime*'de Becene başbuğu Toymaduk'un Kazan'ın babası Enkeş'in ordasını basıp karısı Çaçaklı'yı tutsak alması ve Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un benzeri bir olay da *Salur Gazan ve İtemcek* adını taşıyan bir sözlü Türkmen rivayetinde yer almaktadır. Burada da Salur Gazan hac yolundayken obası ve evi, İtemcek tarafından basılmış ve talan edilmiştir. Kazan da öç almak için bir ihtiyarın tavsiyesiyle İtemcek'in üzerine gitmiştir. Bu savaş, Koblandı ve Ak Köbek gibi Kıpçak destanlarında, Nogay-Kazaklarla Oğuz-Kıpçaklar, Karamanlarla Kalmaklar veya Kazaklarla Kızılbaşlar arasında meydana gelmektedir ki, bu nedenle bu savaşın Oğuzlarla Kıpçaklar arasında meydana geldiği söylenebilir (Duymaz, 1996: 56-57).

Naciye Yıldız'a göre, Türkmen varyantında, Nurmırat Esenmuradov tarafından Marı'da derlenmiş olan, Teke boyundan, Marı'nın Wekilbazar ilçesine bağlı Mülküyusup köyünde yaşayan Hoşala Mergen'den derlenen *Salur Gazan ve İtemjek Hikâyesi* başlığını taşıyan hikâyede, Salur Gazan'ın evini yağmalayan düşman İtemjek, Amuderya'nın ortasında yaşamaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda ise Salur Kazan'ın evini yağmalayan Şökli Melik'tir. Naciye Yıldız, *Salur Gazan ve İtemjek Hikâyesi*'nde, Salur Gazan'ın evini yağmalayan düşmanı İtemjek'in adının, İt Becene isminin Türkmen Türkçesinde değişikliğe uğramış şekli veya İt Becenelerin lideri olmasının mümkün olup olmadığını sorgulamış, bu durumda hikâyelerin 10. yüzyılda Türkistan civarında yaşanan olayları dile getirdiğinin düşünölebileceğini belirtmiştir (Yıldız, 2000: 364-365).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un *Salur Gazan*, *Salur Gazan ve İtemcek* adını taşıyan

sözlü Türkmen rivayetlerinin olması, bu boyun diğer Dede Korkut boyları gibi Orta Asya'da ortaya çıktığını göstermektedir.

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır: *Salar Gazan Baba*'da (Erdem, 1998: 528-529), Salır Gazan Baba, İran ile düşmanmış. Bir gün kırk atlısıyla ava gitmiş, bunun üzerine İran padişahı sekiz bin asker ile Salır Gazan Baba'nın yurduna saldırıp yaşlı anasını kaçırmış. Salır Gazan Baba'nın bir çoban kardeşi varmış, malını dağda taşda saklıyormuş ki, İran padişahının sekiz bin askeriyle çarpışmış, sapanla dağın taşlarını düşmana atmış, taşın tükenmesiyle de sapanla koyunları atmış. Salır Gazan Baba'ya bu olanlar ayan olmuş, önce kendisi gidip görmüş, daha sonra da kırk yiğidi ile İran'ın üstüne gidip düşmanı yenmiş, malını mülkünü kurtarmış. Bu rivayet açık bir şekilde Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un bir varyantı olup, düşman taraf İran olarak mahallileşmiştir (Eyüboğlu, 2019: 416).

Dede Korkut'taki Karacuk Çoban adlı çalışmamızda bu rivayetle ilgili başka tespitlerimiz de dile getirilmiştir: Bu rivayet Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un günümüzde yaşayan bir varyantıdır. Burada düşman taraf İran olarak mahallileşmiştir. Dede Korkut Kitabı'ndaki Derbent (Demirkapı) de zaten tarihi Turan-İran sınırında, Amu Derya yakınlarındadır. Bu bakımdan olayların geçtiği coğrafya birbiriyle uyumludur. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'daki Karacuk Çoban, bu rivayette Salır Gazan Baba'nın çoban kardeşi olarak geçmektedir. Yani bu rivayete göre Salır Gazan Baba ve Çoban (Karacuk Çoban) kardeşlerdir. Bu rivayette Karacuk Çoban'ın Salur Kazan'ın kardeşi haline geldiği, böylece artık bir başkahraman olmak için soylu olma şartına da ihtiyacı kalmadığı görülmektedir. Dikkat çekicidir ki, Türkmen varyantında, Dede Korkut Kitabı'nda Salur Kazan'ın kardeşi olan Kara Güne'de görünmemektedir. Belki de bu durum Karacuk Çoban ile Kara Güne arasında bir ilişki olduğunu akla getirebilir. Karacuk Çoban'ı Orta Asya'ya bağlayan unsurlardan biri olan bu rivayette Karacuk adının unutulmuş olduğu ancak bir çoban olduğunun hala hatırlandığı görülmektedir. Düşman kuvvetlerinin sayısı ise rivayette sekiz bin asker olarak geçmektedir. Yalnız bu rivayette Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın kardeşlerinden bahsedilmemiştir. Böylece Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un, rivayet biçiminde dahi olsa, Orta Asya'da bugün de yaşamakta olduğu, Karacuk Çoban'ın hatıralarının da, Çoban adıyla da olsa, Orta Asya'da bugün de yaşamakta olduğu anlaşılmaktadır (Eyüboğlu, 2021: 169).

Salar Gazanın İtemceği Öldürüşü'nde (Erdem, 1998: 547-549), Salır Gazan, Kabe'ye gitmiş.

Evine döndüğünde karısının ağladığını görmüş, İtemcek'in evini bastığını öğrenmiş. Bunun üzerine İtemcek'in mekanına doğru yola çıkmış, yolda bir yaşlıdan Amıderya'nın ortasında yaşayan İtemcek'in yerini öğrenmiş. İtemcek ise Salır Gazan'ın geleceğini öğrenince üç ayaklı demir aleti karşısına koymuş, cadılık bildiği için de suyu dondurmuş, ancak Salır Gazan, İtemcek'i öldürmüş (Eyüboğlu, 2019: 417-418).

Salahaddin Bekki'ye göre, savunmasız kalan yurdun düşman istilasına uğraması ve yağmalanması, *Maaday-Kara Destanı*'nda da görülmektedir. Kendisi yiğitleriyle avda iken ili, obası yağmalanıp anası, karısı ve oğlu tutsak edilen Salur Kazan'ın yurduna döndüğünde karşılaştığı manzara, Maaday-Kara'nın yağmalanan yurdunun görüntüsüyle aynıdır (Bekki, 2016: 278).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden çok daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da *Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 17). Aladağlar, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır. Tanrı Dağları'nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede Aladağlar adını taşıyan ve Tanrı Dağları'nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut'ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya'da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Ala Dağ* ifadesinden tarihi olarak bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve Karadağlar ile kesişen *Talas* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cunğar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türgişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da *Amıt Suyu*'nun adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 16). *Camin't-Tevarih*'de, Oğuz Han'ın Gur, Garcistan, Gazne, Zabil ve Kabil'e kadar olan yerleri ele geçirdiği, bu fetih sırasında *Amuy* ırmağından geçildiği belirtilmiştir. Oğuz Han, yurduna dönüşü sırasında *Amuye* Irmağı'ndan geçmiş, Semerkand'a doğru akan büyük bir ırmağ üzerindeki İlik vilayetini de geçerek Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a gelmişti (Togan, 1982: 22, 47). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz Han, Talaş'tan Horasan'a giderken, *Amu suyu*'ndan geçmişti (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 39). Oğuznamelerde de geçen *Amuy/Amuye/Amu* Irmağı, Dede Korkut'ta geçen *Amıt Suyu* olup, eski bir destan geleneğinden gelmektedir ve Orta Asya'da bulunan günümüzdeki adıyla *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019: 429-430).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da *Barasarun Bayburd Hisarı* (Gökyay, 1973: 16) ve *Parasarun Bayburd Hisarı* (Gökyay, 1973: 28) olarak geçen yer adı Orta Asya'dadır. Türkler'in Anadolu'ya geldikleri büyük Oğuz-Selçuklu göçü ve sonrasında Bayburt Kalesi hep Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır. Oysaki Dede Korkut'ta Bayburt Kalesi, bir düşman kalesi olarak geçmektedir. Bu çelişkili durum Dede Korkut'ta adı geçen Bayburt Kalesi'nin aslında bu kale olmadığını, isim benzerliğinden dolayı bu şekilde mahallileştğini, destanda adı geçen kalenin prototipinin tarihi köklerinin Orta Asya ile ilgili olduğunu göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nda, Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayıp, uçan*" denilirken, Topkapı Sarayı'ndaki daha eski şeklini yansıtan Oğuzname'de (Ögel, 1994: 115) ise, Beg Beyrek için "*Ban hisarından parlayıp uçan*" denilmektedir. Yani, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburt Hisarı*, Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de *Ban Hisarı* olarak geçmektedir ki, bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olmalıdır.

Burada adı geçen *Parasar/Porasan* sözcüğü, "*Pars (Bars) Han*", yani "*Pars (Fars) Hanı*" demektir ve İran hükümdarı kastedilmektedir. Bilindiği gibi eski Türkçe'de "f" harfi bulunmuyordu ki, bu nedenle de "*Fars*"a "*Pars*" denilmiştir. Orta Asya'daki Gök-Türkler ile İran'daki Sasaniler arasındaki ilişkilerin tarihi bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019: 386). Dolayısıyla *Fars (Pars) Hanı*'nın bu kalesi de eski İran topraklarında, özellikle Orta Asya'ya yakın *Horasan* civarında olmalıdır. Bilindiği gibi, sonraki dönemlerde *Horasan* adı, Batı Türkistan'ın Arap yönetiminde olan bölgesini ifade etmek için genel bir ad olarak kullanılmıştı. İlginçtir ki, *Parasar* sözcüğü ile İran'daki *Horasan* arasında da büyük bir benzerlik vardır ki, eski Türkçe'de "b" harfi de olmadığı için, *Horasan*, *Parasar*'a dönüşmüş de olabilir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da *Kapular Dervendi* ve *Demirkapı Dervendi*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 17, 27). Türk Tarihinde çok sayıda yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Milattan Önceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kargıllar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türgişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu *Demirkapı*'ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut'a yansımıştır. Bu *Demirkapı*'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut'ta adı geçen *Demirkapı*'lar bunlardır: 1) Orta Asya'daki (Amu Derya) *Demirkapı*. İlki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişim yerinde,

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Amu Derya'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. 2) Hazar Denizi'nin batısındaki (Kafkasya) *Demirkapı*: Hazar Denizi'nin batısında, Azerbaycan'ın kuzeyinde, bugünkü Rusya'ya bağlı Dağıstan'da yer alan Derbent'tir.

Tarihi kaynaklarda Demirkapı hakkındaki bilgiler çoktur. Burada bir iki örnek vereceğiz: *Kül Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, birçok yerde *Demirkapı*'dan bahsetmiştir ki, *Demirkapı*'nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Kurğaru Yençü Üğ(üz) keçe Temir Kapıgka teği süledim*” (*Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim*) (Kül Tigin Yazıtı, G3-G4; Tekin, 1998: 34-35). *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: “*Soğdak bodun iteyin tiyin Yinçü üğüzüğ keçe Temir Kapıgka teği süledimiz*” (*Soğdak halkımı düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettik*) (Kül Tigin Yazıtı, D39; Tekin, 1998: 48-49).

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da *Gürcistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 16). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Gürcistan*'ın adı geçerken, Türkmen varyantındaki Bamsım Birek Boyu'nda ise bu yer adı yoktur. Dede Korkut Kitabı'nda Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda gelen haraç *Gürcistan*'dan iken, Türkmen varyantındaki Imra Boyu'nda ise bundan söz edilmez, güneybatı sınırının rahat olmadığı belirtilir (Erdem, 1998: 280, 292). Burada aslında Dede Korkut'un tarihi ile ilgili dikkat çekici bir ayrıntı vardır; Orta Asya'da, Göktürk-Türgiş döneminde, güneybatı sınırında *Demirkapı* ve *Gur*, *Garcistan* bölgeleri bulunuyordu ki, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Orta Asya'da ortaya çıktığının bir yansımasıdır. *Orhun Yazıtları*'nda ve Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Demirkapı*, tarihi *Garcistan* bölgesindedir. Orta Asya'daki tarihi *Gur*, *Garcistan* bölgelerinin adı Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında mahallileşerek Dede Korkut Kitabı'na *Gürcistan* olarak yansımıştır.

Gur ve *Garcistan*, Orta Asya'da yer alan önemli tarihi bölgelerdir: İbn Hurdazbih (ö:912-913)'in *El-Mesalik ve'l-Memalik* (y:885-886) adlı eserine göre, Belh-Yukarı Toharistan Yolu bölgesindeki, *Garşistan*'ın haracı 100.000 dirhemdi, koyundan 2.000 baştı (İbn Hurdazbih, 2008: 43). Eserin *Horasan'da ve Doğu'da Kullanılan Hükümdar Lakapları* bölümünde, *Garşistan* meliklerine *Berazbende* dendiği belirtilmiştir (İbn Hurdazbih, 2008: 45). *Hudud El-Alem* (y:982)'e göre, *Horasan* ülkesinde, Cüzcanan, doğusunda Belh'e ve Toharistan'a uzanıyordu, Bamiyan'a kadar iniyordu. Güneyinde *Gur* ve *Bust*'e uzanıyordu. Batısında *Garcistan* ve oranın merkezi *Bashin*'den aşağı *Merv*'e kadar uzanıyordu. Kuzeyinde *Ceyhun* bulunuyordu. Buranın hükümdarı

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Afridhün'ün soyundan geliyordu. Bu hükümdara Horasan'da *Cüzcücanan Meliki* deniyordu. *Garcistan* ve *Gur* sınırları içindeki bütün liderler bu hükümdara bağlıydı. Horasan ülkesinde yer alan *Garcistan*'ın en önemli kenti Buşin'di. Buranın liderine *şar* deniyordu. Birçok tahıl üretiliyordu, arazileri boldu ve zengindi. Dağlık bir bölgeydi. Sakinleri barışçıl ve iyi kalpliydi. Halkı çoban ve çiftçiydi (Orhan, 2007: 87-88). *Gur* adı Herat'ın doğu ve güneydoğusunda ve *Garcistan* ile Guzman'ın güneyindeki dağlık bölgeye verilmiştir (Barthold, 1990: 360). *Garcistan*'ın dağ eteğini kapsayan *Demir Kapı* aşağı Toharistan bölgesinde yer almaktadır (Gibb, 2005: 23'ten aktaran Dadan, 2006: 31-32). Harizmşah Devleti'nin kurucusu Harizmşah Atsız'ın büyük babası Anuş-tegin Garca (Garça), Selçuklu emirlerinden Bilge-tegin'in (Bilge Beg) kölesiydi. Bilge-tegin onu *Garcistan*'dan satın aldığı için kendisine bu lakap verilmişti (Barthold, 1990: 345). 14. yüzyılda yazılan *Camiu't-Tevarih*'de Karluklar, *Garcistan* ve Hindu Kuş Dağları çevresinde yaşar bir halde gösterilmiştir (Sümer, 1959: 368). Şehname'deki Türk kahramanı Afrasiyab'ın, yani Türkçe adıyla Alp Er Tunga'nın, İran ve Hint fütuhâtı sırasında karargahı Orta Asya'da, bugünkü Afganistan'ın ortasında yer alan *Gurçestan*'da idi (Togan, 1982: 125-127). *Camiu't-Tevarih*'de, Oğuz Han'ın Türkistan'daki *Gur*, *Garcistan* ve o tarafları ele geçirdiğinden, Oğuz'un askerlerinin bütün *Gur* vilayetini, *Garcistan*'ı, Gazne, Zabil ve Kabil'e kadar il yapıp ele geçirdiklerinden bahsedilmiştir. Dünyanın birçok yerini ele geçiren Oğuz Han, ülkesine dönerken çabuk gitmek için *Gur* ve *Garcistan* yoluyla hareket etmişti (Togan, 1982: 22, 47). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz Han, Belh'i aldıktan sonra, *Gur*'u da almıştı. *Gur*'da çok kar yağmıştı. Oğuz Han, burada Karlık'a ad koymuştu. *Gur* şehri Belh'e bağlıydı (Ebülğazi Bahadır Han, 1974: 34-36). *Oğuznamelerde* ayrıntılı olarak geçen, Oğuz Han'la ilişkilendirilen, *Oğuzname* geleneğinde önemli bir yeri olduğu ve Oğuzların hatıralarında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan *Gur*'un, *Garcistan*'ın, Oğuz Han'ın fetih güzergahından ve adları *Garcistan* ile birlikte geçen, *Gur*, Gazne, Zabil ve Kabil yer adlarından, Orta Asya'da tarihi *Garcistan* bölgesinde olduğu açıkça görülmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda adı *Gürcistan* olarak geçen yer, Batı Göktürk-Türgişlerin Farsi kavimlerle sınırını teşkil eden Orta Asya'daki tarihi *Garcistan* bölgesi olup, ünlü *Demirkapı* da bu bölgeye çok yakında yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda *Gürcistan* adının geçtiği üç boy; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Milattan Önceki dönemlerde Türklerin bu bölgeye yaptıkları akınların hatıralarından kalıntılar da taşımakla birlikte, Göktürklerin-Türgişlerin tarihi *Garcistan* ve *Demirkapı* bölgelerine yaptıkları akınların hatıralarını taşımaktadır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağın/Kara Dağlar*'ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973: 236). Dede Korkut Kitabı 'nda (Gökyay, 1973: 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karacuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karata)*'dır: Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz kenti olarak belirttiği *Karacuk*, esere göre hem Fârâb kentinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972: 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dünerü't-Tican ve Gurerü Tevarihü'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok rivayeti aktarmıştır. Buna göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş ve onlardan zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017: 73-89). Timur'un zafernamelelerinde bu dağın adı geçmektedir. Bu kayıda göre *Karacuk*, engin bozkıra hakim bir mevkideydi ve bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci defa Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetleri arasında Oğuzların yurdu olarak *Kazgurd* ile birlikte *Karacuk*'tan bahsedilmiştir (Sümer, 1972: 35). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya Irmağı'na paralel bir şekilde uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973: CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972: 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir şekilde uzanan *Karata*/*Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karacuk*'dur (Eyüboğlu, 2019: 430). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban'ın adındaki *Karacuk*, Orta Asya'da Sir Derya boyunca uzanan Oğuzların ünlü Karadağlar'ı ile ilgilidir. Karadağlar'ın bulunduğu Sir Derya bölgesi, Korkut efsanelerinde dünyanın merkezi olarak geçmektedir. Karadağlar, eski Türklerin Ulu Han Ata Bitiği kitabında ilk insanların, Türklerin atalarının ortaya çıktığı bölge olarak geçmektedir. Karadağlar/Karacuk bölgesinin Oğuzların/Türklerin hatıralarında önemli bir yeri vardır (Eyüboğlu, 2021: 139). Dede Korkut'ta on bir boyda adı geçen *Karadağ/Karacuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan ünlü *Karadağlar (Karata)*'dır.

Salur Kazan ile ilgili boylar olan Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'da *Kara Dere*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973: 336). *Kara Dere* adı birçok yerde görülebilecek türden bir yer adıdır. Ancak bu yer adının Orta Asya'daki Sir Derya

ile ilgili olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Sir Derya nehri (Muhammedcanov, 2009: 272), Tanrı dağlarından kaynağını alan Narinderya ve *Karaderya* nehirlerinin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Sir Derya'yı oluşturan iki büyük koldan biri olan *Karaderya*, Dede Korkut'taki *Kara Dere* olabilir.

4) Üst Tabaka

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004: 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956: 3; Radloff, 2012: 15), Yusuf Ziya Yörükkan (Yörükkan, 2014: 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976: 8; İnan, 1986: 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011: 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012: 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015: 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006: 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültürlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022: 77).

Sonuç

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. *Alt Tabaka Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır. Ancak diğer birçok Dede Korkut boyu gibi, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da da *En Eski Devirler Tabakası* ve *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası*

bulunabilir. Boyda buna işaret eden bazı unsurlar vardır ve *Kazan* adının çok eski bir kökten geldiğini de dikkate almak gerekir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakası Kara Türgiş Devleti'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgilidir. Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un önemli bir tarihi tabakası ve *Şecere-i Terakime*'ye yansıyan rivayetleri *Eski Türk Yazıtları*'nda da geçen 698 yılındaki Bolçu Savaşı ile ilgilidir. Üç büyük Türk yazıtında Bolçu savaşına bazı ayrıntılarıyla yer verilmesi, bu savaşın Türk tarihindeki önemini de yansıtmaktadır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ile Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy'daki bazı olaylar ve bölümler birbirine karışmış olabilir. İki destanda da buna işaret eden bazı yerler vardır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş, Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış, destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Bu Oğuz etnikleşmesiyle birlikte anlatı bir Oğuz destanı haline gelmiştir. Özellikle Batı Göktürk/On-ok/Türgişler'den zamanla Sir Derya Oğuzları'nın ortaya çıkmasıyla birlikte Oğuzlar, atalarından gelen türlü anlatıları miras olarak almışlar ve bu anlatıları Oğuz etnik adıyla yaygınlaştırmışlardır.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un *Salur Gazan* adlı Türkmenistan varyantının ve rivayetlerinin olması, boyda geçen birçok yer adı ve boyun Orta Asya Türk destanları ile benzerlikleri, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir.

KAYNAKÇA

Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul:

Ötüken Neşriyat.

Akkoyun Koç, T. (2020). *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Aliyev, K. (2018). *Açık Kitap: Dede Korkut*. Akt. Rabia Işık. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Bang, W. ve Rahmeti, G. R. (2012). *Oğuz Kağan Destanı*. Haz. Nurer Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2016). *Mitten Tarihe, Sözcüden Yazmaya Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bekki, S. (2016). Dedem Korkut Kitabı ile Altay Destanı Maaday-Kara Arasındaki Tarihi-Genetik Bağ, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 275-284.

Boratav, P. N. (1958). Dede Korkut Hikâyelerindeki Tarihi Olaylar ve Kitabın Telif Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, C. XIII, S. 48, s. 31-62.

Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Dadan, A. (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitiği - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Duymaz, A. (1996). Kıpçak Sahası Türk Destanlarında Bir Oğuz Alprı: Salur Kazan, *Millî Folklor*, S. 31-32, s. 49-59.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- Duymaz, A. (1997). *Bir Destan Kabramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sabra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ercilasun, A. B. (1994). Dede Korkut Kitabı ile Oğuz Destanı Arasındaki Münasebetler, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 69-89.
- Ercilasun, A. B. (2000). Dede Korkut'taki Olayların Zamanı, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.
- Ercilasun, A. B. (2002). Salur Kazan Kimdir?, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.
- Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyula Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015). Oğuz Adının Etimolojisi, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.
- Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayımlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdem, M. (2005). Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.
- Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.
- Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.
- Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 90-116.
- Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.
- Eyüboğlu, D. C. (2022b). Dede Korkut'taki Kara Budak Üzerine Bir Değerlendirme. *Anasay*, (19), 213-240.
- Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müşteşarlığı Kültür Yayınları.
- Gömeç, S. (2007). Kök Türkçe Yazıtlarda Geçen Göller ve Nehirler, *Turkish Studies*, Volume 2/4, s. 1283-1296.
- Gönen, H. Ç. (2017). *Dede Korkut Hikâyeleri'nde Devlet Dışı Siyasallık*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Haznedaroğlu, A. (2020). Salur Kazan Ve Yuvarlanan Taş Anlatısı Hakkında, *Journal of Old Turkic Studies*, C. 4, S. 2, s. 437-468.
- İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi.
- İbrayev, Ş. (2000). Ebedî Miras, akt. Nurettin Aksu, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nisanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 15-43.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jirmunskiy, V. M. (1961). Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXV/99, s. 471-483.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kakhniashvili, G. ve Özel, H. (2016). Dede Korkut Destanlarında Oğuzların Düşmanları Kimlerdi?, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1111-1115.

Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Konıratbayev, A. (2000). Korkut Ata Hakkında, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Muhammedcanov, A. (2009). “Siriderya”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 37, s. 272.

Orhan (Kurulay), S. (2007). *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1994). Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma), I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Özkul, Ü. (2013). *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes'in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (2012). Şamanlık, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

- Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Salman, H. (1998). *Türgişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Salman, H. (2002). *Türgişler, Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.
- Sümer, F. (1959). Oğuzlar'a Ait Destani Mahiyette Eserler, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sümer, F. (2007). Oğuzlar, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.
- Şarman Korkutan, S. (2016). Dede Korkut Destanı'nın Türk Sanatı İle İlişkisi Açısından İncelenmesi, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi "Dede Korkut ve Türk Dünyası" (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) *Bildiriler Kitabı*, 3. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 1277-1292.
- Taşagül, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Taşagül, A. (2015). Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.
- Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tablili*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Tural, S. (2000). Korkut Dede/Ata'yı Kavramak Yolunda, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. XIII-XXXVI.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Üstünova, K. (2008). Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 138-144.

Yatsenko, S. A. (2011). Çin Sanatında Erken Dönem Türk Erkeğinin Giyim-Kuşamı 6. yy'ın İkinci Yarısı-8. yy'ın İlk Yarısı (Ötekilerin İmajları) - II, çev. Hicran Karataş, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 3(11), s. 112-136.

Yıldız, N. (2000). Gorkut Ata - Türkmen Nüshasının Değeri Ve Önemi, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 363-370.

Yörükan, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 14 Nisan 2022
Kabul Tarihi : 4 Ağustos 2022

AZERBAYCAN TÜRKLERİ VE TÜRKİYE TÜRKLERİ ATASÖZLERİNİN
"ÇİFTYAPRAK" VEYA "ÇAPRAZ KAFİYE" FORMÜLLERİ

Formulas of proverbs "Chiftyaprag" or "Charpaz Kafiye" of Azeri and Turkish Turks
Формулы Пословиц «Чифтяпраг» Или «Чарпаз Кафийе» Азербайджанских
И Турецких Тюрков

*

Memmedov KHANKIŞI
(ORCID: 0000-0002-7064-726X)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Khankişi, Mehmedov, "Azerbaycan Türkleri Ve Türkiye Türkleri Atasözlerinin "Çiftyaprak" Veya "Çapraz Kafiye Formülleri", *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 180-189.

Apa: Khankişi, M. (2022). "Azerbaycan Türkleri Ve Türkiye Türkleri Atasözlerinin "Çiftyaprak" Veya "Çapraz Kafiye Formülleri". *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 180-189.

Özet

Bu araştırma, hiçbir kaynakta bulunmayan "çiftyaprak" Azerbaycan ve Türk atasözlerinin şiirsel yapısının sanatsal niteliklerini ilk kez tartışıyor. "Çiftyaprak atasözleri" teriminin literatürde ilk kez kullanıldığı belirtilmektedir. Akışkanlığı ve özel müzikalitesi ile öne çıkan "çiftyaprak" beyitler, baştan sona paralel ikili tekerlemelere dayanan folklorun en karmaşık biçimlerinden biridir. Bu tür şiirlerde mısralar ve ayetler birbirleriyle çapraz kafiyeli olur ve bu şartlar sonuna kadar tüm mısralarda beklenir. Bu nedenle, öncelikle dilin inceliklerini, kelime hazinesinin

* Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, E-poçta kankishimamedov_53@mail.ru +994 50 318 25 44

zenginliğini bilmeden bu tür örnekleri oluşturmak mümkün değildir. "Çift yaprak" yerine bazen "içayet" ve "çaprazkafiye" terimleri kullanılmaktadır. XIX. yüzyılda Derbent bölgesinde yaşamış ve Kor Âşık adıyla tanınan Âşık Receb, Âşık Alasgar, Hüseyin Javan, Molla Cuma, Şamil Dalıdağ ve diğer ustaların eserlerinde böyle bir şiire rastlamak mümkündür. Azerbaycan ve Türk atasözlerinde yeterince "çift yaprak" vardır. Elbette bu, kadim atalarımızın düşünce alanının zenginliğini, manevi ve sanatsal zevklerinin güzelliğini, şiirsel düşünce derinliğini, genel olarak Türk milletinin milli halk bilincini ve psikolojisini göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Folklor, Azerbaycan atasözleri, Türk atasözleri, çift yaprak.

Abstract

This research discusses for the first time the artistic qualities of the poetic structure of "double-leaf" Azerbaijani and Turkish proverbs, which are not found in any source. It is stated that the term "double-leaf proverbs" was used for the first time in the literature. Standing out with their fluidity and special musicality, "double-leaf" couplets are one of the most complex forms of folklore based on parallel double rhymes. In such poems, verses and verses cross rhyme with each other and these conditions are expected in all verses until the end. Therefore, it is not possible to create such examples without first knowing the subtleties of the language and the richness of the vocabulary. Instead of "double-leaf", the terms "interlude" and "cross-rhyme" are sometimes used. XIX. It is possible to come across such a poem in the works of Âşık Receb, Âşık Alasgar, Hüseyin Javan, Molla Cuma, Şamil Dalıdağ and other masters who lived in the Derbent region in the 19th century and were known as Kor Âşık. There are enough "double leaves" in Azerbaijani and Turkish proverbs. Of course, this shows the richness of the thought field of our ancient ancestors, the beauty of their spiritual and artistic tastes, the depth of poetic thought, the national public consciousness and psychology of the Turkish nation in general. **Key words:** Folklore, Azerbaijani proverbs, Turkish proverbs, Ashig Alaskar, "koshayarpak".

Резюме

В работе впервые рассматриваются художественные качества поэтической структуры Азербайджанских и Ту-рецких пословиц «гошайарпаг», не встречающиеся ни в одном источнике. Отмечается, что термин «пословицы гошайарпаг» впервые используется в литературе. Отличающийся плавностью и особой музыкальностью, гоша-йарпаг — одна из самых сложных форм двустипшия, основанная на параллельных двойных рифмах от

начала до конца. Такие сочетания строятся на параллельных двойных рифмах и эти условия ожидаются от начала до конца. Поэтому невозможно соблазнить такими примерами, не зная прежде всего тонкостей языка, богатства его лексики. Иногда вместо выражение «гошайарпаг» используются термины «внутренний стих» и «перекрестная рифма». Такую форму поэзии можно найти в творчестве Апуга Раджаба живших в Дербентском крае в XIX веке и известных как Кор Апуг, Апуга Алескера, Гусейна Джавана, Моллы Джума, Шамиля Далидага и других мастеров. Пословицы «гошайарпаг» достаточно как в Азербайджанском, так и в Турецком фольклоре. Безусловно, это свидетельствует о богатстве мыслительного поля наших древних предков, красоте их духовного и художественного вкуса, глубине поэтического мышления, национального общественного сознания и психологии тюркской нации в целом.

Ключевые слова: Фольклор, Азербайджанские пословицы, Турецкие пословицы, «кошайарпаг».

Giriş

Azerbaycan Âşık edebiyatının en yaygın türlerinden biri de "koşma" türüdür. Koşmanın en karmaşık imgelerinden biri şiirin "çiftyaprak" biçimidir. Elchin ve V. Guliyev, bu tür bestelerin baştan sona paralel çift kafiyelere dayandığını ve akıcılık ve özel müzikalitelileriyle ayırt edildiğini belirtiyorlar. Her şeyden önce, dilin inceliklerini ve kelime hazinesinin zenginliğini yakından bilmeden bu tür ekleri baştan çıkarmak imkansızdır (Elchin, 1993: 32). M. Gasımlı ve M. Allahmanlı, bazen "çifteyaprak" ifadesi yerine "içayet" ve "çapraz kafiye" terimlerinin kullanıldığını belirtmektedir (Kasımlı, 2018: 143). Bu nedenle "çiftyaprak" şiirlere sadece usta sanatçıların eserlerinde rastlanır. Ağırıklı olarak çift, geraylı, divani, muhamma vb. şiirsel biçimlerde yazıldığına tanık oluyoruz. Çiftyaprak şiirlerde mısralar, ayetler birbirleriyle çapraz kafiyeli olur ve bu kafiye durumu tüm mısralarda beklenir. XIX. yüzyılda Derbent bölgesinde yaşamış ve Kor Âşık adıyla tanınan Âşık Receb, Âşık Alasgar, Hüseyin Javan, Molla Cuma, Şamil Dalıdağ ve diğer ustaların eserlerinde böyle bir şiire rastlamak mümkündür.

1. Sorun

"Çiftyaprak" diğer folklor örnekleri için de geçerli mi? Mesela, atasözleri vb.? Araştırmamız hem Azerbaycan hem de Türkiye atasözlerinde ve diğer folklor örneklerinde yeterince "çiftyaprak" olduğunu göstermektedir. Elbette bu bize ulu atalarımızın düşünce zenginliğini, manevi ve sanatsal zevklerinin güzelliğini, şiirsel düşüncülerinin derinliğini, genel olarak Türk milletinin milli halk bilincini ve psikolojisini anlatır. Anlamsal doğalarını incelemek çok önemlidir. Bize göre, bu sadece atalarımızın ruhuna derin bir saygı ve hürmet işareti değil, aynı zamanda folklor tarihinin incelenmesi ve her iki dilin güzelliğinin ve bu dillerde yaratılan manevi hazinelerin korunması için de önemlidir. Bu itibarla, sorunun aciliyetini ispatlamaya gerek olduğunu düşünmüyoruz. Bu araştırma hiçbir kaynakta bulunmayan "çiftyaprak" Azerbaycan ve Türkiye atasözlerinin şiirsel yapısının sanatsal niteliklerini ilk kez tartışıyor. Şöyle ki, "çiftyaprak atasözleri" tabiri "dudak degmez atasözleri" gibi ilk defa tarafımızdan kullanılmıştır (Memmedov, 2022: 145-162).

Bahsettiğimiz gibi Azerbaycan ve Türkiye folklorunda birçok "çiftyaprak" atasözü vardır. Örneğin Azerbaycan Türkçesinde "Baba, baba **dediler**, var-yokunu **yediler**" atasözünde

"yediler" kelimesiyle "dediler", Türkiye Türkçesinde "Akın adı, karanın tadı" atasözünde "adı" ve "tadı" birbirleri ile kafiyeendir.

2. Azerbaycan "Çiftyaprak" Atasözleri

Çalışmada yaklaşık üç yüz atasözü yer aldı. Kaynak olarak Azerbaycan (3) ve Türkiye atasözleri (4) alınmıştır. Aşağıdaki "A" ve "B" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözlerinden bazı örneklere bakalım. Metinde paralel çift kafiyeler siyah harflerle verilmiştir.

2.1. A" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Acın gözü **çörekde**, toxun gözü **henekde**;
Acıgnan **itirersen**, sabirnen **getirersen**;
Ac eline düşeni **yeyer**, tox ağzına geleni **deyer**;
Ac ölmez, gözü **karalar**, borclu ölmez, üzü **saralar**;
Acı ayran nehre **dibinde**, kara kişmiş begler **cibinde**;
Abır **harda**, çörek **orda**;
Abır istesen çox **deme**, sağlık istesen çox **yeme**;
Ac acı **doluyar**, tox toxu **yalıyar**;
Ac deyer, **doymazam**, tox deyer, **acmazam**;
Acından günorta **durur**, bığını yağ ile **burur**;
Açık başa **koz** deger, örtülmese **tez** deger;
Adam adamdır, olmasa da **pulu**, heyvan heyvandır, atlas olsa da **çulu**;
Adam adamın **rehmanı**, adam adamın **şeytanı**;
Adam altdan **söz**, kazan altdan **köz**;
Adam var, göden **dağıdır**, kurdun adı **bednamdır**;
Adam var, **gözden** kızar, adam var, **sözden** kızar;
Adam var ki, adamların **naxsıdır**, adam var ki, heyvan ondan **yaxşıdır**;
Adam var ki, **rehmet** aparar, adam var ki, **lenet** aparar;
Adamı adam eylegen **paradı**, parasız adamın yüzü **karadı**;
Adamı **başdan**, ağacı **yaşdan**;
Adamın alaçası **işinde**, heyvanın alaçası **dişinde**;
Adamın yere**baxanından**, suyun lal **axanından**;
Adamun eti **yenmez**, derisi **geyilmez**;
Aftan olsun, **oftan** olsun, dek oğlana **kaftan** olsun;
Ağ ayrıanı **itetökerler**, kara mövücü **cibe** tökerler;
Ağ erik, sarı **erik**, dererik **görerik**;
Ağ gün **ağardır**, kara gün **karaldır**;
Ağa getirer **navala**, xanım töker **çuvala**;
Ağam bir **xatın** aldı, davanı **satın** aldı;
Ağıl sözün **gövheri**, söz ağılın **cövheri**;
Ağırlıkkızıl **kala**, yüngüllük başa **bela**;
Ağırlığın yer **götürer**, ruzisin Allah **yetirer**;
Ağızdan **burun** yaxın, kardaşdan **karın** yaxın;
Ağızı buladın **harama** – keşkülü doldur **kalama**;
Ağlama **ölü** için, ağlağıl **delü** için;

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Ağrılarda **göz** ağrısı, her kişinin **öz** ağrısı;
Ağzıma **aş**,karnıma – **daş**;
Ağzımı yandıрмаğa göre**aş** olaydı, başımı yarmağa göre**daş** olaydı;
Axdı **kan**, çıxdı **can**;
Axır-**axır**, çıkar **paxır**;
Axşam kızartısı sabaha **yardır**, seher kızartısı axşama **vaydır**;
Axtaran **tapar**, yoğuran **yapar**;
Ajlığında elden **yeyer**, toxluğunda elden **deyer**;
Al malın **yaxşısını**, çekme heç **kayğısını**;
Al **malını**, gör **halını**;
Ala karğada **alımım** olsun, almazsam, **ölümüm** olsun;
Alan alıb **varlanıb**, satan satıb **aldanıb**;
Alçak yerde yatma, **sel** aparar, hündür yerde yatma, **yel** aparar;
Alem geyer çit tuman **damaklı**, ben geyirem ketandan **yamaklı**;
Alem işler, **el** ögüner, kılnc keser, **kol** öyüner;
Alemi **dağlar**, balası kalar **ağlar**;
Alemin malı **mülkü**, Kamberin yırtık **kürkü**;
Alet işler, **el** ögüner, kılnc **işler**, **kol** öyüner;
Allah verende **verer**, ebleh kayğıdan **öler**;
Allah vermez **kuluna**, kalar **vuruna-vuruna**;
Allah **yetirer**, bende **itirer**;
Allahdan **buyrux**, ağzıma **kuyrux**;
Alma arvad **malını**, günde pozar **halını**;
Alma arvadın **dulunu**, dalıynan geler **kulunu**, satar soyar **pulunu**, ayrı koyar **malını**;
Alma **şeheri** kızı – "hamam" deyer, ağlar, alma **kendli** kızı – "xırman" deyer, ağlar;
Almanı **say** ye, armudu **soy** ye;
Alplar birle **uruşma**, begler birle **туруşma**;
Altdan geder **irini**, heç kes bilmez **sirrini**;
Analı kız, **belli** kız, anasız kız **deli** kız;
Analı uşağın üreginde **yağ** olar, anasız uşağın üreginde **dağ** olar;
Anam da **bacım** kibi, kolları **sicim** kibi;
Anasın gör, **kızın** al, kıyısın gör, **bezin** al;
Andıran **anık**, kurbağa **tanık**;
Anlayana birce milçek de **sazdır**, anlamayana – zurna-kaval da **azdır**;
Anlayana tükce **yaxşılık**, anlamayana – atlas **arxalık**;
Aparanda **el** aparar, yel aparar, **sel** aparar;
Araba koş, **çarxa** dur, merd igide **arxa** dur;
Arabanın **yaniynan**, merd adamın **dalıynan**;
Araz **aşığınnan**, Kür **topuğunnan**;
Arığ atın **hüneri** çoxdu, amma yerimeyi yoxdu;
Arığın koruxda ne işi **var**, vurub kıçını **sındıralar**;
Arık atda **teper** çox, yerimeye **hüner** yox;
Armut vaxtında **deger**, xestenin könlü **teleser**;
Arşın getir, **bez** apar, çuval getir, **koz** apar;
Artık tamah **daş** yarar, daş kayıdar **baş** yarar;
Arvad aldın bir **bela**, ondan oldu bir **bala**, beladı **bela**;

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Arvad **malı** – kab **desmalı**;
Arvad var, ev **dayağıdır**, arvad var, kab **boyağıdır**;
Arvad var, ev **yığar**, arvad var ev **yıxar**;
Arvadı **ahıl** gözü ile, atı – **cahıl** gözü ile;
Arvadın biri – **ela**, ikisi – **bela**;
Arvadın **ismeti** – erin **izzeti**;
Arvat kohumu **ocax** başında, kişi kohumu **çaxçax** başında;
Arvat var, arpadan **aş** eyler, arvad var kişini **külbaş** eyler;
Arvat var, at Balaxanım, arvat var, **dabanı çatdax**, arvat var, **balağı batdax**;
Arvat var, göyde uçan **durnadı**, arvat var, yerde biten **balbadı**, arvat var, ala eşşekden **yorğadı**;
Arvat darda **kaydadı**, **haydadı**, **huydadı**, **vaydadı**, **toydadı**;
Arvatsız kişi, **urvatsız** kişi;
Arxalıya arxa olma, **yamax** sayallar, arxasıza arxa ol, **dayax** sayallar;
Asta vur – **rasta** vur;
Aş vermişem, **aşımı** ver, yaş vermişem, **yaşımı** ver;
Aşdı – **bişer**, **işdi** – **düşer**;
Aşı bişiren **yağ** olar, gelinin yüzü **ağ** olar;
Aşığı **toyda**, mollanı **vayda**;
Aşna-aşna, çıxdı ocak **başına**;
At **dırnağından** – insan **kulağından**;
At **kaçarda**, kuş **uçarda**;
Ata-baba kadrini baba **olsan** bilersen, bacı-kardaş kadrini yalkız **kalsan** bilersen;
Ata çöreyi – **meydan** çöregi, oğul çöreyi – **zindan** çöregi;
Ata malını **derc** ele, ona göre de **xerc** ele;
Atalar **sözü** - ağılın **gözü**;
Atam evinde balık **başı**, erim evinde toyuk **aşı**;
Atamı, anamı **atmışam**, birce seni **tutmuşam**;
Atamı, anamı **itirdim**, özümü sene **yetirdim**;
Atdım göye **findığı**, neyime lazım ne **kaldığı**, ne **sındığı**;
Avamların **azarı**, mollaların **bazarı**;
Ayağıma yer **eliyim**, gör sene **neyniyim?**
Ayda ilde bir **namaz**, onu da şeytan **koymaz**;
Ayda ilde bir **tamaşa**, onda da göz **kamaşa**;
Ayran ağdı nehre **dibinde**, kara kişmiş beyler **cibinde**;
Ayranı yox **içmege**, körpü axtarır **keçmege**;
Az idi **arık-uruk**, biri de geldi boynu **yoluk**;
Az kanan hekim **can** düşmeni, az kanan molla **din** düşmeni;
Az söyle, **düz** söyle;
Az verirsen **azdırır**, çox verirsen **kızdırır**;
Az yeyer – **arıklar**, çox yeyer – **zarıldar**;
Az yiyir **küsür**, çox yiyir **kusur**;
Az yeyere – görmerem **hekimi**, düz dolannam – görmerem **hakimi**;
Az yiyen **melekdi**, çox yiyen **helekdi**;
Azacık **aşım**, ağrımaz **başım**;
Azançı çeker **soyuğu**, molla yeyer **toyuğu**.

2.2. "B" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Baba **vardan** ver, olmasa **hardan** ver;
Baba, baba **dediler**, var-yokunu **yediler**;
Babadan **hikmet** – neveden **xidmet**;
Bablı **babı** ile, atlası **kabı** ile;
Bablı **babı** ile, sukullabı ile;
Bağa bax **üzüm** olsun, yemege **üzün** olsun;
Bağa baxarsan **bağ** olar, baxmazsan **dağ** olar;
Bağda erik **badam** oldu, gedalar **adam** oldu;
Bağında gül var iken – **gül** üzüne, bağında gül kurtardı – **kül** üzüne;
Baxdın yarın **yar** degil, tergin kılmak **ar** deyil;
Baxma **deyene**, bax **dediyine**;
Bal **barmaxda**, yağ **dırnaxda**;
Balalı ev **bazardı**, balasız ev **mezardı**;
Balçının var **bal tası**, odunçunun **baltası**;
Balığın **derisi**, toyuğun **gerisi**;
Bakkal, **kessab** – her ikisi bir **hesab**;
Baş yoldaşı yoxdur, **aş** yoldaşı çoxdur;
Başı baş eden – **ayak**, ayağı ayak eden – **dayak**;
Başı **hinde**, ağılı **gende**;
Başını eyleme **daz**, her daz bir talede **olmaz**;
Batman kara **daşdan**, yaxşılık iki **başdan**;
Bayırı kaşı – **çini**, içerisi toyuk **hini**;
Bazar **kuruldu**, hesab **duruldu**;
Beg **dedügin** ne, **begenmedügin** ne?
Bege verme, **paşaya** ver, egere verme, **kaşaya** ver;
Begi **el** yavuz eder, kışı **yel** yavuz eder;
Bele matahın **var**, Ceferabad bazarına **apar**;
Beşini sanan iletmez eşi **başa**, salamat gözlegen varmaz **savaşa**;
Bexşiş var **xalvarla**, hesap var **dinarla**;
Bexti yok**idi**, bedbextligi kömek **eledi**;
Bextimin bergeştliginden şekker alsam **duz** olur, yay günü hamama gitsem balta kesmez **buz** olur;
Bextini **buzda** sına, oğulda, **kızda** sına;
Beg **dediyin** hansı, **begenmedigin** hansı;
Beg evinden **küt** geldi, dalınca da **it** geldi;
Begbenim **arxam**, ben kimnen **korxam**;
Bege **inanma**, suya **dayanma**;
Bez alırsan **Mosuldan** al, kız alırsan **esilden** al;
Bilen bir **söz** deyer, amma **düz** deyer;
Bilen **söylemez**, söylegen **bilmez**;
Bin atın var ise, enişde **in**, bir atın var ise yokuşda **bin**;
Bir "**yemezim**" degenden kork, bir "**oturmazım**" degenden kork;
Bir abam var **ataram**, harda olsa **yataram**;
Bir baş idi, dörd **ayak**, gelin aşırdı **bayak**;
Bir dağarcık **unum** var, yeddi kara **günüm** var;

Bir defe geldin, **yoldaş**, iki defe geldin, **kardaş**;
Bir eli **bağda**, bir eli **dağda**;
Bir elin **nesi** var, iki elin **sesi** var!
Bir gördün **yoldaş**, iki gördün **kardaş**;
Bir kendin ki, koxası **mürdeşir** ola, heç olar ki, orda **xeyir** ola;
Bir olsun, **pir** olsun;
Bir-bir **dinle**, hemişe **denle**;
Bir-birinin **besine**, kılını yolar **tersine**;
Birenin **kanını** aldın, **canını** aldın;
Biri **işler**, on biri **dişler**;
Biri **iter**, yüz biri **biter**;
Biri köprü tapmır **keçe**, biri su tapmır **içe**;
Biri **yazar**, biri **pozar**;
Biri yeyer, on biri **baxar**, kiyamet onda **kopar**;
Birin gör **fikir** eyle, birin gör **şükr** eyle;
Birin gördün gözü **kıpık**, sende ol gözü **kırpık**;
Birini **yandırır**, birini **kandırır**;
Birini **ye**, birini **yeme**, birini **de**, birini **deme**;
Birlik **harda**, dirilik **orda**;
Bişince gözleyen, **düşünce** gözleyer;
Bitdi ne **yarağım**, kaldı sakkal **daracağım**;
Bize **çatdı**, deyrman **yatdı**;
Borc ki, oldu **yüz**, gir içinde **süz**;
Böylekem, böyle **keder**, böyle **geler**, böyle **geder**;
Böyüklerle büyük **ol**, kiçiklere göster **yol**;
Bu dünyada maldan, mülkden bir ağıllı **baş** yaxşıdı, anlamayan kelleden, bir kara **daş** yaxşıdı;
Bulamani **bulama**, buladıkca **yalama**;
Bulak öz yerinde, **ulak** öz yerinde;
Bülbül viraneden **ötmez**, baykuş viraneden **getmez**.

3. Türkiye "Çiftyaprak" Atasözleri

Şimdi de Türkiye Türkçesinde yer alan "çiftyaprak" atasözlerinden bazılarına dikkat edelim.

3.1. "A" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Acı söz **dinden** çıkarır, tatlı söz yılanı **delikten** çıkarır;
Açtırma **kutuyu**, söyletme **kötüyü**;
Adam, adama **gerek** olur, iki serçeden **börek** olur;
Ağalık **vermekle**, yiğitlik **vurmakla**;
Ağlama **ölü** için, ağla **deli** için;
Ahmak oldur dünya için **gam** yiye – ne bilirsin kim kazana, **kim** yiye;
Ak denize **kaptan**, Mısır'a **sultan**;
Akil **rahmanı** var, akıl **şeytanı** var;
Akıllı neyler **balı**, akılsız neyler **malı**;
Akın **adı**, karanın **tadı**;
Alçak yerde yatma **sel** alır, yüksek yerde yatma **yel** alır;

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Alim olmak ister isen durma **yaz**, cahil kalmak ister isen durma **kaz**;
Allah **bana**, ben de **sana**;
Analı kuzu, **kınalı** kuzu;
Anasına bak **kızını** al, kenarına bak **bezini** al;
Anlayana sivrisinek **sazdır**, anlamayana davul zurna **azdır**;
Arifin **elinde**, zarifin **dilinde**;
Armut **piş**, ağzıma **düş**;
Arsız neden **arlanır**, çul kesede **sallanır**;
Arslan **postunda**, gönül **dostunda**;
Arslan **yatağında**, yiğit **çağında**;
At ölür **meşdan** kalır, yiğit ölür **şan** kalır;
Attan **indi**, eşeğe **bindi**;
Av **avlandı**, deli **evlendi**;
Avrat ev **yapar**, avrat ev **yıkar**;
Ay doğar **gediğinden**, insan utansın **dediğinden**;
Ayağını sıcak, başını **serin**, az ye, düşünme **derin**;
Ayak postal, baş **püskül**, sonradan görmek ne **müşkül**;
Ayranı yok **içmeye**, gümüş köprü ister **geçmeye**;
Ayvaz **kasap**, hep bir **hesap**;
Az olsun, **öz** olsun;
Az söyle, **söz** söyle;
Az veren **candan** verir, çok veren **maldan** verir.

3.2. "B" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Babamın adı **Hıdır**, elimden gelen **budur**;
Babasını kuduz **dalmış**, oğlunu yılan **yalamış**;
Bacak kadar **boyu** var, türlü türlü **huyu** var;
Bağa bak **üzüm** olsun, üzümü yemeye **yüzün** olsun;
Bağdat gibi **diyar** olmaz, ana gibi **yar** olmaz;
Baktın **kar havası**, eve gel **kör olası**;
Balık **tavada**, tavşan **ovada**;
Baskısız tahtayı **yel** alır, yel almazsa **sel** alır;
Ben çekeyim **cefayı**, eller sürsün **sefayı**;
Ben ölürsem **büyük** kıyamet, karı ölürse **küçük** kıyamet!
Ben ölürsem **yare** ne, yar ölürse **çare** ne?
Beslemeden **kadın** olmaz, gül ağacından **odun** olmaz;
Besmelesiz çıkma **yola**, başına gelir türlü **bela**;
Beyazın **adı**, esmerin **tadı**;
Beylere **inanma**, suya **dayanma**;
Bez alırsan **Musul'dan**, kız alırsan **asilden**;
Bilen **söylemez**, söyleyen **bilmez**;
Biri **eker**, biri **biçer**;
Biri yer, biri **bakar**, kıyamet ondan **kopar**;
Borcun iyisi **vermek**, derdin iyisi **ölmek**;
Boşa koysam **dolmaz**, doluya koysam **almaz**;

Boşuna **telaş**, dikine **tıraş**;
Boynu uzun, beyni **boş**, tut kulağından **çifte koş**;
Bugün buldum bugün **yerim**, yarına Allah **kerim!**
Bulan bulgur **kaynatır**, bulamayan omuzunu **oynatır**.

3.3. "Ç" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Çaldık **kesmedi**, dürttük **geçmedi**;
Çamura **bastım**, çalıya **astım**;
Çamuru **karnında**, çiçeği **burnunda**;
Çektirmeyi **gördüm imrendim**, içine **girdim iğrendim**;
Çeneye **kuvvet**, keseye **bereket**;
Çingeneden **çoban** olmaz, Yahudiden **pehlivan** olmaz;
Çocuğum yok **ağlayacak**, çorbam yok **taşacak**;
Çok eli **işte** gör, az eli **aşta** gör;
Çok **hareket** - çok **bereket**.

3.4. "D" ve "Y" harfi ile başlayan "çiftyaprak" atasözleri

Dalı budağı **sende**, kökü **bende**;
Darısı **başına**, fenası **yaşına**;
Deli neyer **halı**, akıllı neyer **malı**;
Delik **büyük**, yama **küçük**;
Derdin yoksa **söylen**, borcun yoksa **evlen**;
Develer gelir **Mardin'den**, bak neler çıkar **ardından**;
Dilin cermi **küçük**, cürmü **büyük**;
Dipsiz **tencere**, camsız **pencere**;
Doluya koydum **almadı**, boşa koydum **dolmadı**.
Yaxşı arvad pis kişini **er** eyler, ortababı şir ürehli **ner** eyler, yaxşı eri dillerde **ezber** eyler.

Sonuç

Böylece folklor poetikasının ilkeleri bakımından Azerbaycan ve Türkiye atasözlerinin tarihi manzarasının, onun tür özelliklerinin, sanatsal ve estetik işlevinin ve netice olarak bu güzelliği bizlere yaşatan milletin sanatsal söz servetinin milli-manevi, düşünce ve tarihi-kültürel düşüncesinin muhteşemliğinin ne kadar derin olduğunu görüyoruz. Kayd edek ki, öz kökleri ve tarihi kaynakları ile etnokültürel hafızamızı çok-çok geçmişe bağlayan ulusal enerji düşünce sistemimizin en önemli şifresi ve etnokozmik davranış kodu olan bu tür şiiresel kalıplara, biçimlere, çeşitlere, dilin bu tür ilişkisine bir çok halkın folklorunda rast gelinmiyor. Elbette bu, yukarıda da belirtildiği gibi, atalarımızın tefekkür alanının zenginliğinden, onların zengin ruhundan, sanat zevkinden, onun güzelliğinden, milletimizin şiiresel düşüncesinden bize haber veriyor. Onların anlamsal doğalarını incelemek çok önemlidir. Çünkü bu örnekler insanların yaratıcı aktivitelerini arttırmada, maneviyatlarını ve sanatsal düşünmelerini zenginleştirmede önemlidir. Bu, dilimizin güzelliğini temin eden en önemli yollardan biri olduğu kadar, aynı zamanda en etkili didaktik araç olarak da kabul edilebilir. Modern bir bakış açısıyla atasözlerinin "çiftyaprak" formülleri, "dudakdeğmez atasözleri", "evvel-ahir atasözleri" ve "dildönmez atasözleri" gibi literatürde ilk kez tarafımızdan kullanılan yeni bir yaklaşım modeli olduğunu belirtmek gerekir. Seleflerinden farklı olarak bu model, tamamen yeni ve farklı bir kimlik dünyası, hafızamızın ve düşüncemizin derinliklerinde

BENGİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

taşıdığımız bir etnik bilgelik felsefesi, milli entelektüel ve etnopsikolojik varlığımızın doğal ve kültürel potansiyelidir. Elbette tüm bunlar, halkın hafızasına, geçmişine ve tarihine olan derin saygımızı ifade ederken, Türk ve Azerbaycan etnokültürel düşüncemizin sistemli bir şekilde incelenmesini ve genç nesillere aşılmasını gerektirir. Çünkü var olan temel üzerine yeni araştırmalar yapmak, var olanları bir bütün halinde getirmek an meselesidir.

KAYNAKÇA

1. Elçin, Kuliye V. (1993). *Özümü ve sözüme*. Bakı: Azərneşr.
2. Kasımlı, M, Allahmanlı, M, (2018). *Aşık şairinin poetik biçimleri ve çeşitleri*. Bakı: Elm ve tehsil.
3. Memmedov, X, (2022). *Azerbaycan ve türkçe dudak degmez atasözlerinin işlevsel-anlamsal yapısı // BENGİ Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 1.*
4. Yagubgizi, M, (2013). *Atalar sözleri*. Bakı: Nurlan.
5. Yusif Çotuksöken, (2004). *Türkçe atasözleri ve deyimler*. Gümüşsuyu/İstanbul, Toroslu kitaplığı.

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Sosyal Bilimler
Gönderilme Tarihi : 2 Temmuz 2022
Kabul Tarihi : 22 Temmuz 2022

III. SELİM DÖNEMİ KAPTAN PAŞALIK MÜESSESESİ VE KAPTAN PAŞALARI

Sultan III. Selim Period Kaptan Paşalık Institution And Kaptan Pashas

*

Kadriye KARA
(ORCID: 0000-0001-7949-977X)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kara, Kadriye, “III. Selim Dönemi Kaptan Paşalık Müessesesi Ve Kaptan Paşaları”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 191-213.

Apa: Kara, K. (2022). “III. Selim Dönemi Kaptan Paşalık Müessesesi Ve Kaptan Paşaları”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 191-213.

Özet

İlk kurulduğu yıllarda kara beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti zamanla sınırlarını genişletmiş, denizlere açılmıştı. Bu gelişmeler beraberinde Kaptan Paşalık makamının doğmasına da sebep olmuştu. II. Beyazıt'ın Kemal Reisi bünyesini alması ve beraberinde gerçekleştirilen deniz seferleriyle “büyük Türk Donanma kaptanları çağı” başlamış oluyordu. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar Kaptan Paşalık ayrı bir memuriyet değildi. Ancak her alanda olduğu gibi denizcilikte de zirve Bu dönemde olmuş. Bahriye teşkilatının başında yer alan Kaptan Paşa Kaptan-ı Derya olarak XVI. yüzyıldan itibaren anılmaya başlamıştı. Duraklama ve gerileme dönemleriyle Osmanlı Devleti'nde giderek her alanda bozulmaların olması deniz ve donanma gücününde zayıflaması devletin içinde bulunduğu ekonomik buhranlar neticesinde Osmanlı padişahları Bahriye teşkilatında ve Kaptan Paşalık müessesesinde önemli ıslahat çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu padişahlardan biri de III. Selim'dir. III. Selim'in ıslahat çalışmaları tersane ve donanma üzerinde yoğunlaşmış, bu sebeple ilk iş olarak Kaptan-ı deryalık makamına Küçük

* Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi.

Hüseyin Paşayı getirmişti. III. Selim döneminde denizcilikle ilgili ilerlemelerin başını Küçük Hüseyin Paşa çekmekteydi. III.Selim yaptığı ıslahatlarla modern Osmanlı donanmasının öncüsü kabul edilmişti. Çalışmamıza konu olan III. Selim dönemi donanması ve Kaptan Paşalık müessesesine ileriki sayfalarda daha ayrıntılı yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Donanma, Kapudan Paşa, Kaptan-ı Derya, Osmanlı, III. Selim.

Abstract

The Ottoman Empire, which was established as a land principality in the first years of its establishment, expanded its borders over time and sailed to the seas. These developments also led to the birth of the position of Captain Pasha. II. The "age of the great Turkish Navy captains" was beginning with Beyazid's incorporation of the Kemal Reisi and the sea expeditions carried out with him. Until the reign of Suleiman the Magnificent, Kaptanpaşa was not a separate civil service. However, as in every field, the peak in maritime was also in this period. Captain Pasha, who was at the head of the navy, was appointed as Kaptan-ı Derya in the XVI. century began to be mentioned. With periods of stagnation and regression, deterioration in all areas in the Ottoman Empire, weakening of the sea and navy power, and economic depressions in the state, the Ottoman Sultans carried out important reforms in the Naval Organization and the Captain Pasha Office. One of these Sultans was III. It is Selim. III. Selim's reform efforts focused on the shipyard and the navy, so he brought Küçük Hüseyin Pasha to the post of captain of the sea as the first job. III. During the reign of Selim, Küçük Hüseyin Pasha was leading the progress in maritime affairs. Selim III was accepted as the pioneer of the modern Ottoman navy with his reforms. The subject of our study, III. The Selim period navy and the establishment of Captain Pasha will be covered in more detail in the following pages.

Key Words: Captain Pasha, Captain-i Deya, Navy, Ottoman, III. Selim.

1. Giriş

Tarih, devletlerin dünya hakimiyeti kurmada, deniz faaliyetlerinin önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Osmanlıyı üç kıtaya hâkim olmaya yönelten nedenlerden birisi de deniz ticaret yollarına hakim olma düşüncesi olduğu ve bu uğurda askeri denizciliğin yanı sıra sivil denizciliğe de büyük önem verilmiştir. Akdeniz, Karadeniz, Kızıldeniz, Hint Okyanusu ve Tuna

boylarındaki Osmanlı denizcilik faaliyetleri de Osmanlının denizciliğe verdiği önemin kanıtıdır.⁷ 1789 yılında III. Selim tahta geçtiğinde XVIII. yüzyılda maruz kaldığı bütün yenilgelere rağmen Osmanlı Devleti halen Avrupa'nın en büyük devletlerinden biriydi. Balkan yarım adasının Tuna Nehrinin güneyinde kalan kısım, Anadolu ve Iraktan Kuzey Afrika'ya kadar Arap dünyasının tamamını içine almaktaydı. Bununla birlikte çoğu yenilgilerle biten savaşlar, iç karışıklıklar, olumsuzluklarla devlet karşı karşıyaydı. Halk bu kötü durumdan III. Selim gibi genç, kültürlü ve yenilik fikirleri taşıyan bir sultan sayesinde kurtarabileceği inancı mevcuttu. Devletin kötü durumunda III. Selim büyük bir hizmet aşkıyla tahta çıktı.⁸ Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılar donanmaya da yansımış, Çeşme faciasından sonra donanmanın ıslahı için birtakım gayretler sarf edilmişti. Fakat tersane ve donanmanın tanzimi ve ıslahı bir plan dâhilinde ele alınıp geliştirilmemiş veya devlet bu konuda belirli ve kesin bir politika takip etme fırsatı bulamamıştır. Tersane ve donanmanın tanzim ve ıslahı planlı bir şekilde devlet politikası haline ancak III. Selim tahta geçtikten sonra girmiştir.⁹ III. Selim'e takdim edilen layihalarda da en çok tersane ve donanma ile ilgili ıslahat çalışmaları üzerinde duruyordu. Donanmayı ve tersaneyi en iyi İngiliz ve Fransız örneklerine göre yabancı uzmanlarında yardımıyla Avrupa ayarında ıslah etti. Bu nedenle modern Osmanlı denizciliğinin banisi olarak şöhret kazanmıştı.¹⁰

Çalışmamıza Osmanlının denizcilik faaliyetlerinden başlayıp III. Selim dönemi donanması, bahriyede yapılan ıslahat çalışmaları ve Osmanlı devlet teşkilatında beş yüz seneyi aşan bir maziye sahip olan Kaptan Paşalık müessesesinin oluşması, modernizm çabaları ve kaldırılması gibi konular anlatılacaktır.

2. III. Selim'in Saltanatı

Osmanlı İmparatorluğunda I. Mahmud ve III. Osman dönemlerinden itibaren yaklaşık kırk yıl boyunca erkek şehzade doğmamış ve bu durum artık yerini endişeye bırakmıştı. Uzun bir süre erkek çocuğun doğmamış olması imparatorluğun da istikbalini tehlikeye düşürmüş oluyordu.

⁷ Ünal Özdemir, "Tarihte Türk Denizcilik Faaliyetleri ve Günümüz Limanlarının Gelişim Sürecine Etkisinin İncelenmesi", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2015, s. 422.

⁸ Filiz Mandacı, *III. Selim Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007, s. 1.

⁹ Ali İhsan Gencer, *Bahriyede Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 31.

¹⁰ İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 33.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Bütün bu olumsuzluklar Selim'in doğmasıyla yerini sevince bırakmıştı.¹¹ Selim 24 Aralık 1761'de doğmuştu.¹² Babası III. Mustafa annesi Mihrişah Sultandır. Aslen Gürcü veya Çerkez olduğu belirtilen annesinin Şeyhülislam Veliyüddin Efendi tarafından babasına hediye edildiği söylenir. Babası zamanında itinalı bir tahsil görmüştür. Küçük yaşta devlet teşrifatında yerini aldı. Resmi işlerde ve merasimlerde bulunmaya başladı.¹³ Sultan III. Mustafa'nın 1774 yılında ölümü üzerine tahta geçen I. Abdülhamid döneminde şehzade Selim için kafes arkası dönem başlamıştı. Sarayın katı kuralları içinde Selim kendisini müzik ve edebiyata vermiştir. Türk nazari ve uygulamalı yönlerini en iyi şekilde öğrendi. On beş yeni makam tertip edebilecek kadar ileri bir seviyeye ulaşmıştır. İlk müzik eğitimini Kırımlı Ahmet Kamilli Efendiden almıştır.¹⁴ Kafes hayatının sıkıntıları içinde "İlhami" mahlasını kullanmış olarak düşmanla savaşma azmini dile getiren şiirler yazdı. Kötü gidişatın tahta çıkmasıyla sona ereceğinin infialini nazma döktü. Hat sanatında yol aldı talikte ustalaştı.¹⁵ Tahta çıktığı dönemde Zıstovi Barış Antlaşması üç yıldır süren savaşı sona erdi. 1787 Osmanlı-Rus savaşı da Yaş Antlaşmasıyla sona erdirildi. Rus Alman savaşları bitince III. Selim devletin bütün müesseselerini kaplayan ıslahat hareketlerine girişti.¹⁶ Osmanlıda ciddi anlamda ilk reform girişimi Sultan III. Selim dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde devlet yapısı pek çok açıdan ele alınmış, önemli düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönem reformlarını diğer dönem reformlarından ayıran nokta, Avrupa'da görülen örneklerden ilham alınarak yenilik yapılmaya çalışılmıştır.¹⁷ III. Selim daha padişah olmadan önce ıslahat fikirlerinin kafasında yerleşmiş olmasında babasının büyük payı olmuştur. Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapma gereği duymuş ıslahat yapmak için hazırlıklara koyulmuştu. Avrupa usulünde modern bir ordu kurmayı devletine eski gücünü yeniden kazandırmayı düşünüyordu.¹⁸ Tahta geçişinin hemen ertesinde geçmişte olan gelenekle 1789'da devlet büyüklerinden, ordu bürokrasisinin görevli ya da görevsiz ileri gelenlerinden oluşan Meşveret Meclisini toplamıştı. Bu toplantıda kanun ve şariat gereklerine

¹¹ Şuheda Günçe, *III. Selim Dönemi Ulema-Siyaset İlişkisi*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2019, s.13.

¹² Günçe, "III. Selim Dönemi...", s.17.

¹³ Kemal Beydilli, "III. Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, İstanbul 2009, s. 420.

¹⁴ Oğuz Karakaya, "Sultan III. Selimin 18. Yüzyıl Osmanlı Türk Müziği Teorisine ve Nota Yazım Biçiminin Gelişimine Katkıları", *Selçuk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2011, s. 600.

¹⁵ Kemal Beydilli, *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 30.

¹⁶ Tolga Uslubaş ve Yılmaz Keskin, *Geçmişten Günümüze Alfabetik Osmanlı Taribi*, Venedik Yayınları, İstanbul 2016, s. 584.

¹⁷ Hilal Turan, "III. Selim'den Tanzimat'a Osmanlı Devletinde Yeniden Yapılanma Hareketleri", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, 2019, s. 38.

¹⁸ Nejdet Hayta ve Uğur Ünal, *Osmanlı Devletinde Demokratikleşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılşa Kadar)*, Gazi Kitabevi, 2017, s. 66.

aykırı eylemlere değinilmiş, bozuklukların giderilmesi gereğı üzerinde durulmuş, fakat hiçbir somut reform programı belirmemişti. Konuşmaların ortak noktası Osmanlının bozulmadan önceki özgün durumlarına döndürme teziydi.¹⁹ Tahta çıktıktan sonra kendinden önce yapılan ıslahatları yeterli görmeyerek Osmanlı Devleti'nde tasarladığı bütün müesseselerde ıslahat fikrini uygulamaya koymayı esas almıştı. III. Selim'in yaptığı yeniliklerin bütününe "Nizam-ı Cedid" adı verilmiştir.²⁰ Reformun amacı teknik donanım, eğitim ve kabiliyet açısından Osmanlı kuvvetlerini çağdaş Batılı orduların seviyesine çıkartmaktı. Yeni düzen tabiri tıpkı bütün reform programının kısa süre sonra Türkiye'de uygulanması gibi aynen Fransa da kullanıldığı şekliyle benimsendi.²¹ Deniz gücünün öneminin farkında olan Selim tersane ve denizciliğe bununla birlikte denizcilik eğitimine çok önem vermişti. Avrupa'dan çeşitli mühendisler getirip gemiler yaptırdı. Mühendishaneler açtı. Bahriyeye intizam getirebilmek için kanunname hazırladı.²² Selim'in projeleri arasında en büyük önem topçuluk, istihkam, seyri sefain (navigasyon, gemi seyri, gemicilik) ve bunlarla bağlantılı bilimlere eğitim veren yeni askeri ve bahriye okullarına veriliyordu. III. Selimin bu okullardaki en büyük dayanağı Fransız desteğiydi. Öğretmen ve eğitimci olarak Fransız subayları görev alıyordu. Fransızca mecburi dil olarak belirlenmişti.²³ Bu alanda kısa sürede büyük başarılar elde etti. Osmanlılar, Mısır'ın işgaline hazırlıksız yakalanmasına rağmen donanmanın gücü ile Mısır topraklarını korudu. Osmanlı donanmasıyla dünyanın en ileri gelen güçlerinden biri haline gelmişti.²⁴ Büyük bir ordu ve donanmayla İskenderiye'ye çıkan Napolyon Piramitler Savaşını kazanarak Kahire'ye girdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Rusya ve İngiltere'den yardım istemekte gecikmedi. İngiliz Amiral Nelson Ebukır'da Fransız donanmasını yok etti. Zor durumda kalan Napolyon Osmanlıları barışa zorlamak için Akka kalesini kuşattı. Fakat Cezzar Ahmet Paşa komutasındaki Nizam-ı Cedid askerine yenilerek tekrar Kahire'ye döndü. Bir süre sonra Fransızlar El-Ariş Antlaşmasını imzalamak zorunda kaldı ve Mısır boşalttı. Böylece Selim'in kurduğu bu yeni ordu ilk ve son zaferini kazanmış oluyordu.²⁵ III. Selim döneminin bir diğer önemli olayı da 1804 yılında patlak veren Sırp İsyanıdır. İsyan 1804 Şubatında Şumadiye ormanlarında Kara Yorgi adlı bir domuz tüccarının önderliğinde Semendire Sancağını

¹⁹ Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020, s.91-92.

²⁰ Hayta ve Ünal, "Osmanlı Devletinde Demokratikleşme...", s. 65.

²¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2021, s.79-80.

²² Nalan Karaöz, *III. Selim Dönemi Donanmada Yapılan Merasimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 6-7.

²³ Lewis, "Modern Türkiyenin Doğuşu...", s.83.

²⁴ Karaöz, "III. Selim Dönemi...", s. 6-7.

²⁵ Beydilli, "III. Selim...", s. 420.

fiilen ele geçiren bölgede baskı kuran dayılara karşı patlak vermiştir. İlk aşamada sancakta güven ve refahın temin edilmesi ve Sırlara verilen bazı idari, mali hakların iade edilmesiyle ilgiliydi. Fakat daha sonra uluslararası bir boyut kazandı. III. Selim isyancılara karşı cihad ilan etti.²⁶ Dayıların yaptığı nice fenalıklar neticesinde Knezler III. Selime bir heyet gönderdiler. Bu duruma çare bulmasını istediler. Selim dayılara karşı bölgeye başka asker göndereceğini söyledi. Sözüünü tuttu ve Ebu Bekir Paşayı Belgrad'a tayin etti. ²⁷ Ebu Bekir Paşa idare ile reaya arasında köprüleri yeniden kurdu. Paşanın aldığı tedbirler sayesinde sancakta asayiş temin edildi. Sırp halkı huzura kavuştu. Osmanlı yönetimi isyanın ilk aşamasında asilere karşı sempati ile yaklaşmıştı. Ancak 1806 sonunda başlayan Osmanlı-Rus savaşı ile uluslararası bir boyuta ulaşarak imparatorluğu on yıldan fazla bir süre uğraştıracak isyan halini aldı. Osmanlı Devleti ancak 1813'te başlattıkları askeri hareket ile isyanı bastırabildi. ²⁸ Osmanlı Devleti'nin her döneminde yeniliklere karşı çıkanlar olduğu gibi III. Selim dönemi yeniliklerine de karşı çıkanlar vardır. Nizam-ı Cedide karşı çıkanlar 13 Mayıs 1806'da bostancıbaşının Macar kalesi kumandanı Haseki Halil Ağa'yı çağırarak *"padişah fermanıdır. Askerlerine yeni üniformalarını giydirmeni isterim, zira diğer ocaklarda da bu hafta aynı değişiklik yapılacaktır."* Dedi. Bunun üzerine Halil Ağa yamaklara zorla Nizam-ı Cedid üniforması giydirmeye kalkışınca Hasekiyi öldürdüler. ²⁹ III. Selim yamakların yatıştırılmasını istemiş. Köse Musa Paşa ise yamakları gizlice kışkırtmakta isyanın bastırılmasından çok yayılması için uğraşmaktaydı. Asiler Kabakçı Mustafa adıyla tanınan birini kendilerine reis seçmişlerdi.³⁰ İsyân genişledi. 500 kadar asi İstanbul'a yürüdü. Köse Musa Nizam-ı Cedid hareketini durdurdu. Sultan III. Selim Handa Müslüman kanı dökülmesini istemedi. Selim *"Bu işlere sebep benim hilmimdir (yumuşak huylu olmamdır).!"* demesi üzerine Köse Musa askerleri yatıştıracağını izah etti ve Nizam-ı Cedidin kaldırıldığı hakkında ferman çıkarttı. Asiler yeniçeriler ile birleşerek Nizam-ı Cedid taraftarlarını katlettiler. Daha sonra padişahı da istemiyoruz, diye bağırın asiler 29 Mayıs 1807 yılında III. Selim'i tahtan indirip yerine IV. Mustafa'yı geçirdiler. Kabakçı Mustafa daha sonra

²⁶ Selim Aslantaş, "Sırp İsyânının Uluslararası Boyutu (1804-1813)", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 6, S. 21, 2009, s. 110,118.

²⁷ Süleyman Uygun, "Sırp İsyânı ve Hürşit Ahmet Paşa", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, , S. 17, 2011, s.420.

²⁸ Selim Aslantaş, "Sırp İsyânlarına Giden Yol, Hacettepe Üniversitesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ankara S.3, 2005, s. 124,142.

²⁹ Burhan Satır, *Kabakçı Mustafa İsyânı ve Yenileşme Hareketlerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, s. 41.

³⁰ Satır, "Kabakçı Mustafa İsyânı...", s. 43.

1808 yılında Boğazdaki evinde öldürüldü.³¹

3. Osmanlıda Denizcilik Faaliyetlerinin Gelişimi ve Kaptan Paşalık Müessesesi

XIV. yüzyılın başlarında kara beyliği olarak kurulan Osmanlılar gaza ve cihat anlayışından dolayı batıya doğru akınlar yapmaktaydılar. Zamanla genişleyerek küçük bir beylik olmaktan çıktılar. 1348’de Karesioğulları beyliğini kendi topraklarına kattı. Beyliğin alınması ile Osmanlı denizlere ulaştı.³² Bazı önemli denizcilerde Karesioğulları Beyliğinden Osmanlı hizmetine girmiştir. Bunlardan biri Osmanlı’nın ilk Kaptan-ı Deryası olan Karamürsel Paşadır. Osmanlıda donanmanın gelişmesi için büyük çabalar sarf etmiş, Bir tersane kurup donanma hazırlamış, hafif ve süratli giden gemiler yaptırmıştı. Bu gemi tipine de onun adına izafeten Karamürsel denilmiştir.³³ Karamürsel Paşanın bir tersane açmasıyla birlikte Osmanlı Devleti’nin kuruluşuyla teşekkül eden ve sonraları devletin genişlemesine paralel olarak esaslı bir teşkilata kavuşan Osmanlı donanmasının merkez üssü Tersane-i Amire oldu.³⁴ Karesioğullarından Osmanlıya geçen bir diğer denizcimiz ise Evrenos Gazidir. Evrenos Bey Osmanlı Devletinin Balkanlara geçiş ve yerleşme sürecinde rol oynayan en önemli uç beylerden biridir. Balkanlarda Osmanlı fetihlerinin kalıcılığını sağlamış. Şehirleşme ve Türk-İslam nüfusunun artmasında önemli katkıları bulunmuştur.³⁵ Bir diğer önemli denizcimiz ise Hacı İlbeydir. Gelibolu ve Trakya’daki fetihlerde önemli hizmetlerde bulundu. Malkara ve İpsala’nın fethinde önemli rol oynadı. Osmanlı tarih geleneğinde Rumeliyi fetheden uç beyleri arasında yer almaktadır.³⁶ Kaynaklardan elde ettiğimiz tüm bu veriler ışığında Osmanlı’nın kuruluşunda bir kara beyliği olduğu denizcilik faaliyetlerine ise Karesioğulları Beyliğini topraklarına katarak adım adım denizcilikte ilerlediği bazı ünlü Osmanlı denizcilerinin beyliğin alınmasından sonra Osmanlı hizmetine girerek Rumeliye geçişte Osmanlıya büyük katkıları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Bizans ile yapılan savaşlarda beyliği adım adım denize yaklaştırıyordu. Bunlardan ilki Koyunhisar (Bafeus) Muharebesidir. Osmanlılar bu hisarı fethetmekle İzmit’e biraz daha yaklaşmış oluyordı. Osmanlı beyliğinin denizcilik faaliyetlerinde Bizans’tan yetersiz oluşunun delili Bursa’nın fethinin gecikmesidir. Abluka sırasında Bizans’a

³¹ Uslubaş ve Keskin, “Geçmişten Günümüze Alfabetik...”, s.326.

³² Püryani Fidannaz, İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Osmanlı Denizciliği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 50, 2017, s. 216.

³³ Uslubaş ve Keskin, “Geçmişten Günümüze Alfabetik...”, s.346.

³⁴ İdris Bostan, *17. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Küre Yayınları, İstanbul 2018, s.25.

³⁵ Ayşegül Kılıç, “Evrenos Bey’in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. 75, S. 274, 2011, s. 745.

³⁶ Fahamettin Başar, “Evrenosoğullar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11, s. 539.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

gelen yardımlar Mudanya ve Gemlik limanlarından engellenememiştir. Bu bilgide bize Osmanlı'nın kuruluşunda denizcilik faaliyetlerinde Bizans'a karşı çok üstün olmadığını kanıtlar niteliktedir.³⁷ Sultan Muradın Rumeli'de kuvvetlendiği ve Osmanlı merkezini Edirne olarak değiştirdiği dönemde Papa öncülüğünde 1366'da Macar, İngiliz, İtalyan, Fransız, Venedik ve Cenevizlilerin bir araya gelmesi ile oluşan müttefikler Gelibolu'yu ele geçirdi. Bu kuvvetlerin büyük çoğunluğu denizcilerden oluşuyordu. Sultan Murad döneminde Gelibolu ve çevresine toplanan Osmanlı donanması burayı terk edip İzmit'e geri dönmek zorunda kaldı. Böylece Türk denizciliği önceki dönemlerde de olduğu gibi bir süreliğine engellendi.³⁸ XV. Yüzyıla kadar Anadolu'da büyük ölçüde siyasi birliği sağlayan Yıldırım Beyazıd boğazlarda kontrolü sağlamaya çalıştı. Rumeli'de hızlı ilerleme ve yeterli deniz gücünü sağlama adına Saruca Paşaya kapudan-ı derya görevi vererek Gelibolu tersanesinin ve çevresinin organize edilmesini sağladı.³⁹ Gelibolu tersanesi tam teşekküllü bir devlet tersanesi halini aldı. Çanakkale Boğazının Türk hâkimiyetinde olduğu ilan edildi. Boğazdan geçen gemiler aranıyor, geçiş ücreti alınıyordu. Gelibolu da güçlü bir deniz üssünün kurulması Bizans'la Akdeniz arasındaki bağları koparıyordu. Yıldırım Beyazıd bu durumdan cesaret alarak XIV. Yüzyılın sonlarında İstanbul'u kuşatmıştı.⁴⁰ Ancak bunlar olurken doğuda bir tehlike baş göstermeye başlamıştı. Yıldırım Beyazıd Timur'la mücadele ettikten sonra Anadolu'da parçalanmalar meydana gelmiş, Beylikler tekrar ortaya çıkmıştı. O güne değin Haçlı güçleri tarafından sekteye uğratılan Türk Denizciliği ilk defa doğulu bir güç tarafından durduruldu. Gerek denizlerdeki ticari hayat gerek askeri hareketlilik durma noktasına geldi.⁴¹ XIV. yüzyılın sonlarından itibaren denizcilik faaliyetleri artmış ise de Osmanlı donanması bu yüzyılın büyük deniz filolarına sahip Venedik, Ceneviz gibi devletlerle karşılaşmayı göz alabilecek durumda değildi.⁴² Bununla birlikte Gün geçtikçe tecrübe kazanan Osmanlı denizciliği XV. Yüzyılın ilk yarısından itibaren daha tecrübeli kaptanların elinde hizmet vermiş Çalı Bey komutasında Venediklilerle mücadele edilmişti.⁴³ Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethine karar verdiği zaman bunun yalnızca karadan yürütülmesinin çok zor olacağını iyi biliyordu. Bunun için toplar

³⁷ Mücteba İlgürel, "Osmanlı'da Denizciliğin İlk Devirleri", *Bellekten*, C.65, S. 243, 2001, s. 640,643.

³⁸ Püryani Fidanmaz, *1574 Tunus Seferi Organizasyonu*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, s. 14-15.

³⁹ Fidanmaz, "İmparatorluğa Geçiş Sürecinde...", s. 216.

⁴⁰ İdris Bostan, *Osmanlı Denizcilik Tarihi*, AUZEF Yayınları, İstanbul 2010, s. 25.

⁴¹ Fidanmaz, "İmparatorluğa Geçiş Sürecinde...", s. 216.

⁴² Nejdet Öztürk, Korsanlık Esirlerin Fidyeye Karşılığı Serbest Bırakılması ve Ticaret, *1. Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 27-28 Mayıs 2011*, Bodrum, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2013, s. 82.

⁴³ Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı...", s. 187.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

döktürmüş, donanma hazırlanmasını da emretmişti.⁴⁴ Osmanlı Devleti donanmasının diğer devletler karşısında bir güç olarak ortaya çıkması II. Mehmet döneminde gerçekleşti. İstanbul'un alınmasından sonra Fatih dikkatini Ege ve Karadeniz'in hâkimiyet altına alınmasına yöneltti. Egede öncelikle sahile yakın adaları ilhak etti. Haraca bağladı. Karadeniz'i iç deniz haline getirme amacı olan Fatih denizin Anadolu kıyılarındaki devletleri ortadan kaldırarak Osmanlı hâkimiyeti altına aldı. Böylece Osmanlı yayılmacılığı karadan denize çevrildi.⁴⁵ Ancak Fatih Sultan Mehmet döneminde Osmanlıda küçük bir deniz kuvveti mevcut olmakla birlikte "kaptanpaşalık" diye bir memuriyet mevcut değildi. Donanma bilhassa Gelibolu deniz üssüne dayandığı ve tersane orada olduğu için Gelibolu sancakbeyinin emri altında bulunur, harp esnasında hükümdar, sadrazam veya bunlar harbe katılmadıkları takdirde serdar tayin edilen vezir donanmaya da kumanda ederdi.⁴⁶ II. Bayezid'in ise Akdeniz'in ünlü korsanı Kemal Reisi Osmanlı hizmetine almasıyla ve sonrasında onun gerçekleştirdiği deniz seferleriyle "büyük Türk donanma kaptanları çağı" başlamış oluyordu.⁴⁷ İnebahtı kuşatması sırasında (1499) Kemal Reis ile Burak Reis iki büyük gökenin kapudanı olarak zikredilir. Holomiç, Çamlıca ve İnebahtı deniz savaşlarında zafer kazandı. Onun Osmanlı donanmasına getirdiği en büyük yenilik ise gemileri uzun menzilli toplarla donatması olmuştur.⁴⁸ II. Beyazid'in gündemine aldığı konuların başında donanmanın çağın ihtiyaçlarına göre yeniden organize edilmesi yer alıyordu. Onun ilgisi ve desteği sayesinde iki yıl içinde yeni bir donanma hazırlanmış ve Akdeniz'in stratejik ve ticari bir önemi olan İnebahtı, Moton, Koron ve Navarini alarak iki yılda Moranın fethini tamamlamıştı. Osmanlı kara ve deniz gücünün koordineli olarak geniş çaplı iş birliğinin ilk kez Moton kalesinin fethinde gerçekleştiği söylenebilir.⁴⁹ Osmanlı bahriyesi Kanuni Sultan Süleyman döneminde her alanda Avrupa'nın denizci devletlerinden biri haline gelmiş. Özellikle Barbaros Hayreddin Paşa, Turgut Reis, Piyale Paşa ve Kılıç Ali Paşa gibi denizcilerin tecrübelerinden faydalanılmış. Neticede Kızıldeniz ve Akdeniz birer Türk gölü haline getirilmişti.⁵⁰ Barbaros Hayreddin Paşadan itibaren Cezayir beylerbeyi payesini alan Kaptan-ı Deryaya tabi eyalet İskenderun körfezinden başlayarak Cezayir'i

⁴⁴ Bostan, "Beylikten İmparatorluğa Osmanlı...", s. 187.

⁴⁵ Şenay Özdemir, *Akdeniz Hakimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 31-32.

⁴⁶ Mehmet Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981, s. 71.

⁴⁷ Yusuf Alperen Aydın, *Osmanlı Denizçiliği (1700-1770)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 5.

⁴⁸ İdris Bostan, "Kemal Reis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 227.

⁴⁹ Öztürk, "Korsanlık Esirlerin Fidyeye...", s. 89.

⁵⁰ Mehmet Taş, 18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kaptanpaşalık, *SSS Dergisi*, C. 5, S. 33, s. 1979.

garba kadar bütün Akdeniz kıyılarını içine alıyordu.⁵¹ 1534’de Barbaros Hayreddin Paşanın beylerbeyliğe getirilip Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin oluşturulmasıyla Ege adalarının statüsü belirlenmişti. 1568-1574 Cezayir-i Bahri Sefid veya (kaptanpaşa eyaleti) yedi idari birime ayrılmıştı. Bunlar; Gelibolu, Eğriboz, Karlı-ili, İnebahtı, Rodos, Midilli, Sakız ve Cezayir-i Mağrib’den ibaretti.⁵² Özellikle Barbaros Hayreddin Paşa’nın devlet hizmetine girişiyle beylerbeyi unvanını alan kaptanlar kaptan paşa adıyla anılmaya başlandı.⁵³ Bu gelişmelerin sonucu olarak XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Bahriye Teşkilatının başında yer alan kişi Kaptan-ı Paşa (Kaptan-ı Derya) olarak anılmaya başlamış. Devlet örgütünün en önemli yöneticilerinden biri olmuştur.⁵⁴ Barbaros Hayreddin Paşa zamanında Osmanlı donanması Akdeniz’deki en büyük deniz gücü haline geldi. Türk denizciliğindeki köklü yapılanmaların temelleri de onunla beraber atıldı. 1538’de tarihin en büyük Haçlı donanması oluşturuldu. Donanmanın başına Andrea Doria getirildi. Bu donanmanın amacı Osmanlı donanması ve Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşayı ortadan kaldırmaktı. 28 Eylül günü iki donanma Preveze’de saf tuttu. Türk donanması üç koldan haçlı donanması ile mücadele ediyordu. Orta kanatta Barbaros Hayreddin Paşa sağ kanatta Salih Reis, sol kanatta Turgut Reis yer almaktaydı. Birkaç saat içinde gemilerin yarısını Akdeniz sularına gömdüler. Böylece denizcilik tarihinin en büyük savaşlarından biride Barbaros Hayreddin’in zaferiyle sonuçlanmıştı.⁵⁵ Osmanlılar Barbaros Hayreddin Paşa ile birlikte bazı sahada değişiklik yaptılar. Bu yeni döneme özellikle Osmanlı gemi teknolojisine kendi bilgi ve becerilerini ilave eden Barbaros Hayreddin Paşa damgasını vurmuştur. Barbaros ve emrindekiler sadece denizci olmakla kalmamış, savaşlarda zapt ettikleri İspanya kalyonlarını, Napoli kadirgalarını ve çeşitli milletlere ait büyük büyük ticaret barçalarını ayrıntılarıyla inceleyerek gemi onarım ve inşası konusunda uzmanlaşmışlardı.⁵⁶ Gemiler önceleri birer reis’in idaresinde idiler. Bu gemiler Gelibolu sancak beyinin kumandası altında toplanırdı. Sonraları reis kelimesi yerine Kapudan olarak anılmaya başlandı ve sancak beyi derecesindeki donanma kumandanına kaptan-ı

⁵¹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kaf Kitap Kafe Yayınları, Denizli 2021, s. 96.

⁵² Sabri Cansannav, “ Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Yeniden Yapılandırılması: Limni Adasının Statüsü”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, (Edl.: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s. 444.

⁵³ İdris Bostan, “Kapudan Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s.354.

⁵⁴ Aybars Pamir, Kaptan Paşa ve Hukuki Statüsü, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 53, S.3, 2004, s.42.

⁵⁵ Turgay Tuna, Türk Denizcilik Tarihinin Efsane İsmi Barbaros Hayreddin Paşa, *Sığılma Dergisi*, 2001, s. 16-20.

⁵⁶ İdris Bostan, “Kadirgada Kalyona XVII. Yüzyılın Yarisında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. 24, 24, 2004, s. 68.

derya unvanı verildi.⁵⁷ “Kapudan” kelimesi esas itibariyle İtalyanca “capitandan” gelmekte olup Osmanlılarda XV. Yüzyılın ortalarından itibaren donanma kumandanı için kullanılmaya başlanmıştır.⁵⁸ Donanmanın sevk ve idaresi ile eyaletinin yönetimi ona aitti. Onun emri altında çalışan alt düzey birçok kaptan bulunmaktaydı. Osmanlı Kaptan Paşaları Avrupa donanmalarının birçoğunda olduğunun aksine soylu değillerdi. Kaptan olmak için soylu bir aileye mensup olmaları gerekmiyordu.⁵⁹ Osmanlı idare sisteminde önce beylerbeyi daha sonra ise vezir statüsünde kendisine yer bulmuş. Donanmanın artan önemiyle de orantılı biçimde bazen Kaptan Paşalar sadrazam olarak atanmışlardır.⁶⁰ XVI. ve XVII. yüzyılda Osmanlı'nın savaş gemisi kadirga idi. Kaptan paşa ve filo komutanlarına tahsis edilmiş kadirgaların boyu 50 metreyi bulabiliyordu. Hatta yedi kürekçinin oluşturduğu kürek sıralarının sayısı 33'e kadar çıkabilirdi.⁶¹ Kaptan paşanın mutlaka denizci olması gerekmiyordu. Eyalet valilerinde Kubbealtı vezirlerden herhangi biride Kaptan Paşa olarak atanabilirdi.⁶² Nitekim Müezzinzade Ali Paşa yeniçeri ağalığından Derviş Mehmed Paşa bostancıbaşılıktan, Köse Ali Paşa Sadaret Kaymakamlığından Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Diyarbekir beylerbeyliğinden, Mezemorta Hüseyin Paşa Cezayir beylerbeyliğinden Kapudan Paşa tayin edilmişlerdi. Bu örneklerde bir önceki cümlemizi kanıtlar niteliktedir.⁶³ Ancak bunun daha sonra zarar getirdiği görülmüş, denizci kimseler Kaptan Paşa olarak atanmıştı.⁶⁴ Lütfi paşa Kapudan Paşaların görevinin deniz ticareti güvenliğinin sağlanması olduğunu ve bu göreve gelecek olanların yaşlı, korsanlık yapmış, deniz işlerinde tecrübeli kimseler arasından seçilmesini tavsiye etmekteydi.⁶⁵ Kaptan paşaların göreve atanmaları ve seferlere çıkışları merasimler eşliğinde gerçekleşirdi. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyılda Kaptan paşa olarak tayin edilecek kişi Bab-ı Aliye davet olunur kendisine veziri azam huzurunda kaptan paşalığa tayin edildiğine dair ferman okunurdu. Ardından kürk giydirilir, alayla birlikte tersaneye götürülür, orada tören yapılırdı. ⁶⁶ Kaptan Paşanın tam olarak ne giydiği hakkında net bir bilgi yoktur fakat yinede belgeler bize özellikle önemli günlerde ve törenlerde Kaptan Paşalara “kürkler” ve “kaputlar”

⁵⁷ Ali İhsan Gencer, “Bahriye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4. , s.504.

⁵⁸ Bostan, “Kapudan ...”, s.354.

⁵⁹ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı...”s. 1979.

⁶⁰ Taş, “18. Yüzyıl Osmanlı...” , s.1979.

⁶¹ Suna İnan ve İpek Kıraç, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri Gemiler, Efsaneler, Denizçiler*, Pera Müzesi Yayınlar, İstanbul 2009, s. 22.

⁶² Pamir, “Kaptan Paşa ve Hukuki...”, s.42.

⁶³ Bostan, “Kapudan Paşa”, s.354.

⁶⁴ Pamir, “Kaptan Paşa...”, s.42.

⁶⁵ Bostan, “Kapudan Paşa”, s.354.

⁶⁶ Pamir, “Kaptan Paşa...”, s.42.

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

verildiğini göstermektedir.⁶⁷ Donanma sefere çıkarken ve dönüşte kaptan paşa yalı köşkünde padişah tarafından kabul edilir. Kendisine hediyeler verilir ve hilat giydirilirdi. Kaptan paşanın donanmada yardımcı tersane kethüdası iken tersane işleri için tersane ağasıydı. Kendisi donanmayla denize açıldığı zaman baştardasına biner. Ayrıca yedek başlarda kendisine eşlik ederdi. Kaptan paşalara yalnız padişah ve devrin önde gelen devlet adamları değil, iki ülke arasında dostane ilişkilere katkı sunan hizmetlerinden dolayı komşu devletlerin hükümdarlarından da hediye gelirdi. Rus Çarı tarafından kaptan paşaya hediye gönderildiğini belgelerden görebiliyoruz.⁶⁸ Kaptan-ı Derya vezirlik rütbesini haiz olup protokolde yüksek dereceli vezirler arasında yer alırdı. Arz günlerinde Divan-ı Hümayuna gelir. Derecesine göre vezirlerin yanında kubbe altında otururdu. Elinde hakimiyet alameti olarak sedefkari asası olup tersanede onunla gezerdi. Bahriye ile ilgili Divan-ı Hümayuna gelen davalar kendisine havale olunur, Divanda muayyen bir yerde oturup davalara bakar ve karar verirdi. Tersaneye geldiği zaman dava dinler ve dava işi nereye aitse oranın kadısına buyruldu gönderir, lüzum hasıl olursa davayı kadıya havale ederdi.⁶⁹ Donanma ve Tersane-i Amire ricalinin üstünde Osmanlı donanmasının ve tersanesinin en büyük ekseri ve mülki yöneticisi olarak Kapudan Paşa yer alırdı. Osmanlı bahriyesinde idari ve askeri işlerde sadece sadrazama ve padişaha karşı mesul olan Kapudan paşa Cezayir-i Bahri Sefid eyaletinin yanında donanma işlerinin tamamlanması ile de bizzat meşgul olurdu. Kapudan paşa vezir olduğu takdirde divanı hümayun toplantılarına katılarak eyaletinin tımar ve zeamet tevcihlerini yapar, donanma ile gittiği her yerde ve tersaneye geldikçe dava dinlerdi. Bir tersane ricali olmaktan çok donanma ve tersanede bulunan herkesin amir ve hakimiydi.⁷⁰ Osmanlı dönemi Türk denizciliği donanma komutanlarına verilen unvanlara göre 3 ana başlık altında toplanmıştı. Derya Beyleri dönemi (1324-1390), Kaptan Paşalar dönemi (1390-1867), Bahriye Nazırlığı dönemi (1867-1922).⁷¹ Nitekim XVI. Yüzyılda dünyanın en üstün deniz gücü olan Osmanlı donanması yine bu yüzyılın sonlarından itibaren zayıflamaya başlamıştı. Bunun başlıca nedeni denizcilikten yetişmeyen bilgisiz ve tecrübesiz kişilerin Kaptan-ı Derya olmasıydı. Bu gerilemenin diğer nedeni de gemicilikte Avrupadaki gelişmelere uyulmamasıydı. Avrupanın denizci ülkelerinde uzun direkli, yelkenli kalyonlar yapılırken, Osmanlılar kürekli kadırgalarda ısrar etmiş olmasıydı.

⁶⁷ Sinem Arslan, *Osmanlı Dönemi Denizci Kıyafetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, s. 70.

⁶⁸ Taş, "18. Yüzyıl Osmanlı...", s. 1979-1980.

⁶⁹ <https://www.ehlisunnetbuyukleri.com> E. T.: 06.05.2022 23.34.

⁷⁰ Bostan, "17. Yüzyılda Tersane-i...", s. 69-70.

⁷¹ Özdemir, "Tarihte Türk Denizcilik...", s.429.

Bunun neticesinde de Venedikliler XVII. yüzyılda Akdenizdeki üstünlüğü tekrar ele geçirmişlerdi.⁷² XVII. Yüzyılda Osmanlı donanmasının en büyük başarısı Girit'in alınmasıdır. Ancak bu fetih bile Osmanlı devletini 25 yıl uğraştırmıştır. Bu yüzyılda denizcilik alanındaki gelişmelerden birisi de deniz ticaretinin Akdeniz'den okyanuslara kaymasıdır. XVII. Yüzyılın sonlarında son büyük denizcilerden olan Mezomorta Hüseyin Paşa, Venedik donanması karşısında büyük başarılar gösterdiği gibi, tersane ve donanmada yeni düzenlemeler yapmıştır. Dönemin önde gelen devlet adamı veziriazam Amca-zade Hüseyin Paşa'nında büyük gayretleri görülen bu faaliyetler sonunda Osmanlı donanması Akdenizde mühim bir kuvvet haline geldi.⁷³ I. Abdülhamid döneminde (1774-1789) lewendliğin ilga edilmesinden sonra IV. Mehmed zamanından beri gayri resmi olarak kullanılagelen ünvanlarda resmileştirildi. Buna göre kaptan paşalardan sonra gelen ünvanlar önem sırasına göre; patrona, riyale, kapudane ünvanlarıyla anılan saruca kaptanlarıydı.⁷⁴ Osmanlı bahriyesinde Yakın Çağda meydana gelen ilk önemli teşkilat düzenlemelerinden biri Bahriye Meclisinin kurulmasıdır. İlki geçici olarak 1840'ta ikincisi ise 1845'te kurulmuştu. Bahriye Meclisinin kurulması ile Bahriyede reform çalışmaları belli bir istikrara kavuşmasına rağmen tersane ve donanmanın mali işleri yürüten tersane müsteşarlığı 1861'de kaldırıldığı için yine Kaptan-ı Derya üzerinde kalmıştır. Böylece hem mali, hem idari hem de askeri ve diğer memuriyetler üzerinde Kaptan-ı Deryanın bu işleri bir arada yürütemediğini gören sadaret bir takrir ile donanma ve tersanenin idari ve mali yönlerini Bahriye Nazırının yürütmesini teklif etmişti.⁷⁵ Nitekim 1839'da Tanzimantın ilanından sonra Bahriyede girişilen ıslahat hareketleri içinde yapılan en önemli reform Osmanlı devlet teşkilatında uzun bir geçmişi olan Kaptan Paşalık müessesesi lağvedilerek yerine Bahriye Nezareti kurulmasıdır. Böylece Kaptan Paşalık ünvanında Bahriye Nezaretinin kurulmasına kadar devam etmişti.⁷⁶ Böylece tersanenin mali işlerinin Bahriye Nezareti tarafından yürütülmesine karşılık donanma kumandanlığı kaptanlık makamına bırakılmış oluyordu. Nezaretin kurulmasından sonra Bahriye Nezaretinin ve kaptanlık makamının görevlerini belirten nizamnameler hazırlanmıştı.⁷⁷ Ancak Kaptan Paşa ve Bahriye

⁷² Ali Rıza Şimşek, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006, s. 41-42.

⁷³ Ünal, "Osmanlı Müesseseleri...", s. 94.

⁷⁴ Gencer, "Bahriye", s. 505.

⁷⁵ Levent Düzcü, "Osmanlı Bahriye Teşkilatında Reform Çabaları (1876-1922)", *Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, 2009, s. 2.

⁷⁶ Ali İhsan Gencer, "Bahriye Nezaret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4, s. 511.

⁷⁷ Gencer, "Bahriye...", s. 511.

Nazırı unvanı meselesi nezaretin kurulmasından bir müddet sonra ortaya çıkmış ve bazı kimseler Kaptan Paşa unvanıyla tersane ve donanmanın başına geçmişlerdi. Örneğin Kayserili Ahmed Paşa zamanında nezaret Kaptan-ı Deryalığa tebdil olunmuştur. Ahmet Paşaya Kaptan-ı Deryalık ünvanı verilmişti Kayserili Ahmed Paşanın Kaptan-ı Derya unvanı almasını tarihçi Lütfi Efendi şu şekilde dile getirmektedir. “...Kayserili Ahmed Paşadan bir mikdar bahsedeceğim; merkum cabil ve cesur bed-nazar bir şahsı menfur idi; bunun da hainliğine sebep meğer Sultan Aziz Han Kapudan Paşalık unvanı dirig buyurması imiş. Ne büyük melanet Kayserili bayağı bir şahıs olup bu kadar nimet ve servet ve vezarete nail olmuşken Kapudan Paşalık unvanı ile bahriye nazırlığı namı arasındaki fark-ı mefhumun bu rütbe cinayete kadar cüret verecek efkârda bulunmasının ne derece hayret vereceği kabil-i tarif değildir...” Bozcadalı Hüseyin-zade Hasan Paşanın zamanında nezaret tekrar ihdas edilmiş ve bundan sonra Bahriye nazırı unvanı değişmemişti.⁷⁸ Giderek artan yenilgiler neticesinde Kapudan paşalar donanmayı düzenlemek için çaba sarf etmişti. İnebahtı yenilgisinden sonra Kılıç Ali Paşa Çeşme vakasından sonra Cezayirli Gazi Hasan Paşa Navarin yenilgisinin ardından Darendeli İzzed Mehmed Paşa donanmanın yeniden inşasına büyük önem verdiler. Kapudan Paşalar içinde Donanmada düzenlemeler yapan Barbaros Hayreddin Paşa tersanenin düzenlenmesinde ve Türk kadırgasının tipinin oluşturulmasında Güzelce Ali Paşa eyalete salyaneli sancakların ilavesinde ve gemi donanımlarında Kemankeş Mustafa Paşa tersane işlerinde ve her yıl kırk kadırganın hazır bulundurulmasında, Köse Ali Paşa tersane mevcudunun ve tersane ocaklarının yeniden düzenlenmesinde, Mezemorta Hüseyin Paşa Bahriye Kanunnamesinin hazırlanmasında, Küçük Hüseyin Paşa gemi inşa teknolojisinin geliştirilmesinde ve Bahriye Mühendishanesinin tanziminde önemli rol oynadılar.⁷⁹

4. III. Selim Dönemi Osmanlı Donanması ve Kaptan Paşalar

Osmanlı donanmasının 1770’te Çeşme’de uğradığı yenilgi, bahriye tarihinde İnebahtı’dan sonra görülen ikinci önemli felaket oldu. Rusların Baltık’tan hareket eden donanmasının İngiliz ve Damimarkalı denizcilerin nezareti altında Akdeniz’e gelmesi ve karşılaştığı Osmanlı donanmasını yok etmesi Osmanlı devlet adamları üzerinde bahriyenin modernleşmesi gerektiği konusunda uyarıcı rol oynadı.⁸⁰ Çeşme faciasından sonra donanmanın ıslahı için birtakım gayretler sarf edilmiş, fakat tersane ve donanmanın tanzimi ve ıslahı bir plan dâhilinde ele alınıp geliştirilememiş

⁷⁸ A. İ. Gencer, “Bahriyede Yapılan Islahat...”, s. 339-340.

⁷⁹ Bostan, “Kapudan Paşa”, s.355.

⁸⁰ Bostan, Beylikten İmparatorluğa Osmanlı...”, s.207.

veya devlet bu konuda belirli ve kesin bir politika takip etme fırsatı bulamamıştır. Tersane ve donanmanın tanzim ve ıslahı planlı bir şekilde devlet politikasına ancak III. Selim tahta geçtikten sonra girmiştir.⁸¹ III. Selime takdim edilen lahiya da en çok üzerinde durulan konu tersane ve donanma olmuştur. Zaten Selimde donanma ile ilgili ıslahat çalışmaları üzerinde duruyordu. Donanmayı ve tersane en iyi İngiliz ve Fransız örneklerine göre yabancı uzmanlarında yardımıyla Avrupa ayanında ıslah etti. Bu nedenle modern Osmanlı denizciliğinin banisi olarak şöhret kazanmıştı.⁸² III. Selim bahriye alanında donanma ve tersane ile ilgili aksayan hususları öncelikle yayınladığı kanun ve nizamnamelerle düzeltmeye çalıştı. Bu münasebetle yayınladığı “Nizamı Donanmayı Hümayun” ile kaptan ve neferlerin yetiştirilmesi, uyacakları disiplin kuralları savaşta ve barışta yapılacak görevleri yeniden düzenledi. Yeni filolar inşa etti, Avrupa’dan deniz subayı ve uzmanlar getirdi. Tersane ve donanmanın gelir ve giderlerine nezaret etmesi için de “Tersane Hazinesi ve Defterdarlığı Teşkilatını kurdu.⁸³ III. Selim dönemi denizciliğin kaydettiği aşamalarla ve deniz gücünün ihtişamını gösteren merasimlerle doludur. III. Selim donanmanın sefer hazırlıklarını yakından takip eden, gemilerin yapımı hakkında bilgi alabilmek için sık sık tersaneyi ziyaret eden hatta birtakım fişek ve topların kullanımı ile ilgili olarak donanmadaki gemilerin neresinde olması gerektiğini belirtecek kadar konuya hakimdi. Düzenli ve yetişmiş kadro konusunda karada başaramadığı ıslahatları donanmada başarmıştır.⁸⁴ “Nizam-ı Cedid Devri” denilen ıslahat programını; mevcut asker ocaklarının yeniden düzenlenmesi, Avrupa usulünde yeni bir ordu kurması, tophane, tersane ve mühendishane gibi teknik müesseselerin ıslahı olarak bu maddelerle ele almış, yenilenme sağlanmıştı.⁸⁵ Osmanlı bahriyesinin içinde bulunduğu kötü vaziyeti ilk tespit edenler Fransızlar olmuştu. Osmanlının gemi inşası teknolojisi bakımından yetersiz olduğunu, gemi kaptanlarının tecrübesiz olduğunu, gemi bakımlarının iyi yapılmadığını yabancı uzmanlar raporlarında anlatıyordu. Osmanlı Kapudan-ı Deryası Küçük Hüseyin Paşa Fransa’dan uzman getirilmesi için teşebbüslerde bulunan ilk devlet adamıdır ⁸⁶ III. Selim döneminde denizcilikle ilgili ilerlemelerin başını Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa

⁸¹ Gencer, “Bahriyede Yapılan Islahat ...”, s. 31.

⁸²İBostan, “Beylikten İmparatorluğa Osmanlı...”, s. 33.

⁸³ Ahmet Yaramış, “Bahriye Teşkilatında Akim Kalan Bir Islahat Teşebbüsü 1827 Tarihli Tersane-i Amire Kanunnamesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIV. , S. 2, 2012, s. 128.

⁸⁴ Vesile Albayrak, “III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliğinin XVIII. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 19, 2020, s. 543.

⁸⁵ Ahmet Yaramış, “Bahriye Teşkilatında Akim...”, s. 544.

⁸⁶ Bostan, “Beylikten İmparatorluğa Osmanlı ...”, s.207.

çekmekteydi.⁸⁷ Fransız elçisi H. Sebastiani ve İshak bey ile birlikte Osmanlı ordusuna yeni nizam verme çalışmalarında yer almıştı. Donanmadaki ilk faaliyeti ise Ege denizindeki korsanlarla yaptığı mücadeledir.⁸⁸ Bunun dışında Fransız gemi mimarı Jacques Balthsard Le Brun ile iki asistanı Jean Baptiste Benait ve Toussaint Petit'in 1793'te İstanbul'a getirilmesi, Osmanlı donanmasının 45 yeni savaş gemisiyle takviye edilmesi, tersanede havuz inşası ve sarayın onarımı, sefer dönüşü gemi mürettebatının memleketlerine gönderilmeleri usulünün kaldırılarak kış aylarında da talim ve terbiyelerinin devam etmesi, donanma kaptanlarının ehliyetlerine göre sınıflandırılması, marangozların usta işçi sınıfına getirilmeleri, kalyonların büyük ve küçük olarak ayrılması gibi faaliyetlerde bulunmuştur. Tüm Bunlar Küçük Hüseyin Paşa'nın modern Osmanlı denizciliğinin kurucusu olarak anılmasına vesile olmuştur.⁸⁹ III. Selim ve II. Mahmud dönemleri reform ve ıslahatların en yoğun olduğu dönemdir. Ancak içinde ve dışında birçok isyanların yaşandığı da dönemdir. Dolayısıyla ıslahat çalışmaları ve problemler iç içedir.⁹⁰ Bu nedenle Osmanlı devletinde denizcilikle ilgili çalışmalar ciddi anlamda mali olarak sorun teşkil ediyordu. III. Selim bu amaçla 1804 yılında bir kanunname çıkartarak Bahriye hazinesini kurdurdu. İdari düzenlemeler çerçevesinde Tersane Emanetini kaldırarak yerine Umur-ı Bahriye Nezaretini kurdu. Bahriye işlerinde Kaptan Paşa ve Bahriye nazırı iki ayrı sorumluluk olarak değiştirildi. Kaptan paşanın görevi donanmanın sefer ve barışta teçhizatı, askeri personelin disiplini ve cephane harcamalarının tertibi işlerinden sorumlu tutulurken, Bahriye Nazırı ise her türlü malzemenin satın alınması işi ile ilgilenecekti.⁹¹ 1804 yılı kanunnamesinin içeriği şöyledir:

-Donanmada bulunan yüzbaşı, yüzbaşı mülazımı, çavuş ve onbaşlıların maaş ve mahiyyelerinin Asakiri Mansure Nizamına göre düzenleneceği; yüzbaşılık makamı boşaldığında yüzbaşı mülazımı yüzbaşı, iki nefer çavuşun hangisi en layık ise mülazım, onbaşlıların kabiliyetli ve ehliyetli olanlarından birinin de imtihan sonucunda çavuş tayin edileceği seferde rüesa dahil tertip olan topçu neferatına muavenet edecek topçu neferatında bunlara yardımcı olacağı üç ambarlı vesair süvari kaptanlarının dirayetlerinden birisinin, Kaptan Paşanın görüşü ve uygun bulmasıyla Kaptanlık maaşıyla reislerin başına binbaşı olarak tayin edileceği,

⁸⁷ Tufan Gündüz, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017, s. 449.

⁸⁸ Ertan Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşanın Gelirleri ve Giderleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 69, 2021, s.237,238,240.

⁸⁹ Ünlü, "Kaptan-ı Derya Küçük...", s. 240.

⁹⁰ Mehmet Ali Beyhan, "İslahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2003, s. 57.

⁹¹ İnan ve Kıraç, "Osmanlı Donanmasının Seyir...", s. 33.

-Donanma denize açıldığında her bir gemiye gereği üzere nefer tayini lazım geldikte Kaptanpaşa, bulunmadığı takdirde tersane emini bulunanlar neferlerin münavebesine dikkat ederek kaç yüzbaşı tayin olunmak lazım gelir ise neferatıyla tayin olunmasının kaptanpaşa ve tersane emini görüşü ile olacağı,

-Asakiri Mansurenin seraskeri ve nazırının yetkileri ne ise Kaptanpaşa ve Tersane-i Amire Emininde bahriye için aynısı olacağı,⁹²

-Bahriye nazırı Kaptan Paşadan küçük tersane kethüdasından büyük bir memuriyetti, Bahriye Nazırının yedi çiftesi varken Kaptan Paşanın dümenli ve kadirga burunlu yedi çiftesi vardı. Bahriye Nezareti ile Kaptan Paşanın vazifeleri ve her iki makam kanunnamede ayrı ayrı belirtilmişti.⁹³ Bu dönemde mevcut denizci personeli ve sistemi denetleyecek bir kurum yapı veya mekanizma oluşmamıştı. Savaş gemisi kaptanları veya ticaret gemisi süvarileri çok büyük hatalar yaptıklarında dahi haklarında soruşturma açılmazdı veya açılrsa bile göstermelik açılırdı. Çünkü sayıları azdı. Bu sebeple kaptanların limana yanaşma, limandan ayrılma esnasında gemileri iskeleye çok sert çarpmaları, denizde kusurlu manevra yapmaları, bir kısım personeli kayırmaları, diğerlerine keyfi ceza vermeleri, kendilerini ayrıcalıklı görmeleri sıklıkla karşılaşılan durum olmuştu. Gemiler hor kullanılmaktan ve bakımsızlıktan sürekli arıza veriyor, personelin disiplini tamamen kaybolmuştu. Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa gemi süvarilerinin devlet malına zarar vermelerini engellemek üzere tedbirler aldırılmış, gemilerin bir program dahilinde onarımlarının yapılmasını sağlamıştır. Gemilerin onarımı takip edilecek, kusurlular cezalandırılacaktı, birliklerin denetlenmeleri sağlanacak Paşa makam ve terfileri liyakat esasına bağlanmıştı. Günümüz Türkiye Cumhuriyeti Deniz Kuvvetlerinin temelleri de o zaman atılmıştı.⁹⁴ Gemileri kalyon, fırkateyn ve şethiye şeklinde üç ana sınıfta teşkilatlandırmış ve gemilere liyakatlarına göre kaptanlar tayin edilmişti. Bahriyenin komuta kademesini oluşturan kapudane, patrona, riyale, liman reisi gibi üst düzey yetkililer ile gemi kaptanlarının maaşlarına zam yapılmış, rüşvet ve yolsuzlukların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Personellerin atama, tayin ve görevlerinden alınmaları içinde bir nizamname çıkartılarak düzen altına alınmıştı.⁹⁵ İlk defa 1776'da açılan Hendesehane-i Bahri 1795 yılında adı Mühendishane-i Bahri Hümayuna çevrildi. Mektep

⁹² Yaramış, "Bahriye Teşkilatında Akim..." , s. 132-134.

⁹³ Gencer, "Bahriyede Yapılan Islahat..." , s. 69, 75.

⁹⁴ Erdoğan Oran, *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekaleti*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012, s. 35.

⁹⁵ Oran, "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Bir..." s.35-36.

başlangıçta dört sınıflı olup biri güverte subayı ve kaptan, diğeri inşaîye mühendisi yetiştirmek üzere iki kısımdan ibaretti. Güverte sınıfında okuyanlar okulu bitirince jurnal hocası (mal sorumlusu), çorba hocası (ikmal subayı), baş hoca (seyir subayı) oluyor nihayetinde tekrar sınavdan geçirilerek gemi kumandanlığına veriliyordu. İnşai sınıfında okuyanlar ise tersanelerde gemi inşa mühendisliğine ayrılıyorlardı.⁹⁶ Osmanlı devletinde mühendislik eğitimi veren ilk kurum, Kapudan-ı Derya Gazi Hasan Paşanın teşebbüsleriyle açılmıştı. (1713-1790). Küçük Hüseyin Paşa özellikle donanmanın modernizasyonuna yönelik yeni faaliyetlere girişmiştir. İlk olarak Tersane Mühendishanesini ele alarak bu okulu yeni bir düzene kavuşturmaya çalışmıştır. 1792’de Tersane Mühendishanesine yeniden nizam verilmiş. Okul tersane, liman reisliğine bağlanmış, hoca ve öğrencilere tahsis olunan maaş ve tayinatlar artırılmıştır. Küçük Hüseyin Paşa Tersane-i Amiredeki Mühendishaneyi gemi, inşa haritacılık, ve coğrafya eğitiminin verildiği bir Bahriye Mühendishanesi haline getirmek istemiştir.⁹⁷ O sırada Fransa’dan çağrılmış olan ve Osmanlı hizmetinde bulunmak için 1793’te İstanbul’a gelen gemi inşa mühendisi Jacques Balthazard le Brun, derhal Tersane Mühendishanesinin başına getirilerek burada eğitim vermiştir. Tersane Mühendishanesinin gemi inşa derslerini vermiştir.⁹⁸ Tersane-i Amirede kalyonların kolayca tamir edilmesine ve bakımına imkan sağlayan büyük havuz, III. Selim devrinde 1797-1800 yılında tamamlandı. Tersanedeki bütün işler kaptan paşanın nezaretinde ve tersane emini tarafından yürütülüyor, yapılan harcamalar tersane emini tarafından bir muhasebe defterine kaydediliyordu. Tersane eminliği 1804 yılında kaldırıldı. Yerine Umurı Bahriye Nezareti kurulmuştu.⁹⁹ Küçük Hüseyin Paşa’nın Bab-ı Aliye takdim ettiği 1797 tarihli lahiyada gemi, inşa ve seyrü sefer sınıflarına ayrılmış olarak sadece deniz mühendisliğine hasredilen tersane mühendishanesinin nizamına ve Osmanlı Devletindeki modern askeri eğitimin kısa tarihçesine yer vermiştir. Lahiya hakkında Sultan III. Selim’in “*pek güzeldir, takrir mucibince tanzim olunsun*” ifadeli hatt-ı hümayunu sadır olmuştur. Lahiya göre; Avrupa devletlerinde gemilerin ve geometri kaidelerine uygun olarak yapılması, bunların savaş ve barışta kullanımında büyük kolaylıklar sağladığı ve Osmanlı devleti içinde gemi inşası her şeyden önemli olduğuna göre Fransa’dan getirilen Le Brun adlı mimar-mühendis, Avrupa usulüne uygun olarak gemi inşa fenninde ve donanma işlerinde bilgili

⁹⁶ Emin Yakıt, “Bahriye Mektebi”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 4., s. 509.

⁹⁷ Mustafa Kaçar, “Tersane Hendesehanesinden Bahriye Mektebine Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. IX. S. 2, 2008, s. 53,59,60.

⁹⁸ Kaçar, “Tersane Hendesehanesinden Bahriye...”, s. 59-60.

⁹⁹ İdris Bostan, “Tersane-i Amire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40, s. 515.

olduğundan adı geçen Mühendishanede ders vermesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca tersanede gemi inşa fenniyle ilgili kitapları tercüme etmek ve burada ilgili bütün bilimlerin usulüne göre öğretilmesini sağlamak üzere mühendis Le Brun'nun görüşü istenmiştir.¹⁰⁰ Mühendisler donanmada kullanılmak üzere yeni seyir aletleri ve donanımlar imal etmiş, gemi yapımında çalışan diğer mühendis ve mimar modeller ve ölçüler göndererek katkılarda bulunmuştur. Gemilerin denize indirilmesi tekniklerini tanıtarak, birçok geminin inşasında bulunmuştur. Bunlar: Arslan-ı Bahri Kalyonu, Selimiye Kalyonu, Selabetnuma Korveti, Tavus-ı Bahri ve Bedr-i Zafer Fırkateynleridir. Ayrıca mühendis Antoin ile beraber inşa ettiği Cengaver, Şuca-i Bahi, Saika-bad ve Ateşfeşan korvetlerini inşa etmiştir.¹⁰¹ Mühendishane-i Bahr-i Hümayun Selim döneminde genişletilmişti. Hasköy'de açılan Mühendishane-i Berri Hümayunla birleştirilmişti. Her iki okulun talebeleri birçok dersleri aynı hocadan görmüşlerdi. Bahriye talebeleri haftada iki gün Mühendishane-i Berr-i Hümayuna giderek haftada iki gün ders görürlerdi. Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa bu okullarda esas maksadın kaybolduğunu göreyek padişaha bir takrir verdi. Okulda yeni bir ıslahat Kara ve Deniz Mühendishanesini ayırmak istemiştir. İki mühendishanenin ayılmasını III. Selime arz etti.¹⁰² Fransa'dan Lafitte-Clave ve Monnier gibi mühendisler takviye edildi. Bunların aslında kara mühendisleri olup hizmete alınmaları bu sahadaki boşluğun doldurulması amacını taşımaktaydı. Böylece 1795'te açılacak Mühendishane-i Berri Hümayun'un da ilk adımları atılmış oluyordu. 1795'de Mühendishane-i Berr-i Hümayun'un kurulmasıyla birlikte ikiye ayrıldı.¹⁰³ Mühendishane-i Bahri Hümayunda Dersler 4 ana grup halinde tanzim edildi. Bunlar; Harita, coğrafya, seyr-i sefain, istihkam ve kıla hendesesi.¹⁰⁴ Nizam-ı Cedid devrinin sona ermesiyle başlayan yeni dönemde okulun tamamen ihmal edildiği görülmektedir. “mühendis lazım değildir.” diyerek Mühendishane-i Berri Hümayuna bazı hocaların işten çıkarıldığı görülmektedir. Mühendishane-i Bahri Hümayun hocaları zor günler geçirmekteydiler. Ümitsiz ve geçim sıkıntısı yaşayan hoca ve talebeler vazifelerinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Bu duruma son verilmesi ve eğitimin eski düzenine getirilmesi, Koca Hüsrev Paşa'nın ikinci kaptan-ı deryalığı esnasında kaleme aldığı 1824 tarihli bir raporda açıkça dile getirilmiştir. ¹⁰⁵ III. Selim döneminin diğer kaptanpaşaları ise şunlardır: Mehmet Kadri Paşa, Bostancıbaşı Hafız İsmail

¹⁰⁰ Kaçar, “Tersane Hendesehanesinden Bahriye...”, s. 60.

¹⁰¹ Oran, “Osmanlıdan Cumhuriyete Bir...”, s. 41.

¹⁰² Alaaddin Avcı, *Türkiyede Askeri Yüksek Okullar*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1963, s. 6.

¹⁰³ Bostan, “Tersane-i ...”, s. 515.

¹⁰⁴ Kemal Beydilli, “Mühendishane-i Bahri Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31., s.514.

¹⁰⁵ Beydilli, “Mühendishane-i Bahri...”s.514.

Paşa, Bostancıbaşı Hacı Mehmet Paşa, Hacı Salih Paşa, Zaferenbolulu Seyit Ali Paşa, Seyit Abdurrah Ramiz Paşadır. Mehmet Kadri Paşa vezaret rütbesiyle kaptan paşa olmuştur. Sofyada Halil Ağa isminde bir nalbandın oğludur. Azlinden sonra Hanya muhafızlığına tayin edilmiştir. Hafız İsmail Paşa ise “Zer-nişanlı=Altın-nişanlı” isminde bir hasekinin oğludur. İsmail Paşa 46-47 yaşlarında kaptan-ı derya olmuştur. Sadaretinden sonra Konya Karamanda ölmüştür. Bostancıbaşı vezaret payesiyle kaptan paşa olan Bostancıbaşı Hacı Mehmet Paşa İzmirlidir. Hotin muhafızlığına tayin edilsede gitmek istemediği için Bursaya gönderilmiştir. Hacı Salih Paşa Emiri Ahurluktan vezaret payesiyle kaptan-ı derya olmuştur. Safranbolulu Mustafa Ağanın oğlu ve sadrazam Safranbolulu İzzet Mehmet Paşanın kız kardeşinin yeğenidir. Azlinden sonra muhtelif valiliklerde bulunmuştur.¹⁰⁶ III. Selim askeri ve eğitim safhasında çok gayret sarf etmişti. Ancak yeterli derecede muvaffak olmuş değildi. İslahat ve okul nizamlarının daha düzenlenmesi gerekirdi. Fakat Napolyonun Mısır işgali ıslahatçı padişahı Mısır meselesi ile uğraşmaya mahkum etmişti. Bundan dolayı Selim okullarda istediği başarıyı yakalayamadı. Küçük Hüseyin Paşa Mısırdan döndükten sonra öldü.¹⁰⁷

5. Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı Devleti ilk kurulduğu yıllarda kara beyliği iken bir dünya gücü devleti olmanın yolunun denizlerden geçtiğinin bilincindeydi. Bu amaçla sahil ve sahil çevrelerine yakın yerler fethedilmişti. Zamanla büyüyen Osmanlı donanması XVI. Yüzyılda dünyanın en güçlü denizci devletlerinden biri olsa da yine aynı yüzyılın sonlarında denizcilik alanında duraklamaya başlamıştı. Bu amaçla çeşitli padişahlar ıslahat hareketlerine girişse dahi ıslahatlar planlı, programlı ve sistematik bir devlet politikası haline gelememişti. Bu ıslahatlar ancak III. Selim döneminde bir devlet politikası halini almıştı. III. Selim bu alanda çok gayretler sarf etmiş, ilk olarak da Küçük Hüseyin Paşayı Kaptan-ı Deryalığa getirmişti. Küçük Hüseyin Paşa donanmaya yeni nizam ve usül getirmiş, daha birçok yeniliğe imza atmıştı. Ancak “Nizam-ı Cedid” devrin sona ermesiyle denizcilik yine ihmal edilmiş, bazı aksamalar görülmüştür. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda da denizcilik alanında çeşitli ıslahatlar yapıldığı görülmüştür.

KAYNAKÇA

¹⁰⁶ İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961, s. 584-585.

¹⁰⁷ A. Avcı, “Türkiye’de Askeri Yüksek...”, s. 6.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Albayrak, Vesile, “III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliğinin XVIII. Yüzyıl Divan Şiirine Yansımaları”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 7, S. 19, 2020.

Arslan, Sinem, *Osmanlı Dönemi Denizçi Kıyafetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.

Aslantaş, Selim, “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, C. 6, S. 21, 2009.

Aslantaş, Selim, “Sırp İsyanlarına Giden Yol”, Hacettepe Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 2005.

Avcı, Alaaddin, *Türkiyede Askeri Yüksek Okullar*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1963.

Aydın, Yusuf Alperen, *Osmanlı Denizciliği (1700-1770)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Başar, Fahamettin, “Evrenosoğullar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.11.

Berkes, Niyazi, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2020.

Beydilli, Kemal, “III. Selim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2009, C.36.

Beydilli, Kemal, “Mühendishane-i Bahri Hümayun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31.

Beydilli, Kemal, *Nizam-ı Kadimden Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010.

Beyhan, Mehmet Ali, “Islahatlar ve Buhranlar Literatürü: III. Selim ve II. Mahmud Dönemi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2003.

Bostan, İdris, “Kapudan Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24.

Bostan, İdris, *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

Bostan, İdris, “Kemal Reis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25.

Bostan, İdris, “Tersane-i Amire”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.40.

Bostan, İdris, *17. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Küre Yayınları, İstanbul 2018.

Bostan, İdris, *Osmanlı Denizcilik Tarihi*, AUZEF Yayınları, İstanbul 2010.

Bostan, İdris, “Kadırgada Kalyona XVII. Yüzyılın Yarısında Osmanlı Gemi Teknolojisinin Değişimi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, C. XXIV. 2004.

Cansannav, Sabri, “Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Yeniden Yapılandırılması: Limni Adasının Statüsü”, *Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası*, (Edl.: Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş ve M. Ziya Köse), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Danişmend, İsmail Hami, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.4, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1961.

Düzcü, Levent, “Osmanlı Bahriye Teşkilatında Reform Çabaları (1876-1922)”, *Akademik Bakış Dergisi*, C. 3, S. 5, 2009.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Fidannaz, Püryani, *1574 Tunus Seferi Organizasyonu*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.

Fidannaz, Püryani, “İmparatorluğa Geçiş Sürecinde Osmanlı Denizciliği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 10, S. 50, 2017.

Gencer, Ali İhsan, “Bahriye Nezaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.4.

Gencer, Ali İhsan, *Bahriyede Yapılan İslahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu (1789-1867)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

Günçe, Şuheda, *III. Selim Dönemi Ulema-Siyaset İlişkisi*, Samer Yayınları, Kahramanmaraş 2019.

Gündüz, Tufan, *Osmanlı Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017.

Hayta, Nejdet ve Ünal, Uğur, *Osmanlı Devletinde Demokratikleşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar)*, Gazi Kitabevi, 2017.

İlgürel, Mücteba, “Osmanlıda Denizciliğin İlk Devirleri”, *Belleten*, C.65, S. 243, 2001.

İnan, Suna ve Kıraç, İpek, *Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri Gemiler, Efsaneler, Denizciler*, Pera Müzesi Yayınlar, İstanbul 2009.

Kaçar, Mustafa, “Tersane Hendesehanesinden Bahriye Mektebine Mühendishane-i Bahr-i Hümayun”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları Dergisi*, C. IX. S. 2, 2008.

Karakaya, Oğuz, “Sultan III. Selimin 18. Yüzyıl Osmanlı Türk Müziği Teorisine ve Nota Yazım Biçiminin Gelişimine Katkıları”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2011.

Karaöz, Nalan, *III. Selim Dönemi Donanmada Yapılan Merasimler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

Kılıç, Ayşegül, “Evrenos Bey’in Kökeni Hakkında Tartışmalar ve Yeni Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. 75, S. 274, 2011.

Köprülü, Mehmet Fuad, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1981.

Lewis, Bernand, *Modern Türkiyenin Doğuşu*, (Çev.: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2021.

Mandacı, Filiz, *III. Selim Osmanlı Maliyesinde İslahat Hareketleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2007.

Oran, Erdoğan, *Osmanlıdan Cumhuriyet’e Bir Kurum Olarak Bahriye Vekaleti*, Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2012.

Özdemir, Şenay, *Akdeniz Hakimiyetinde Osmanlı Devleti ve Korsanlık (1695-1789)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Özdemir, Ünal, “Tarihte Türk Denizcilik Faaliyetleri ve Günümüz Limanlarının Gelişim Sürecine Etkisinin İncelenmesi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2015, s. 421-441.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Öztürk, Nejdet, Korsanlık Esirlerin Fidyeye Karşılığı Serbest Bırakılması ve Ticaret, 1. *Turgut Reis Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu 27-28 Mayıs 2011*, Bodrum, Turgutreis Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2013, ss. 80-94.

Pamir, Aybars, “Kaptan Paşa ve Hukuki Statüsü”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2004.

Satır, Burhan, *Kabakçı Mustafa İsyanı ve Yenileşme Hareketlerine Etkileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

Şimşek, Ali Rıza, *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan İslahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2006.

Taş, Mehmet, “18. Yüzyıl Osmanlı Donanmasında Kaptanpaşalık”, *SSS Dergisi*, C. 5, S. 33.

Tuna, Turgay, “Türk Denizcilik Tarihinin Efsane İsmi Barbaros Hayreddin Paşa”, *Skylife Dergisi*, 2001.

Turan, Hilal, “III. Selim’den Tanzimat’a Osmanlı Devletinde Yeniden Yapılanma Hareketleri”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 2, 2019.

Uslubaş, Tolga ve Keskin, Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Alfabetik Osmanlı Tarihi*, Venedik Yayınları, İstanbul 2016.

Uygun, Süleyman, “Sırp İsyanı ve Hurşit Ahmet Paşa”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 17, 2011.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Kaf Kitap Kafe Yayınları, Denizli 2021.

Ünlü, Ertan, “Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşanın Gelirleri ve Giderleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 40, S. 69, 2021.

Yakıtall, Emin, “Bahriye Mektebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4.

Yaramış, Ahmet, “Bahriye Teşkilatında Akim Kalan Bir İslahat Teşebbüsü 1827 Tarihli Tersane-i Amire Kanunnamesi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XIV. , S. 2, 2012.

<https://www.ehlisunnetbuyukleri.com>

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 17 Temmuz 2022
Kabul Tarihi : 3 Eylül 2022

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞ SÜRECİNDE ERMENİLER

Armenians in The Entering Process To The Great War

*

Ali KAŞIYUĞUN
(ORCID: 0000-0002-5086-5091)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Kaşiyuğun, Ali, “Birinci Dünya Savaşına Giriş Sürecinde Ermeniler”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 214-235.

Apa: Kaşiyuğun, A. (2022). “Birinci Dünya Savaşına Giriş Sürecinde Ermeniler”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 214-235.

Özet

Sanayileşen Avrupalı devletlerin kendilerine pazar bulmak ve çıkarlarını korumak maksadıyla çeşitli bahanelerle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karıştıkları herkesin malumudur. Bunlardan birisi de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında bir sorun olarak ortaya çıkarılan Ermeni meselesidir.

Rusya, Ermenileri kullanarak güneye ve sıcak denizlere inme çabası içerisinde girerken İngiltere de uzak doğudaki çıkarlarını devam ettirebilmek ve Rusların güneye inmesine mani olabilmek amacıyla Ermenileri bir set olarak değerlendirmiştir. İngiltere ve Rusya, amaçlarına ulaşmak için Osmanlı Devleti'ne baskı yaparak Ermenilere yönelik bazı ıslahatlar yapılmasını istemişlerdir. I.Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Osmanlı Devleti seferberlik ilan etmiştir. Seferberlik sonrası Ermeni komiteler seferberlik çağrısına uymamış ve yaptıkları toplantılar neticesinde Osmanlı Devleti'nin savaşa dahil olması durumunda Rusya'ya yardım etme kararı

* Dr., Adıyaman Atatürk Kız Anadolu İHL, Tarih Öğretmeni (Adıyaman), asodo0809@gmail.com.

Bu çalışma 8-11 Nisan 2015 tarihleri arasında Antalya'da düzenlenen “Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu: Toplumsal Bellek, Önyargılar ve Gerçekler” sempozyumunda sunulan Ermeni Meselesi ve I.Dünya Savaşı'na Giriş Sürecinde Ermeniler başlıklı bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

almışlardır. Çeşitli yerlerde isyanlar çıkaran Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin Doğu cephesinde ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olmuşlardır.

Bu çalışmada Avrupalı devletlerin Ermeni meselesine bakışları ve Ermenilerin savaşa giriş sürecinde faaliyetleri değerlendirilerek Ermeni meselesinin aydınlatılması noktasında katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Ermeni Meselesi, İngiltere, Rusya, ABD

Abstract

It is known to everyone that the industrialized European states interfered with the internal affairs of the Ottoman Empire for various reasons in order to find a market for themselves and to protect their interests. One of these is the Armenian issue, which emerged as a problem after the 1877-1878 Ottoman-Russian War.

While Russia was trying to reach the south and warm seas by using the Armenians, England considered the Armenians as a set in order to continue its interests in the far east and to prevent the Russians from going south. England and Russia wanted some reforms towards Armenians by putting pressure on the Ottoman Empire in order to achieve their goals. On the start of Great War, the Ottoman State declared mobilization. After the mobilization, the Armenian committees did not comply with the mobilization call and as a result of the meetings they held, they decided to help Russia in case the Ottoman Empire was involved in the war. The Armenians, who rioted in various places, caused the Ottoman Empire to experience serious problems on the Eastern front.

This study of European states and the Armenian view to evaluating the activities of the Armenian issue in the accession process to the point of war is targeted to contribute to the elucidation of the Armenian issue.

Key Words: The Ottoman State, the Armenian Question, Great Britain, Russia, USA

Giriş

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran ve bugün bile tartışma konularının başında gelen hususlardan birisi Ermeni meselesidir. Millet-i sadıka olarak nitelendirilen Ermeniler, Osmanlı topraklarında yüzyıllar boyu barış ve huzur içerisinde bir yaşam sürdürmüşlerdir. Ancak 1878 Berlin Antlaşmasından itibaren bu durum değişmeye başlamış ve

Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı yavaş yavaş ayrılıkçı eğilimler göstermeye başlamış, Çarlık Rusya'sı başta olmak üzere bazı devletlerin teşvik ve yardımlarıyla teşkilatlar kurmuş, Anadolu, Kafkaslar ve Azerbaycan'ın yer aldığı geniş bir coğrafyada ayrılıkçı faaliyetler yürütmüşlerdir.

Ermeni meselesine bakıldığında çıkış noktası genel olarak Ayestafanos ve Berlin Antlaşmalarına dayandırılmaktadır. Rusların, çıkarları doğrultusunda kendilerine bağlı bir Ermenistan kurdurarak güneye inmeye çalışmaları ve bu durumun İngiliz çıkarlarını tehlikeye atması birden bire bir Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına neden olacaktır. ABD dahil diğer batılı devletlerin de soruna müdahil olması olayı iyice içinden çıkılmaz bir hal almasına sebep olacaktır. 1914 yılına kadar örgütlenme çabasına giren ve ellerine geçen fırsatları değerlendirmeye çalışan Ermeniler, birçok yerde ayaklanmalar tertip etmiş ve bağımsızlıklarını kazanma yolunda isyanlar çıkarmaktan geri durmamışlardır. Osmanlı Devleti ise Ermenilere yönelik birçok adım atmış ancak onları kararlarından döndürememiştir. Ermeniler, yaptıkları çalışmalardan bir netice alamayınca I.Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle farklı yollara başvurmuşlardır. Bunların başında ise Rusya ile işbirliği içerisinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak gelmektedir.

1. Türk – Ermeni ilişkileri ve Ermeni Meselesi

Avrupalı devletlerin çeşitli yollarla Osmanlı Devleti'ni ele geçirme ve Osmanlı idaresi altında yaşayan çeşitli unsurlardan bağımsız birer hükümet kurmak istemeleri (Türk Yurdu, 6 Mart 1330:224) olarak tanımlanan ve Avrupa için daha 18.yüzyılda fiilen başlamış olup çeşitli evrelerden geçerek bugüne gelmiş (Tanin, 25 Ağustos 1330:1) Şark meselesi doğrultusunda büyük devletlerin yardımları ile bir müstakil hükümet teşkil ettirilmek istenen unsurlardan birisi de Ermenilerdir.

Gerek Fransız ihtilalinin getirdiği düşünceler gerekse sanayileşen Avrupalı devletlerin kendilerine hammadde ve pazar bulma çabaları onları farklı arayışlara sevk edecektir. Bu nedenle Osmanlı topraklarında yaşayan gayr-i Müslim unsurları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlayacaklardır. Buradaki asıl mesele bir İslam ülkesinde yaşayan gayr-i müslim unsurların haklarını korumak değil, siyasi çıkarlarının gerçekleştirilebilmesidir (Münir Süreyya, 2001:27)¹⁰⁸. Bununla birlikte Rusya¹⁰⁹ ve Avusturya'nın doğrudan kışkırtmalarının yanı sıra

---

¹⁰⁸ Münir Süreyya Bey, İngiltere ve Amerika'da önemli bir yer tutan Protestan Papazların mutaassıp ve dindar ahaliyi Osmanlı aleyhine kışkırtma konusundaki çalışmalarının dünya kamuoyunu Osmanlıya düşman eylediğini belirterek aleyhteki bu düşünce akımını hazırlayan kuvvetin hep Ermeni propagandası olduğunu ifade etmektedir.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

İngiltere ve Fransa'nın dolaylı destek sağlamalarının veya göz yummalarının büyük rolünü de göz ardı etmemek gerekir. Çünkü balkan milletleri (Romanya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan ve Arnavutluk) bağımsız birer devlet olma yolunda çaba sarf ederken Rusya, Fransa, Avusturya ve İngiltere çeşitli nedenlerle mesele ile yakından ilgilenmişlerdir (Sarıkoyuncu, 1994:9).

1876 Bulgar ayaklanması, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Doğu vilayetlerinde reformlar yapılması kararı, Ermeni kuruluşları arasında Bulgaristan örneğinin kullanılabileceği fikrini uyandıracaktır. Yani mutlak bir çoğunluğun bulunmadığı alanlarda ayaklanmalar tertip etmek, çevreye saldırarak tepkiyi üzerine çekmek ve olayları bastırma hareketlerinden faydalanmak suretiyle uluslararası kamuoyunun dikkatlerini üzerine çekerek dış güçlerin müdahalesini sağlama yoluna gitmişlerdir (Yerasimos, 2002:9-10). Ermenilere göre Avrupa, Bulgar zulmü ile yumuşamış ve Bulgaristan'ı serbest bırakmıştır. Aynı Avrupa Ermenilerin de feryadını duyacak ve Ermeniler de serbest kalacaklardır (Çolak, 2009:247).

Berlin Konferansı sonrasında nüfus miktarının göz önüne alınmadan Bulgar Prensiği'nin ve Doğu Rumeli'nin oluşturulması doğu illerinde azınlıkta bulunan Ermenilerde bir umut uyandırmıştır. Zira Berlin Antlaşması ile doğu illerinde bazı düzeltmeler yapılmasını sağlayan Ermeniler zamanla güçlenerek, Kafkasya'da, İstanbul'da, Cenevre ve Mısır gibi yerlerde örgütler kurmuş ve propaganda organları oluşturmuşlardır. Balkan savaşları sonrası Türkiye içerde olduğu kadar dışarıda da zayıf düşmüştü. Bu nedenle Ermeniler, bu durumdan yararlanmaya çalışmışlardır (Talat Paşa, 2009:43-50).

Avrupalı devletler arasında Ermeni davasını en fazla benimseyen ülke İngiltere'dir. Osmanlı topraklarında yaşayan Katoliklerin koruyuculuğunu Fransa, Ortodokslarını Rusya'nın

---

Bilgi için Bkz. (Münir Süreyya, 2001:27).

¹⁰⁹ Çar Alexander, tahta geçtikten sonra Ermenilere Doğu Anadolu'da Rus himayesi altında bağımsız bir devlet kurma sözü vermiştir. Rusya'nın Balkanlarda bir Slav ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni isyanı planladığı dönemde, Osmanlı Devleti, Ermenilere güvenmeye devam ederken İngiltere, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu etkisi altına alarak güneye-körfeze inmesinden ve dolayısıyla da Hindistan yolunu tehdit etmesinden çekinmektedir. İngiltere, 1878'e kadar henüz Ermenilerle siyasi yönden direkt ilgilenmemesine rağmen Doğu Anadolu'nun Rusya'nın etkisi altına girmesini engellemek ve şartların elverdiği bir zamanda mümkünse kendi himayesi altında bir Ermeni devleti kurmak için zemin oluşturma çabaları içine girmekten geri kalmayacaktır. (Bilgin, 2009:314-315; Çiçek, [https:// docplayer.biz.tr/](https://docplayer.biz.tr/) (Erişim:30.11.2020).

Kazım Karabekir, doğuda Rusya'nın Anadolu'ya ve Irak'a inmesi tehlikesine karşın bir tampon bölge oluşturulması amacıyla önce Ermenilerin İngilizlerce desteklendiğini belirtirken (Karabekir, 1937:90-91), Kurat ise Akdeniz'e çıkmakta mütemadiyen engellerle karşılaşan Rusların, Ermenistan sahasını elde ettikleri takdirde İskenderun Körfezi üzerinden Akdeniz'e çıkmalarının mümkün olacağını ve İskenderun'da büyük bir Rus deniz üssü elde edebileceklerini ifade etmektedir. (Kurat, 1970:212).

üzerine almış olması 1840'lardan itibaren İngiltere'yi harekete geçirmiş ve Osmanlı topraklarında Protestanlık politikası gütmeye başlamışlardır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bir araç olarak kullandığı Protestanlık politikası en fazla Ermeniler arasında rağbet görecektir. Çünkü açılan kilise ve eğitim kurumları ilk defa olarak Ermeni kültürünü ele aldığı için Ermeni ulusal duygularını kışkırtmıştır (Çolak, 2009:244; Metin, 1992:63). Bu durumun sebeplerinden birincisi, siyasi hâkimiyet gayretidir. İngiltere, Hindistan'a giden en kestirme yolu elinde tutmak amacıyla Mısır'a yerleşmek için fırsat kollamış ve bunun için padişahı sürekli olarak baskı altında tutmuştur. Ermeni meselesi de bu baskıyı oluşturmak adına güzel bir neden teşkil etmektedir. İkincisi ise medeni ve insani gayret olarak değerlendirilebilir. Yani bir halkın veya toplumun haksızlığa uğradığını düşündükleri zaman insani vazifelerini yerine getirmeye çalışmışlardır. Bu nedenle İngiliz liberalleri Osmanlı topraklarındaki Hristiyanlara sempati ile bakmış (Baykal, 2003:56-58), Ermeni meselesini de batılı devletler "*Anadolu Hristiyanlarının Meselesi*" olarak görmüşlerdir (Çolak, 2013:151). Bir başka neden ise Batılı misyonerler nezdinde Ermenilerin Hristiyanlığı kabul eden ilk toplumlardan birisi olmaları ve Batı kamuoyunda Ermenilerin diğer doğu milletlerinden ayrı tutulmasıdır (Çolak, 2002:969). Vaat edilen reformlarda Babialı'nın çekingen davrandıklarını gördükleri zaman Berlin Antlaşmasını ileri sürerek Osmanlı Hükümeti nezdinde Ermeniler lehinde teşebbüslerde bulunmuşlardır. İngilizler önce muhtar bir Ermeni prensliği meydana getirmek istemiştir. Hatta 1893 Ekim ayı başında İstanbul'da bulunan İngiliz elçisi Sir Clare Ford, Ermenilere bir idari özerklik verilmesini II.Abdülhamid'e tavsiye etmiş II.Abdülhamid, böyle bir teklifin Osmanlı Devleti'nin temelini baltalamak demek olacağını ileri sürerek teklifi reddetmiştir. O dönemde Ruslar da muhtar bir Ermenistan'ın kurulmasına karşıdır. Çünkü Çar hükümeti, böyle bir prensliği Osmanlı-Rus sınırında meydana getirilmiş ikinci bir Bulgaristan olarak nitelemekte ve bunun Rus genişlemesine engel olacağından endişe etmektedir. İkinci bir sebep Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler için böylesi bir durum Rusya'da yaşayan Ermenilere de örnek teşkil edebilirdi (Baykal, 2003:56-58).¹¹⁰ Üçüncü ve daha önemli bir diğer sebep de iç siyaset açısından ağır bir yük olan Ermeni meselesinin halledilmesi Osmanlı Devleti'nin mevkiini güçlendirebilirdi. Osmanlı Devleti'nin güçlenmesi ise Rusya'nın

---

¹¹⁰ Dönemin Maliye Nazırı Cavid Bey, hatıralarında konuya değinmekte ve Rusların bu konudaki endişesini dile getirmektedir. Bir isyan çıkarmaları halinde asılacaklarını, hapis ya da sürgün gibi cezalara çarptırılacaklarını bilenlerin isyana teşebbüs etmeyeceklerini, Ermenistan'da bir vaka zuhurunda bunun müsebbibinin Rusya olacağını Talat Bey tarafından Giers'e söylendiğini belirtmektedir. Hatta Osmanlı Devletinin bu konuda iyi niyetini gösterdiğini, Sir Edward Grey tarafından bir heyet gönderilecek iken Rusların buna engel olduklarını da sözlerine eklemektedir. (Cavid Bey, Tanin, 6 Birinci Teşrin 1944:2)

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

ananevi siyasetine aykırılık teşkil etmekteydi. İngiltere ise iki nedenden muhtar bir Ermenistan kurulmasını istemektedir. Birincisi; müstakil veya özerk bir Ermenistan, Rusya'nın Akdeniz'e inmesine engel olacaktır. İkincisi ise Ermeni meselesinin kesin olarak halledilmesi isteğidir. Böylelikle Osmanlı Devleti için de nihayet bir sükûn ve asayiş sağlanmış olacaktır. Fransa ise Ermeni meselesinde tamamen Rusya'nın yanında yer almaktadır (Baykal, 2003:56-58). Alman yazar Hans Barth'a göre Avrupalı devletler bir Ermeni sorunu yaratmadan önce Ermenistan'da böyle bir problem yoktur (Çolak, 2009:238). Barth'a göre sorunun çıkış sebebi Avrupalı devletlerdir.

Uzun yıllar Türkiye'de yaşamış olan George Washborn, Ermeni meselesinin Berlin Kongresinden sonra gittikçe fenalaşmaya başladığını belirterek İngiltere'nin Ermeni sorunundaki rolünü şöyle açıklamaktadır; “İngiltere, Ermenilerin haklarını savunmaya, onlar için ıslahat sağlamaya koyulmuş ve Ermenileri bağımsız bir Ermenistan eyaletinin kurulacağı düşüncesiyle kışkırtmıştır. **Bunu bir bakımdan Hristiyanlık gayretiyle fakat daha çok bizzat kendi çıkarları için yani bağımsız bir Ermenistan'ın Rusya'nın ilerlemesine engel olacağı düşüncesiyle yapmıştır**” (Metin, 1992:64).

Rusların, Türkiye sınırları dâhilinde özerk bir Ermenistan kurmaya karar verdiği Ermenilerce bilindiğinden Ermeni örgütleri* (Hınçak, Taşnak Sütyun, Ramgavar gibi) savaş öncesinde birleşmeye başlayacaktır (Talat Paşa, 2009:50). Ayrıca Rus Çarlığı, Kilikya (Adana, Maraş, İskenderun) bölgesindeki Ermenileri, Ortodoks mezhebine geçirerek kendisine bağlamayı ve bu yolla Akdeniz'e çıkmayı arzuladığından Ermenileri kışkırtmaktan ve desteklemekten geri kalmayacaktır. Zaten Adana'ya piskopos olarak gönderilen Episkopos Muşeg'in teşvikleri ve tahrikleri, halkı teşkilatlandırarak silahlandırması Adana olaylarının başlamasında etkili olmuştur (Sonyel, 2009:343; Sakarya, 1989:240). Ermeniler, bağımsızlıklarını kazanma yolunda her fırsatı değerlendirmişlerdir. Bunlardan birisi de tarihte 31 Mart (13 Nisan 1909) olayı olarak bilinen ve Meşrutiyet idaresine karşı çıkarılan ayaklanmadır (Uras, 1950:461).¹¹¹ Bazı Ermeni gençlerinin

* Ermeniler bağımsızlıklarını kazanmak üzere 1860'lı yıllardan itibaren örgütlenmeye başlayacak ve bu doğrultuda birçok cemiyet, dernek vb. oluşumlar oluşturacaklardır. İlk kurulan cemiyetlerden bazıları şunlardır: Hayırsever Cemiyeti (1860), Fedakârlar Cemiyeti, 1870-1880 arasında Araratlı, Mektep Sevenler, Şarklı, Kilikya, Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti, Ermenistana Doğru Cemiyeti. Tafsilatlı bilgi için Bkz.: (Uras, 1950:423 vd)

¹¹¹ Ermeniler 1890'lardan itibaren sistemli bir şekilde Osmanlı topraklarında isyanlar çıkarmışlardır. Bu isyanlardan başlıcaları şunlardır; Erzurum İsyanı (1890), Kumkapı gösterisi (1890), Sason İsyanı (1894 ve 1904), Babıali Gösterisi (1895), Zeytun İsyanı (1895), Van İsyanı (1896), Osmanlı Bankası'nın basılması (1896), Yıldız Suikastı (1905), Adana İsyanı (1909). Ermeni isyanları ve ayrıntıları için Bkz.: Uras, 1950:461 vd).

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

askerlerin ordugâhına ateş etmesiyle başlayan olaylar sonucunda sorumlu Ermenilerin yanı sıra Müslümanlardan bir müftü ile birkaç kişi daha cezalandırılmışlardır (Sönmez, 1986:24).

Ermeniler bir taraftan örgütlenmeye başlarken diğer taraftan da 1912 Balkan savaşlarında alınan yenilgi Osmanlı Devleti'nin ölüm fermanını ilan etmesi anlamına geldiğinden Eçmiadzin'de bulunan katalikosları öncülüğünde Rusya'ya başvurarak Türkiye'de yaşayan Ermenileri Rus egemenliğine alınmasını talep edeceklerdir. Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde reformlar yapılmaz ise Avrupalı güçlerin olaya müdahale edecekleri yönünde Rusların uyarısı karşısında Babıali, Ermenilere yönelik bazı reformların yapılması konusunda görüşmelere başlama gereği duyacaktır¹¹². Ancak önerilen reform paketi doğu vilayetlerinin başına Avrupalı ve mümkünse Rus valiler atanmasını isteyen Rusya tarafından yeterli bulunmayarak geri çevrilecektir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, 24 Nisan 1913'te Londra'daki Büyükelçi Tevfik Paşa vasıtasıyla İngiltere'ye başvurarak doğudaki altı vilayette İngiliz komutası altında bir jandarma gücünün kurulmasını ve valilere yardımcı olmak üzere İngiliz müfettişler atanmasını önerecektir. Osmanlı önerisi Rusya'ya bildirilecektir. Rusların çözüm önerisi ise İstanbul'daki büyük güçlerin büyükelçilerinin katılacağı bir konferansın toplanmasıydı. Almanya¹¹³ ve Avusturya hükümetleri boğaz kıyısında yapılması planlanan konferansa Osmanlı temsilcilerinin de katılmasını teklif edecek ancak Rusya, Osmanlı temsilcilerinin konferansa katılmasının Ermeniler arasında derin memnuniyetsizliklere sebep olacağı gerekçesiyle öneriyi reddedecektir. Sözü edilen konferans (Büyükelçiler Konferansı) 3 Temmuz'da toplanacak, toplantıda Almanya ve Rusya'nın ortak teklifi ile şark vilayetlerine Avrupalı iki genel müfettiş atanması ve Ermenilerin vilayet meclislerinde % 50 oranında temsil edilmesi kararı alınacaktır (Sonyel, 2009:345; Yerasimos, 1999:130-132).

Osmanlı Devleti, Ermeni meselesinin çözümü için İngiltere'den müfettiş talep etmekle hem sorunun üstesinden gelerek bu badireyi atlatmak hem de Rusya'ya karşı tekrar denge politikası yoluyla üstünlük sağlamayı amaçlamaktaydı. Fakat düşünülenin aksine İngiltere'ye

---

¹¹² Bu sıralarda dışarıdan (Viyanalı Hüseyin Hilmi Paşa, Berlin- Osman Nizami Paşa, Roma- Nabi Bey, Paris- Rıfat Paşa, Londra- Tevfik Paşa gibi) sefirlerin gönderdikleri raporlarda Ermenilere yönelik bazı ıslahatların yapılması gerektiği aksi takdirde Avrupalı devletlerin olaya müdahil olacakları ifade edilmektedir. Telgraflar ve içerikleri hakkında Bkz.: (Münir Süreyya, 2001:25-26). Paris sefiri Rıfat Paşa, Said Halim Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta "Hızlı hareket etmezsek inisiyatifini yabancılara vereceğiz" diyerek konunun ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bkz.: (Karacakaya vd. 2002:202).

¹¹³ Almanlar da tıpkı İngiliz ve Ruslar gibi Ermeni meselesinden faydalanmak istemiş ve Ermenileri kazanmak yoluna gitmişlerdir. Bunun için Ermenilere yönelik yapılacak ıslahatlar için Ermenileri, Babıali'de sözlerinin geçtiğine inandırmak, herhangi bir paylaşım olması durumunda Kilikya ve İskenderun'da yaşayan Ermenileri kazanmak yolunu tercih etmişlerdir. (Bayur, 1991:41).

yapılan teklif devletin başına yeni gâileler açtığı gibi sorunun daha da büyümesine ve diğer Avrupalı devletlerin de olaya müdahil olmasına yol açmıştır (Sönmez, 1986:24; Çiçek, <https://dooplayer.biz.tr/> (Erişim:30.11.2020).

Ermeniler bir taraftan da Avrupalı devletler nezdinde görüşmeler yaparak onları etkilemeye çalışmaktadırlar. Paris elçisi Rıfat Paşa, 1 Aralık 1913 tarihinde gönderdiği bir telgrafta Fransız Asya Komitesi'nin General Lacroix, Buxton, Lepsius ve Milliukof başkanlığında gizli bir toplantı tertip edildiğini ve Ermenilerin yaşadıkları bölgelerde yapılacak reformlar hakkında Boğos Nubar Paşa'yı dinlediklerini belirterek reformlar hayata geçirilmeden Osmanlı Devletine mali yardım yapılmaması kararı alındığını belirtmektedir (Karacakaya vd. 2002:212).

Halil Menteşe de hatıralarında konuyla ilgili olarak Ermeni Nubar Paşa'nın Rus sefaretinin yardımına dayanarak Ermenistan ıslahatı propagandasına koyulduğunu, Paris'te bulunduğu bir sırada sosyalist şefi Jaures ile görüştikleri sırada Jaures'in kendilerine; "...sizin için daha büyük bir tehlike belirlemektedir. Ermenistan'da ıslahat propagandası başladı. Korkarım ki Ruslar son darbeyi vurmak için bunu ele almış olmasınlar. Kendiliğinizden oralarda esaslı ıslahata başlayın, belki tehlikeyi bu suretle önlemiş olabilirsiniz" dediğini ifade etmektedir (Halil Menteşe, Cumhuriyet, 30 Ekim 1946:2). Ahmed Bedevi Kuran da, Boğos Nubar Paşa'nın Avrupa başkentlerinde yaptığı propaganda ve bazı Ermenilerin İskenderiye'de hazırladığı miting ve büyük devletlere yapılan müracaatlar neticesinde sorunun yeniden alevlendiğini belirtmektedir (Kuran, 1959:690).

Paris dönüşü Mahmut Şevket Paşa'ya durumu anlatan Halil Menteşe, Dâhiliye Nazırı Talat Bey ile bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra Londra sefiri Tefik Paşa'ya şark vilayetlerinde esaslı bir ıslahat yapılmasına karar verildiğini, bu işin İngilizlere verileceğini, gelen kişinin hazırlayacağı rapor doğrultusunda hareket edileceğinin İngiliz yetkililere bildirilmesini isteyecektir. Tefik Paşa, durumu İngiliz yetkililere söyleyecek, teklif İngilizleri memnun edecektir. Bu doğrultuda Lord Milner seçilecektir. Ancak Sir Edward Grey, bir süre sonra Rus sefirinin kendisiyle yaptığı görüşme sonrasında Rusya'nın bu işe karşı çıktığını belirtecektir. Grey, Tefik Paşa'ya; "*Biliyorsunuz Ruslar müttefikimizdir. Maalesef onların arzusu hilafına hareket edemeyeceğiz*" cevabını verecektir (Halil Menteşe, Cumhuriyet, 31 Ekim 1946:2).

Talat Paşa, Rus hükümetinin 1914 yılında İstanbul'daki elçisi Giers aracılığıyla Babıali'ye bir teklifte bulunduğunu, bu teklife göre; altı doğu vilayetinin birleştirilmesi, bir yönetim makamının kurulması, Müslüman ve Hristiyanların aynı oranda silah altına alınması, memur ve

polislerin atanmasında aynı oranın göz önüne alınması ve bu vilayetin bir vali tarafından yönetilmesi gibi isteklerin yer aldığını belirtmektedir. Bu konuda yapılan görüşmelerin akim kaldığını belirttikten sonra da Ermenilerle ayrıca görüşülerek yabancı müdahalesinden ayrı olarak birlikte bir düzeltimin yapılması teklifinde bulunduğunu ancak bu teklifin durumu değiştirmeye artık imkân bulunmadığı gerekçesiyle reddedildiğini belirtmektedir. Bu sıralarda Avusturya veliahdı öldürüldüğünden siyasi ufkun kara ve tehlikeli bulutlarla kaplı olduğunu sözlerine eklemektedir (Talat Paşa, 2009:23-24). Ermeni ulusal delegasyonu üyelerinden Boğos Nubar Paşa ise Talat Paşa'nın sözlerine haklılık getirerek şunları söylemektedir; "...Savaşın başında Türk Hükümeti, Kafkaslarda Ruslara karşı kışkırtma karşılığında Ermenilere bir tür özzerklik sözü vermişti. Ermeniler bu öneriyi reddetmiş ve hiç tereddüt etmeden ittifak* devletleri yanında yer almışlardır" (Sonyel, 2009:353-354).

Balkan savaşlarından sonra Ermeniler boş durmayarak faaliyetlerine devam edeceklerdir. Sosyal Demokrat Hınçak Komitesi'nin Köstence'de yaptığı 7'nci kongresinden sonra 17 Eylül 1913'te yayınladığı bildiri de şu ifadelerle yer verilmektedir; "Kongrede, meşru yollardan elde edilmesinin mümkün olmadığı görülen, insan hakları ve milli haklara kavuşmak için bundan sonra meşru olmayan hareketlere girişmesi; daha uygun siyasi ve ekonomik yeni durumlar ortaya çıkıncaya kadar komite çekişmelerine ara verilmesi karar altına alınmıştır" (Sakarya, 1989:240). Metinden de anlaşılacağı üzere kendi aralarında çekişme halinde olan Ermeniler söz konusu Osmanlı Devleti olunca yekvücut olmayı ve emellerine ulaşmak için uygun fırsatı kollamayı tercih etmektedirler.

2. Şark Islahat Projesi; Yeniköy Antlaşması

Başta Rusya olmak üzere Avrupalı büyük devletler Ermeni meselesinin çözümü için 1913 yılı yazında, aralarında çeşitli görüşmeler yapacaklardır. 1913 Eylül başlarında İstanbul'da bulunan Patrik vekili Cevahirciyan Efendi, İstanbul'daki büyükelçiliklere çok gizli tutulması kaydıyla bir andiç verecektir. Andiçta; Altı doğu vilayetinin bir valinin emrine verilmesi, valinin Avrupalı olması, büyük devletlerin kontrolünde olması, geniş yetkilere sahip olması gibi istekler sıralanmaktaydı. Bu konuda Avrupalı devletlerin temsilcileri uzun süren görüşmeler gerçekleştireceklerdir (Bayur, 1991:140).

Uzun tartışmalar neticesinde Rusya maslahatgüzarı Constantin Gulkieviç ile Sadrazam

---

* Sehven yazılmış olması muhtemeldir. Zira Ermeniler, İtilaf bloğunda yer alan Rusların yanında yer almışlardır.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Said Halim Paşa arasında 26 Ocak 1330 (8 Şubat 1914) tarihinde Yeniköy’de bir itilafname imzalanmıştır. Yeniköy antlaşmasının ana hatları hülasaten şöyledir;

✓ Biri Erzurum, Trabzon ve Sivas, diğeri Van, Bitlis, Elazığ (Harput) ve Diyarbakır’ı içine alan mıntıkada iki yabancı genel müfettiş tayin edilecektir.

✓ Müfettişler; adliye, polis ve jandarmayla vilayetlerin idaresini kontrol edecek, asayişin korunamadığı durumlarda askeri kuvvetler müfettişin emrine verilecektir.

✓ Müfettişler, gerektiğinde yetersizliğini ya da bir yanlışlarını gördükleri memurları görevden alma ve yerlerine kanunlar dairesinde gerekli şartları taşıyanları atama yetkisine sahip olacaklardır. Yüksek dereceli memurlarla ilgili konular derhal Dâhiliye Nezaretine bildirilecek, 8 gün içerisinde de bunlarla ilgili dosyalar nezarete gönderilecektir.

✓ Müfettişlerce arazi ihtilafları doğrudan halledilecektir.

✓ Her kesimde kanun, nizamname ve resmi tebliğler yerel dillerle ilan olunacaktır.

✓ Cemaatlerin okullarını idare etme hakkına hükümet engel olmayacaktır.

✓ Hamidiye alayları, yedek süvari biçimine dönüştürülecek, silahları askeri depolarda muhafaza edilecek, ancak seferberlik veya tatbikat durumunda kendilerine verilecektir.

✓ Müfettişler gözetiminde türlü din, dil ve ulus oranını tespit etmek amacıyla en geç bir yıl içerisinde seçim yapılacaktır (Uras, 1950:401-404; Bayur, 1991:168-172).¹¹⁴

Büyük devletlerin istekleri daha doğrusu zorlamaları karşısında Osmanlı Devleti, Sadrazam Said Halim Paşa’nın Yeniköy’deki yalısında Doğu illerinin yabancı müfettişler tarafından ıslah edilmesine dair antlaşma imzalanmıştır. Antlaşmaya göre Van, Bitlis, Elazığ (Harput) ve Diyarbakır mıntikasına Norveçli Binbaşı Hoff, diğeri mıntıkaya da Hollandalı Westenek görevlendirilmiştir (Uras, 1950:404; Takvim-i Vakayi, 1 Temmuz 1330:1; Peyam,16 Mayıs 1330:1; Danişmend, 1955:409).

Antlaşmanın imzalanması üzerine Gulkieviç, Rus Hariciye Nezaretine; “...Ermeniler Türk boyunduruğundan kurtulmak için ilk adımı atmışlardır” derken (Kurat, 1970:210), Katalikos Keork ise;

---

¹¹⁴ Bu antlaşma imzalanmadan önce Ruslar; bütün doğu illerinin tek bir vilayet veya müfettişlik olmasını, bu mıntikanın Fransız ve Almanlar için hazırlanan mıntıklar üzerine taşmamasını istemekteydiler. Amaç bölgenin ihtilafsız şekilde Ruslara ait olduğunu belirlemek ve ileride bölgeyi almayı kolaylaştırmaktı. Osmanlı Devleti ise mümkün mertebe bölgeyi büyütme ve bölmeye çalışmıştır. (Bayur, 1938:318-319).

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

“milli davamız ilk menziline vasıl oldu” diyerek Ermeni memnuniyetini dile getirecektir (Uras, 1950:416). Çünkü Ermeniler, Osmanlı Devleti’nin dağılması sürecinde elde edilecek özerkliğin bağımsızlığa giden yolun ilk kademesini teşkil ettiğinin bilincindedirler (Yerasimos, 2002:11). Antlaşmayla Ermeni özerkliğinin ilk adımı atılmış ancak I.Dünya Savaşı, bu antlaşmanın uygulanmaya konulmasını engellemiştir.

Ermenilere özgü bu düzenleme, dönemin yayın organlarından Türk Yurdu Dergisi’nde; “Kendi memleketlerinde Ermeniliğın şahsi tecelliyatını bile şiddetle eszmeye çalışsan bazı hükümetler, Türkiye’de ermeni milliyetinin siyasi tekâmül ve terakkisine itinâkâr birer niğebban kesilmişlerdi” (Türk Yurdu, 1 Mayıs 1330:294) sözleriyle haklı olarak eleştirilmektedir.

Rusya, Ermenileri kullanmak suretiyle en büyük emellerinden biri olan boğazları açık tutmak ve günü geldiğinde elde etmek için kullanacaktır. Alman elçisi Wangenheim’in 10 Haziran 1913 tarihli raporunda durum şöyle ifade edilmektedir; “Rusya, Ermeni meselesinin yardımıyla İstanbul yolunu açık tutmak istiyor. Bu onun için günü gelince Boğazları açacak olan anahtardır” (Bayur, 1991:98). Rusya’nın nihai hedefi Akdeniz’e çıkmak olduğundan tarihi emellerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’nin I.Dünya Savaşı’na girişini büyük bir fırsat olarak görmüştür. Bu amacına ulaşmak için bir taraftan Osmanlı Asya’sının kuzeydoğusundaki demiryollarından Osmanlıyı mahrum bırakmak için her türlü yola başvururken diğer taraftan Osmanlı topraklarında ihtilaflar çıkarmak için Kafkasya’da yaşayan Ermeniler ile çeşitli suçlardan dolayı mahkûm olmuş ancak Rusya’ya firar etmiş Ermenileri birleştirerek onları milli emellerini gerçekleştirecekleri vaadiyle Tiflis’te cemiyetler akdederek komiteler teşkil ettirmiştir (ATASE, BDH, K:1488, D:32, F:003–02a (Tarihsiz); ATASE, BDH, K:1488, D:32, F:003–03(Tarihsiz).

Rusya bunları yaparken Wangenheim, Alman Hariciye Nezaretini, Rusların doğu illerinde provokatörleri aracılığıyla bölgedeki Ermeniler ile Müslüman Kürtler arasında ihtilaflar çıkarmak niyetinde oldukları konusunda uyaracaktır. Rusların bu vesile ile askeri bir müdahaleyi haklı göstermeye çalışacaklarını belirtecektir (Aksakal, 2010:84). Yani Ruslar, tarihi emellerine ulaşmak amacıyla yalnızca Ermenileri değil aynı zamanda o bölgede yaşayan Kürtleri de Osmanlı aleyhine tahrik etmek niyetindedirler. Konu ile ilgili olarak Rusya, 8 Nisan 1914’te Abdürrezzak isimli bir mülteciyi Tiflis veya Kafkasya’nın uygun bir yerinde Kürt, Ermeni ve Süryanileri içine alacak bir komite kurması için görevlendirecektir. Böylelikle Ruslar, Doğu Anadolu üzerinden İskenderun ve Akdeniz’e çıkmış ve amaçlarına ulaşmış ulaşacaklardır. Bu doğrultuda Kürtlerin kışkırtılması

neticesinde çıkan isyanlardan birisi 2 Nisan 1914'te Bitlis'te meydana gelecektir. Fakat isyan başarısız olacaktır (ATASE, BDH, K:1488 D:32, F:003– 01; Sönmez, 1986:25-26). Rusların bölgede yaşayan Kürtleri kıskırtmak istemesi Osmanlı arşiv belgelerinde açıkça belirtilmektedir. Elazığ'dan Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 29 Nisan 1331 (12 Mayıs 1915) tarihli şifre telgrafta; Dersim ekradının ittifaka davet edildiğinin anlaşıldığı bildirilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D:470, G:128 (29 Nisan 1331).

Osmanlı Devleti'nin Washington Büyükelçisi Ahmet Rüstem Bey, itilaf devletlerinin Ermeni meselesindeki tutumunu şiddetle eleştirerek Ermenilerin uydurma ve gerçek dışı isteklerinin tatmini olmadığını, bunun büyük bir yalan ve ortalığı toza dumana katma amacına yönelik bir girişim olduğunu, tüm amaçlarının Rusya'nın toprak istek ve ihtiraslarına zemin hazırlamak olduğunu belirtmektedir (Ahmet Rüstem, 2001:61).

3. Seferberlik İlanı ve Ermenilerin Tutumu

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdı F.Ferdinand ve eşinin Saraybosna ziyareti sırasında bir cinayete kurban gitmeleri Avusturya-Sırbistan ilişkilerini iyice gerginleştirmiş ve bir süre sonra dünya savaşına sebep olmuştur. Savaşın başlamasıyla birlikte Osmanlı Devleti, bir taraftan Almanya ile gizli bir ittifak imzalayarak kendisine bir müttefik bulmuş diğer taraftan da tarafsızlığını ilan ettiği gibi seferberlik ilanına karar vermiştir (BOA, MV, D:236, G:17; İkdam, 3 Ağustos 1914:1).

Seferberliğin ilan edilmesi ile birlikte Ermeniler de bazı hareketlerde bulunacaklardır. Askerlik çağına gelmiş olan Ermenilerin yarısı kaçıp gizlenerek seferberlik çağrısına uymayacaklardır. Bazıları Rusya tarafına geçecektir. Bazıları evlerinden kaçarak şurada burada saklanıp düşman saflarına katılmak için uygun zamanı beklemeye başlayacaktır. Diğer yarısı ise askeri müfrezeler marifetiyle askerlik şubelerine götürülmeye çalışıldıkları esnada karşı koymaya yeltenecektir. Gönüllü olarak orduya katılanlar ise durumu devletin kendisini savunmak amacıyla elinde bulundurduğu silahları almak için fırsat olarak değerlendirmişlerdir. İtaatsizlik göstererek kaçan tüm Ermeniler, ya doğrudan Rus ordusuna ya da Ermeni çetelerine katılacaklardır (Ahmet Rüstem, 2001:65). Aynı zamanda Ermeniler, bir taraftan vergilerini ödemeyecekler, diğer taraftan asker toplanması konusunda verilen emirleri yerine getirmeyeceklerdir. Askerlik görevlerini yapmaya giden Müslümanlara ise sokaklarda saldırılmış, soyulmuş veya öldürülmüşlerdir (Talat Paşa, 2009:63).

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

1914 yılına kadar Osmanlı topraklarında birçok isyan çıkaran Ermenilerin isyanları bastırılmıştı. Ancak bastırılan her isyan yeni bir katliam olarak nitelendirilmiş ve bu isyanlar Hristiyan kamuoyu tarafından “*Türkler, Ermenileri katlediyorlar*” şeklinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle batılılar açısından yapılacak iş Ermenileri desteklemek ve himaye ederek Türklerin gazabından kurtarmaktır (Çolak, 2009:240).

Seferberlik çağrısı sonrası Ermeniler, hem cephede, hem de cephe gerisinde Fransız, İngiliz ve Rus ordularına destek sağlamak amacıyla çalışmalar yapmaya başlayacak ve Ermeni propagandacılar, yabancı devletlerin konsolosları ve misyonerlerinin yardımıyla başka ülkelerdeki komitelerle haberleşmeyi temin ederek Anadolu Ermenilerini hızla silahlandırmaya başlayacaklardır. Bu durumu Ermeni Taşnak Cemiyeti’nin liderlerinden Kaçaznuni şu sözlerle ifade edecektir; “*1914 sonbaharı başlarında Türkiye savaşa henüz girmemiş, fakat savaş hazırlıkları içindeyken, Güney Kafkasya’da (büyük gücü içinde ve enerjik biçimde Ermeni gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlandı. Sadece birkaç hafta önce Erzurum’da yapılan kongrede gönüllü birlikler konusunda alınan olumsuz karara rağmen, Ermeni Devrimci Taşnaksutyun Partisi (EDDP) hem bu birliklerin oluşturulmasına hem de bunların Türkiye’ye karşı gerçekleştirdikleri askeri operasyonlara aktif biçimde katıldı.*” (Kaçaznuni, 2008:32; Günay, 2009:86-87).

Seferberlik sonrası Ermeni komiteler de boş durmayacaktır. Hınçak, Taşnak, Ramgavar, Veragazmiyal gibi Ermeni komiteleri, şubelerine verdikleri talimatta şunları söylemekteydiler; “*Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı askeri geri çekilirse her tarafta birden eldeki vasıtalarla isyan edilecek, Osmanlı ordusu iki ateş arasında bırakılacak, binalar ve resmi müesseseler bombalanacak, yakılacak, hükümet kuvvetleri bölgede meşgul edilecek, ikmal kafileleri vurulacaktır. Bunun aksi, Osmanlı ordusu ilerlerse Ermeni askerleri silahlarıyla kıtalarından kaçarak Rus ordusuna katılacak veya yurt içinde çeteler oluşturacak.*” (Sakarya, 1989:242; Günay, 2009:87). 5 Eylül 1330 (18 Eylül 1914) tarihinde Bitlis Valisi Mustafa Bey tarafından Dahiliye Nezaretine gönderilen şifreli bir telgraf bu bilgiyi doğrulamaktadır. Telgrafta Ermeni düşünürleri arasında son günlerde verilen karar gereğince harp ilan edilinceye kadar sükunetin muhafaza edilmesi harp ilan edildiğinde orduda gençlerin silahlarıyla düşman tarafına iltica eylemeleri, Osmanlı ordusu geri çekilirse silahlanıp çene haline gelmesi kararının verildiği, durumun teşkilat-ı mahsusa ve üçüncü ordu kumandanlığına bildirildiği ifade edilmektedir (BOA, DH.ŞFR, D: 441, G:33). Bu tarz bilgileri yabancı kaynaklarda da görmek mümkündür. Örneğin Alman İmparatorluğu'nun Kafkasya özel ajanı Lois Mossel, 22 Mart 1915

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

tarıhli raporunda; Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin iyi organize olduklarını ve neredeyse hepsinin Rusların galip gelmesi için bu savaşta çalıştıklarını; bölgedeki Ermenilerin Ruslardan silah ve para yardımı aldıklarını ve Kafkasya'daki Osmanlı Ermenilerinin Rus saflarında savaştıklarını, Rus ordusuna katılmayanların çeteler kurarak, Sivas ile Erzurum arasındaki Osmanlı posta hizmeti gören birliklere saldırarak, bunları soyduklarını ve büyük paralar elde ettiklerini yazmaktadır. Son olarak da Osmanlı Devleti ne yaparsa yapsın Ermenilerin bu savaşta Osmanlının yanında yer almayacaklarını belirtmektedir (Çolak, 2002:975; Çolak, 2013:155).

Osmanlı Devleti, savaşa girmeden önce Kafkasya'da hazırlıklara başlayan Ermeniler, Rus ordusuna, Türkiye'ye karşı savaşacak çetelere, intikam alaylarında yer almak üzere Kafkasya'ya, Tiflis'e doluşmaya başlayacaklardır. Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Erzurum mebusu olan ve hatta Nafia Nazırlığı yapmış olan Karakin Pastırmacıyan, komite tarafından teşkilat için Kafkasya'ya gönderilecektir (Uras, 1950:600-601; Sönmez, 1986:25). Rus tarihçilerine göre savaşın başlarında Rus Ordusu içerisinde 23 Ermeni birliği mevcut olup yaklaşık 11.500 askere karşılık gelmekteydi. Ayrıca sadece Kafkas bölgesinde Ruslar adına savaşmaya hazır 40.000 gönüllü silahlı Ermeni bulunmaktaydı (Çiçek, 2010:4-5).¹¹⁵

Seferberlik ilanından sonra Ermeniler, açıktan açığa isyan hareketlerine de başlayacak ve ilk isyan girişimine 30 Ağustos 1914'te Zeytun'da başvuracaklardır (Sonyel, 2009:351). Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden sonra savaşın ilerleyen zamanlarında 500-600 kişi civarındaki Ermeni çetecisi silahlı ayaklanma başlatıp, askere, jandarmaya ve halka saldıracaktır. Ermeniler tedhiş hareketlerine ve yağmacılığa devam edecek, yapılan çarpışmalarda Maraş Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey ile birlikte altı Türk askerini şehit edip yirmi altısını yaralarken Ermeni çetecilerin çoğu bölgenin dağlık ve sarp olmasından istifade ederek kaçacaktır (Günay, 2009:96).

Ermeni faaliyetleri karşısında Osmanlı Devleti, 1914 Eylül başlarından itibaren Ermenileri gözetim altında tutmaya karar verecektir. Dâhiliye Nezareti, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları

---

¹¹⁵ Fransa'da yayınlanan Tan Gazetesi, savaş sonrasında Ermeni Generali Antranik ile bir mülakat gerçekleştirecektir. Antranik, verdiği röportajda Ermenilerin harpte ellerinden geldiğince Türkler aleyhinde çalıştıklarını, Fransa'ya yardım etmek için gençlerinin çoğunun Suriye'ye giderek Osmanlı ordusuna karşı savaştıklarını ve Rus ordusunda da 180.000 Ermeninin olduğunu ve bunların büyük bir çoğunluğunun Alman cephesine gönderildiğini belirtmektedir. Yine 12.000'den 15.000'e kadar Ermeninin de Rus üniforması giyerek Kafkasya cephesinde Türklere karşı harp ettiklerini açıkça ifade etmektedir. (Sebilü'r-Reşad, 20 Teşrin-i Sani 1335:84). Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bak. (Kaşyüğun, 2019:91-104).

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

illere gönderdiği 6 Eylül tarihli şifreli yönergede; yetkililerin Ermeni liderleri ve elebaşlarını sürekli gözetim altında tutmaları istenecektir. Çünkü Ermeniler, -özellikle Van ve çevresinde yaşayanlar- Rusya ile gizli iletişim içindedirler (Sonyel, 2009:351).

Cemal Paşa'nın, mert, kahraman, ikiyüzlülüğün ne olduğunu bilmeyen, dostluklarına sadık olarak nitelendirdiği Ermenilerin, Türkler ile aralarında din ihtilafının bulunmadığını, bugün gelinen noktada arada hâsıl olan düşmanlığın yegâne sorumlusunun Rusya'nın izlediği siyasetten kaynaklandığını belirtmektedir. Her ne kadar bölgedeki Kürt beylerinin idaresi altında bir baskıya maruz kalıyorlarsa da Türk hükümeti ile samimi bir şekilde dostluk hayatını devam ettirmekteydiler. Elbette 19.yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da öğrenim gören Ermeni gençlerinin milliyetçilik akımından etkilenmeleri, Ermeni gençlerinde siyasi bir takım düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır. Bu zihniyet Rus diplomatları için bulunmaz bir fırsat olarak telakki edilmiş ve Ermenilerin devlet aleyhine çalışmaları için Ruslar ellerinden geleni yapmaktan geri durmamışlardır (Cemal Paşa, 2010:361-365). Cemal Paşa'ya göre Ermeni meselesinin baş sorumlusu Ruslar olarak görünmektedir. Ruslar, bu kadar istila hırsı ile yanıp tutuşmamış olsalar, Ermeni meselesi bu kadar büyümeyecektir.

Savaştan önce Bakü'de yayınlanan "Areve" Gazetesi, 11 Eylül 1914 tarihli sayısında neşrettiği makalesinde Avrupalı devletlerin Berlin Kongresi'nden beri kendileri için bir şey yapmadıklarını, Osmanlı hükümetine karşı zayıf ve etkisiz bir siyasete sığındıklarını, bugün bir kasırganın bütün dünyayı karıştırmakta olduğunu ve herkesin varlığını güven altına almaya çalıştığını, milliyet meselesinin bugün bambaşka bir biçimde ve tarihte eşi olmayan bir şiddetle canlandığını belirterek; "*Büyük ve küçük milletlerin geleceklerinin söz konusu olduğu bir anda biz uykuda mı kalacağız?*" diyecektir (Talat Paşa, 2009:58-59).

Osmanlı devlet yöneticileri savaş başlamadan önce Ermeni ileri gelenleri ile görüşecek ancak sonuç alamayacaklardır. Buna karşın Ermenilerin dini lideri Eçmiadzin Katalikosu, Rusya'nın Kafkasya valisine başvurarak Rusların Ermenileri koruma altına alması ve Rusya tarafından seçilen bir valinin birleşik altı doğu vilayetinin başına getirilmesi teklifinde bulunacaktır. Bu olay üzerine harekete geçen Ermeniler gönüllü birlikler oluşturmaya başlayacaklardır. Dört gönüllü birlik oluşturulacaktır. Her grup bin (1.000) kişiden oluşmaktaydı. Sayıları az olmakla beraber coğrafyayı iyi tanımaları sebebiyle siyasi rolleri sayısal güçleriyle kıyaslanamayacak kadar büyüktür. Hal böyle iken komutanları Osmanlı mebusu olan ikinci Ermeni gönüllü birliği

Iğdır'dan Van yönüne doğru 24 Ekimde harekete geçecektir (Yerasimos, 1999:281-283). Ermeniler yalnızca Osmanlı sınırları dahilinde değil aynı zamanda dışarıda da gönüllü birlikler oluşturmuş ve Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmişlerdir. Örneğin Paris Konsolosu Galip Şevki Bey'den gelen 19 Eylül 1914 tarihli bir raporda bir Ermeni Gönüllü Komitesi oluşturulduğu, bazı ermeni gençlerinin kandırılarak Fransa ordusuna gönüllü kaydettiler, bazıları da tehditlerle korkutuldukları ve emellerini gerçekleştirmeye çalıştıkları bilgisine yer verilmektedir (Karacakaya vd. 2002:213).

Ermeni faaliyetlerini gören Osmanlı Devleti, zaman zaman Ermenileri uyarma yoluna da gidecektir. Mesela dönemin Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey¹¹⁶, mecliste bulunan Ermeni temsilcilerine çeşitli uyarılarda bulunurken Harbiye Nazırı Enver Paşa da Ermeni Patriği'ni uyaracaktır. İmparatorluğun çok ciddi ve hayati mücadele verdiği böylesi nazik bir durumda Ermenilerin Osmanlı aleyhine yapacakları her türlü faaliyetin şiddetle cezalandırılacağını bildirecektir. Fakat *"bağımsız bir Ermenistan hayali ve serabı ile başı dönen ve kararlılıkları daha da kuvvetlenen Ermeniler"* Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanlarla beraber savaşa katılacaklardır (Ahmet Rüstem, 2001:68-69). Ahmet İzzet Paşa da savaş ilan olduğunda Ermenilerin ihtilalci eğilim ve hazırlıkları hissedilince bu tür düşüncelerden vazgeçmeleri, aksi takdirde şiddetli cezalandırma yoluna gidileceğinin kendilerine söylendiğini ve bu konuda zaman zaman Ermenilerin uyarıldıklarını belirtmektedir. Ancak ne nasihatler ne de tehditler işe yaramayacaktır (Ahmet İzzet Paşa, 1992:205).

4. Savaşın Başlaması ve Ermeniler

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ortaya çıkan şark meselesinin hedeflerinin başında; Türklerin Balkanlardan atılması, İstanbul'un geri alınması, Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklara muhtariyet ve bağımsızlık temin ederek nihayetinde Türkleri Anadolu'dan atmak yer almaktaydı (Sarıkoç, 1994:17). Bu doğrultuda Ermeniler de savaş arifesinde çalışmalarına hız vereceklerdir. Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanından iki gün sonra Eçmiadzin Katalikosu IV.Keork, Kafkasya'daki Çar Naibi Vorontsov Daşkov'a yazdığı mektupta durumdan istifade edilmesi gerektiğini, sözde Ermeni illerinin Babalı'den bağımsız tek bir vilayet olarak birleştirilmesi, Rusya'nın atayacağı Hristiyan bir genel valinin yönetimine bırakılması ve Türkiye

---

¹¹⁶ Halil Bey, hatıralarında konuyla ilgili olarak Dahiliye Nazırı Talat Bey ile birlikte Hallacyan, Zöhrap, Vartkes, Van mebusu Vahan ve Pastırmacıyan efendiler gibi birçok Taşnak rüesası ile görüştiklerini, bunun bir Rus kapandı olduğunu belirttiklerini, vazgeçmelerinin telkin edildiğini fakat vazgeçemediklerini belirtmektedir. (Bayur, 1991:71).

Ermenilerine geniş çapta özerklik tanınması teklifinde bulunacaktır. Rusya, bu öneriyi kabul ettiği takdirde tüm Ermeniler koşulsuz olarak savaşta Rusya'yı destekleyeceklerdi. Vorontsov ise verdiği cevapta Ermenileri rahatsız eden konuların olumlu biçimde çözümleneceğine söz vererek Ermenilerin, Çar naibinin emirlerine kesin olarak uymalarını, Türklerin saldırgan taraf olarak görünmeleri gerektiği konusunda Katalikosu uyaracaktır (Sonyel, 2009:347).

Osmanlı Devleti, savaşa girmeden evvel Ermeni komiteleri başta patrikhane olmak üzere Osmanlının Rusya'ya karşı savaşa girmesi durumunda alacakları vaziyeti belirlemek üzere toplantılar yapmaya başlayacaklardır. Galata'daki "Ermeni Merkez Mektebi Kebiri"nde patrikhaneden memur edilen rahip Gabriel Cevahirciyan'ın başkanlığında Taşnak-Sütyun, Hınçak, Veragazmiyal Hınçak, Ramgavar temsilcilerinden oluşan heyet (Birleşik Milli Ermeni Komitesi), Ermenilerin Osmanlı hükümetine sadık kalmaları, askeri vazifelerini yapmaları, harici tesirlere kapılmamaları şeklinde kararlar alacaktır. Bu kararlarla Osmanlı hükümetinin itimatlarını kazanmaya çalışan Ermeniler, diğer yandan da şartların oluşumuna göre bütün güçleriyle hazırlanmakta kusur etmeyeceklerdir (Uras, 1950:581-589).

Komiteler, şubelerine talimatlar vererek silah, cephane, bomba gibi malzemelerin tamamlanmasını ve gerektiğinde verilecek işaret üzerine harekete geçmek için gerekli vasıtaların hazır bulundurulmasını isteyeceklerdir. Yaptıkları yazışmalarda komite teşkilatı hakkında;

- ✓ Siyasi muharip çeteler oluşturmak
- ✓ Köy çeteleri kurmak
- ✓ Esnaf cemiyetleri teşkil etmek
- ✓ İhtiyat çeteler bulundurmak
- ✓ Fikir adamları ve aydınların oluşturduğu dernekler hakkında esaslar verilmekteydi.

Kurulması istenilen savaşçı gezici çeteler iki gruba ayrılmıştı. Birinci grup savunma, ikinci grup ise saldırı harekâtı için eğitim almış bulunmaktaydı. Her köyde gezici çetelere nezaret etmek, fedailerin ihtiyaçlarını karşılamak, lüzumu halinde gerekli yerlere nakletmek ve icap ettiği zaman kaçmalarını sağlamakla vazifelendirilen 5-8 kişiden oluşan ve 45-50 yaşlarında tecrübeli ve güvenilir kurullar bulunmaktaydı. Gezici müfrezeler dışında her köyde 30-50 kişiden oluşan savaşçı müfrezeler, yardımcı müfrezeler, silah, cephane ikmal müfrezeleri, haberleşmeyi sağlayacak kadın müfrezeleri bulunmaktaydı (Sakarya, 1989:241).

1914 Haziran ayında Erzurum’da Taşnak-Sütyun kongresi toplanacaktır. İki hafta süren ve İstanbul, Trabzon, Erzurum, Muş, Van, İzmir, Beyrut, Adana gibi muhtelif yerlerden gelen 30 üyenin katıldığı kongre sonunda şöyle bir karar alınacaktır: *“İttihat ve Terakki hükümetinin, gayri müslim unsurlara ve bassaten Ermenilere karşı minelkadim takip ettiği iktisadi, içtimai ve idari birbirine zıt siyaset ve taziyeki ve ıslahat işini tatbik hususunda gösterdiği aldatıcı hareketleri göz önünde tutan Taşnaksütyun kongresi, İttihat ve Terakki’ye karşı muhalefet mevkiünde kalmaya, onun siyasi programını tenkît etmeye, kendisine ve teşkilatına karşı şiddetle mücadelele girişmeye karar vermiştir”* (Uras, 1950:589-590).

1914’te Rus Çar’ı Tiflis’e geldiğinde kendisini ziyaret eden Katalikos Keork, Çar’a; Türkiye Ermenilerinin kurtuluşunun Türk egemenliğinden ayrılıp muhtar bir Ermenistan teşkili ve bunun Rusya’nın himayesiyle olacağını ve muhtariyet fikrinin Ermenileri canlı tuttuğunu belirtecektir. Çar ise; *“Muhterem peder, cemaatinize söyleyiniz, Ermenileri en parlak bir istikbal bekliyor”* cevabını verecektir (Uras, 1950:594-595). Bu cevaptan sonra emin ellerde olan Ermeniler, harekete geçeceklerdir.

Sonuç

1877-78 Osmanlı Rus Savaşına kadar Osmanlı Devleti’nin sadık tebaası olarak nitelendirilen Ermeniler, I.Dünya Savaşı daha savaş başlamadan dönemin hükümetine, dolayısıyla da Osmanlı Devleti’ne karşı takip edecekleri yolu belirlemişlerdir. Dahası Amerika ve Fransa gibi yerlerde bulunan Ermeniler de Osmanlı Devleti’nin düşmanlarına (Fransa, Rusya gibi) kalabalık gönüllü kabileler göndererek aktif yardım ve katkıda bulunmuşlardır (Ahmet Rüstem, 2001:64).

Her ne kadar yaşananlar Türkler ve Ermeniler arasında meydana gelen hadiseler olarak görülse de bu sürece giden yolda batılı devletlerin çıkarları, meselenin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa Osmanlı topraklarında çıkarları çatışan İngiltere ve Rusya’nın bu meseledeki paylarını belirtmek gerekir. Bu durum Bulgar yazar Mileff tarafından dönemin yayın organlarından biri olan “La Defense Nationale” (Ulusal Savunma) gazetesinin 2 Ekim 1914 tarihli nüshasında açıkça belirtilmektedir. Mileff, makalesinde 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rusya Dışişleri görevlilerinden Lobanof Rostovski’nin ellerini ovuşturarak; **“Ermenistan’a ihtiyacımız var ama Ermeniler olmadan”** dediğini ifade etmektedir (BOA, HR.SYS, D:2288, G:3 (5 Ekim 1914). Bu sözler Rusların ve diğer Avrupalı devletlerin Ermenileri çıkarları doğrultusunda kullandıklarına açık bir kanıt oluşturmaktadır. Avrupalı devletlerin bu tutumlarından dolayı Ermeniler, yaşadıkları vilayetlerin hiçbirinde çoğunluğa sahip olmamalarına

rağmen emperyal devletlerin kışkırtmaları sonucu önce ıslahat, sonra özerklik ve en nihayetinde bağımsızlık istemeye başlamışlardır. Aslında Ermenilerin Osmanlı-Rus savaşından önce bir bağımsızlık isteğı olmamasına karşın İngiliz ve Rus çıkarlarının çatışması bu sorunu alevlendirmiştir. Yani Ermeni meselesi öncelikli olarak Ermenilerin değı büyük devletlerin amaçlarına ulaşmak amacıyla tuttıkları bir mesele olmuştur.

Olayların farkında olan Osmanlı ricali her ne kadar meseleyi halletmek istemiş ise de Ermenilerin aşırı istekleri ve büyük devletlerin uzlaşmaz tutumları buna engel teşkil etmiştir. Bu durumdan istifade eden Ermeniler, seferberlik sırasında üzerlerine düşen görevleri yapmamış, vergilerini ödememiş, Rusya ile anlaşarak gönüllü birlikler oluşturmuşlardır. Savaşın başlamasıyla birlikte Rusya ile birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı kıyamlarda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

A.Arşiv Belgeleri

1.TC Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA)

2.Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

B.Yayınlanmış Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

Karacakaya, Recep vd (2002). *Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri (1879-1918)*, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Münir Süreyya. (2001). *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

C.Sürekli Yayınlar (Gazete ve Dergiler)

Cavid Bey. (1944). "Meşrutiyet Devrine Ait Cavid Bey'in Hatıraları", Tanin, 6 Birinci Teşrin 1944, Hatıra No: 394, İstanbul. s.2.

"Ermenilerin Harb-i Umumideki Hizmetleri", Sebilü'r-Reşad [Sırat-ı Müstakim] C.XVIII, S.449, İstanbul 20 Teşrin-i Sani 1335 (20 Kasım 1919), s.84

Halil Menteşe. (30 Ekim 1946). "Halil Menteşe'nin Hatıraları, Ermenistan Islahatı Meselesi Nasıl Çıktı?", Cumhuriyet, s.2.

Halil Menteşe. (31 Ekim 1946). "Halil Menteşe'nin Hatıraları, Ermenistan Islahatı Meselesi Nasıl Çıktı?", Cumhuriyet, s.2.

"Müfettiş-i Umumiler", Peyam, 16 Mayıs 1330 (29 Mayıs 1914), Numru: 188, s.1

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

“Müfettiş-i Umumiler”, Takvim-i Vakayi, 1 Temmuz 1330 (14 Temmuz 1914), Numru: 1877, s.1

“Siyasiyat: Şark Mesalesi”, Tanin, 25 Ağustos 1330 (7 Eylül 1914), Numru: 2051, s.1

“1329 Senesinde Siyaset-i Umumiye”, Türk Yurdu, 6 Mart 1330 (19 Mart 1914), 3.Yıl C.6, S.61, ss.222-228

“Seferberlik İlanı”, İkdam, 3 Ağustos 1914, Numru: 6268, s.1

“1329 Senesinde Türk Dünyası”, Türk Yurdu, 3.Yıl C.6, S.65, 1 Mayıs 1330 (14 Mayıs 1914), ss.293-295

D.Kitaplar Makale ve Bildiriler

Ahmet İzzet Paşa. (1992). *Feryadım*, (Haz. S.İ. Furgaç-Y. Kanar), İstanbul: Nehir Yayınları.

Ahmet Rüstem. (2001). *Ciban Harbi ve Türk-Ermeni Meselesi*, (Çev. C. Aydın), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Aksakal, Mustafa. (2010). *Harb-i Umumi Eşiğinde Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, İstanbul: Bilgi Yayınları.

Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). *Türk İnkılabı Tarihi C.II, Kısım.III*, Ankara: TTK Yayınları.

Cemal Paşa. (2010). *Hatıralar*, (Haz. A. Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Danışmend, İsmail Hami. (1955). *İzablı Osmanlı tarihi Kronolojisi C.4*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

Karabekir, Kazım (1937). *Ciban Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik? C.1*, (İstanbul: Tecelli Basımevi.

Kaçaznuni, Ohannes. (2008). *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*, (Çev.Arif Acaloğlu), İstanbul: Kaynak Yayınları

Kuran, Ahmet Bedevi. (1959). *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul: Çeltüt Matbaası.

Kurat, Akdes Nimet (1970). *Türkiye ve Rusya*, (Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları.

Metin, Halil (1992). *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Salahi R.Sonyel. (2009). *Osmanlı Ermenileri*, (Çev. A. Birerdinç), İstanbul: Remzi Kitapevi.

Sönmez, Z.Berrin. (1986). *Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşına Girişi 1913-1914*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp

Tarihi Enstitüsü.

Talat Paşa'nın Anıları.(2009). (Haz.Alpay Kabacalı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Uras, Esat. (1950). *Taribte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Ankara: Yeni Matbaa.

Yerasimos, Stefanos. (2002). *Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Forumu.

Yerasimos, Stefanos. (1999). *Milliyetler ve Sınırlar*, (Çev.Ş. Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları.

E.Makale ve Bildiriler

Baykal, Bekir Sıtkı. (2003). "Lord Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu'nu Taksim Planı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, Temmuz 78, İstanbul, ss.55-60

Bayur, Yusuf Hikmet. (1938). "Son Yirmi Beş Yıllık Tarihimize Bakışlar", *Belleten* C.II, Temmuz-1 Teşrin 1938, (7-8), Ankara: TTK Yayınları, ss.309-335.

Bilgin, Mustafa Sıtkı. (2009). "Ermeni Meselesi Üzerinde Osmanlı-İngiliz Diplomatik Mücadelesi (1878-1894)", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler C.3*, (yay.haz.M.Hülagü vd), Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [Eusas-II], 22-24 Mayıs 2008, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, ss.309-331.

Çiçek, Kemal. (2010). "Osmanlı Ermenilerinin 1915'teki Tehciri: Bir Değerlendirme", *Gazi Akademik Bakış* (3), S.6, Ankara. ss.1-14.

Çolak, Mustafa. (2002). "Kaynak Kritiği ve Tehcir Olayında Belge Tahrifatı -Johannes Lepsius Örneği", *Belleten*, C. LXVI, S.247, Ankara: TTK Yayınları, ss. 967-985.

Çolak, Mustafa. (2009). "Hans Barth'ın 'Türk Kendini Savun' Adlı Eserine Göre Ermeni Meselesinin Doğuşu ve Avrupa", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler C.3*, (yay.haz.M.Hülagü vd), Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [Eusas-II], 22-24 Mayıs 2008, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, ss.233-251.

Çolak, Mustafa. (2013). "Müttefik Almanya İle İhtilaf: Ermeni Meselesi", *History Studies* C.5, S.6, ss.149-163

Günay, Nejla. (2009). "Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileriyle İlişkileri ve 1914/1915 Zeyton İsyanları", *Bilgi*, (51), ss.85-104.

Kaşıyugun, Ali. (2019). "I.Dünya Savaşı'nda Ermeniler ve General Antranik'in İfadeleri", *I. Uluslararası 20.Yı'ın İlk Yarısında Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, 16-18 Ekim 2019, (Ed.Nilden ERGÜN, Oğuz ŞİMŞEK, Türkan ARIK), Iğdır Üniversitesi Yayınları, Iğdır, ss.91-104

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Sakarya, İhsan (1989). “İkinci Meşrutiyet Dönemindeki Türk Ermeni İlişkilerinin Birinci Dünya Savaşı Üzerindeki Etkileri”, *4. Askeri Tarih Semineri*, Ankara: ATASE Yayınları. ss.238-256.

Sarıkoçuncu, Ali. (1994). “Şark Meselesi ve Tarihsel Gelişimi”, *Askeri Tarih Bülteni* S.36, Ankara: ATASE Yayınları, ss.1-22.

F.İnternet Siteleri

Çiçek, Kemal, “Türk Ermeni Anlaşmazlığının Siyasi Kökenleri, Tehcir ve Dönüş Üzerine Yaklaşımlar”, https://docplayer.biz.tr/2425755-Turk-ermeni-anlasmazliginin-siyasi-kokenleri-tehcir-ve-donus-uzerine-yaklasimlar.html#show_full_text (Erişim:30.11.2020).

Türü : Araştırma Makalesi
Konusu : Siyasi Bilimler
Gönderilme Tarihi : 29 Mart 2022
Kabul Tarihi : 11 Eylül 2022

DEVHATÜ'L-MEŞÂYİH ADLI ESERDE ADI GEÇEN OSMANLI ŞEYHÜ'L-İSLAMLARININ BİYOGRAFİLERİ (XV-XVII. YÜZYILLAR)

Biographies Of The Ottoman Seyhü'l-Islams Mentioned In Devhatu'l-Meşâyih (XV-XVII Centuries)

*

ALPER YILDIRIM

(ORCID: 0000-0002-9955-7989)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Yıldırım, Alper, “Devhatü'l-Meşâyih Adlı Eserde Adı Geçen Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri (XV-XVII. Yüzyıllar)”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 236-291.

Apa: Yıldırım, A. (2022). “Devhatü'l-Meşâyih Adlı Eserde Adı Geçen Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının Biyografileri (XV-XVII. Yüzyıllar)”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 236-291.

Özet

Devhatü'l-Meşâyih, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin yazmış olduğu Osmanlı Şeyhü'l-İslamlarının biyografilerinden oluşan bir eserdir. Eser ilk Osmanlı Şeyhü'l-Islamı kabul edilen Molla Fenari'den başlatılmıştır. Rusumat Muhasebecisi Rifat Efendi tarafından eklenen zeyl ile 1863-1865 yılları arasında görev yapan Şeyhü'l-Islâm Ömer Hüsameddin Efendi'ye kadar, toplam 108 Şeyhü'l-Islamın biyografilerini içerir.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Şeyhü'l-Islamların soy bilgilerini, doğum yerleri ve doğum tarihlerine ait bilgileri ve eğitim hayatlarını olabildiğince ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Bunların yanı sıra Şeyhü'l-Islamların hangi zaman aralığında ve hangi görevlerde buldukları, hayatlarının ileri safhalarında ne ile meşgul oldukları, vefat yeri ve sebebi dahil her türlü bilgiye ulaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Şeyhü'l-Islamların yazdığı eserler de verilmiş olup şiir ile ilgilenen

---

*Alper Yıldırım, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Mezunlu, mansurney@hotmail.com.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Şeyhülislamlara ait şiirlerinden küçük örneklere de yer vermiştir. Eserde Şeyhülislamlar anlatılırken devrin tarihi olayları, yaşanan sıkıntılar, Yeniçeri isyanları ve diğer ayaklanmalarla ilgili birtakım bilgiler de verilmiştir.

Satır aralarında devrin iç çekişmeleri de yer almıştır. Devlette görev almayan müellif, hadiseleri aktarırken oldukça tarafsızdır. Müstakimzâde, eseri yazarken süslü ve ağır bir dil kullanmıştır. Uzun cümleler ile abartılı ve şiirsel anlatımı dikkat çekmektedir. Eserin kenarlarına, eser içerisinde vermeyi düşünmediği veya sonradan yapmak istediği eklemeleri de derkenar olarak düşmüştür.

Bu makalede Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi'nin “Devhatü'l-Meşayih”, adlı eseri çalışmanın temelini oluşturmuştur. “Devhatü'l-Meşayih” eseri ile beraber eser ile ilgili farklı yazarlara ait olan zeylerden de yararlanılmıştır. Ayrıca konu ile ilgili araştırma eserleride incelenmiştir. Osmanlı dönemi şeyhülislamlarının görevleri, uygulamaları ve diğer hususlarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şeyhülislam, Biyografi, Müstakimzâde, Meşihât,

Abstract

Devhatü'l-Meşayih is a work consisting of biographies of Ottoman Şeyhü'l-Islams written by Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi. The work was started from Molla Fenari, who was accepted as the first Ottoman Shaykh al-Islam. It includes the biographies of a total of 108 Shaykh al-Islams, from the addendum added by Rusumat Accountant Rifat Efendi to Şeyhülislâm Ömer Hüsameddin Efendi, who served between 1863-1865.

Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi gave as much detail as possible about the genealogical information of the Şeyhülislams, their places of birth and dates of birth, and their educational life. In addition to these, it has been tried to reach all kinds of information, including the time period and the duties of the Shaykh al-Islams, what they were busy with in the later stages of their lives, the place and cause of death. In addition, the works written by Şeyhülislams are also given and small examples of the poems of Şeyhülislams who are interested in poetry are included. While the Şeyhülislams are explained in the work, some information about the historical events of the period, the troubles experienced, the Janissary revolts and other uprisings are also given.

There were also internal conflicts of the period between the lines. The author, who does not take office in the state, is quite impartial while conveying the events. Müstakimzâde used an ornate and heavy language while writing the work. His exaggerated and poetic expression with long sentences attracts attention. The additions that he did not intend to include in the work or that he wanted to make later, were also added to the edges of the work.

In this article, Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi's work named "Devhatü'l-Meşayih" formed the basis of the study. Along with the work "Devhatü'l-Meşayih", addendums belonging to different authors related to the work were also used. In addition, research works related to the subject were also examined. Information about the duties, practices and other aspects of the sheikh al-Islams of the Ottoman period is given.

Key Words: Şeyhülislam, Biography, Mustakimzade, Meşihat.

Giriş

Sözlük manası “yaşlı kimse, reis, bilge” anlamlarındaki şeyh ile İslâm kelimesinden oluşan Şeyhülislam tabiri, İslâm dünyasında önde gelen ulemâ ve sûfilere verilen bir şeref unvanı olarak X. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Daha sonra ise “âlimlerin en kıdemlisi, reisi” mânasını kazanmıştır (Devellioğlu, 1995: 995; İpşirli, 2010: 91). Bu kavram Osmanlılar zamanında dini meselelerle şeriat mahkemelerine bakan en yüksek rütbeli din adamını tanımlamak için kullanılmıştır (Devellioğlu, 1995: 996).

Osmanlı Devleti’nde, şeyhülislâmlığın kuruluş tarihi ve bu makama ilk defa kimin tayin edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Molla Fenârî’nin 1425’te Bursa müftülüğüne tayin edilmesi, Osmanlılarda müftülük ve şeyhülislâmlığın başlangıcı kabul edilmektedir (İpşirli, 2010: 92).

Osmanlı Devleti’nde şeyhüislamlık, ilmiye teşkilatının bir parçası olup, teşkilatın başında bulunan şahıs şeyhülislam unvanını kullanılmıştır. Konuyla ilgili kaynaklarda, İslam topluluklarında dini anlamda fetva verebilen en yüksek mertebedeki âlime şeyhülislam unvanının verildiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti, henüz bir ilmiye teşkilatına sahip değilken, fetva makamı olarak “müftü” tabirini kullanmaktaydı.

Şeyhüislamlar görevlendirileceği zaman, önce saraya ya da Babiâli’ye davet edilirdi. Kabul edilen adaylar, padişah tarafından bizzat bu iş ile taltif edilirdi. Adaylar bu teklifi kabul ettikten

BENĞİ DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

sonra kendisine *ferve-i beyza* (beyaz kürk) denilen şeyhülislamlık libası giydirilirdi. Tayini takip eden günlerde toplanan divana Şeyhülislam da gelirdi. Önce Divan önündeki bahçede sultanı karşılar ardından Divanın huzurunda elini öperdi. Bu merasimde Şeyhüislama bir kürk daha hediye edilirdi (Sarıkcıoğlu, 1982: 202).

“Müfti’l-Enâm” da denilen Şeyhülislâm’ın aslı görevi, ister devlet idaresinde olsun, ister tebaadan biri olsun fetva gerektiğinde kendisi lehinde veya aleyhinde kanun koyacak bir makamdan oluşmaktadır. Burada verilen fetvalar, günlük hayatı etkilediği gibi bir padişahın geleceğiyle ilgili kati kararları dahi alabilecek kudrette hususlar olabilmekteydi. Örfе dayalı kanunnamelerin şeriata uygun olup olmadığı şeyhüislamların vereceği beyanlara bağlı olduğu gibi, hukukun adil bir şekilde tebaaya uygulanması da yine bu adaletin bir parçasıydı (Arı, 1994: 170). Başka bir kaynakta “Müfti’l-Enâm”ın anlamı şu şekilde verilmiştir. “Müşkili çözen ise sa’y, himmet ve kerem ile konuyu araştırıp hükmü ortaya koyacak, yani fetvâ verecek olan müftü dir. Bu sebeple müftülere eskiden, halkın müşkilini çözen anlamında müfti’l- enâm denilmiştir.” (Eliaçık, 2012c: 9).

Şeyhülislamlık kurumlar için olduğu kadar, ahali için de aynı kuvvet ve kudreti temsil etmekteydi. Belirli bir dönemde Divan-ı Hümayun’un üyesi de olmuş olan şeyhüislamların atanmaları kadılık tevcihi ile başladığı için kadınların atanması, mülazemet verilmesi ve sair işlerde kadının görev kapsamını aşan olaylarla ilgili hüküm verilmesi hep şeyhülislamın görevleri arasında bulunmaktaydı. 19. yüzyılın başlarında çokça kullanılan meşveret meclislerinde sıklıkla şeyhüislamlara yer verilmiş olması, kurumun giderek daha önemli bir mevkiye geldiğinin bir göstergesidir (Okumuş, 2013: 389-390).

Kadılar yanında müftü, müderris gibi hem din hem de eğitimle ilgili kurum ve kuruluşlara yapılacak olan tayin ve atamalar şeyhülislamın yetkisi dâhilinde olduğu için hiç kimse onun vereceği beratı iptal edemeyeceği gibi, çıkarılan fetvalara da karşı gelinemezdi (Arı, 1994: 173).

Toplum üzerindeki etkisi kadar, devlet içerisindeki etkisi de büyük olan Şeyhüislamların eğitimi ve devlet kademelerindeki yükselişlerinin bir disiplin içerisinde olduğu söylenebilir. Şeyhüislam sıklıkla bir medrese eğitimi alırlardı. Müderrisliğe getirilecek mülazimler belli bir zaman bekleyerek rüus sınavına girer *hariç* rütbesini alanlar, İstanbul Rüusu diploması aldıktan sonra düşük dereceli medreselerde görev yaparlardı. Buralarda kazandıkları tecrübe sayesinde daha sonra Süleymaniye, Sahn-ı Semân gibi daha üst dereceli medreselerde görevlendirilirdi.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Osmanlı'da ilerleyen süreçte müderrislik görevi bir rütbe haline getirilmiş; müderrislik payesi, bazı şeyhülislamlara daha küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanmıştır. Böylece, ilmî hiyerarşiye uyulmaksızın terfi, ilerleme, ölçme ve değerlendirme yapılması gibi olaylara sıklıkla yer verilmektedir. Örneğin Dürrizade Ataullah Efendi altı yaşında, Salih Efendizade Mehmed Emin Efendi on beş yaşında, Mustafa Aşir Efendi on altı yaşında, Mekkizade Mustafa Asım Efendi on üç yaşında, Âtıfzade Ömer Hüsameddin Efendi on beş yaşında müderrislik sınavlarını geçerek müderris unvanı almışlardır (Ertan, 1990: 108).

Şeyhülislamlar genel olarak müderrislik vazifesinden sonra Kadılığa geçmişlerdir. Bu görevde de önce küçük kazaların kadılığına oradan da adına Mahreç Mevleviyeti denilen kadılıklara getirilirlerdi. Söz konusu kadılık merkezleri; Kudüs, Halep, Eyyüb, Selanik, Yenişehir, Fener, Galata, İzmir, Sofya ve Trabzon idi (Ertan, 1990: 108). Bilad-i Hamse Mevleviyeti denilen Edirne, Bursa, Şam, Mısır Filibe mevleviyet kadılıklarından sonra kadılıkta en üst yerler İstanbul, Mekke ve Medine Kadılığıydı (Ertan, 1990: 108). Şeyhülislamlar bu silsileyi bazen hızlıca geçmiş ve bazen de alt görevde çalışırken üst kadılıkların payelerini almaktaydılar. Mertebe bakımından İstanbul Kadılığı'ndan sonra Kazasker gelmekteydi. Kazasker, Daire-i Meşihatteki iki büyük mevkiden biri, tarik-i ilmiyenin en büyük payesi demektir. Kazasker onaltıncı yüzyılın yarısına kadar devam eden en büyük rütbedir. Bu tarihten sonra Şeyhülislamlık kazaskerliğin önüne geçmiştir (Ertan, 1990: 109).

Bu şekilde yetişen şeyhülislamlar hakkında Devhatü'l-Meşayih'te geniş bir yelpaze çizildiği görülmektedir. Devhatü'l Meşayih adlı eserde genel olarak XV-XVII. yüzyıl şeyhülislamlarının portrelerine yer verilmiştir. Şeyhülislamlığın ilk temsilcisi olan Molla Fenari'den, son temsilci Medeni Mehmet Nuri Efendi (1920 - 1922)'ye kadar Osmanlı Devleti'nde 174 şeyhülislam görev yapmıştır. Müstakimzâde'ye ait olup asıl adı *Devba-i Meşâyih-i Kibar* olan *Devhatü'l-meşâyih*'in İstanbul kütüphanelerinde birçok yazma nüshasını bulmak mümkündür. Bu yazmaların derkenarlarında şeyhülislamın tayin edildiği vazifelere dair anekdotlara yer verildiği belirtilmektedir. Bu nüshalardan biri İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, TY., nr. 1878'de yer alır (İpşirli, 1994a: 229). Diğer nüshalar hakkında bilgilere ulaşamamıştır. Ayrıca Devhatü'l-Meşayih eserinin birden çok yazara ait farklı zeylleri de bulunmaktadır. Bu zeyllerden bir tanesi Tanzimat devri biyografi yazarlarından olan ve Topal lakaplı Rusumat Muhasebecisi Ahmet Rifat Efendi'ye aittir. Ahmet Rifat Efendi'nin eserleri arasında "*Devhatü'l-Meşâyih maa Zeyl*" önemli bir yer tutmaktadır. *Devhatü'l-meşâyih* adlı eserde var olan eksiklikleri tamamlamak üzere yazılmıştır. Bu

zeyl için pek çok zeylden faydalandığı anlaşılmakta olmasına rağmen, bunlardan sadece Müstakimzade ve Ayıntabi'den bahseder *Devbatü'l-meşâyih maa zeyl* adlı eser incelendiğinde, Ahmet Rıfat Efendi'nin Müstakimzade'ye göre daha yalın bir usluba sahip olduğu görülür. Müstakimzade'nin *Devbatü'l-meşâyih*'te verdiği biyografilere nazaran Ahmet Rıfat Efendi'nin *Devbatü'l-meşâyih maa zeyl*'de sunduğu biyografiler daha kısadır. Müstakimzade'nin eserinde derkenarlar düşölmek suretiyle verilmiş olan ilaveler (tarih mısraları ve şecereler) Ahmet Rıfat Efendi'nin zeylinde yer almaz (İpşirli, 1994a: 229; Çift, 2006: 191; Beyhan, 2008: 104).

Ahmet Rıfat Efendi'nin zeylinin haricinde Müstakimzade'ye ait esere başka müellifler tarafından da birkaç zeyl yazıldığı görölmektedir. Bunlar arasında Mehmed Münib Ayıntabi, Süleyman Faik ve Mektübizade Abdölaziz Efendiler sayılabilir. Münib Mehmed b. Mehmed Ayntâbi tarafından yazılmış olan *Zeyl-i Devbatü'l-Meşâyih-i Kibâr* adlı eseri Süleymaniye Ktb. nr. 241/4, 251/4'de yer almaktadır (İpşirli, 1994a: 230).

Bağdadlı Vehbi Efendi nüshası ise Süleymaniye Ktb., nr. 1148/4'te yer almaktadır. Eser Müstakimzâde'nin aynı adla yazmış olduğu eserine 1807'ye kadar gelen bir ek olarak kaleme alınmıştır. 1788-1806 yılları arasında görev yapan 6 Seyhülişlâm'a ait biyografileri içerir.

Süleyman Faik tarafından yapılmış olan, *Zeyl-i Devba-i meşâyih* adıyla neşredilmiştir. Eser Süleymaniye Ktp., Ali Emiri, nr. 1085'te yer alır (İpşirli, 1994a: 230). Bu eser ayrıca *Hüseyn Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları, S.H.M.H.K.Yaz. 201*'da bulunmaktadır. Bu eserde 1807-1828 yılları arasında şeyhülişlâm olan 10 kişinin biyografisine yer verilmiştir.

Üsküdar Hüdâyî Dergâhı haziresinde medfun âlim ve müelliflerden biri olan ve 1863'te Evkaf-ı Hümâyûn müfettişiliğı yapan Mektübîzâde Abdölaziz Efendi eserini *Terâcim-i Ahvâl-i Ulemâ ve Meşâyih* adıyla yazmıştır. Bu eser *Devbatü'l-meşâyih'in son zeyli* olarak bilinmektedir. Zeyl 1832-1862 yılları arasına isabet eden şeyhülişlamların biyografilerini içermektedir (Heinkel, 2005: Önsöz). Bu eser Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 2267'de bulunmaktadır (İpşirli, 1994a: 230).

1. Mustakîmzâde Süleyman Saadettin Efendi

Müstakimzâde'nin Hicri Recep 1131/Mayıs-Haziran 1719 doğmuş olduğu kabul edilmektedir. İstanbul'da Atikali Paşa semtinde dünyaya gelmiştir (Heinkele, 2005: 5). Babası, Bayezit'teki Sadrazam Seyyid Hasan Paşa Medresesi müderrislerinden, Şam ve Edirne kadılıklarında bulunan Mehmed Emin Efendi'dir (Yılmaz, 2006: 6).

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Müstakimzâde'nin, anne tarafının soyu Sultan II. Mehmet'in saltanat yıllarına (1451-1481) kadar uzanır. Ancak kendisi annesi yerine babaannesinin ait olduğu Şeyh Şaban'ın aile adını kullanmayı tercih etmiştir. Ailenin diğer kollarından birini ise ilk manevi piri olan Halveti Şeyhi Mehmed Salih b. Şeyh İsa es-Sahvi (Öl. 1173/ 1759) ile olan akrabalığına dayandırır (Heinkele, 2005: 6, 12).

Büyük babası Mehmed Müstakim Efendi'dir (Öl. 29 Haziran 1712). Mehmed Müstakim Efendi Anadolu eşrafındandı. Müderris, molla, Mekke mollası olmuştur. Emir Buhari'de defnedilmiş olup, salih, yumuşak huylu ve fakir bir kimse olduğu belirtilmektedir (Süreyya, 1996: 1218).

Müstakimzâde, babasının yanısıra Fatih Camii imamı Seyyid Yusuf Efendi, Yemliha Hasan Efendi, Hanif İbrahim Efendi, Abbas Vesim Efendi gibi alimlerden aldığı dersler ile Arapça, Farsça öğrendi. Osmanlı yazı sanatını da Eğrikapılı Mehmed Rasim ve Fındıkzade İbrahim Efendi ile Katibzade Mehmed Refii efendilerden öğrendi (Yılmaz, 2006: 114). 1143/1730 senesinde Mustafa Feyzi Efendi'nin "ser-i atibba-i hasse mülazemet"ini kazanmasıyla müderris olma dileğine ulaşmak için ilk adımı atmıştır. Mülazemetlik icazetini Şeyh Mehmed Mirazade Efendi'nin şeyhülislam makamına yükselişi sebebiyle (11 yaşındayken) yazdığı bir yazıyı müftüye sunmasıyla elde etmiştir. Silsileye bakılacak olursa mülazemetlik payesi daha büyük yaşlarda alınabilmekteydi. Bu sebeple Müstakimzade döneminde çoğu zaman rüşvet ve destek gördüğü şeklinde ithama maruz kalmıştır (İpşirli, 2006: 538). Müstakimzâde'nin eğitim hayatının kalan kısmını Fatih Camii İmamı Seyyid Yusuf Efendi'den usul-i fikh ilmi ve kuran okuma dersleri olarak sürdürmüştür (Yılmaz, 2006: 114). Müstakimzâde eğitiminde kendisini aile geleneğine karşı yükümlü hissetmiştir. Bu nedenle Müstakimzâde kendisini tarikatlara bağlı görmüştür. Hem babası hem de büyükbabası Kadiri ve Nakşibendi Şeyhleriyle yakın ilişki içerisinde bulunmuştur. Babası 7-8 yaşlarındaki Müstakimzade ile beraber Şeyh Mehmed Emin Tokadi'nin akrabası olan Şeyh Seyyid Ebu Bekir Efendi'yi ziyaret ederdi. Bu sebeple daha sonra Nakşibendi şeyhi Mehmed Emin Tokadi'ye intisap etmiş ve yedi yıllık hizmeti sırasında ondan hadis dersleri almış ve Nakşibendi olmuştur (Süreyya, 1996: 1152). Müstakimzâde, Tokadi'ye bağlanmadan önce Halvetiye'ye alınmasını sağlayan Şeyh Mehmed Salih es-Sahvi'nin öğrencisiydi. Bu karşılaşma henüz 17 yaşındaki Müstakimzâde'nin gerek ruhi yaşantısına gerekse bilim kavrayışına yön verici ve hayatının kalan kısmında iz bırakıcı olmuştur. Müstakimzâde'nin neyi ve nasıl yapacağını öğrenmiş olması onu bu yola yönelten adama karşı ömür boyu minnet ve hürmet duymasını sağlamıştır.

Müstakimzâde kendisini hiçbir topluluğa ait hissetmemiştir. Ailesinden dolayı kendisine duyduğu güven ve çok yönlü aklı, onu çağdaşlarından farklı bir konuma itmiştir. Buna rağmen Tokadi'yle olan hoca öğrenci ilişkisi ona özeleştiriyi yapmayı da öğretmiştir. Müstakimzâde Tokadi'nin ölümüne kadar onun en sevdiği öğrencisi oldu. Şeyhi onun öğretilerini Müstakimzâde'nin sürdürmesini bu sebeple istemiş olmalıdır. Şeyhinden *Varikal*'ı almış olan Müstakimzâde, şeyhinin aynı zamanda manevî mirasçısı da olmuştur (Heinkele, 2005: 24).

1745 yılında müşşidinin ve öz annesinin vefatı sebebiyle ye'se düşerek sağlığına iyi geleceği düşünceyle Bursa'ya taşınmıştır. 1751 yılında ise Seyyid Murtaza Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde müderrislik imtihanına girmiş olsa da, sakalı bahane edildiğinden imtihandan başarısız olmuştur (Yılmaz, 2006: 114).

Bazı kaynaklarda, Müstakimzâde Efendi'nin hiçbir eserinde doğrudan dönemine ait hadiselerden bahsetmediği ve hatta içeride ve dışarıda olup bitenlerin müellifi ilgilendirmediği belirtilmektedir (Heinkele, 2005: 4). Oysa ki, eserin içeriğine bakıldığında 32. Şeyhülislam olarak geçen Bahai Mehmet Efendi zamanında İngiltere konsolosuyla şeyhülislamın yaşadığı problemler, Hocazade Mesud Efendi'nin Boynu Eğri Mehmed Paşa ile ilgili verdiği bilgiler, şeyhülislam Yahya Efendi zamanında "Mere Vakası" olarak anılan hadiselerle ilgili verdiği bilgiler gözönüne alındığında, Müstakimzadenin devrinin olaylarına o kadar da ilgisiz olmadığı anlaşılmaktadır.

Devhatü'l-Meşayih, Müstakimzade tarafından 40 yaşındayken yazılmıştır. Başyapıt olarak nitelenen bu eser şeyhülislam ile ilgili bir biyografi derlemesidir. Müellif bu eserden önce teoloji, felsefe ve edebi konulu risaleler de yazmıştır. Müstakimzâde'nin en erken tarihli yazısı ise 18 yaşında (1150/1737) yazdığı Allah'ın isimleriyle ilgili bir tefsirdir (Tolasa, 1986: 363; Heinkele, 2005: 25-26).

2. XV. Yüzyıl Şeyhülislamları

Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar müftülerin görevlendirildiği Osmanlı meşihat sisteminde, teşkilat kanunnamesi hazırlanırken şeyhülislam unvanına yer vermiş ve bu unvan ulemanın başı olarak zikredilmiştir. Bu durum şeyhülislamlık makamına resmi bir nitelik kazandırmış olup, bu tarihten sonra müftüler şeyhülislam olarak anılmaya başlanmıştır (İpşirli, 2010: 92).

Şeyhülislamlık müessesesinin ilk defa hayata geçirildiği bu yüzyılda toplam 7 kişi görev yapmıştır. Bunlardan biri olan Molla Gürani, şeyhülislamlık görevinin yanısıra padişah hocası da

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

olmuştur. Onun akabinde göreve getirilen Molla Abdülkerim Efendi, ilk devşirme şeyhülislamdır. Yüzyılın önemli müftülerinden biri olan Efdalzâde Hüseyin Efendi ise şeyhülisamlık vazifesine kazaskerlikten gelen ilk kişidir.

1425 yılında ortaya çıktığı farz edilen şeyhülisamlık, aslında bir fetva makamı olarak düşünülmüş ve kabul görmüştü. Bununla beraber ilk dönem yani Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed dönemi şeyhülisamları gerçekte birer müftü olarak tayin edilmişti. Kazaskerliğin ve kadılığın kurulmuş olmasına rağmen müftülük makamının ortaya çıkışı ise Rafizî hareketinin genel bir tehdit halini almasından sonra olmuştur.

Şeyhülisamlığın ortaya çıkışıyla alakalı ileri sürülen bir diğer görüş ise; “papalık” konumuna atfen “büyük halife” olarak kabul edilebilecek ve bu iki kurumu siyasi olarak dengeleyecek yeni bir kuruma olan ihtiyaç idi. Bu fikir esasen Osmanlılara ait değildi. Bu fikrin bir batılı olan Bertrandon de la Broquiere’nin Sultan II. Murad’ı ziyareti esnasında ortaya atılmış olduğu ileri sürülmektedir (İpşirli, 2010: 92).

Bu görüşe göre aynı dönemde vazifeye tayin edilen ve literatürde *Molla Fenâri* (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 3-5) olarak tanınan *Şemseddin Muhammed bin Hamza bin Muhammed İbnu’l-Fenârî er-Rûmî*’nin de doğrudan şeyhülislam değil, müftü olarak tayin edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (İpşirli, 2010: 92).

Molla Fenari, Safer 751 (Nisan 1350) senesinde dünyaya gelmiştir. Fakat doğum yeri hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber, Fenar Köyü’nde doğduğu hakkında bilgiler mevcut olup, bu köyün Maveraünnehir bölgesindeki mi veya Bursa civarında İnegöl ile Yenişehir yakınındaki Fenâr köyü mü olduğu kesinlik kazanmamıştır. Molla Fenari, Fenari adını babasının fencilik mesleğiyle ilgili olmasından dolayı almıştır (Aydın, 2005: 245). Molla Fenari’nin 750-834/1350-1431 yılları arasında yaşamış olduğu göz önüne alınırsa, bu dönemin Osmanlıların siyasi yönden sınırlarının genişlerneye başladığı bir döneme rastladığını söylemek mümkündür. Fenari, Orhan Gazi, I. Murat, Yıldırım Bayezid, Çelebi I. Mehmed ve II. Murat dönemlerini görmüş ulema reislerinden biridir (Aşkar, 1997: 385). Yetişme döneminde diğer İslam devletlerinde de önemli bilginlerden Fahreddin Razi, Sadeddin Taftazani, Seyyid Şerif Cürcanı gibi isimler kendi ekollerini kurmuşlardı. Fenari, bu âlimler arasından özellikle Sadeddin Taftazani’den etkilenmiştir. Müderrislik dönemlerinde onun eserlerinin Osmanlı medreselerinde okutulması için özel bir gayret sarfetmiştir. Bununla beraber Osmanlı ilim dünyasına ve medreselerine etki eden ekollerden biri de Fahrettin Razi’dir. Razi ekolünü medrese sistemine yerleştiren kişinin ise Molla

Fenari'nin olduğu söylenmektedir. Bu sayede Osmanlı ilim hayatında nakli ilimler yanında akli ilimlerin de okutulmasına başlanılarak ilmi seviyenin yükselmesi sağlanmıştır (Aşkar, 1997: 386).

Fenari, Mevlana Alaaddin Esved ve Şeyh Cemaledin Aksarayı gibi Razi ekolünden gelen âlimlerden de eğitim almıştır. Kendini yetiştirmek için Mısır'a gitmiş ve Şeyh Ekmeleddin'in öğrencisi ve yardımcısı olmuştur. Bir süre sonra Anadolu'ya dönen Fenârî, Karaman'a uğramıştır. Burada Karaman Bey'i Alaaddin Ali Bey ve oğlu Mehmed Beyle tanışmış dost olmuştur. Bursa'ya geldiğinde I. Murat (ö. 791/1389) onu Orhan Câmîine tayin eder. Bu görevi sırasında Çandarlı Halil Paşa'nın iltifatını kazandığı için Manastır Medresesine müderris olur. Yıldırım Bâyezid döneminde Bursa kadısı tayin edilir. Molla Fenârî, Bursa'nın Timur tarafından işgaline kadar kadılık görevine devam eder. İşgal sonrası Karaman'a gitmiş ve on yıl kalmıştır. Şeyh Bedreddin isyanı sırasında 821/1418 yılında Hacca gider ve Şeyh Bedreddin'in 823/1420 yılında idamından sonra Anadolu'ya döner. Bu vesileyle Sultan II. Murad tarafından 828/1425 yılında Osmanlı'nın ilk müftüsü/şeyhülislamı olarak vazifelendirilir (Aşkar, 2005: 86).

Ömrünün son zamanlarında gözleri görmeyen Fenari, Fıkıh alanında Menâr, Pezdevî, İmâm-ı Râzî'nin "Mahsûl"ünü, İbn-i Hâcib'in "Muhtasar"ını ve diğer usûl kitaplarını toplayarak şerh etmiştir. Fenari'nin *Füsûl-ül-bidâyi' fi usûl-iş-şerâyi* adıyla fıkıh usûlüne dâir yazdığı çok kıymetli bir eseri de vardır. Bu eseri otuz senede tamamlamıştır. Ayrıca Fatıha suresini de tefsir etmiştir. *En-mûzec-ül-ulûm* adlı eserinde yüze yakın ilme âit meselelere değinmiştir. *Ferâiz-i Sirâciyye* adlı eseri de şerh etmiştir. Bunlardan başka birçok metinlere nazım ve nesir olarak şerh, haşiye ve ta'likâtı var ise de, kadılık ve müftülük işleriyle meşgûliyeti, eserlerinin çoğunu temize çekmesine imkân tanımamıştır. Hacı Bayram Veli'nin şeyhi, Şeyh Hamiddüddin Kayserî'den aldığı eğitim ile tasavvuf ilmine yönelmiştir. Bu yönüyle Molla Fenari, Osmanlı Devletinde tasavvufa ilgi duyan ilmiye mensuplarının önde gelenlerindedir. Tasavvuf kültürüne olan yakın ilgisi bazı eserlerinde açıkça görülmektedir. Bu düşüncenin şekillenmesinde Muhyiddin İbnü'l-Arabi'nin tesiri vardır. Arabi Ekberiye görüşünün Anadolu'daki önemli temsilcisidir. Fenari'nin çeşitli tarikatlara mensup olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır. Bununla beraber Rifaiye tarikatından hilafet aldığı ve Zeyniyye tarikatına intisap ettiği kaydedilmektedir. Diğer taraftan yukarıda da bahsedildiği gibi Fahreddin er-Razi ekolüne de mensuptur. Razinin geliştirdiği İbn-i Sinacı görüşün Osmanlı'ya taşınmasında önemli rol oynamıştır. Sade bir hayat süren Molla Fenari geçimini *İpekçilik* ile sağlamıştır (Gülle, 1999: 241-242). Fenari'nin hayır ve hasenata da düşkün olduğu bilinir. Bursa'da 3, Kudüs'te bir olmak üzere 4 medrese ve mescid yaptırdığı kaydedilmektedir. Fenari 833/1430

yılında yaptığı ikinci Hac seyahatinden dönüŖte 834/1431 yılında Razi'nin bu eseri hakkında geniş bilgi için bk. (Hamidullah, 2004: 91).

Devhatü'l-Meşayih'te verilen bu bilginin *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nde "Menârü'l-Envâr" maddesi incelenmek suretiyle sağlaması yapılmaya çalışılmış olmasına rağmen, Molla Fenari'nin bu eser üzerinde çalışmış olduğuna dair bir ize rastlanılamamıştır. Bu da bizi ya elimizde bulunan "Menârü'l-Envâr"ın söz konusu eser olmadığını ya da Molla Fenari'nin şerhinin henüz araştırmacılar tarafından tespit edilememiş olduğu fikrine ulaştırmaktadır (Bk. Koca, 2004: 118-119). Eserde bahsi geçen Pezdevî ise H. 400 yıllarında Nesef'e Buhara yönüne doğru 30 km. uzaklıkta bir kale şehri olan Pezde'de dünyaya gelmiş olup, Nesefi'nin bildirdiğine göre Semerkant'ın 80 km. güneyinde yer alan kiş şehrinde vefat etti ve naaşı Semerkant'ta Çekerdize Şehitliğine defnedildi. Pezdevi başta fıkıh olmak üzere tefsir, kelim ve hadis alanında önemli eserler vermiştir (Bedir- Koca, 2007: 264-265). Ayrıca bk. (Gölcük, 1982: 1) Bursa'da vefat etmiştir. Hüseyin Hüsameddin bazı vakıf kayıtlarına bakarak Fenârî'nin 838'de öldüğünü kaydeder (Aydın, 2005: 245).

Molla Fenari'den sonra şeyhülislamlık makamına getirilen **Fahreddin Acemî** (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 5-7), aslen İranlı olup, Seyyid Şerif Cürcani'nin öğrencisidir. Anadolu'ya İran'dan geldiği için Acemî adını almıştır. Kaynaklarda hakkında fazla bir bilgi olmayan Acemî, Molla Fenari'nin oğlu Muhammed Şah'ın hizmetine girmiş ve Bursa Sultan Murad Medresesi'nde görev almıştır. Bir müddet bazı medreselerde müderrislik yapmıştır. Sultan Murâd Hân zamanında, 834/1431 senesinde Edirne'de müftü/şeyhülislâm olmuştur. Günlük otuz akçe maaş aldığı bilinmektedir. Onun bu görevi ile ilgili bazı kaynaklarda farklı bir görüş hâkimdir. Öyle ki, Sultan II. Murad devrinde bütün müftilerin başı olarak Müfti el-enam adıyla bir reis tayin edildiği ve Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethinden sonra yeni başkent müftüsü olarak Hızır Bey Çelebi'ye resmen Şeyhülislam unvanı verildiği, hatta bu unvanın zamanın her iki kazaskerine karşılık geldiği belirtilmektedir. Şakaik-i Numaniye göre, Fahreddin Acemi, müftü iken söz konusu Hızır Bey sadece İstanbul kadısı olduğu iddia edilmekte ve müftü makamının söz konusu reis anlamına gelebilecek bir mana yüklenmediği ifade edilmektedir (Kramers, 1979: 486).

Silsileye uygun olarak Sahîh-i Buhârî'yi okumuştur. Yaşadığı dönemde en önemli hadise Hurûfilîğın ortadan kaldırılışına olan katkısıdır. Rivayete göre Fâtih Sultan Mehmed Hân zamanında, *hurûfî mezhebine* mensûb bazı kimseler Fâtih'in hizmetine girerler. Fatih'in ilme değer vermesinden faydalanan bu kişiler, sarayda geniş imkân bulurlar. Fahreddin-i Acemî Vezir

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Mahmud Paşa ile onların hurûfilîği yayma çabalarını anlarlar. Fahreddîn Acemî ile Mahmûd Paşa anlaşarak Mahmûd Paşa'nın, evinde bir davet verir. Davete hurûfiler de çağırılır. Fahreddîn Acemî de perde arkasına saklanarak, onları dinler. Sohbet ilerleyince, Mahmûd Paşa, hurûfileri çok sevdiğini söyler. Veziri kendilerinden zanneden bu kimseler de, kendi fırkalarının iç yüzünü anlatmaya başlar. Mahmud Paşa bunlara saldırınca Hurûfiler kaçarak, sultânın sarayına sığınır. Fahreddin Acemî sarayda yakalanan bu kişileri halkın toplandığı Edirne Üç Şerefeli camiine getirir. Camiide Hurufilerin dinsiz olduklarını anlatır ve idam edilmelerini ister. Bu kişilerin idam edilmesiyle Hurufilik ortadan kaldırılır.

İleri yaşlarında hastalanan Fahreddin Acemî'ye, Molla Ali Tûsî ziyârete gelmiştir. 865/1460 yılında Edirne'de vefat eden Fahreddin Acemî Dâr-ül Hadis câmiinin önünde defnedilmiştir. Üç Şerefeli Câmii yakınlarında bir medresesi vardır.

Otuz yıldan fazla müftülük makamında bulunan Fahreddin-i Acemî, ulemadan olan babasının icazetiyle başladığı ilim hayatında pek çok kişiye hocalık etmiştir. Alaeddin Arabi dâhil birçok âlimi Edirne Darülhadis'inde eğitmiş olduğu söylenir. Devhatü'l-Meşayih'te verilen bilgiye göre, 865/1460 yılında Edirne'de vefat etmiştir.

İran asıllı olan Fahreddin Acemî'den sonra müftü/şeyhülislam olan **Molla Hüsrev**'in (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 8-9) görev yılları, Osmanlıların Timur ile mücadelesi dönemine rast gelmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, on bir yıl süreceğ uzun bir karışıklık dönemine girmiştir. Bu dönemde Anadolu toprakları, komşu coğrafyalarda egemen olan güçlerin etkisiyle karmaşık bir sosyal yapıya bürünmüştür. 815/1413 yılında I. Mehmed'in önderliğinden Anadolu'nun bütünlüğü tekrar sağlanmıştır. Molla Hüsrev bu çalkantılı dönemde I. Mehmet, II. Murat ve Sultan II. Mehmet dönemlerinde görev yapmıştır. İmparatorluğun bu ikinci kalkınma dönemi Molla Hüsrev'in ilmi faaliyetlerine önemli bir katkı sağlamıştır (Ceylan, 2011: 7-8).

Taşköprüzade, onun hakkında "ümera-i ferasiha"dan "Rumiyyü'l-asl-ı Fermurz" diye bahsetmektedir. Bu durum babasının kimliği hakkında bir takım şayiaları da beraberinde getirmiştir (Koca, 2005: 252). Devhatü'l-Meşayih'te bir Fransız subayı iken müslüman olan bir zatın oğlu olduğu rivayet edilir. Molla Hüsrev'in babası Hüsrevin kızkardeşini Osmanlı emirlerinden Hüsrev adında bir zâta vermişti. Molla Hüsrev babasının genç yaşta ölmesi üzerine, eniştesi Hüsrev Bey'in yanında kalmasından dolayı Hüsrev kayını diye çağırılmıştır. Daha sonra "kayını" kelimesi kaldırılarak, Molla Hüsrev adıyla anıldığı belirtilmektedir.

Bununla beraber yapılan araştırmalar Taşköprüzade'nin eserinin yanlış anlaşıldığını ve Mecdi'yi kullanan araştırmaların ve dolayısıyla Devhatü'l-Meşayih'in müellifinin de bu gruptan olduğu anlaşılmaktadır ve bu yanlış sürdürenler olduğu tespitini yapmak mümkün görünmektedir. Oysaki Molla Hüsrev'in Durerü'l-hükkam adlı eserinin sonunda vermiş olduğu künyede, dedesinin adının Ali olduğu görülmektedir. Künyeye ait 833/1429 tarihli bir belgeden adının Mehmed b. Feramurz b. Hoca Ali olduğu anlaşılmaktadır. Mecdi'nin notlarında babasının Kürd olduğuna dair iddialar olmakla beraber, Türkmen boyu olan Varsakların, Mecdi tarafından Kürd boyu olarak tanınması bu yanlışlığın da temelini oluşurmaktadır. Dolayısıyla nereli olduğu konusu da son zamanlarda yapılan araştırmalarla ortaya konulmuş olup, Varsak boyunun yerleşim yerlerinden olan Yozgat-Yerköy civarında bulunan Karkın köyü olduğu tespit edilmiştir (Koca, 2005: 252).

Burhâneddîn Haydar Hirevî ve zamanının diğer âlimlerinden ilim tahsil eden Hüsrev, tahsilini tamamladıktan sonra Edirne'de şah Melik Medresesi'nde ve sonra da kardeşinin vefâtıyla boşalan Çelebi Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 832/1428 senesinde Kazaskerliğe getirilmiştir. Molla Hüsrev, Fâtiş Sultan Mehmed Hân tahta geçince de göreve devam etmiştir. Sultan Murad'ın tahta tekrar geçmesi ve Fatih Sultan Mehmed'in Manisa'ya gitmesi ile birlikte Molla Hüsrev görevi bırakarak Manisa'ya gitmiştir. Fâtiş Sultan Mehmed Hân tekrar tahta geçince, o da İstanbul'a gelmiştir.

Molla Hüsrev, 832/1428 yılında kazasker tayin edilmiş olup, Sultan II. Mehmed'in tahta geçişinden sonra da bu göreve devam etmiştir. Sultan II. Mehmed, İstanbul'u fethettiğinde, İstanbul'un ilk kadısı olarak Hızır Bey'i (ö.862/1458), onun vefatının hemen akabinde de Molla Hüsrev'i İstanbul kadısı tayin etmiştir. Bu görevden hemen sonra Üsküdar ve Galata kadılıkları da kendisine bırakılmıştır. Bazı rivayetlere göre Bursa kadılığı da yapmıştır. İlk medreselerden biri olan Ayasofya'nın da müderrisi olmuştur. Fatih Sultan Mehmed ile hocası Molla Hüsrev arasında çok yakın bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Fatih hocası için, "Zamanımın Ebû Hanîfe'sidir" demiştir. Ancak bu ilişki bir süre sonra bozulmuş olduğundan Molla Hüsrev, Bursa'ya yerleşerek kendi adına yaptırdığı medresede çalışmaya başlamıştır. Fatih tarafından bizzat İstanbul'a davet edilmesi sebebiyle İstanbul'a dönmüştür (Ceylan, 2011: 10). Fatih Sultan Mehmed'in Molla Hüsrev'i tekrar İstanbul'a çağırıldığı tarih araştırmacılar tarafından 878/1473 olarak belirtilmekte olup, İstanbul müftülüğüne getirilişi de yine bu tarih olarak zikredilmektedir (Koca, 2005: 252).

Molla Hüsrev 885/1480 yılı Şaban ayında İstanbul'da vefat etmiş ve Bursa'da Medresesi yakınlarına defn edilmiştir. Yirmi yıl Şeyhülislamlık yapmıştır. İstanbul'da mescidler inşa ettirmiştir. Mutavvel adlı esere haşiye, Şerh-i telvih, Kâdı Beydâvî'nin tefsirine haşiye, Pezdevî'nin Usûlü'ne haşiye, En'âm sûresi tefsîriyle ilgili risale, Şerh-ül-miftâh, Şerh-i Telvîh, Udde haşiyesi, Seyyid Şerîfîn şerh-i Miftâhının evâiline haşiyesi, Mevlâna Ali Rûmî'nin usûlesine ecvîbesi vardır. Usul üzerine iki eseri daha vardır. Bunlar Mirat'ül-üsul ve Mirkat'ül-Vüsul'dır (Koca, 2005: 253). Devhatü'l-Meşayih'te verilen eserlerin sonradan yapılan araştırmalar sonucunda eksikleri giderildiği görülmektedir. Molla Hüsrev'e ait olarak günümüzde tespit edilebilen yaklaşık 22 eseri olduğu bilinmektedir (Koca, 2005: 252).

Molla Hüsrev'den sonra müftülük/şeyhülislamlık makamına getirilen ve dönemin en önemli bilginlerinden biri olan **Molla Gürânî**'nin (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 10-11) asıl adı Şemseddin bin İsmail idi. Kendisine başka lakaplar da yakıştırılmaktaydı. Hocası Makrizi tarafından “Şehabettin” olarak anılan Molla Gürânî'nin 28 Ağustos 1406'da Şehrîzor'da dünyaya geldiği bildirilmektedir. Gürânî'nin doğum yeri ve doğum tarihi hakkında bazı tartışmalar bulunmaktadır. Bikai'nin bildirdiğine göre, Molla Gürânî kendisinin Diyarbakır civarında Hiler köyünde doğduğunu söyler (Yaşaroğlu, 2005: 248). İlmî tahsilini Gürân'da tamamlayarak Kahire'ye geçmiş, devrin en meşhûr âlimi İbn-i Hacer Askalânî'den ders ve icâzet almıştır. Osmanlı âlimlerinden Molla Yegân hacca giderken Kahire'ye uğramış ve orada Molla Gürânî'yi tanımıştır. Molla Yegân'ın teklifiyle onunla beraber İstanbul'a yerleşmiştir. Sultan İkinci Murâd, Gürânî'yi Kaplıca ve Yıldırım Medresesi'ne müderris tayin etmiştir. Daha sonra da Sultan İkinci Murâd, Molla Gürânî'yi oğlu Şehzâde Mehmed'in yetiştirilmesi ile görevlenmiştir (Yazıcı, 2010: 22; Kuşat, 2003: 137). Fatih Sultân Mehmed'in padişahlığında vezirlik teklifini kabul etmemiş, 855/1451 senesinde Kazaskerlik görevine getirilmiştir. 857/1453 yılında yaşadığı bazı olaylardan dolayı Mısır'a Sultan Kayıtbay'ın yanına gitmiştir. 862/1457 yılında Fatih'in davetiyle tekrar Bursa'ya dönmüş 885/1480 senesinde Şeyhülislam olmuştur. 893/1487 senesinde yaşlılığın verdiği sıkıntılarla İstanbul'da istirahate çekildiği evinde vefat etmiştir. Gâyet-ül-emânî fî tefsîr-i seb'il-mesânî isimli tefsir-i şerif yazmıştır. Bu eseri Molla Gürânî, 860/1455 yılının sonlarında Kudüs'de bulunduğu sırada yazmaya başlamış, 867/1462'de tamamlayarak Fatih Sultan Mehmed'e ithaf etmiştir. Kelam, fıkıh ve siyere ait bilgileri içeren bu eserin kaynakları arasında Zemahşeri'nin “El-Keşşaf” ve Beydavi'nin “Envârü't-tenzil” adlı eserleri yer almaktadır (Yaşaroğlu, 2005: 250). El-Kevser-ül-cârî alâ rıyâd-il-Buhârî adlı eser ise Buhârî'nin hadis kitabına

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

yazdığı şerhdir. Bu eserde hocası İbn-i Hacer'in ve diğer bir Sahih-i Buhari şarihi Kirmani'nin bazı yorumlarını eleştirmiştir (Yaşaroğlu, 2005: 250). Ayrıca Molla Gürânî, Şâtibiyye Kasidesinin Ca'berî şerhine bir haşiye yazmıştır. Bu eser Kasım b.Firruh eş-Şatibî'nin kıraat-i seb'a konusunda manzum olarak kaleme aldığı "Hırzû'l-emani"ye adlı esere Ca'berî'nin yazdığı "Kenzü'l Meani" isimli haşiyeden dolayı kaleme alınmıştır. Molla Gürani'nin toplam eser sayısının dokuz adet olduğu anlaşılmaktadır (Yaşaroğlu, 2005: 250).

Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin eserinde bahsettiği başka bir şeyhülislam **Molla Abdülkerim Efendi**'dir. Molla Abdülkerim Efendi, Sultan İkinci Murâd'ın beylerinden Mehmed Ağa tarafından esir edilen Hıristiyan çocuklardan biri olarak bilinmektedir. (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 12). Taşköprizâde'nin bildirdiğine göre Mahmud Paşa ve Molla Ayas'la birlikte esir alınmış ve Mehmed Ağa tarafından himaye edilmiştir. Bazı araştırmalarda Abdülkerim'in Sırp veya Hırvat asıllı olduğu söylenmektedir (İpşirli, 2005: 239). Küçük yaşlarında Mevlana Ayas Mahmud Paşa ile birlikte payitahta gelmiştir. O sırada şehzâde olan Sultan Mehmed Hân'a hediye edilmiştir. Mevlâna-yı Ali Tûsî ve Mevlâna-yı Acemî'den ilim öğrenmiştir. İstanbul'un fethinden önce bazı medreselerde müderrislik yapmış, İstanbul'un fethinden sonra açılan medreselerde de müderrislik yapmaya devam etmiştir. 863/1458 yılında kazasker olmuş ve bu görevde 871/1466 yılına kadar kalmıştır.

Sultan II. Bayezid'in Memluk Sultanı Seyfeddin Kaytbay ile muharebeye tutuştuğu ve Osmanlı ordularının mağlubiyetiyle sonuçlanan muharebe döneminde 893/1487 yılında şeyhülislâm olduğu anlaşılmaktadır. 900/1494 senesinde vefat etmiştir. Ömer Lütfi Barkan'ın yayınladığı Edirne Darülhadis bütçelerinde verilen resmi kayıtlarda Abdülkerim Efendi'nin Muharrem 895/1489 tarihinde vefat ettiği görülmektedir. Abdülkerim Efendi'nin cenazesi Edirne'de Sultan Camii yakınında kendisinin yaptırdığı Mektephane avlusuna defnedilmiştir (İpşirli, 2005: 239). "Telvîh" adlı esere haşiye yazmıştır. Mecdi, Molla Abdülkerim Efendi'nin eser yazma konusunda çokça çabası olmadığını aktarmakta ve belirlenemeyen iki haşiyesinde de olduğunu belirtmektedir (İpşirli, 2005: 239).

Molla Abdülkerim Efendi'den sonra Müstakimzâde'nin eserinde verilen diğer isim **Alaeddin Arabi Efendi**'dir (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 12-14). Alaeddin Arabi Efendi, Halepte doğan ve Halep ulemasında eğitim aldıktan sonra Anadolu'ya geçmiştir. Molla Gürânî ve Hızır Çelebi'den dersler almıştır. Bundan sonra Edirne Dârülhadîs müderrisi Fahreddîn-i Acemî'nin yardımcısı olmuştur. Bursa Kaplıca Medresesine müderris tâyin edilen

Alâeddîn Arabî, Alâeddîn Halvetî den de tasavvuf icâzeti almış ve şeyhiyle beraber Manisa'ya sürgün edilmişlerdir (İpşirli, 1989b: 319). Manisa Medresesinde müderrislik de yapar ve Fâtih Sultan Mehmed'in son senelerinde günlük 80 akçe ile Sahn-ı Semân Medresesine müderris tâyin edilir. Bir müddet gözden düşerek vazife tahsisi düşürülmüş daha sonra eski haline getirilmiştir. 900/1494 senesinde Sultan İkinci Bâyezîd tarafından şeyhülislâmlık makâmına atanır. Bir yıl kadar bu görevde kaldıktan sonra 901/1495 yılında vefat etmiştir. Cenazesi Eyüp'te İdris Köşkü yolu üzerinde defnedilir. Tefsir ve fıkıh alanında geniş bilgisi ile bilinen Alaeddin Efendi'nin herhangi bir eseri bilinmemektedir (İpşirli, 1989b: 319).

Alaeddin Arabi Efendi'den sonra Müstakimzâde eserinde *Efdalzade Hüseyini Efendi*'ye yer vermiştir (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 14-15). Efdalzade Hüseyini Efendi, ulemeden Efdal Efendi'nin oğludur. Önce babası Efdalüddîn Efendi'den, sonra zamânının âlimlerinden ilim tahsil eder. Daha sonra da Molla Yegân'ın hizmetine girerek, onun yanında tahsilini tamamlar. Bursa Kaplıca'daki Sultan Murâd Hân Medresesine ve sonra İstanbul'daki Murâd Hân Medresesine müderris olur. Ailesi veba salgınından dolayı bir müddet İstanbul dışında bir yerde ikamet etmiştir. Buna rağmen kendisi haftanın dört günü derslerini aksatmadan vermiştir (Baltacı, 1997: 476). Kazaskerlik görevine getirilen Efdalzâde 901/1495 senesinde Şeyhülislâmlığa tayin edilir. Yedi yıl süren görevinde alçak gönüllü âlim bir zat olarak anılmıştır (Baltacı, 1997: 476). 908/1502 yılında vefat eden Efdalzâde Eyüp Sultan mezarlığına defn edilmiştir (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, 1975: 360). Efdal-zâde Hamîdüddîn, Edirnekapı yolu üzerinde Üçbaş Mescidi'ni, Fâtih'de Keskin Dede Zâviyesi'nin yakınındaki Keskin Dede Mescidi'ni ve Şekerciler Hânı yakınında da bir medrese yaptırmıştır. Efdalzâde Hamîdüddîn Mevlana İsfehânî'nin Mütünut-u Tavâlî'sine haşiye, Seyyid-i Şerîf'in Haşiye-i Muhtâsârına haşiye yazdığı eserlerdir.

XV. yüzyılda müftü olarak teşkilatta yer almış Molla Fenâri, Fahreddin Acemî, Molla Hüsrev, Molla Gürani', Molla Abdülkerim Efendi, Alaeddin Arabi Efendi ve Efdalzade Hüseyini Efendi gibi kişiler yer almıştır (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 3-5). Fatih Sultan Mehmed'in teşkilat kanunnamesinde şeyhülislam ifadesini kullanmasından sonra müftü unvanı terkedilerek, şeyhülislam unvanını kullanmaya başlamışlardır (İpşirli, 2010: 92).

3. XVI. Yüzyıl Şeyhülislamları

Yeni ifade edilmiş şekliyle XVI. Yüzyılda şeyhülislâmlık makamı 17 defa el değiştirmiş olmakla beraber 16 şeyhülislamın görev yapmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu

şeyhülislamlardan 3'ü görevden azledilmiştir. Ancak bazıları için bu aziller uzun süreli olmamış, kısa bir süre sonra tekrar göreve getirildikleri görülmüştür. Azledilen şeyhülislamlar Çivizâde Muhiddin Efendi, Bostanzade Mehmet Efendi ve Hacı Sunullah Efendi idi.

Çivizâde Muhiddin Efendi azlediledilmek suretiyle görevden alınan ilk şeyhülislam olmuştur. Azledildikten sonra tekrar aynı göreve getirilen ilk Şeyhülislam ise Bostanzade Mehmet Efendi'dir. Hacı Sunullah Efendi de azledildikten sonra yeniden tayin şansı bulan şeyhülislamlardan olmakla beraber, dört defa göreve gelen tek şeyhülislam olmuştur.

Bu yüzyılda padişah hocalığını ve şeyhülisamlığı bir arada yürüten tek şahsiyet Hoca Sadeddin Efendi'dir. Bu sebeple kendisine *Camii-ür Riyasetin* unvanı verildiği belirtilmektedir (İpşirli, 2010: 93).

Osmanlılarda bazı görevler veya liyakatler geleneksel olarak bazı ailelerin inhisarında kalmıştır. Molla Fenari ile ilmiye sınıfına dâhil olan Fenarizade ailesi bu silsilenin ilk örneklerinden biri olmuştur. Bu cenahtan geleneksel olarak göreve tayin edilen ilk kişi ise Molla Fenarinin Torunu Fenârizâde Muhiddin Çelebi'dir. Aynı silsileden gelerek şeyhülislam tayin edilen diğer aileler ise, Hocazâdeler, Kadızâdeler, Dürrizâdeler olduğu anlaşılmaktadır.

İlmiye sınıfı içinde değerlendirildiğinde, şeyhülisamlığa geçişte en son kademe kazaskerliktir. Rumeli Kazaskeriyken şeyhülislam olan Ebussuud Efendi'den sonra Rumeli Kazaskerliğinden şeyhülisamlığa geçiş bir anane halini almıştır.

Yine ilmiye sınıfına dâhil olan nakibüleşraflardan da şeyhülislam olarak atananlar olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yaşayan seyyid ve şeriflerin silsilelerini ve şecere-i tayyibe denilen soy kütüklerini kaydederek, koruyan görevliye nakibüleşraf denilmektedir (Rıfat, 1998: 19). Bu görevdeyken şeyhülislam olarak tayin edilen ilk kişinin de Malulzâde Mehmed Efendi olduğunu tespit etmek mümkün olmuştur.

Bu yüzyılda görevi başında vefat eden şeyhülislamlar Zembilli Ali Efendi, İbn-i Kemâl Paşa, Sâdi Çelebi, Ebu Suûd Efendi, Hamid Bin Muhammed Efendi, Kadızâde Ahmed Şemseddin Efendi, Çivizâde Hacı Mehmed Efendi, Bayramzâde Zekerriyya Efendi ve Hoca Saadeddin Efendi'dir.

Yine aynı dönemde hastalık, yaşlılık ve azil sebebiyle görevi bırakmak zorunda kalanların şeyhülislamlar ise Çivizâde Muhiddin Efendi, Abdulkadir Çelebi, Fenarizâde Muhiddin Çelebi, Malûlzâde Mehmed Efendi, Abdulkadir Şeyhî Efendi ve Sunullah Efendi'dir.

Bostanzâde Mehmet Efendi ilk görevinde azledilmiş, ikinci kez göreve getirildiğinde görevi başında vefat etmiştir. XVI. yüzyılın ilk şeyhülislamı olan **Zembilli Ali Efendi** (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 15-16) Karaman'da doğmuştur. Tahsilinin önemli bir kısmını Karamanlı Hamza, Molla Hüsrev ve Hüsametdin Efendi gibi tanınmış âlimlerden aldıktan sonra (Kaplan-Yıldız, 2013: 264), İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'da ise Molla Hüsrev'den ders almıştır. Bursa'da Mevlana Muslihiddin'den aldığı derslerle tahsilini tamamlayan Zembilli Ali Efendi, Fatih Sultan Mehmet döneminde Edirne Ali Bey Medresesine müderris olarak atanır. Daha sonra Mevlana Muslihiddin'in hizmetine girmiş, II. Bayezid'in tahta geçmesinden sonra İstanbul'a daveti kabul etmeyip Bursa'da Kaplıca Medresesi müderrisliği, Amasya'da müftülük ve sonra yine Kaplıca ve İznik'deki Orhan Gazi ile Bursa'da Murad Gazi Medreselerinde müderrislik görevinde bulunmuştur. Hacca gitmek için Mısır'a giden Zembilli, Mekke'de meydana gelen huzursuzluk nedeniyle bir yıl kadar orada kalmış, Mısır'ın ulemasıyla sohbetlerde bulunmuştur. 908/1502 târihinde Şeyhülislam olmuştur. 932/1525 yılında vefat edinceye değin bu görevi sürdürmüştür. Zeyrek'te yaptırdığı mektebinin yakınındaki mezarlığa defnedilmiştir. Fıkıh alanında El Mutahharat ve Muhtasar el Hidaye adlı eserleri vardır (Kaplan-Yıldız, 2013: 264).

Zembilli Ali Efendi'den sonra Müstakimzâde'nin eserinde Edirne'de doğan ve bir ümera ailesine mensûb bulunan **İbn-i Kemâl Paşa** bulunmaktadır (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 16-18). İbn-i Kemâl Paşa ailesinin nezâretinde iyi bir tahsil görmekle beraber, zamanın geleneği icâbı, önce askerî sınıfa girmiş İkinci Bâyezîd Hân'ın seferlerine iştirâk etmiştir. Hatipzâde, Muarrefzâde ve Mevlâna Kestelli gibi meşhur âlimlerinden icâzet almıştır. Edirne'de Taşlık medresesine müderris ve daha sonra Üsküp'te İshâk Paşa ve Edirne'de Halebi ve Üç Şerefeli Medreselerinde müderris olmuştur. Edirne Kadısı olmuş ve 922/1516'da Anadolu Kazaskeri ve 925/1519'da tekrar Edirne'de Dâr-ül Hadis Medresesi müderrisliği yapmış ve son olarak 932/1526 yılında Şeyhülislam olarak atanmıştır. 940/1534 senesinde vefat eder. Tefsîr alanında yazdığı bir eseri, Seyyid Şerif'in Keşşâf ve Miftâh şerhine haşiyesi, usûl ilminde Tagyîr-üt-tenkîh, Mevlâna Saadeddin'in Telvîh adlı kitabına haşiye, kelâm ilminde Tecvîd-üt-tecrîd gibi birçok eserler vermiş ayrıca Türkçe ve Farsça şiir ve nazım eserleri yazmıştır. Şiir alanında güçlü eserleri vardır fakat mahlas kullanmamıştır. Sadî'nin Gülistan adlı eserine naziresi, sahîh Buhârî'ye ve Meş'arik-ül Envâr adlı esere birer şerhi, En-Nücûm-üz-zâhire fi Mülûki Mısır vel-Kâhire adlı kitabı ve tıp alanında rücul-şeyh ila saba adlı kitapları tercüme etmiştir. Muhit-ül luğa ismiyle Arapça ve Farsça lügat tertib etmiştir.

Devhatü'l-Meşayih eserinde yer alan diğer şeyhülislam **Sâdi Çelebi**'dir. (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 18-19). Kastamonu'nun Daday ilçesinde doğmuş, Küçük yaşta babası ile birlikte İstanbul'a gelmiştir. Babasının Murat Paşa Câmii'nde imâm olması üzerine, ilk tahsilini onun yanında yapmıştır. Zamanının âlimlerinden ilim tahsil ettikten sonra, Molla Muhammed Samsûnî'nin hizmetinde ve sohbetinde bulunmuştur. İstanbul'da Başcı İbrâhim, Edirne'de Taşlık ve Vezir Mahmûd Paşa medreselerinde ve sonra Sahn-ı Semân medreselerinde müderris olarak vazîfe yapmıştır. 930/1524 senesinde İstanbul kadılığına tayin edilmiştir. Uzun yıllar bu görevi başarıyla yürütmüştür. Bu görevi sırasında devrin önemli dini ve siyasi olayı olan Molla Kabız'ın yargılanması işini kazaskerler yapamayınca Şeyhülislam Kemalpaşazâde ile birlikte bu yargılama işini yerine getirmiştir (İpşirli-Demir, 2008: 404). 940/1534 senesinde şeyhülislâmlığa getirilen Sadi Çelebi, 945/1539 senesinde vefat etmiş ve Eyüp Sultan Mezarlığına defn edilmiştir. İstanbul'un Fâtih semtinde, evinin yakınında bir Dâr-ül-kurrâ inşâ ettirmiştir. Sa'dî Çelebi'nin birçok muteber eserlere yazmış olduğu ta'likâtı ve Beydâvî tefsîrine yazmış olduğu haşiyesi vardır.

Çivizâde Muhiddin Efendi (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 19-21), Menteşe'de doğan Muhittin Efendi'nin babası, hattat ve müderris Çivi İlyâs Efendi'dir (İpşirli, 1993b: 348). Bu sebeple Çivi-zâde diye meşhûr olmuştur. Tâcizâde Sadi Çelebi, Fenârizâde Muhyiddin Efendi, Mevlana Mehmed Paşa ve Karabâlî Efendi'ye muid olmuştur. Edirne Beylerbeyi Medresesi, Bursa Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşa ve Ferhâdiyye Medresesi ve daha sonra Çorlu Medresesi, İstanbul Mahmud Paşa Medresesi ve Edirne Üç Şerefeli medreselerinde ve İstanbul Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik vazîfesini yürütmüştür. Çorlu Medresesi'nde müderris iken 934/1528 senesinde Mısır kadısı, 944/1538'de Anadolu Kazaskeri ve sonrada 945/1539'de Şeyhülislam olarak tayin edilmiştir. 948/1542 senesinde şeyhülislâmlık vazîfesinden azledilmiştir. Osmanlı tarihinde ilk azledilen Şeyhülislam Çivizâde Efendidir (İpşirli, 1993b: 348). Çivizâde'nin dürüstlüğü ve ilmi yeterliliğinden bahsedilmiştir. Ancak çok sert bir tutum takındığı ve farklı fetvalar verdiği, azlinin de bu nedenle olduğundan bahsedilir. Özellikle başta İbn Arabî ve Mevlânâ olmak üzere tasavvufun en tanınmış şahsiyetlerini aşırı tenkit etmesi ve bazı dini hükümlerdeki sert muhalefeti tartışmalara yol açmış ve başta Ebüssuûd Efendi ve Kemalpaşazâde olmak üzere birçok âlimle fikir ayrılığına düşmüştür (İpşirli, 1993b: 348). Azlinin sonrasında Hac ibâdetini yerine getirdikten sonra Sahn-ı Semân medreselerinden birisine müderris olarak ta'yin edilmiş 952/1546 senesinde de Rumeli Kazaskeri olmuştur. Bu vazîfeye devam ederken 954/1548 senesinde vefât etmiştir. Eyüp Sultan civarında defnedilmiştir. Çivizâde'nin görüşleri ve fetvaları,

döneminde çokça eleştirilmiş ve tartışmalara neden olmuştur. İslâmi ilimlerin çeşitli dallarına ait mühim eserlere açıklamalar yazmış, ayrıca fıkıh alanında; “İsar-ı fi-şerh-ül Muhtar”, Kırâat ve tecvîd alanında “Hüsn-ül Kari fi-ttecvîd” adlı eserleri vardır. Diğer kaynaklarda fetvalarının toplandığı “Fetâvâ” adlı eseri, “Risâle fi'l-hudûd ve ta'zir” ve “Risâle fi vakfi'd-derâhîm ve'd-denânîr ala Risâleti Ebi's-Suud” adlı eserlerinden bahsedilmektedir (İpşirli, 1993b: 348).

Abdulkadir Çelebi (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 21-22), Ispartalı Mehmed Efendi'nin oğludur. Genç yaşlarında Bursa'ya gelerek Molla Rükneddîn Efendi'nin Bursa'da, Sultan Medresesi müderrisi olduğu zamanda ilim tahsilini onun yanında yapar ve sonra muidi olur. Geçim sıkıntısı münâsebetiyle padişahın yakınlarından Mustafa Ağa'ya ders verir. Mustafa Ağa'nın yardımıyla İstanbul'daki el-Hac Hasan Ağazâde ve Dâvûd Paşa medreselerine ve daha sonra da Bursa'daki Sultaniye Medresesi'ne müderris olarak ta'yin edilmiştir. 927/1521 senesinde Bursa kadılığına, 929/1523 senesinde İstanbul kadılığına, aynı sene içinde Anadolu kazaskerliğine tayin edilmiştir. 944/1538 senesinde görevinden uzaklaştırılır emekliye ayrılmıştır. Hacca gider, dönüşünde 949/1543 senesinde Şeyhülislam olarak atanır. Hasta olması sebebiyle, üç ay sonra bu görevden ayrılmış ve Bursa'ya yerleşmiştir. Orada bir mescid ve bir medrese inşâ etmiştir. 955/1549 senesinde, Bursa'da 70 yaşını geçmiş olarak vefât etmiş, kendi yaptırdığı mescid ve medresenin bahçesinde Mûsâ Baba kabrinin yanına defnedilmiştir.

Osmanlı'nın önemli ilmiye ailelerinden Fenarizâdelelerden olan **Fenarizâde Muhiddin Çelebi** (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 22-23), İlk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenari'nin torunlarından, Rumeli Kazaskeri Muhammed Şâh Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini aileden almış, sonra Hatibzâde Muhyiddin ve Efdalzâde Hamîdüddin Efendi'den aldığı derslerle eğitimini tamamlamıştır (Yalar, 2001: 129). İstanbul'da Ali Paşa Medresesi'ne müderris, ardından Bursa'da Sultan Medresesi'nde müderris olmuştur (Yalar, 2001: 129). 925/1519 senesinde Edirne Kadısı, 926/1520'de İstanbul kadısı olmuştur. 929/1523'de Anadolu, 930/1524'de Rumeli kazaskerliği yapmıştır. 944/1538'de azledilen Fenarizâde emekli edilmiş ve Hacca gitmiştir. 948/1542 senesinde Şeyhülislam olmuştur. 952/1546 senesinde kendi isteğiyle emekli edilmiştir. 954/1548 senesinde vefat etmiş ve Eyüp Sultan Camii civarında defn edilmiştir. Tefsir-i Şerif çalışmaları yapmış ama kitaplaştıramamıştır. Fıkıh alanında risaleler ve makalalar yazmıştır. Seyyid Şerif'in Şerh-i Miftahına haşiye yazmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bilinen en ünlü şeyhülislâmı olan **Ebu Suûd Efendi**'nin (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 23-26) asıl adı Şeyh Muhiddin Muhammed bin Mustafa

el İmadi'dir. Diğer kaynaklarda ise Muhammed, Ahmed, İmadüddin, İbnü's-Şeyh Muhyiddin b. Muhammed b. Mustafa el-İskilibî, el-İmadi, el-Hanefi olarak geçmektedir. Ebussuûd adının ona kim tarafından verildiği bilinmemektedir (Düzenli, 2005: 442). İstanbul Metris köyünde 897/1491 senesinde doğar. İskilip'te doğduğu üzerine bilgilerde mevcuttur (Demir, 2006: 1). Ailesi ilimle uğraşan önemli bir ailedir. İlk eğitimini babası Yavsi Çelebi'den alır. Daha sonra birçok ilim adamından dersler alır. Bayezid Hân'ın sohbetinde bulunarak, Padişahın iltifatlarına mazhar olur. Müeyyedzâde Efendi'nin hizmetlerine girmiş ilim tahsiline devam etmiş, sonra hocasına damad olmuştur. Ayrıca tahsiline devam ederken Hoca Mevlana Seydi-i Karamanî'den mülazemet almıştır (Demir, 2006: 1). Tahsilini tamamlayıp, ilimde yetiştikten sonra, zamanının Şeyhülislâmı olan İbn-i Kemâl Paşa'nın emri ile 922/1516 senesinde Çankırı Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş, fakat bu vazîfeye gitmeden İnegöl'deki İshak Paşa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. Daha sonra sırasıyla Davud Paşa ve Mahmûd Paşa Medreselerinde ve Gebze'de Mustafa Paşa Medresesinde müderrislik yapmıştır. 932/1525 senesinde Bursa Sultânîye Medresesi ve 934/1527 senesinde Sahn-ı Semân Medresesi müderrisliğini yürütmüştür. 939/1532 senesinde Bursa kadılığına getirilmiş ve oradan İstanbul Kadılığına terfi ettirilmiştir. 944/1537 senesinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. 952/1545 senesinde şeyhülislâm olmuş Kanuni Sultan Süleyman ve Sultan Selim dönemlerinde bu görevi 30 sene sürdürmüştür.

Şehrin toprak düzeni de yine onun tarafından tanzim edilmiştir. Sultan II. Selim zamanındaki Kıbrıs fethi de Ebusuud Efendi'nin vermiş olduğu fetvaya dayanılarak yapılmıştır. Osmanlı Safevi savaşları da yine onun fetvalarıyla sürdürülmüştür. Verdiği fetvalar ve kullandığı ifadeler sebebiyle Osmanlı hanedanı, Sünni İslâmın en yüksek mevkisine oturtulmuştur (Düzenli, 2005: 444). Döneminde hukuk sistemini etkileyen önemli eserler vücuda getirerek Kanunname ve Ma'rûzatların oluşmasını sağlayacak önemli bir külliyat bırakmıştır. Raks, deveran ve idam konularında verdiği fetvalar ile çığır açmış olup, bu fetvaları günümüzde dahi güncelliğini korumaktadır. Hatta fetva eminliğinin de onun tarafından kurulduğu rivayet edilmektedir (Düzenli, 2005: 445).

982/1574 senesinde vefat etmiş, İstanbul'da Eyüp'te yaptırdığı medresenin yanına defnedilmiştir. En önemli eseri Tefsîridir. Ebussu'ûd Efendi yazdığı bu tefsîre, "Keşşâf" tefsîrinden haşiye eklemiştir. Fetvalarının yazılı olduğu bir metni de vardır. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler yazmıştır. Kasîde-i mîmiyye'yi de yazmıştır.

Hamid Bin Muhammed Efendi (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 26-28) 900/1495 senesinde Konya şehrinde doğmuştur. Babası Yenişehir kadısı iken vefat etmiş olan Mehmed Efendi'dir. Büyük dedesi Durûz Efendi diye tanınmıştır. İlk tahsilini memleketinde tamamlayan Hâmid Efendi, 922/1516 senesinde İstanbul'a gelmiş, Çivizâde Efendi ve Mahmûd Paşa Medresesi müderrisi Sadî Efendi ve Aşçızâde Hasan Çelebi'den ilim tahsil emiştir. 925/1519 senesinde Sultaniye Medresesi müderrisi olan Kadri Efendi'nin hizmetinde bulunmuş, onun hizmetinde kalarak 929/1523 senesinde tezkireci olmuştur. 940/1533 senesinde mülâzemet görevini yürütmüştür. Bursa'da Molla Hüsrev Medresesi'nde, sonra Bâyezîd Paşa Medresesi'nde, Kütahya'daki Germiyanoglu Medresesi'nde ve Bursa'daki Ahmed Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 948/1541 senesinde Ebülleyis Ali yerine Dâvûd Paşa Medresesi müderrisi ve aynı sene Osmanlı şeyhüislâmı olan Çivizâde Mehmed Efendi'ye dâmâd olmuştur. 952/1545 senesinde Gebze'de Mustafa Paşa Medresesi'ne müderris; 954/1547 senesinde Manisa müftülüğine tayin edilmiştir. 956/1549 senesinde Şam müftüsü; 957/1550 senesinde Mısır müftüsü olmuştur. 959/1552 senesinde bu görevinden alınmış, hacca gitmiş, hac ibâdetini yerine getirdikten sonra İstanbul'a gelmiştir. 960/1553 senesinde Ayasofya müderrisi, 961/1554 senesinde Bursa kadısı, 963/1556 senesinde İstanbul kadısı, 964/1557 senesinde Rumeli Kazaskeri olmuştur. 974/1567 Zigetvar seferi sırasında Rumeli kazaskerliğinden emekli edilmiş, 982/1574 senesinde Şeyhüislâm Ebusuûd Efendi yerine Şeyhüislamlığa getirilmiştir. Hâmid Efendi'nin, "Fetâvây-ı Hâmidiyye" adında dört cildlik bir eseri meşhurdur. İstanbul'da bir mescid yaptırmıştır.

Kadızaâde Ahmed Şemseddin Efendi (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 28-29) 918/1512 senesinde Edirne'de doğmuştur. Babası Bedreddîn Mahmud Efendi'dir. İlk eğitimini Edirne'de Dâr-ül Hadis müderrisi İshâk Çelebi'den ve sonra Üç Şerefeli müderrisi Çivizâde Efendi'den almıştır. Ebusuud Efendi, Sadî Çelebi ve Mevlânâ Kadri'nin mülazimi olmuştur. Kâdızaâde Ahmed Efendi, ilk olarak Bursa'da Ferhâdiyye Medresesi'ne müderris olmuş, sonra Veliyyüddîn oğlu Ahmed Paşa Medresesi'nde, 950/1543 senesinin sonunda Bursa'da bulunan Kaplıca Medresesinde, 953/1546 senesinde İstanbul'da Atık Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 963/1555 senesinde Halep kadısı görevinde naipliğini Şair Baki yapmıştır (İpşirli, 2001: 96). 967/1559 senesinde emekli edilmiş ve sonra müfettişlik memuriyetine verilmiştir. 971/1563 senesinde Rumeli Kazaskeri olmuş Sadrazamla yaşadığı sıkıntı sonucu Edirne'de Dâr-ül-hadîs medresesinde görevlendirilmiştir. Oğlu Kadı Abdurrahman Çelebi'nin vefât etmesi üzerine İstanbul'a gelmiştir. 983/1575 senesinde Süleymâniye Dâr-ül-hadîs'inde çalışmış ve aynı sene

Rumeli Kazaskerliğı görevine yeniden getirilmiştir. 985/1577 senesinde Şeyhülislam olmuştur. Şeyhülislamlığı sırasında Kazaskerlerin ve Beylerbeyinin devlet ricalindeki yerlerinde değişiklikler yapılmış ve III. Murad döneminde yapılan rasathaneyi padişahı ikna ederek yıktırdığı ifade edilmektedir (Uzunçarşılı, 1998a: 517). 988 senesinde vefat etmiş, Küçük Karaman civarında defnedilmiştir. Hedaye Şerhi, Şerh-i Tecrid haşiyesi, Şerh-i Miftâh-ı Şerîfe Haşiyesi, Telvîh ve ta'likatı, mevâkif ta'likatı ve tefsir-i şerif çalışmaları vardır. Evinin yakınlarında yaptırdığı câmisi ve Dâr-ül-kurrâsı vardır.

Malûlzâde Mehmed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 29-30) 940/1533 senesinde doğmuştur. Babası Kanunî Sultan Süleyman döneminden Malûl Mehmed Emin Efendi'dir. Nakib-ül Eşraflık yaptığı için Nakib lakabıyla da anılır (Özcan, 2003b: 456). Uzun müddet Ebusuûd Efendi'nin hizmetinde kaldıktan sonra ona damat olur. Bursa'da Emirsultan Kasım Paşa Medresesi'nde müderrislik görevinde bulunur. 973/1566 senesinde Halep Kadılığı, 974/1567 senesinde Şam Kadılığı, 977/1569 senesinde Mısır Kadılığı, 977/1569 senesinde Bursa Kadılığı, 978/1570 ve 1570 senelerinde Bursa Kadılığı, 979/1571 senesinde Edirne Kadılığı görevlerine atanır. 981/1573 senesinde Anadolu Kazaskeri olur. 983/1575 senesinde emekli edilir. 984/1576 senesinde nakibüleşraflığa, 987/1579 senesinde Rumeli Kazaskerliğı ve aynı senede Şeyhülislamlık görevine getirilir. 989/1582 senesinde görevden ayrılarak sakin bir hayat sürmek istemiştir. Başka kaynaklarda istifaya zorlandığı veya azledildiğı bilgileri mevcuttur (Özcan, 2003b: 456). 992/1584 senesinde oğlu İshak Bey'i kaybeden Malulzâde oğlunun acısına dayanamayarak 993/1585 senesinde de vefat etmiş, babasının Edirnekapı semtinde bulunan Dar-ül Kurrâsının haziresine defnedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bir diğere önemli ilmiye ailesine mensup olan Çivizâdelerden **Çivizâde Hacı Mehmed Efendi**, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 31-32) Kanunî devri şeyhülislâmlarından Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilini babasından alan Mehmed Efendi, 950/1543 tarihinde babası ile birlikte hacca gider. Hac yolculuğı esnasında bazı fikhi metinleri ezberler. Babası 954 senesinde vefat edince devrin ileri gelen âlimlerinden Taşköprüzâde'den ilim öğrenir. Ayrıca Perviz Efendi, Karesili Hasan Efendi ve Malul Emir Efendi'den ders alır (İpşirli, 1993b: 347). 959/1552 senesinde Rumeli kazaskeri Abdurrahmân Efendi'nin hizmetine girmiş ve damadı olmuştur. 964/1557 senesinde Kâsım Paşa Medresesi'nde, sonra Süleymâniye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 977/1569 senesinde Şam, 978/1570 senesinde Kâhire, 979/1571 senesinde Bursa, 981/1573 senesinde Edirne kadılıklarına

getirilmiştir. 983/1575 senesinde İstanbul kadısı olmuş aynı yıl Anadolu Kazaskeri olmuştur. 985/1577 senesinde Rumeli Kazaskeri olmuştur. 987/1579 senesinde emekli olmuş, 989/1581 senesinde sadr-ı ulemâ olmuş, aynı sene şeyhülişlâmlığa getirilmiştir. Şeyhülişlâmlığı sırasında döneminin siyasi ve sosyal olaylara katıldığı ve bunlarla ilgili fetvalar verdiği bildirilmektedir (İpşirli, 1993b: 347). 995/1587 senesinde 58 yaşında vefat etmiş, cenazesi Eyüp Sultan civarındadır. Zeyrek'de ve Şehremini yakınlarında mescid yaptırmıştır. Ve Ayrıca bir medrese, kürkçübaşı Süleymânağa Câmii yanında da bir mescid yaptırmıştır.

Abdulkadir Şeyhî Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 32-33) İkinci Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim Hân zamanlarında kazaskerlik yapan Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendi'nin kardeşi Şeyh Kerîm Hacı Efendi'nin oğludur. 920/1514 senesinde doğmuştur. Zamanının âlimlerinden dersler aldıktan sonra, Şeyhülişlâm Ebussuûd Efendi'nin hizmetine girer ve onun yanında yardımcılığı vazifelerini yapar. İlk olarak Gelibolu Sarıca Paşa Medresesi müderrisliği, 970/1562 senesinde Süleymâniye Medresesi müderrisliği yapmış, 974/1566 senesinde Şam kadılığı, yine aynı yıl içinde Mısır kadılığı, 976/1568 senesinde Bursa kadılığına getirilmiştir. 977/1569 senesinde İstanbul kadılığını yürütmekteyken, bir sene sonra Anadolu kazaskerliğine, 979/1571 senesinde Rumeli Kazaskerliğine getirilen Abdulkadir Şeyhi Efendi, 981/1573 senesinde emekli olup, 991/1583 senesinde tekrar Süleymâniye Dâr-ül-hadîs'i müderrisliğine getirilir. 995/1587 senesinde şeyhülişlâmlığa tayin edilmiştir. Şeyhülişlâmlığı döneminde çekilen mâli sıkıntı yüzünden akçenin değerinin düşürülmesi ve bu düşük akçenin askere ulufe olarak verilmek istenmesi üzerine çıkan olaylarda Abdulkadir Efendi'ye verilen bu "mağşuş akçe" ile esnaftan zorla alınan eşya ve yiyeceğin helâl olup olmadığı sorusuna "haramdır" şeklindeki fetvası üzerine gelişen ve tarihe "Beylerbeyi Vakası" adıyla geçen kanlı olaylarda Beylerbeyi ve Defterdar idam edilmiş, kendisi de Veziriazamla birlikte azledilmiştir (İpşirli, 1989a: 244). Bu olaydan sonra emekli hayatı sürmüş, 1002/1594 senesinde vefat etmiştir. Eyyûb Sultan civarında, Yahyâ Efendi dergâhı bahçesinde, babasının yanına defnedilmiştir.

Bayramzâde Zekerîyya Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 34-36). 920/1514 senesinde Ankara'da doğmuştur. İlk tahsilini ağabeyi Yakûb Efendi'nin yanında almış, sonra İstanbul'a gelerek Arabzâde, Abdülbâkî ve Malül Emîr Efendi'den dersler alarak ilmi çalışmalarına devam etmiştir. 950/1542 senesinde Mevlana Emîr Efendi ile beraber Mısır'a gitmiş, büyük âlim Şeyh Ali Makdîsî'den dersler almıştır (Yediyıldız, 2003: 154). Dönüşünde Bursa'daki Hamza Bey Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş, Bursa kadısı Kara Çelebizâde'nin,

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

pâdişâha tavsiyesi üzerine mevkisi arttırılmıştır. 961/1577 senesinde Kanunî Sultan Süleymân'ın maiyetinde Nahcivân Seferine katılmıştır. Çend Bey Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. Bursa'da Kaplıca Medresesi'yle şereflendirilmiştir. Bayramzâde, 973/1565 senesinde, Şeyh Vefâ Câmî'nde, zamânının büyük âlimleri; Hâmid Efendi'nin huzurunda fıkıh kitabı” “Hidâye”nin bir bölümünden imtihan edilmiş, başarısı nedeniyle 975/1567 senesinde Edirne'de Üç şerefeli Câmî Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. 977/1569 senesinde, İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde, 980/1572 senesinde Sultan Selîm Câmî Medresesi'nde müderrislik yapmıştır. 981/1573 senesinde Haleb kadılığı, 985/1577 senesinde Bursa, 988/1580 senesinde İstanbul kadılığı görevlerini yapmıştır. 989/1581 senesinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, 991/1583 senesinde emekliye edilmiştir. 994/1586 senesinde Hacc vazifesini yerine getirmiştir. 997/1589 senesinde Rumeli kazaskerliği vazifesini yapmış, 998/1589 senesinde emekli, 999/1590 senesinde tekraren Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1000/1591 senesinde şeyhülislâmlık makamına yükselmiştir. 1001/1592 senesinde vefat etmiş cenazesi Sultan Selîm Câmî civârında yaptırdığı Dâr-ül-hadis'in yanına defnedilmiştir. Hidâye şerhi, Beydâvî tefsîrinden Arâf sûresine yaptığı haşiyeler, Şerh-i Miftâh üzerine ta'likat, Keşşâf, Telvîh, Mevâkîf ve Tecrîd kitaplarına haşiyeler yazdığı eserlerdendir (Yediyıldız, 2003: 155). İstanbulda bir medrese ve bir Dar ül Hadis-i inşa ettirmiş ve etrafında hocalar için odalar yaptırmıştır. Şeyhülislâmlık görevi bir sene beş ay sürmüştür.

942/1535 senesinde doğan **Bostanzâde Mehmet Efendi**, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 33-34) Kanuni devri âlimlerinden Tireli Kazasker Bostan Mustafa Efendi'nin oğludur (İpşirli, 1992: 311). Bostanzâde Mehmed Efendi, Arabzâde, Kâdızâde ve Gül Hoca Çelebi'den ilim tahsil eder (Eliaçık, 2012:b 40). 963/1556 senesinden itibaren mülâzim müderris olarak çalışmaya başlamış, 966/1559 senesinde Eski İbrâhim Paşa Medresesinde müderrisliğe girmiş ve daha birçok medreselerde müderrislik yapmıştır. 981/1573 senesinde Şam kadılığı görevine, 983/1575 senesinde Bursa ve aynı yıl içinde Edirne kadılıkları görevine getirilir. 984/1576 senesinde İstanbul kadılığı, 985/1577 senesinde Anadolu kazaskerliği görevine getirilmiştir. 988/1580 senesinde Rumeli kazaskerliğinde bir yıl görev yaptıktan sonra emekli olmuştur. 991/1583 senesinde Kâhîre kadılığından sonra 995/1587 senesinde ikinci defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, 997/1589 senesinde ise Şeyhülislâm tayin edilmiştir. Yaklaşık üç yıl süren görevinin sonlarında kardeşi İstanbul Kadısı Mustafa Efendi'yi Anadolu kazaskeri yapmak için bazı kadılara şikâyetler yaptırmış ve o sırada kazasker olarak görev yapan şair Baki'nin durumu

Divân-ı Hümâyûn'da anlatması üzerine Şeyhülislam, Baki şüirlerinin bir kısmının küfür barındırdığı iddiasıyla görevden alınmasını talep etmiştir. Bu olay sonucunda Sultan III. Murad, Mehmet Efendi ve kardeşini azletmiştir (İpşirli, 1992: 311). Bostanzâde 1001/1593 senesinde üçüncü defa Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyâ Efendi'nin vefâtı üzerine, aynı yıl içinde ikinci defa şeyhülislâmlık makamına tayin edilmiştir. Bu hadise ile Osmanlı tarihinde azledilen bir Şeyhülislam, aynı göreve yeniden getirilmiş oluyordu (İpşirli, 1992: 311). Mehmet Efendi 1006/1598 senesinde şeyhülislâmlık vazîfesindeyken vefât etmiş ve Şehzâde Camii haziresine defnedilmiştir. Tam olarak yedi sene iki ay şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur. Kendisine ait bazı hayratları mevcuttur. Bunlardan biri Samatya Hacıkadın Mahallesi'nde bulunan mesciddir. Arapça, Farsça ve Türkçe şüirleri vardır. Kaleme aldığı eserler arasında “İhya'u 'Ulûmi'd-din” adlı eserin “Yenabiu'l-yakin fı İhyai Ulûmi'd-din” adıyla yaptığı bir tercümesi önemlidir. Ayrıca Mülteka'l-ebhur adlı esere de bir şerh yazdığı bilinmektedir (İpşirli, 1992: 311).

Hoca Sadeddîn Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 36-38) aslen İsfahan kökenlidir. Dedesi Hafız Mehmed Efendi Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı sonrası İstanbul'a getirdiği âlimler ve zanaatkârlardan birisidir (Parmaksızoğlu, 1999: 9). Sultan Selim'in yakınındaki kişilerden olan Hasan Can Efendi'nin oğludur. 943/1536 senesinde İstanbul'da doğan Hoca Sadeddîn Efendi, erken yaşlarda ilim sahasına girer. Müderris Karamanlı Mehmed Efendi onun ilk hocası olmuş, Sultan Selim'den gördüğü destekle dönemin en önemli âlimi Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'ye talebe ve mülazim olmuştur. 963/1555 senesinde yardımcı müderris olarak İstanbul'da Murâd Paşa Medresesi'nde ders vermiştir. 972/1564 senesinde Hariç rütbesine yükselen Hoca Sadeddîn Efendi, 981/1573 senesinde Manisa'da Sultan Murad'ın hocalığını yapar. 982/1474 Ramazanında Şehzâde Murâd tahta çıkınca, Sadeddîn Efendi'yi Manisa'dan İstanbul'a getirtir. Bu dönemden sonra Hoca Sadeddin Efendi, Hoca-i Sultânî, Reis'ül-Ulemâ ya da “Hoca-i Cihân Sadeddin Efendi” unvânıyla anılır (Parmaksızoğlu, 1999: 168). Devletin iç ve dış siyâsetine yardımcı olan Sadeddîn Efendi, sultanın danışmanlığını da yapmıştır. Padişaha yakın olmak için devlet yönetimindeki etkin isimlerin arasında olmaya çalışır. Devletin dış siyasetinde de etkin bir rol oynamış, İngiltere ile diplomatik ilişki kurulması ve ticaret anlaşması yapılmasında önemli görevler üstlenmiştir (Turan, 1999: 196). 1003/1594 senesinde Üçüncü Mehmed Hân tahta çıkınca, Sadeddîn Efendi'ye hürmet gösterir. Padişahın yanında o kadar etkin olur ki ilmiye atamaları ve vezir atamalarının dahi kendisiyle meşveret edilerek yapılmasını sağlar. Devrin tüm

olaylarını yönlendirerek Avusturya Seferi için padişahı bile ikna eder. Haçova Zaferinin kazanılmasında en etkin kişilerin başında gelir. Savaşın meşveretinde geri çekilmek isteyenlere karşı savaş meydanına çıkılması için padişahı ikna etmiş, hatta savaşın ikinci günü düşman kuvvetlerinin hazine sandıklarının yanına kadar gelmelerine rağmen padişahı Hırka-yı Saadeti giymeye ikna edip ordunun moral kazanmasında etkili olmuştur. Sonuç olarak Osmanlı ordusunun galip gelmesinde büyük katkısı olur (Turan, 1999: 196). Devlet içindeki gücünün zirvesinde olan Hoca Sadeddin Efendi, Damad İbrahim Paşa'nın sadareten ayrılması için çalışması yüzünden Safiye Sultan ile arası açılır. Muhalifleri Bostanzâde ve Baki'nin de isteğiyle devlet yönetiminden uzaklaştırılmış hatta Mekke kadılığına gönderilmek istenmiştir. İstanbul'da kalan Hoca Sadeddin 1006/1598 senesinde Sadrazam Damad İbrahim Efendi'nin vefatı ve Bostanzâde'nin azliyle Şeyhülislamlık makamına ulaşır (Turan, 1999: 197). Padişah hocalığı ile şeyhülislamlığı aynı anda yürüttüğü için "câmiu'r-riyasetin" unvanıyla anılmıştır (Turan, 1999: 197). Devletteki eski etkisine kavuşan Sadeddin Efendi, istediği atamaları yaparak kendisine yakın kişileri göreve getirir. Macaristan seferi ve Uyvar seferinde etkisi olmuştur (Turan, 1999: 196). H.1008/1599 senesinde Üçüncü Murâd Hân'ın vefâtının dördüncü senesinde Ayasofya Câmii'nde hatim ve mevlid duâsına giderken fenalaşmış, duâ sırasında vefat etmiştir. Cenâzesi Eyüp Sultan'da yaptırmış olduğu Dâr-ül-Kurrâ bahçesine defnedilmiştir. Farsî Tarihini tercüme etmiştir. Tâc-üt-tevârih'i adlı eseri yazmış, Sadr-üş-şerîa adlı esere haşiye, Târih-i Temîmî'ye takriz yazmıştır. Bir sene sekiz ay Şeyhülislamlık yapmıştır.

"Hoca Sadeddin Efendi'nin en çok bilinen eseri de Tac-üt Tevarih'tir. Arapça ve Farsça'dan tercüme ettiği eserleri ve bu dilde yazdığı şiirlerini "Zübdetü'l-Eş'âr" adlı bir mecmuada toplamıştır. Ayrıca Lâri'nin Mir'atü'l-Edvâr ve Mirkatü'l-Ahbâr adlı eserinin ve Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr, Şeyh Nureddin Ebu'l-Hasen Ali b. Yusuf el-Lahmî'nin Behçetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr eserini, Ūşî'nin el- Emâlî eserini, Muhammed Nisaburî Kuşeyrî'nin Risâle-i Kuşeyrî adlı eserlerini tercüme etmiştir. Ayrıca Selimnâme, Münşeât-ı Hoca Sadeddin Efendi, Mekâtib-i Selâtîn, Münşeât ve Mükâtabât-ı Sultâniye, Kasîde-i Sa'dî fi'l-Akâid, Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammediye, Kasîde-i Sa'dî fi'l-Akâid, Hâşiye a'lâl-Beyzâvî, Risâle fi'l-hilyeti'l-Muhammediye adlı risale ve haşiyeleri vardır. (Hoca Sadeddin Efendi, 1999: 190-206)

Sunullah Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 39-42) Kanunî Sultan Süleymân devri kazaskerlerinden İskipli Cafer Efendi'nin oğludur. 960/1552 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Çocukluğundan itibaren ilim tahsiline başlamış, ilk olarak Mevlana Cemâlî

Efendi'den dersler almıştır. Daha sonra Şeyhülislâm Ebussuud Efendi'nin hizmetinde bulunmuş, onun yanında mülazim olmuştur. H.978/1570 senesinde Manav Seyfî Efendi yerine Beşiktaş Hayreddin Paşa Medresesi'ne müderris tayin olmuş ve çeşitli medreselerde çalışmıştır. 996/1588 senesinde Sultân Murâd Hân vâlidesi Medresesi müderrisliğine getirilir. 998/1590 senesinde Bursa kadılığı, 999/1591 senesinde Edirne kadılığı, 1000/1592 senesinde İstanbul kadılığı görevlerine atanır. Aynı sene içinde Anadolu kazaskerliğine yükseltilir. 1001/1592 senesinde Rumeli kazaskerliğine getirilir. 1003/1595 senesinde Sultan Üçüncü Mehmed Hân'ın tahta geçmesinden sonra, kendi isteğiyle emekliye ayrılmış, 1008/1600 senesinde Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin vefâtı üzerine, onun yerine şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. İlk şeyhülislâmlığında Osmanlının sosyal ve siyasal hayatındaki yanlışlıklarından dönmesi için çaba sarfetmiştir (İpşirli, 2009: 531). Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa'nın isteğiyle 1010/1602 senesinde vazîfeden alındıktan sonra 1011/1603 senesinde sipâhilerin ısrârı üzerine, ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilir. 1012/1604 senesinde Poyraz Vakası neticesinde Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa tarafından vazîfeden alınmış sürgün edilmiştir. Aynı sene Birinci Sultan Ahmed Hân pâdişâh olunca, Sunullah Efendi, 1013/1605 senesinde üçüncü defa şeyhülislâmlık makamına getirilir. 1015/1607 senesinde Veziriazam Derviş Paşa'nın kendisini istememesi üzerine vazîfeden alınmış, yerine Mustafa Efendi atanır. Bu şeyhülislâmın vefâtı üzerine, aynı sene dördüncü defa şeyhülislâm olur. Son şeyhülislâmlığı sırasında Kırım Hanlığına tayin meselesine karışması ve devlet adamlarıyla ters düşmesi sonucunda I.Ahmed tarafından 1017/1609 senesinde azledilerek emekli edilmiştir (İpşirli, 2009: 531). 1020/1612 senesinde Şam yolundan hacca gitmiş ve 1021/1613 senesinde de vefat etmiştir. Hüdâyî Mahmûd Efendi'nin kıldırıldığı cenaze namazıyla Camiye çevirdiği Hüssam Bey Mescidi haziresine defnedilmiştir. Altı yıl on ay Şeyhülislâmlık görevini yürütmüştür.

4. XVII. Yüzyıl Şeyhülislamları

Şeyhülislamların en yoğun olarak görev yaptığı yüzyıllardan biri XVII. Yüzyıldır. Bu yüzyılda şeyhülislâmlık makamı 41 defa el değiştirmiştir. Ancak görev yapan şeyhülislam sayısı 32'de kalmıştır. XVI. Yüzyılda görev yapan şeyhülislamlardan bir kısmı hem XVI. hemde XVII. yüzyılda görev yaptığı tespit edilmiştir. Bu şekilde görev yapmış ilk şeyhülislam olan Mustafa Sunullah Efendi'dir. Mustaf Sunullah Efendi'nin diğer hususiyeti ise bu göreve üç defa getirilmiş

olmasıdır. Bu da Osmanlı Şeyhülislamı arasında göreve tayin ve azil edilen şeyhülislamlar arasında ona önemli bir yer kazandırmıştır.

Aynı rekoru elinde bulunduran başka şeyhülislamlar da olmuştur. Zekeriyazâde Yahya Efendi ve Esad Efendizâde Ebu Said Mehmed Efendi şeyhülislamlık görevine üçer defa getirilmişlerdi.

“Şeyhülislamın makam süreleri sınırlandırılmamıştı. İlk devirlerdeki şeyhülislamlar ömürlerinin sonuna kadar makamlarında kalmışlardı. Bu adet ilk defa Kanuni Süleyman tarafından Şeyhülislam Çivizâde Muhyiddin Efendinin (948/1542) azılıyla bozulmuştur. Daha sonraları benzeri aziller artık adet haline gelmişti. Esas olarak şeyhülislamlık süresi daha ziyade şeyhülislamın şahsi kabiliyetlerine ve devletin içinde bulunduğu siyasi durumuna bağlı idi. Bu husus yalnız şeyhülislam için değil sadrazamlar ve batta Hıristiyan tebanın dini lideri olan Patrikler için de geçerlidir. İstikrarlı devirlerde dini liderlerin makam süreleri uzarken; karışık devirlerde makam sahipleri birbiri ardınca değişmekte ve kısa zamanda pek çok kimseler şeyhülislamlıktan gelip geçmektedir. Mesela IV. Mehmed yediyaşında tahta çıktığında (1648) ülke karışıklık içinde idi ve bu zayıf saltanatın ilk on yılında oniki şeyhülislamın tayini birbirini takip etmişti. Saltanatın geri kalan istikrarlı yirmidokuz yılında ise sadece beş şeyhülislam değiştirdi. Normal şekilde şeyhülislam makamlarında iki ile beş sene arasında kalabilişlerdir. Fakat bu bir kaide değildi. Daha az kalan pek çok şeyhülislam da vardı. Mesela, Şeyhülislam Yekçeşm Hüseyin Efendi 20/8/1703 günü tayin edildi ve sadece üç gün idi.” (Sarıkçıoğlu, 1982: 199).

Devhatü'l-Meşayih'te yaptığımız inceleme sonucunda benzer şekilde Memikzade Mustafa Efendi'nin de çok kısa bir süre görevde kaldığı tespit edilmiştir. Memikzadenin görev süresinin ise sadece on üç saat olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yüzyılda da padişah hocalığı yanısıra şeyhülislam olarak tayin edilmiş olanlar da vardı. Bunlardan biri Feyzullah Efendi'dir. Feyzullah Efendi, padişah hocası iken şeyhülislam olarak tayin edilmiş olduğundan kendisine camii-ür riyasetin unvanı verildiği görülmektedir. Bununla beraber Devhatü'l-Meşayih'te bu unvanın verildiğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

XVII. yüzyılda görevi başında katledilen ilmiye mensubu şeyhülislamın da olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki Osmanlı geleneğinde ilmiye mensubu şeyhülislamın aldığı en büyük ceza azil idi. Bu şekilde görevden alınan şeyhülislam sayısı 3'tür. Bu şeyhülislamlar Ahizâde Hüseyin Efendi, Hocasâde Mesud Efendi ve Feyzullah Efendi'dir.

Bu yüzyılda görev yapan şeyhülislamlardan ilki olan **Hoca Sadeddinzâde Mehmed Efendi**, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 42-43) silsile-i ratibe geleneğinden gelmiş bir aileden olup, Şeyhülislam Hoca Sadeddin Efendi'nin oğludur. 975/1567 senesinde Bursa'da doğmuştur (Kapanşahin, 2003: 154). Şerif Mehmed Efendi, gençliğini babası Hoca Sadüddin

Efendi'nin Yıldırım Bâyezîd Medresesi'nde müderris bulunduğu sırada Bursa'da geçirmiştir. 994/1586 senesinde babasına mülazim olmuş, ardından da İsmihan Sultan Medresesinde Müderris olmuştur. 997/1589 senesinde Sahn-ı semân Medresesi'ne müderris olarak tayin edilmiş, 999/1591 senesinde Süleymâniye Medresesi'nde vazîfe almıştır. 1000/1592 senesinde Mekke kadılığına getirilmiş, 1001/1593 senesinde ise bu görevden istifa etmiştir. 1004/1596 senesinde İstanbul kadılığına getirilmiş, sonra da Anadolu kazaskeri yapılmıştır. Eğri seferinden sonra iki sene azl edilmiş, 1007/1599 senesinde Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiştir. Sunullah Efendi'nin yerine 1010/1601 senesinde şeyhülislâmlığa getirilmiş, 1011/1602'de emekli edilmiş, 1017/1607 senesinde ikinci defa şeyhülislâm tayin edilmiştir. 1024/1614 senesinde veba salgınına yakalanarak vefat etmiştir. Cenaze namazı Üsküdari Aziz Mahmud tarafından kıldırılmış, Eyüp Sultan'da babasının türbesine defn edilmiştir. Sekiz sene on bir ay Şeyhülislâmlık vazifesini yürütmüştür. Nazım ve nesir eserleri vardır (Akgün, 1998: 69). Kaside-i Büre'ye tahmiş, Âsâr-ı Ehl-i Asra Takrîz başlıca eserleridir.

Ebu-l Meyâmin Mustafa Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 43-44) 953/1546 senesinde İstanbul'da doğmuştur. İsmi, Mustafa'dır. Sarıgörezzâde'nin kayın birâderi olarak meşhur olmuştur. Çocukluğundan itibaren ilim hevesiyle çalışmıştır. Bursa'ya gidip, Kaplıca Medresesi müderrisi olan Sarıgörezzâde'nin hizmetinde bulunmuş, sonra Paşa Medresesi müderrisi Mahmud Efendi'nin eğitiminden geçmiş, İsmuhânî Sultan Medresesi müderrisi Abdülğânî Efendi'nin ilim meclisinde bulunmuş ve son olarak Ebussuud Efendi'nin hizmetinde bulunmuş, mülâzım olarak onun yanında vazîfe yapmıştır (İpşirli, 2006a: 538). İlk olarak Eski Nişancı Medresesi müderrisliğine tayin edilir. Kestel Medresesi'ne, oradan Perviz Efendi Medresesi'ne ve Kürkçübaşı Medresesine müderris tayin olunur. Bu sırada Kara Çelebizâde Hüsâm Efendi'nin kızıyla evlenmiş, Hoca Efendi'nin yakınında bulunmuş ve çeşitli medreselerde müderrislik görevlerini yürütür. 1004/1595 senesinde Süleymâniye Dârühadîs müderrisliğine yükseltilir. 1008/1599 senesinde Edirne kadılığına tayin edildikten sonra, 1010/1601 senesinde İstanbul kadılığına atanır. Görevi sırasında halkın işlerinin çabucak görülmesi, narh meselelerinin düzenlenmesi ve zahire yokluğunda sıkı kontrolüyle İstanbul halkına sıkıntı çektiğinden dolayı kendisine bereketli kimse manasına gelen "Ebu-l Meyâmin" lakabı verilmiştir (Uzunçarşılı, 1998a: 460). 1011/1602 senesinde Anadolu kazaskerliğine terfi ettirilir. Aynı sene içinde şeyhülislâmlık vazîfesinden alınan Sunullah Efendi'nin yerine, şeyhülislâmlık makamına yükseltilir. Görevi sırasında I.Ahmed'in imamı Mustafa Safi Efendi ile arasının açılması ve sadaret

kaymakamı Kasım Paşa ile birlikte hareket etmesi nedeni ile 1013/1604 senesinde emekliye ayrılmıştır (İpşirli, 1994c: 362). Aynı yıl ikinci defa Şeyhülislam olan Mustafa Efendi dört ay sonra geçirdiği hastalıktan dolayı vefat etmiştir (İpşirli, 1994c: 362). Cenazesi Sultan Murad Camii civarındaki evinin yakınına defn edilmiştir. 1 sene 10 ay müddetinde Şeyhülislâmlık yapmıştır. “Eşbâh ven-nezâir-i fıkhiye” adlı esere talikatu, “İmtihan Mahalline” adlı risalesi ve güzel sözlerinden oluşan eserleri vardır.

Hoca Sadeddîn Efendizâde Mehmed Esad Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 44-46) Osmanlı şeyhülislâmlarından Hoca Sadeddin Efendi'nin oğludur (Kolektif, 2003: 421). 978/1570 senesinde İstanbul'da doğmuş, İlk tahsilini babasından yapmıştır. Genç yaşında ilim âlemine giren Esad Efendi, 996/1588 senesinde Haseki Medresesi müderrisliğine getirilir. Daha sonra başka medreselerde de çalışarak, 1001/1593 senesinde Dar-ül Hadis-i Süleymâniye medresesine terfi eder. 1004/1595 senesinde Edirne kadılığına tayin edildikten sonra, aynı sene içinde Anadolu kazaskerliği, 1007/1598'de de İstanbul kadılığına getirilir. 1010/1601 senesinde tekrar Anadolu kadıaskerliğine tayin edilir, 1011/1602 senesinde Rumeli kadıaskerliğine terfi eder. 1013/1604'de istifa eder, 1015/1606'da tekrar aynı göreve gelir. 1017/1608 senesinde bu vazîfeden ayrılıp inzivaya çekilmiştir. 1023/1614 senesinde hac ibâdetini yerine getirmiş, hac dönüşünde Karaman'a geldiği zaman birâderi olan Şeyhülislâm Mehmed Efendi'nin vefât ettiği ve yerine kendisinin şeyhülislâm tayin olunduğunun haberini almıştır (Özdemir, 2011: 714). Şeyhülislamlığı sırasında devlet işlerinde etkili olan Esad Efendi, I. Ahmed'in vefatından sonra kardeşi I. Mustafa'nın tahta geçmesinde ve onun tahttan indirilmesinde etkili olur. Bu dönemde II. Osman ile de arası iyi değildir (Aktepe, 1995: 340). Yedi sene bu görevi başarıyla yürütmüş, bu sürede pâdişâhın müsteşarı durumuna gelmiştir. Sultan İkinci Osman'la birlikte 1030/1621'de Lehistan seferine katılır, ihtiyârlığı ve rahatsızlığı sebebiyle Boğdan'dan geri döner. Kızı Akile Hanım, Sultan II. Osman ile Üsküdari Mahmûd Efendi'nin vekil olması suretiyle evlenmiştir (Uzunçarşılı, 1998a: 460). Sultan II. Osman'ın hacca gitme isteğini uygun bulmamış ve Sultan'ın ölümüyle sonlanan olaylarda asilerin istediği bazı fetvaları vererek olayların büyümesini önlemek istemiştir (Aktepe, 1995: 340). Sultan II. Osman'ın 1031/1622'de tahttan indirilmesinden sonra, şeyhülislâmlık vazîfesinden ayrılmıştır. 1032/1623 senesinde Sultan IV. Murad döneminde tekrar şeyhülislâmlık makamına getirilir. Vezir Kemankeş Ali Paşa ile anlaşmazlıklar yaşar. Bu görevi sırasında 1034/1625 senesinde vefât etmiş, Cenazesi Eyüp Sultan'da babası ve kardeşinin yanına defn edilmiştir. Üsküdari Mahmûd Efendi'den tarikat

yoluna girmiştir. Üç dilde yazdığı şiirlerinden meydana gelen bir Dîvân'ı ve Gül-i Handan adında bir Gülistan tercümesi vardır. Ayrıca Kaside-i Büre'ye tahmis yazmıştır (Özdemir, 2011: 717). Şeyhülislâmlık müddeti, toplam sekiz sene altı aydır.

Zekeriyyâde Yahya Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 46-48) Şeyhülislâm Bayramzâde Zekeriyyâ Efendi'nin oğludur. Küçük yaşta ilme yönelmiştir. Vâlîde Medresesi'ne müderris olmuş, daha sonra kadılık vazîfesiyle Edirne, Haleb ve Şam'da görev yapmıştır. Bu vazîfeleri müteakip 1012/1603 senesinde İstanbul kadılığına getirilmiştir. Anadolu kazaskerliği ve altı ay sonra da Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Sultan İkinci Osman döneminde Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi makamından çekilince, 1031/1622 senesinde şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. Sadrazam Kemankuş Ali Paşa, Sultan Mustafa'nın tahta çıkmasından sonra Yahya Efendi'nin azledilmesini sağlamış, ilk şeyhülislâmlık görevi bir sene dört ay sürmüştür. Esad Efendi'nin vefatı üzerine 1034/1625'de ikinci defa şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. 1043/1634 senesinde Ahizâde Hüseyin Efendi yerine üçüncü defa şeyhülislâmlığa tayin edilmiştir. 1053/1643 senesine kadar bu görevi sürdürmüş, görevi esnasında vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Camiinden kaldırılmış, babası Zekeriyya Efendi türbesine defn edilmiştir. Üç dönemde toplam yirmi sene Şeyhülislâmlık yapmıştır. Yahyâ Efendi, Sultan İkinci Osman Hân, Sultan Dördüncü Murâd Hân, Sultan Birinci İbrâhim Hân devirlerini yaşamış, Revân ve Bağdad seferine katılmıştır. Şairlik yönü çok kuvvetlidir. Tertib edilmiş bir Divanı vardır. Ayrıca Muhsin-i Kayserî'nin Ferâiz manzûmesine şerh yazmıştır. Evinin yakınında bir mescid yaptırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eceliyle ölenler dışında siyaseten katledilen şeyhülislam olmuştur. Bunlardan biri de **Ahizade Hüseyin Efendi**'dir. (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 48-50) Bununla beraber ulema sınıfının siyaseten katledilmesi teamüllere aykırı bir husus olarak kanunla sabittir. Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla şeyhüislamların bu şekilde katledilmelerinin şahsiyetleriyle değil devrin olaylarıyla yakından ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında Hüseyin Efendi'nin katlinin taşrada meydana gelen hadiselerde rol aldığı düşünüldüğünden gerçekleşmiş olduğu söylenebilir(Katgı, 2013: 396) Ahizâde Şehid Hüseyin Efendi, II. Selim devri kazaskerlerinden Ahizâde Mehmed Efendi'nin oğludur. 980/1572 senesinde doğmuştur (Katgı, 2013: 401). Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelmiş, ilk tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'nin öğrencisi olmuş ve 997/1588 senesinde Hoca'ya mülazim olmuştur. 998/1589 senesinde Papasoğlu Medresesine müderris olmuş ve 999/1590 senesinden sonra başka medreselerde de görev almış, ardından 1011/1602 senesinde Süleymaniye Dârülhadis Müderrisliğine getirilmiştir. 1013/1604 senesinde

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Bursa Medresesinde görev almış, 1014/1605 senesinde İstanbul Kadısı olmuştur. 1015/1606'de görevden alınan Hüseyin Efendi, 1017/1608'de tekrar aynı göreve getirilir. 1020/1611 senesinde Anadolu Kazaskeri olmuş sonra tekrar ayrılmış, 1022/1613'de Rodosçuk Arpalığı kendisine verilmiştir. 1023/1614'de İstanbul Kadısı olmuş, 1024/1615'de Galata Arpalığı kendisine verilmiştir. 1025/1616'da Anadolu Kazaskeri görevine getirilmiştir. 1027/1617'de Pravadi arpalığı kendisine verilir. 1030/1620'de alınan arpalıklar 1031/1621'de geri iade edilir. 1032/1622'de Rumeli Kazaskeri olmuş, aynı yıl görevden alınmıştır. 1037/1627'de Rodosçuk Kadılığı, 1039/1629'da Gelibolu Kadılığı arpalık olarak kendisine verilmiştir. 1041/1631 senesinde Hafız Ahmed Paşa'nın idamı ile sonuçlanan olaylar sırasında Şeyhülislâm Yahya Efendi azledilince yerine şeyhülislamlık makamına getirilir. 1043/1633 senesinde Padişah'ın annesine bir mektup yazarak oğluna bazı konularda telkinde bulunmasını istemiştir. Şeyhülislamın düşmanları ise onun padişahı ortadan kaldırmak için gizli toplantılar yaptığı yolunda haber yaymıştır. Bursa'da bulunan hükümdar hemen İstanbul'a gelerek şeyhülislâmın ve oğlu İstanbul kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin Kıbrıs'a sürülmesini emretmiştir (Okumuş, 2013: 391). Ahîzâde ve oğlu ayrı ayrı gemilere bindirilerek yola çıkarılmış, hiddetini yenemeyen padişah ölüm fermanı vererek Bostancıbaşıyı arkalarından göndermiştir. Yedikule civarında gemiden alınan Hüseyin Efendi Kaleferya denilen yerde idam ettirilmiştir. Cesedinin bulunmaması için kumsala gömülmüştür. Oğlu ise denize açıldığı için kurtulmuştur (Katgı, 2013: 410).

Şeyhülislamın katli hadisesinde siyaseten katillerin aslında suç olduğu bilinmekle beraber, devletin bekasına zarar verecek durumlar olması halinde bütün mahzurlarına rağmen katledilmeleri hususunda emirlerin verildiği anlaşılmaktadır. Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin de bu cinsten bir suça iştirak ettiği tespit edilmiştir (Katgı, 2013:408). 1041/1631 yılı başlarında meydana gelen sipahi ayaklanmaları sebebiyle şeyhülislam Yahya Efendi'nin yerine bu makama getirilmiştir. Asi sipahiler, Sultan IV. Murad'ı tehdit etmiş ve şehzadelerin hayatlarını garantiye almak istemişlerdir. Hüseyin Efendi'de asi sipahileri destekleyen garanti vermiştir. Bu nedenden dolayı padişahın garazına maruz kalarak 7 Ocak 1634'te azledilmiştir. Görevinden uzaklaştırıldıktan sonra katledilmesi için emir verilmiştir (Katgı, 2013:404-405) Hüseyin Efendi'nin isyancıları desteklemesinin sebebi padişaha karşı gelmek olmadığı sonradan anlaşılmaktadır. Desteğın amacı asi sipahileri tamamen ortadan kaldırmak ve böylece devletin elini güçlendirmektir. Oysaki olaylar tam da bu mesnedin aksine seyretmiş görünmektedir. (Katgı, 2013: 406).

Osmanlı Devletinde ilmiye sınıfı için en büyük cezanın sürgün olmasına karşın IV. Murad'ın önce bir kadıyı ve sonra Şeyhülislam Hüseyin Efendi'yi idam ettirmesi halk arasında büyük huzursuzlukların çıkmasına neden olmuştur (İpşirli, 1988b: 549). Medresesi civarında yaptırdığı kabir boş kalmıştır. Balat semtinde bir kiliseyi camii yapmıştır. Hüdayî mahlası ile şiirler yazmıştır. Kâtip Çelebi, Âhizade'nin bazı eserlere haşiye yazdığını söylemekte fakat isim vermemektedir (İpşirli, 1988b: 549). Şeyhülisamlık müddeti yalnızca iki aydır.

Esad Efendizâde Ebu Said Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 50-52) Şeyhülislâm Hoca Sadeddîn Efendi'nin torunu, Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin oğludur. 1003/1594 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Babasının refakatinde gerek hayatı gerek ilmi çalışmaları kolay geçmiştir. Babasının yardımıyla ilim dünyasına adım atmış ve âlimler arasına katılmıştır. Hemen yüksek rütbeler alarak 1030/1621 senesinde Şam kadılığına, 1032/1623 senesinde Bursa kadılığına getirilmiştir. 1034/1625 senesinde İstanbul kadılığına yükseltilmiştir, 1036/1626 senesinde bu vazîfeden alınmış ve aynı sene içinde tekrar aynı vazîfeye getirilmiştir. 1038/1628 senesinde Anadolu kazaskerliğine yükseltilmiş ve 1039/1629 senesinde Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Kısa bir süre sonra görevden alınmış, on yıl kadar kadar inzivaya çekilmiş 1049/1639 senesinde de tekrar Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1051/1641 senesinde görevden alınmış, 1053/1643 senesinde Şeyhülisamlık görevine getirilmiştir. 1055/1645 senesinde görevden alınmış, Karaçelebizâde Abdülazîz Efendi'nin görevden alınması üzerine 1061/1651 senesinde yeniden şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. 1062/1652'de görevden alınmış, 1064/1654 senesinde Şeyhülislâm Behâî Efendi'nin vefâtı üzerine, üçüncü defa şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. 1065/1655 senesinde bir takım sipahinin çıkardığı ayaklanmayla Veziriazam İbşir Paşa ile birlikte vazîfeden alınarak, oğlu ile birlikte Gelibolu'ya gönderilmiştir. 1067/1657 senesinde Mekke Kadılığına atanmış, bir hafta sonra Şam ile birlikte Konya kadılığına atanmış padişah ve eşine yazdığı mektupla affını talep etmiştir. İstanbul'da sahibi bulunduğu çiftlikte inzivaya çekilmiştir. 1072/1662 senesinde vefat etmiş, cenazesi Eyüp'te dedesinin mezarının yakınına defn edilmiştir. Said mahlasıyla şiirler yazmıştır. Şeyhülisamlık müddeti dört sene altı aydır.

Muid Ahmed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 53-54) aslen Kazabad kasabasındandır. Küçük yaşlardan gençlik dönemine kadar geçen sürede burada yaşamış, daha sonra İstanbul'a geçerek Fehmi efendi'nin öğrencisi ve mülazımı olmuştur. Çeşitli Medreselerde ders verdikten sonra 1035/1625 senesinde çalıştığı Dar-ül Hadis-i Süleymaniye Medresesinden Şam Kadılığına, 1039/1629'da Mısır Kadılığına, 1043/1633'de Edirne Kadılığına getirilmiştir. Azl

edildikten sonra 1045/1635 senesinde İstanbul Kadısı olmuş, 1047/1637 senesinde Anadolu Kazaskerliği görevine getirilmiştir. Yaşadığı bir olay yüzünden azl edilerek Belgrad'a sürgün edilmiş ve bir müddet sonra affedilerek 1049/1639 senesinde Anadolu Kazaskerliği'ne dönmüş, 1051/1641 senesinde de Rumeli Kazaskerliği görevine getirilmiştir. 1055/1645 senesinde azl edilip aynı sene Şeyhülislam makamına getirilmiştir. 1057/1647 senesinde vefat eden Muid Ahmed Efendi'nin cenazesi Kadıçeşmesi yanında yaptırdığı medrese yanına defn edilmiştir. Bir sene dört ay Şeyhülislamlık yapmıştır.

Şeyhülislâm Abdurrahim Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 54) Adana doğumludur. Küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamış, daha sonra Hüseyin Halhali'nin hizmetine girmiştir. Bazı kaynaklarda Sadreddinzâde Mehmed Emin Efendi'den de dersler aldığı bildirilmektedir (İpşirli, 1988a: 289). Müderrislik için imtihana giren Abdurrahim Efendi, bu imtihanı kazandıktan sonra, çeşitli medreselerde müderris olarak görevlendirilmiştir. Süleymâniye Medresesi, Yenişehir ve Sultan Ahmed Dâr-ül-Hadislerinde müderrislik yapmıştır. Şeyhülislâm Ebû Sa'îd Efendi'nin teşvik ve tavsiyesiyle, 1049/1640 senesinde İstanbul kadılığına getirilmiştir. Daha sonra Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Kısa bir müddet sonra bu vazîfeden alınarak Edirne'ye gönderilmiş, oradan Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1057/1647 senesinde şeyhülislâmlik makamına getirilmiştir. Şeyhülislamlığı sırasında Sultan İbrahim'in önce tahttan indirilmesi sonra katledilmesi fetvasını vermiştir (İpşirli, 1988a: 289). 1059/1649 senesinde Ocak Ağalarının bastırması ve Murad Paşa'nın isteğiyle bu vazîfeden alınarak Mekke'ye gönderilmiştir. Daha sonra Kudüs kadılığına ardından Üsküdar kadılığına getirilmiştir. 1061/1651'de Ebû Sa'îd Efendi'nin şeyhülislâmliğe getirilmesiyle Belgrad kadılığına tayin olunan Abdurrahim Efendi, dört buçuk yıl kadar bu vazîfeyi yürütmüştür. Abdurrahim Efendi, Belgrad'da vefât etmiş ve buradaki İmaret Camii'ne defn edilmiştir. İki sene üç aylık Şeyhülislamlık yapmıştır.

Mehmed Behai Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 55-57) Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi'nin torunu ve Rumeli kazaskeri Abdülazîz Efendi'nin oğludur (Eliaçık, 2012a: 8). İlk tahsilini babası ve yakın çevresinden aldıktan sonra Hicaz'a gitmiştir. Dönüşünde İlmiye sınıfına uygulanan imtiyazlardan faydalanarak genç yaşta müderris olmuştur (Eliaçık, 2012a: 8). İstanbul'da bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra, Süleymaniye Müderrisliğine getirilir. 1040/1630 senesinde Selanik kadılığına tayin edilen Behai Efendi, 1043/1633 senesinde Halep kadılığına getirilmiştir. 1044/1634 senesinde görevden alınarak Kıbrıs'a gönderilmiş, 1045/1635 senesinde İstanbul'a dönmüş ardından da 1048/1638 senesinde Şam kadılığına

getirilmiştir. 1054/1644 senesinde Edirne kadılığına, 1055/1645 senesinde İstanbul kadılığına terfi ettirilmiştir. 1056/1646 senesinde Anadolu kazaskerliğine tayin edildiyse de, bir ay sonra Rumeli kazaskerliğine yükseltilmiştir. 1059/1649 senesinde şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. 1061/1651 senesinde İngiltere Konsolosuyla yaşadığı problemler nedeniyle arpalığı olan Bergama'ya sürülmüştür. Bu süreç içinde Gelibolu'ya yerleşmiştir. 1062/1652 senesinde tekraren Şeyhülislâmlığa getirilmiş, 1064/1654 senesinde yakalandığı Boğmaca hastalığı sebebiyle vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Camii yakınına defn edilmiştir. Şeyhülislâmlık müddeti 4 yıl 5 aydır. Bahai Efendi'nin divançesinde 6 kaside, Sâkînâme ve Niyâznâme adlarında 2 mesnevi, 4 kıt'a, 2 tarih kıt'ası, 40 gazel ve 18 rubâî vardır. Niyâznâme, Kıbrıs'ta sürgün bulunduğu sırada affedilmek için IV. Murad'a yazdığı mesnevidir (Eliaçık, 2012a: 9).

Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 57-62) Osmanlı Devletinde Rumeli Kazaskerliği yapmış olan Hüsâmeddin Efendi'nin oğludur. Eğitime küçük yaşlardan itibaren özen gösterilen Abdülaziz Efendi, Şeyhülislam Sunullah Efendi'den mülazemet alır ve Hoca Sadeddin Efendi'nin oğlu Mehmed Efendi'nin kızıyla evlenir (Kaya, 2001: 381). Çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunur. I. Mustafa döneminde ulema tepkisi olan Fatih Camii Olayına katıldığı gerekçesi ile İstanbul'dan uzaklaştırılarak Bursa Molla Hüsrev Medresesine gönderilmiştir. IV. Murad'ın tahta çıkmasıyla affedilerek Süleymaniye Medresesi müderrisliğine getirilmiştir (Kaya, 2001: 381). 1033/1624 senesinde göreve getirildiği Yenişehir kadılığında 1036/1627 senesinde azledilerek Mekke Kadılığı gönderilir. 1043/1634 senesinde İstanbul Kadısı olmuştur. Bu görevi sırasında İstanbul'da yağ darlığı hadisesi başgösterir. Lehistan Seferi hazırlıkları için Edirne'de bulunan Sultan Murad'a bunun nedeninin narh konusunda Kadı Abdülaziz Efendi'nin katı tutumunun olduğu anlatılınca Kadı'nın denize atılması emrini vermiş, Sadrazam Bayram Paşa'nın araya girmesi ile Kıbrıs'a sürgün edilmiştir. Daha sonra geçirdiği rahatsızlık sebebiyle af edilerek İstanbul'a dönmüş, 1050/1641 senesinden 1058/1648 senesine kadar arpalığı olan Dimetoka'da yaşamıştır. Diğer kaynaklarda 1054/1644 senesinde Rûmeli Kazaskerliği görevine getirildiğinden bahsedilir (Kaya, 2001: 381). 1058/1648 senesinde Rûmeli Kazaskeri olmuş, burada yazmış olduğu "Ravza-t-ül ebrâr" adındaki kitabı Padişaha sunmuştur. 1059/1649 senesinde fıkıh alanında yazmış olduğu "el-Kâfi" adlı eserle padişahın Şeyhülislâmlık payesi alır. Rumeli Kazaskerliğinden azledilince kendisine verilen arpalıklarda çalışmalar yapmıştır. 1061/1651 senesinde Şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Görevi sırasında müderris tayinlerinin ve vakıfların düzenlenmesi gibi işleri yapmıştır. Aynı yıl

çıkan olaylarda Kösem Sultan'ın öldürülmesi sebebiyle saray ve ocak ağaları karşı karşıya gelmiş, ocak ağaları tarafında yer alınca görevinden alınarak, Sakız'a sürülmüştür (Kaya, 2001: 382). Bir süre sonra Bursa'ya yerleşme izni alan Abdulaziz Efendi, 1068/1658 senesinde vefat etmiştir. Şeyhülislamlık müddeti toplamda beş aydır. Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, içinde yer aldığı siyasî olaylar yanında edebî ve tarihî eserleriyle de şöhret kazanmıştır. İnşâ ve belagata önem verdiği ve üç dili çok iyi kullandığı eserlerinden ve şiirlerinden anlaşılmaktadır. "Ravza-t-ül ebrâr" "Süleymannâme", Fıkıh alanında yazmış olduğu "el-Kâfi", "Zafernâme", "Miratü's-safa", "Fevayihu'n-nebeviyye fi Siyeri'l-Mustafaviyye" adlı tercümesi, "Gülşen-i Niyaz", "Münacaat", "Nefahatü'l-üns fi şerhi Ravzati'l Kudus", adlı eserleri mevcuttur. Fetvalarını "Fetava" adlı eserde toplamıştır (Kaya, 2001: 383).

Hüsanzâde Abdurrahman Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 62-63) İstanbul kadılığı yapmış olan Tulumcu Koca Hüsâm Efendi'nin oğludur. 1003/1597 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline yönelmiş ve birçok medresede müderrislik yapmıştır. Süleymaniye Müderrisliği sırasında 1050/1640 senesinde Halep kadılığına getirilmiş, bir yıl sonra da Şam kadılığına nakledilmiştir. 1054/1644 senesinde İstanbul kadılığına getirilmiş, 1059/1649 senesinde Anadolu kazaskerliğine terfi ettirilmiştir. 1062/1651 senesinde Rumeli Kazaskerliğine getirilmiş ve aynı sene görevden alınmıştır. 1065/1654 senesinde Şeyhülislâmlık vazifesine getirilmiştir.

Ancak 4 Mart 1656 tarihli Çınar Vakası (Vak'a-i Vakvakiye) denilen olayda sadık adamlarından Kara Abdullah Efendi'yi isyancıları yatıştırması için göndermişti. Ancak isyancılar paşayı katledince şeyhülislam istifa etmek zorunluluğu duydu (Sarıkçoğlu, 1982: 200). Şeyhülislamlıktan alınarak Kudüs kadılığıyla görevlendirildi. Görevde iken Gaziantep arpalığı verilmiş ve sonra Mısır'da görevlendirilmiştir. 1081/1670 senesinde vefat etmiştir.

1656 Çınar vakasında Kara Abdullah Paşa'nın katledilmesinden sonra görevden ayrılan şeyhülislam Hüsanzade'nin yerine tayin edilen (Sarıkçoğlu, 1982: 200) **Memikzâde Mustafa Efendi**, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 63-64) III. Mehmed devri âlimlerinden Amasyalı Mehmed Efendi'nin oğludur (İpşirli, 2006c: 299). Memikzâde Mustafa Efendi, Şeyhülislam Muid Ahmed Efendi'nin damadıdır. Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelip sırasıyla ilmi mertebeleri geçerek müderrislik vazifesine yükselir. Süleymaniye Medresesi müderrisliği yaparken 1052/1652 senesinde Kudüs kadılığına 1054/1644 senesinde Mısır kadılığına 1057/1647 senesinde de İstanbul kadılığına getirilir. Aynı sene Anadolu Kazaskerliğine yükselerek

ve yine aynı sene Rumeli Kazaskeri olur. 1058/1648 senesinde azledilmesinden sonra 1059/1649 senesinde Rumeli Kazaskerliğine geri getirilir. Anadolu Kazaskeri İmamzâde ile birlikte kadı tayini ve yer değişikliklerinde hediyeler aldığı dedikodusu yayılır. Yine o dönemde Şeyhülislam Ebu Said Efendi'yi padişaha ulema adına şikâyet eden arzuhali düzenleyenlerden biri olduğu anlaşılınca 1063/1653 senesinde azledilerek Pravadi'ye gönderilir (İpşirli, 2006c: 300). Daha sonra affedilerek İstanbul'a döner. 1066 senesinde vuku bulan 4 Mart 1656 Çınar Vakası olayları sırasında ulemanın en tecrübelisi olduğundan dolayı Şeyhülislamlık makamına getirilir. Daha sonra Şeyhülislam olan Hocazâde'nin taraftarları ocaklı takımını galeyana getirerek "içkiye ve rüşvete düşkündür" söylemleriyle azledilmesini sağlamışlardır (Uzunçarşılı, 1998a: 473). Şeyhülislamlık makamında on üç saat kalabilen Memikzâde, önce Bursa'ya daha sonra Mekke'ye gönderilir. Halep Kadılığına getirilen Memikzâde 1067/1657 senesinde Halep'te vefat etmiştir.

Osmanlı tarihinde katledilen şeyhülislamlardan biri de **Hocazâde Mes'ud Efendi**'dir. (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 64-66) Padişah hocasının oğlu olması münasebetiyle görevlerinde çabuk yükselmiş ve 4 Mart 1656 Çınar Vakası'nın ardından 1656 yılında Yeniçerilerin isteği üzerine şeyhülislam olmuştur(Okumuş 2013: 392). Babası, Sultan Muhammed (I. Ahmed) Han'ın hocası Aydınlı Mustafa Efendi'dir. Şeyhülislâm Esad Efendi'nin hizmetinde bulunup, onun yanında mülâzim olarak vazîfe yapmıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik yapmış, Halep ve Bursa kadılıklarında görevlendirilmiştir. 1061/1651 senesinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiştir. Cesur ve açık sözlü oluşuyla, devlet adamlarının dikkatini çekmiş, bu yüzden İbşir ve Murad Paşalar döneminde çokça görev alamamıştır. 1066/1656 senesinde Yeniçerilerin isteğiyle şeyhülislâmlik makamına getirilmiştir. Hocazâde Mes'ûd Efendi döneminin devlet yönetimini ele almaya çalışmış ve devleti yönetme sevdasına düşmüştür. Vezir (Boynu Eğri) Muhammed Paşa'nın padişah huzuruna kendisi olmadan çıkmasını kabullenemeyip görevden aldirmaya çalışmış, başarılı olamayınca da Yeniçeri Ocağını Padişaha karşı ayaklandırmaya çalıştığı öne sürülerek azledilmiş ve Diyarbakır kadılığıyla görevlendirilmiştir.

Ancak Bursa kadısı Sadreddinzade Ruhullah Efendi tarafından yazılan bir telhilde "Yollar korkunçtur, leventler yazıp hazırlığını görüp gitmek gerekir." şeklinde gönderdiği izahın vezirazam Mehmed Paşa eline geçmesi sebebiyle, zaten kendisine kindar olan paşa tarafından divanda padişaha karşı asker topladığı şeklinde yorumlanmıştır (Okumuş 2013: 392). Diyarbakır'a gitmeden önce Bursa'ya gönderilen Hocazâde burada hakkında çıkarılan ölüm fermanı neticesinde şehit edilmiştir. Bu olay Boynu Eğri Mehmed Paşa'nın kısa zamanda gözden düşmesine ve yerine

Köprülü Mehmed Paşa'nın veziriazam olarak tayinine sebep oldu. Bunun üzerine Köprülü ilk iş olarak Mesud Efendi'nin katline sebep olan mektubu yazan Bursa kadısı Ruhullah Efendi'yi katlettirmiştir (Okumuş 2013: 393).

1061/1651 tarihinde Sultan Ahmed meydanında toplanan isyancılar Kösem Valide Sultan'ın öldürülmesini konuşmak istedikleri bir sırada, Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz Efendi saraya davet edilerek bu isyanın durdurulması istenmişti. Ancak Karaçelebizade sarayın değil, isyancıların davetine uyarak meydana gitmişti. Bunun üzerine sadrazam Siyavuş Paşa, küçük yaştaki padişah Sultan Mehmed'e yeni bir şeyhülislam tayini konusunda nasihatte bulunmuştu. Kösem Sultan kendi istediği şeyhülislam Ebu Said Efendi'yi teklif etti. Ancak sadrazam buna razı değildi. O Bahai Efendi'nin getirilmesini istiyordu. Ancak Bahai Efendi sarayda değildi. Tartışmanın devam ettiği bir anda emekli kadıaskerlerden Hanefi Efendi huzura çıkınca, sadrazam valide sultanın istediğinin olmaması için küçük yaştaki padişaha Hanefi Efendi'nin tayinini kabul ettiren bir belge imzalatılarak, şeyhülislam tayin ettirmeyi başardı (Sarıkcıoğlu, 1982: 200).

Hanefi Muhammed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 66-67) doğumu ve ailesi hakkında bilgi yoktur. Osmanlı geleneklerine uygun olarak ilmi sahada yetişir. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Edirne Selimiye Medresesi ve Süleymaniye Medresesi müderrisliğinden sonra 1044/1634 senesinde Medine Kadılığına getirilir. 1051/1641 senesinde Mısır Kadılığı, 1056/1646 senesinde Edirne Kadılığı görevi yapmıştır. 1058/1648 senesinde Anadolu Kazaskeri olur ve aynı sene azledilir. 1061/1651 senesinde Rumeli Kazaskerliğine getirilen Hânefi Muhammed Efendi 1066/1656 senesinde Şeyhülislamlık makamına getirilir. Geçirdiği rahatsızlık (sağırılık) nedeniyle 1067/1657 senesinde azledilir. Şeyhülislamlık süresi dört aydır. 1069/1659 senesinde vefat etmiş, cenazesi Eyüp Sultan'da defnedilmiştir.

Aslen Kastamonulu olan **Balizâde Mustafa Efendi**, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 67-68) İstanbul'da mahalle imamlığı yapan Bâli Efendi'nin oğludur (İpşirli-Kaya, 2006: 294). Küçük yaşlardan itibaren eğitime yönelmiş ve Hocasâde Mehmed Efendi'ye mülazim olmuştur istediği olaylarda saray aracısı olarak (İpşirli-Kaya, 2006: 294). Birçok medresede dersler verdikten sonra Galata kadılığına tayin edilir. Bir süre sonra görevden alınmasına karşın 1058/1648 senesinde Rumeli Kazaskeri olup, 1062/1652 senesinde Anadolu Kazaskerliği'ne getirilir. 1067/1657 senesinde de Şeyhülislamlık makamına getirilir. Şeyhülislamlığı sırasında ilmiye sınıfında azil ve terfi işini beceremeyerek kayırmacı yaklaşımlarla çocuk denecek yaşta olanlara paye vererek ilmiye sınıfında huzursuzlukların başlamasına neden olur (Uzunçarşılı, 1998a: 475).

Altı ay kadar Şeyhülislamlık yaptıktan sonra aynı yıl içinde vazîfeden azledilerek, Filibe'ye kadı olarak gönderilir. Bir başka azil sebebi olarak da köklü ıslahatlara girişmiş olan vezir Köprülü Mehmed Paşa'nın icraatlarına ayak uyduramaması olarak gösterilir (İpşirli-Kaya, 2006: 294). Bu sırada Galata Kadısı olan oğlu vefat eder. Daha sonra Yanbolu kadılığı yapan Balizâde, azledilince İstanbul'da bulunan yalısında yaşamaya başlamış, 1072/1661 senesinde de vefat etmiştir. Cenazesi yalısı yakınlarında defn edilmiştir. Şeyhülislamlık müddeti altı aydır.

Bolevî Mustafa Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 68-69) Bolu tüccarlarından Ahmed Efendi'nin oğludur. Bolu müftüsü Yusuf Efendi ve Uzun Hasan Efendi'den ders alır. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin hizmetinde bulunarak, onun yanında mülâzim olarak vazîfe yapar (İpşirli, 2006b: 295). Rumeli Kalemünde çalışırken ilk olarak Akhisar kadılığına getirilir. Eğitim ortamında bulunmak istediğinden İstanbul Atık Ali Medresesi müderrisliği yapar. Bir müddet Haremeyn müftüsü vazîfesini yürüttükten sonra, 1055/1645 senesinde önce Bursa ve sonra Edirne kadılığına tayin edilir. Daha sonra İstanbul kadılığı vazîfesine nakledilir. 1057/1647 senesinde azledilince 1063/1653'de Anadolu kazaskerliğine getirilir. Daha sonra tekrar İstanbul kadılığına gönderilir. Azlinden sonra İstanbul'da çıkan isyan hareketinde âsilerin İpşir Mustafa ve Şeyhülislam Ebu Said Mehmed Efendi'nin idamını istediği olaylarda saray aracısı olarak asilerle görüşen Bolevi, olayların yatışmasında etkin rol oynar. Ayrıca Çınar Vakası olaylarında halkı yatıştırıcı çalışmalarda bulunmuştur (İpşirli, 2006b: 295). 1065 senesinde Anadolu kazaskerliğine oradan da 1067/1657 senesinde Rumeli Kazaskerliğine nakl edilen Bolevî Mustafa Efendi, on gün sonra Vezîriazam Köprülü Mehmed Paşa'nın teşviki ve tavsiyesi ile şeyhülislâmlık makamına getirilir. Köprülü'den çok destek görür. Köprülü'nün Venediklilerle yaptığı savaş sırasında Ocak Ağalarından Kara Hüseyin Paşa'nın kendisine yönelik çıkarmaya çalıştığı isyanı önler (Uzunçarşılı, 1998a: 476). 1069/1659 senesinde Bolevî Mustafa Efendi görevden alınarak, önce Bolu'ya sonra Hac için Hicaz'a gider. Dönüşte Mısır'da ikameti emredilir. Azil sebebi olarak da Sadrazam Köprülü'nin Girit serdarı Deli Hüseyin Paşa'nın idamına fetva vermesini istemesidir. Bolevî, Hüseyin Paşa'nın katline fetva vermemiştir. Hüseyin Paş'nın katlinin caiz olmadığını ancak istenirse sürgün edilmesini söylemiştir. Bolevî, Azmizâde Efendi'den dersler 1086/1675 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Şeyhülislamlık müddeti iki yıldır. Kenz-üd-Dekâik adlı eseri şerh etmiş, Eşkâl-it-te'sis adlı esere haşiye yazmıştır.

Esîri Muhammed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 69-70) Pravadili Bıçakçızâde Abdulhalim Efendi'nin oğludur (İpşirli, 1995: 390). Bursa'da doğmuş olan

Muhammed Efendi, ilk tahsilini burada gördükten sonra Medrese eğitimi için İstanbul'a gelmiştir. Kaynaklarda "Bursalı Efendi" veya "Burusevi" şeklinde anılmaktadır (İpşirli, 1995: 390). Eğitimi tamamladıktan sonra 1040/1630 senesinde Mısır'a gönderilir. İstanbul'a dönüşünde sırasıyla Sinan Paşa, Zekerriyya Efendi, Piri Paşa, Mustafa Ağa, Sahn-ı Seman, Çorlu, Gevherhan Sultan, Kalenderhâne, Vâlîde Sultan medreselerinde müderrislik yaptıktan sonra 1054/1644 senesinde Mekke Kadılığıyla görevlendirildi (İpşirli, 1995: 390). Bu göreve deniz yoluyla gitmek üzere yola çıktıklarında, buldukları gemi, Rodos adası yakınlarında Venedik korsanlarının hücumuna uğrar. Gemide bulunanların çoğu şehîd olur. Bursalı Mehmed Efendi, saray ağalarından Sünbül Ağa ile birlikte, korsanlar tarafından esîr edilmiş, uzun süre esîr kaldığı için, "Esîrî" diye anılmıştır. Esâretten kurtulduktan sonra, 1059/1649 senesinde Mısır kadılığına tayin edilmiş, 1062/1652 senesinde Edirne kadılığına getirilmiştir. 1064/1654 senesinde Edirne Kadısı iken şeyhülislamı şikâyet maksadıyla isimsiz bir arzualin kendisi ve Memikzâde tarafından yazıldığı iddiasıyla Sadrazam Mustafa Paşa ve Şeyhülislam Ebu Saidzade'nin isteğiyle Bozcaada'ya sürgün edilmiştir (İpşirli, 1995: 390). 1065/1655 senesinde İstanbul Kadılığına getirilmiş 1067/1657 senesinde görevden alınmış ve aynı sene Anadolu Kazaskeri olmuştur. 1069/1659 senesinde Şeyhülisamlık makamına getirilmiştir. 1072/1671 senesinde Sadrazam Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa ile yaşadığı problemlerden dolayı görevden alınmış, önce Gelibolu sonra Rodos'a gönderilir. Hacca gidip dönüşünden sonra Bursa'ya yerleşir (İpşirli, 1995: 391). 1092/1681 senesinde vefat edinceye değin burada yaşamıştır. Cenazesi Pirinç Hanı yakınlarında yaptırdığı mescide defn edilmiştir. Şeyhülisamlık müddeti üç seneye yakındır. "Cami'ü'd-de'avî ve'l-beyyinat" adlı eseriyle fetvalarının bulunduğu "Hulasateyn fi'l-fetâvâ" adlı eseri olduğu bilinmektedir (İpşirli, 1995: 390).

Sunizâde Seyyid Mehmed Emin Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 70)

Halep kadısı iken azledilmiş Kara Sunullah Efendi'nin oğludur. Anne tarafından Emir Sultan soyundan geldiği söylenmekle Seyyid unvanının burdan geldiği düşünülmektedir (Özcan, 2009: 69). Küçük yaşlardan itibaren ilim hayatına girmiş, birçok âlimden ve Azmizâde Efendi'den dersler almıştır. Medrese eğitimi tamamladıktan sonra birçok medresede müderrislik yapmış, 1056/1645 senesinden itibaren sırasıyla; Edirne, Bursa, Halep ve Mısır kadılıklarında görevlendirilmiştir. 1059/1648 senesinde İstanbul Kadısı görevine geldikten sonra ertesi yıl bu görevden alınır. 1064/1653 senesinde Anadolu kazaskerliğine, bir sene sonra da Rumeli kazaskerliğine terfi ettirilmiştir. Aynı sene içinde bu vazîfeden alınmış, kendi hâlinde inzivaya çekilmiş iken, 1071/1660 senesinde tekrar Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1072/1661

senesinde Esîri Mehmed Efendi'nin yerine şeyhülislâmlık makamıyla şereflendirilir. On bir ay müddetiyle bu görevde kalan Mehmed Emin Efendi, kaynaklarda hafif meşrepliği, rüşvet aldığı söylentisi ve Melami tarikatından Sütçü Beşir Ağa ve müritleri hakkında ölüm fetvası verdiği söylenmektedir (Özcan, 2009: 69). 1073/1662 senesinde azledilmiştir. 1076/1665 senesinde İstanbul'da vefât etmiş, Üsküdar'da Azîz Mahmûd Hüdâyî Efendi dergâhı yakınında defnedilmiştir.

Minkârîzâde Yahya Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 70-71) Mekke kadısı iken 1034/1623 senesinde vefat eden Alanyalı Minkârîzâde Ömer Efendi'nin oğludur. İlk eğitimini Aziz Mahmud Hüdayi'den alır. Sonra sırasıyla Kiçi Mehmed Efendi, Veli Efendi ve Abdurrahim Efendi'den dersler alır. Şeyhülislam Hocasâde Esad Efendi'ye mülazim olan Yahya Efendi, Kürkçübaşı medresesiyle Müderrislik görevine başlar (İpşirli, 2004: 114). 1058/1647 senesinde Süleymaniye Medresesi Müderrisi iken Mekke Kadılığına gönderilir. 1062/1651 senesinde Mısır Kadısı olmuş bir sene sonra azledilerek, 1066/1655 senesinde Kahire Kadılığı görevine getirilir. Aynı yıl görevden alınır ama Mısır'dan dönmeyerek orada kalır, 1067/1656 senesinde üçüncü defa Mısır Kadılığı görevine getirilir. Görevden alındıktan sonra 1069/1658 senesinde İstanbul Kadılığına getirilen Yahya Efendi, 1072/1661 senesinde Rumeli Kazaskeri olmuştur. 1073/1662 senesinde padişah IV. Mehmed tarafında Şeyhülislamlığa atanır. On bir yıl Şeyhülislamlık yapan Yahya Efendi, IV. Mehmed tarafından sürekli takdir edilmiştir (Uzunçarşılı, 1998b: 479). Şeyhülislamlığının son yıllarında hastalanan Yahya Efendi padişahın seferlerinde ve av gezilerinde ona refakat edemez olur (İpşirli, 2004: 114). 1084/1673 senesinde hastalığının ilerleyip sağ tarafının felç olması sebebiyle fetva veremeyince Edirne'ye gönderilerek, Ankaravî Mehmed Emin Efendi'ye nâib olarak fetva hazırlama görevi verilir. Fakat görevini yeterince yapamadığı için ve Lehistan seferine gidemeyecek olmasından dolayı aynı sene görevden alınır (İpşirli, 2004: 114). Beşiktaş'taki yalısında oturan Yahya Efendi, 1088/1677 senesinde vefat etmiş, Üsküdar'da yaptırdığı medrese yakınına defn edilmiştir. Fetvalarının toplandığı "Fetâvâ-yı Minkarizâde" adlı eserinin yanında çeşitli risaleleri de mevcuttur (İpşirli, 2004: 114).

Çatalcalı Ali Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 71-72) Ayasofya şeyhi Şeyh Ömer Efendi'nin Halifesi olan Şeyh Muhammed bin Hasan-i Âlâî'nin oğludur. 1041/1631 senesinde Çatalca'da doğmuştur. Küçük yaşından itibaren ilim tahsiline yönelmiş, İstanbul'da Minkârîzâde Yahyâ Efendi'den uzun müddet eğitim alarak onun hizmetinde bulunmuştur. 1073/1662 senesinde müderris olan Ali Efendi, bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra,

Girit seferinde ordu kadısı olarak vazîfelendirilmiştir. Bir müddet sonra Selanik ve daha sonra Mısır kadılıklarına tayin edilmiştir. 1081/1670 senesinde Rumeli kazaskerliğine terfî ettirilmiş, 1084/1673 senesinde bu vazîfeden alınmıştır. Aynı sene içinde hocası Minkârîzâde Yahyâ Efendi'nin şeyhülislâmlık vazîfesinden alınması üzerine, şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. On üç seneye yakın şeyhülislâmlık yapmıştır. Şeyhülislâmlığının son dönemlerinde Viyana bozgunu ve Macar topraklarının kaybedilmesi sonucunda Padişah IV. Mehmed'in av ile çok zaman geçirmesi ve Ali Efendi'nin Padişahı devlet işleriyle yeterince uğraşması için uyarmadığı gerekçesi ile ulema ve askerlerin ileri gelenlerinin çokça tepkisini çekmiş ve bu olay azlini hazırlamıştır (İpşirli, 1993a: 234). 1097/1685 senesinde Bursa'da inzivaya çekilmiştir. 1101/1690 senesinde İstanbul'a dönmüş ve 1103/1692 senesinde Edirne'ye davet edilerek Şeyhülislâmlık makamına ikinci defa getirilmiş, iki ay sonra vefat etmiştir. Cenazesi Edirne'ye defn edilmiştir.

Ankaravî Mehmed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 72-73) 1028/1619 senesinde Ankara'da doğmuştur. Babasının ismi Hüseyin'dir. Ankaravî nisbetiyle veya Ankaralı Mehmed Emîn Efendi diye meşhûr olmuştur. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Ankara Müftüsü Kırşehirli Mehmed Efendi'nin hizmetinde bulunur. İstanbul'a gelerek Medrese eğitime başlar. Şeyhülislam Zekeriyâde Yahya Efendi'ye mülazim olur (Özcan, 2003c: 461). Mehmed Ağa Darülhadisi, Perviz Efendi Medresesi, Kasımpaşa Medresesi, İsmihan Sultan Medresesi ve Süleymaniye medreselerinde müderrislik görevinde bulunur. Kadılık mesleğine geçerek İlk olarak Yenişehir Kadılığına atanır. 1077/1665 senesinde Bursa, 1080/1668 senesinde Mısır kadılığı, 1082/1670 senesinde de İstanbul kadılığı görevine getirilmiştir. Aynı sene içinde Anadolu kazaskerliğine yükseltilmiş, 1087/1676 senesinde bu vazîfeden ayrılmıştır. 1096/1685 senesinde şeyhülislâmlık makamına yükseltilmiştir. Şeyhülislâmlığı sırasında sınırlardan gelen kötü haberler, devletin sürekli toprak kaybetmesi halk arasında IV. Mehmed'in av düşkünlüğüne bağlanmış ve infial yaratmıştır. Mehmed Efendi padişahı uyararak devlet işleri ile ilgilenmesini sağlayarak muhtemel bir isyanı önlemiştir. Padişahın son yıllarında ortaya çıkan karışıklıklarda tahttan indirilerek yerine geçirilmek istenen Mustafa'ya karşılık Süleyman'ı desteklemiş fakat cülûsunu göremeden 1098/1687 senesinde vefat etmiştir(Özcan, 2003c: 461). Cenazesi Koğacı Dede Türbesi civarındadır. Şeyhülislâmlık müddeti bir seneden fazladır. Fetvalarının toplandığı “Fetavay-ı Ankaravî” adlı bir eseri ve Şemseddin Timurtaşî'nin Tenviri'l-ebzar adlı eserine mufassal bir haşiyesi vardır (Uzunçarşılı, 1998c: 418). Ayrıca Bakara suresinin 255. ayetini tefsir ettiği “Ayet-el Kürsi Tefsiri” adlı bir eseri de vardır (Özcan, 2003c: 462). Bir Medrese yaptırmıştır.

Debbağzâde Mehmed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 73-74) Yedikule debbağları şeyhi Mahmûd Efendi'nin oğludur. Devrin tanınmış âlimlerinden Cerrah Şeyh Mehmed Efendi, Uzun Hasan Efendi ve Tarsusi Efendi'den dersler alır ve Karaçelebizâde Efendi'ye mülazim olur (İpşirli, 1994b: 62). 1067/1656 senesinde müderrislik görevine hariçlik makamıyla adım atar. Birçok medresede müderrislik yaptıktan sonra 1077/1667 senesinde Şam, 1081/1671 senesinde Edirne ve 1085/1675'de İstanbul kadılıklarına tayin edilir. 1090/1679 senesinde Anadolu kazaskerliğine yükseltilmiş, altı ay sonra azledilmiş, 1098/1687 senesinde de Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Aynı sene içinde, Ankaravi Mehmed Efendi'nin vefatı üzerine, şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Sultan Dördüncü Mehmed Hân dönemindeki yeniçeri ayaklanmasında yani 1099/1688 senesinde görevden alınmıştır. Azline sebep olan olay ise Yeniçeri Ayaklanmasında Deli Piri Ağa ve Tekeli Ahmed adındaki zorbarların Fâzıl Mustafa Paşa'nın katlini istemeleri ve Mehmed Efendi'nin fetva vermemesidir. Zorbarların sadrazam Siyavuş Paşa'ya baskısı sonucu azledilerek yerine Şeyhülislâm Ebû Saîdzâde Feyzullah Efendi getirilir (Uzunçarşılı, 1998a: 448). Feyzullah Efendi'nin yirmi gün sonra bu vazîfeden alınması üzerine, ikinci defa şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Bu görevi sırasında ise Bekri Mustafa Paşa ile sıkıntılar yaşayan Mehmed Efendi'nin ikinci şeyhülislâmlığındaki azlinin sebebi ise ilmiye sınıfının sıkça yer değiştirmesi olmuştur. Bu durumdan şikâyetler artıp huzursuzluklar başgösterince 1101/1690 senesinde görevinden azledilir (İpşirli, 1994b: 62). Konya Kadılığı verilen Mehmed Efendi, 1114/1702 senesinde vefat etmiş ve Sultan Selîm civarında yaptırmış olduğu medresenin bahçesinde defnedilmiştir. Şeyhülislâmlık müddeti toplamda iki yıl altı ay kadardır. Debbağzâde'nin sahih hadisleri ihtiva eden "Reşhatü'n-nasih mine'l-hadisi's-sahih" adlı eseri ve nahve dair "et-Tertübü'l-cemil fî şerhi't-Terkibi'l cemil" adlı eserleri ayrıca çeşitli kitaplara yazdığı şerh ve haşiyeleri vardır (İpşirli, 1994b: 63).

Osmanlı tarihinde son katledilen şeyhülislam *Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi*'dir. (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 74-76) Sultan II. Süleyman ve II. Mustafa'nın saltanatlarında şeyhülislâmlığa iki defa getirilmiştir. Şemseddin Tebrizi'nin soyundan olan Erzurum müftüsü Şeyh Mehmed İbn-i Pir Mehmed Efendi'nin oğludur.(Okumuş 2013: 393). Feyzullah Efendi, aslen Erzurumlu olup, küçük yaşından itibaren ilim tahsiline yönelmiştir. Aldığı eğitimlerin sonunda Hocası Vâni Efendi'nin İstanbul'a gitmesi ve kendisini de davet etmesi ile hocasının kızıyla evlenerek 1074/1668 senesinde İstanbul'a yerleşmiştir. 1078/1672 senesinde hac ibâdeti için Hicaz'a gitmiştir. Hac dönüşünde Yenişehir'e gelmiş, kayınpederi tarafından pâdişâhın

huzûruna çıkarılmıştır. 1080/1674 senesinde Şehzâde Mustafa'nın vefât eden hocası Seyyid Muhammed Efendi yerine şehzâde hocalığına tayin edilmiştir. 1081/1675 senesinde müderris olmuş, 1086/1680 senesinde Süleymâniye Dârühadîsinden ve Sultan Ahmed Medresesi müderrisliğine getirilmiştir. 1089/1683 senesinde Şehzâde Üçüncü Ahmed'in hocalığına tayin edilmiştir. 1097/1686 senesinde Rumeli Kazaskerliğine getirilmiştir. 1098/1687 senesinde Nakîb-ül-Eşrâflığa tayin edilmiştir. Yeniçerilerin ayaklanması üzerine pâdişâh olan ikinci Süleymân Hân tarafından, 1099/1688 şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir.

Sultan II. Süleyman zamanında ilk defa şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Ancak bu yılda meydana gelen Yeniçeri Ayaklanması sırasında vezirazam Nişancı İsmail Paşa'nın öğütlerini hiçe sayarak Ağakapısı'na gitmesi sebebiyle azledilerek Erzurum'a gönderildi (Okumuş 2013: 393).

Sultan II. Mustafa, 1106/1695 senesinde tahta çıkınca, daha önce hocalığını yapan Feyzullah Efendi'yi Erzurum'dan Edirne'ye davet etmiş ve şeyhülislâmlık makamında görevlendirilmiştir. 7 yıl sonra 8 yıl 2 ay 3 gün süren bu görev süresi H. 1115/1703 senesine kadar devam etmiştir (Okumuş 2013: 393). Yakınlarını devlet makamlarına getirme çabasına düşmesi ve oğlunu Şeyhülislam yapmak istemesinden dolayı çıkan yeniçeri ayaklanması sonrasında Edirne'ye götürülerek işkencelerle öldürülmüştür. Bu katlin asıl sebebi Sadrazam Hüseyin Paşa'yı görevinden çekilmeye mecbur bırakması olup, 1703 Edirne olayı sırasında isyancıların şeyhülislamın azledilmesini istediğine dair olan mektubu padişahın saklaması olmuştur. Padişah durumu öğrencince Feyzullah Efendi'yi önce azletmiş ve Erzuruma sürgün etmişken, sonra bu karardan vazgeçerek onu doğrudan isyancıların eline teslim ederek, katlini sağlamıştır (Okumuş 2013: 393).

Bu katlin ardından Edirne'de bulunan evi ve malları yağmalanmış, oğulları Fethullah Efendi, Muhammed Dede Efendi, Mustafa Efendi hapsedilmiştir. Beydavi Haşiyesi, İsmâme haşiyesi, Nesâyih-ül-mülûk, Kâzım'ın "Ravza" adlı eserinin tercümesi, Halhâlî'nin Şerh-i akâid'i üzerine ta'likâtı başlıca eserleridir. Erzurum'da bir medrese ve bir Câmii ve Dârül kurra ve Şam'da Dâr-ül hadis ve Medine'de bir medrese ve İstanbul'da medrese ve kütüphâne ve okul yaptırdığı eserleridir.

Ebu Saidzâde Feyzullah Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 76-77) 1053/1643 senesinde Şeyhülislâm olan Ebû Saîd Efendi'nin oğludur. 1040/1630 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelmiş henüz 15 yaşında iken 1055/1645 senesinde Mihrimâh Sultan Medresesinde müderris olmuş, 1064/1654 senesinde İstanbul

kadılığına getirilmiştir. Aynı sene vazîfeden alınmış Rumeli Kazaskeri olmuştur. 1066/1656 senesinde tekrar İstanbul Kadısı olmuştur. On üç sene kadar devlet memûriyetinden uzak kalmış, 1077/1666 senesinde Anadolu, 1097/1685 senesinde Rumeli kazaskerliğine yükseltilmiş, bir yıl kadar bu vazîfeden alındıysa da, 1098/1686 senesinde tekrar iade edilmiştir. 1101/1689 senesinde şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. 1103/1691 senesinde Vezir Arabacı Ali Paşa'nın isteğiyle azledilerek Bozcaada'ya gönderilmiştir. Şeyhülislam Ali Efendi'nin ricasıyla bir müddet sonra İstanbul'a dönmüş, Beşiktaş'taki evinde ikâmet etmiştir. Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin vefâtı üzerine, 1103/1691 senesinde yeniden şeyhülislâmlığa getirilmiş, 1105/1693 senesinde Sürmeli Ali Paşa'nın istememesiyle vazîfeden ayrılmış, Sakız adasına gitmiştir. Sakız adası düşman tarafından işgal edilince, Mısır'a gitmiştir. Bir müddet sonra İstanbul'a dönmüş Fındıklı'daki evinde ikâmet etmekteyken, 1110/1698 senesinde vefât etmiştir. Şeyhülislâmlık müddeti toplamda dört sene kadardır.

Sâdık Mehmed Efendi, (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 77-78) Evliyânın büyüklerinden Sadreddîn Şîrvânî'nin torunlarındanır. Babası IV. Mehmed devri ulemasından Sadreddinzâde Feyzullah Efendi'dir (İpşirli, 2008a: 395). 1040/1630 senesinde doğmuştur. Küçük yaşlardan itibaren ilme yönelir. Uzun Hasan Efendi ve Kürd İshak Efendi'lerden eğitimini tamamlar. Karaçelebizâde Mahmud Efendi'nin mülazimi olur (İpşirli, 2008a: 395). Hâriç rütbesiyle müderris olan Sadık Mehmed Efendi, bazı medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1091/1680 senesinde Halep, arkasından Mısır kadılığıyla görevlendirilir. 1103/1692 senesinde Anadolu kazaskerliğine getirilmiş, İki yıl bu vazîfeyi yürüttükten sonra, 1105/1694 senesinde Rumeli kazaskerliğine yükseltilmiştir. Aynı sene içinde Şeyhülislâm Ebû Sa'îd-zâde Feyzullah Efendi'nin vazîfeden alınması üzerine, şeyhülislâmlık makamına getirilir. 1106/1695 senesinde Sultan İkinci Mustafa Hân pâdişâh olunca, hocası olan Erzurumlu Feyzullah Efendi'yi İstanbul'a davet etmiş bunun şeyhülislam yapılacağını anlayan vezir-i azam Sürmeli Ali Paşa, nüfuzunun kırılmasından korkarak padişahın evvel davranıp Sadık Efendi'nin azliyle onun yerine Rumeli kazaskeri, padişah imamı Mehmed Efendi'yi tayin ettirmiştir (Uzunçarşılı, 1998a: 488). On iki sene kadar devlet hizmetinden uzak kalarak, Fındıklı'daki evinde münzevi bir hayat sürmüştür. Yaşlılığı nedeniyle istemese de 1118/1707 senesinde tekrar şeyhülislâmlık makamına getirilir. Yaşlılıktan dolayı çok iş göremeyen Mehmed Efendi, III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan'ın cenaze namazını yanlışlıkla Bayram Namazı gibi kıldığı bahanesiyle azledilir (İpşirli, 2008a: 395).

Fındıklı'daki evinde inzivaya çekilmiş iken 1121/1710 senesinde vefat etmiştir. Sâdık Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlık toplam müddeti bir sene dokuz ay kadardır.

İmam-ı Sultanî Mehmed Efendi'nin (Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, 1978: 78-79) Bursa'da doğduğunu söyleyen (Uzunçarşılı, 1998b: 489) kaynaklara karşılık Amasya sancağına bağlı Ladik'de doğduğunu ileri süren kaynaklar da mevcuttur(Özcan, 2003a: 453). İmam Mehmed Efendi'nin babası Mustafa Efendi'dir. Sesinin güzelliğı ve kıraat alanındaki mahareti sebebiyle Eski Mısır valisi Canbolatzâde Hüseyin Paşa'ya imam olur. Şeyhülislam Minkarizâde Yahya Efendi de mülazemet aldıktan sonra çeşitli medreselerde müderrislik yapar. Ardından IV. Sultan Mehmed'in imamlığına getirilir. Bir müddet sonra Sultan Ahmed Medresesi müderrisliği, Yenişehir kadılığı ve İstanbul kadılığı vazîfesinde bulunmuştur. Daha sonra Rumeli kazaskerliğine getirilmiş, bu vazîfeden alınıp 1090/1679 senesinde tekrar Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Şeyhülislâm Sadreddinzâde Sâdık Mehmed Efendi'nin yerine 1106/1695 senesinde şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir. Yaklaşık iki ay süren Şeyhülislâmlık görevinden sonra azledilmiştir. Edirne vakası sırasında Başmakçızade'nin şeyhülislâmlık makamına getirilmesini isteyen asiler, onun hastalığını bahane etmesi üzerine makamın İmam Mehmed Efendi'ye verilmesini istediler. Bu teklif Sultan II. Mustafa tarafından reddedildi ve yerine Yekçeşem Hüseyin Efendi'yi tayin etti. Ancak II. Mustafa iki gün sonra tahttan indirildiğı ve yerine kardeşi Ahmed'in tahta geçirildiğı hadiseler esnasında İstanbul'da inzivada iken Edirne'ye götürülerek, Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yeniçeriler tarafından şehit edilmesinden sonra, ikinci defa şeyhülislâmlık makamına getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1998b: 489; Sarıkçıoğlu 1998: 201). Altı ayı aşkın süren görevinde Veziriazam Hasan Paşa ile olan anlaşmazlıkları sebebiyle azledilerek deniz yoluyla Bursa'ya gönderilmiştir. Kaynaklarda Sultan II. Mustafa'nın halline sebep olan fetvayı hazırlaması, idarecilik yeteneğinin olmaması ve makam için asîlerle birlik olması azli nedenleri arasında sayılır (Özcan, 2003a: 454). Yirmi altı sene Bursa'da ilimle uğraşmıştır. 1040/1727 senesinde vefat etmiştir. İki şeyhülislâmlığı müddeti toplamı yaklaşık 9 ay kadardır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde Şeyhüislamalar sıkı bir medrese eğitimi alırlardı. Müderrisliğe getirilecek mülazimler belli bir zaman bekleyerek rüus sınavına girer *bariç* rütbesini alanlar, İstanbul Rüusu diploması aldıktan sonra düşük dereceli medreselerde görev yaparlardı. Buralarda kazandıkları tecrübe sayesinde daha sonra Süleymaniye, Sahn-ı Semân gibi daha üst dereceli

medreselerde görevlendirilirdi. Osmanlı'da ilerleyen süreçte müderrislik görevi bir rütbe haline getirilmiş; müderrislik payesi, bazı şeyhülislamlara daha küçük yaşlardan itibaren verilmeye başlanmıştır. Böylece, ilmî hiyerarşiye uyulmaksızın terfi, ilerleme, ölçme ve değerlendirme yapılması gibi olaylar çokça karşımıza çıkmaktadır.

Şeyhülislamlar genel olarak müderrislik vazifesinden sonra Kadılığa geçmişlerdir. Bu görevde de önce küçük kazaların kadılığına oradan da adına Mahreç Mevleviyeti denilen kadılıklara getirilirdi. Söz konusu kadılık merkezleri; Kudüs, Halep, Eyyüb, Selanik, Yenişehir, Fener, Galata, İzmir, Sofya ve Trabzon idi. Bilad-i Hamse Mevleviyeti denilen Edirne, Bursa, Şam, Mısır Filibe mevleviyet kadılıklarından sonra kadılıkta en üst yerler İstanbul, Mekke ve Medine Kadılığı olarak bilinmektedir. Şeyhülislamlar bu silsileyi bazen hızlıca geçmiş ve bazen de alt görevde çalışırken üst kadılıkların payelerini alırlardı. Mertebe bakımından İstanbul Kadılığı'ndan sonra Kazasker gelmekteydi. Kazasker, Daire-i Meşihatteki iki büyük mevkinden biri, tarik-i ilmiyenin en büyük payesi demektir. Kazasker onaltıncı yüzyılın yarısına kadar devam eden en büyük rütbedir. Bu tarihten sonra Şeyhülislamlık kazaskerliğin önüne geçmiştir.

Bu şekilde yetişen şeyhülislamlar hakkında Devhatü'l-Meşayih'te geniş bir yelpaze çizildiği görülmektedir. Zeyli ile beraber toplam 108 şeyhülislamdan bahseden eser, Osmanlı Devleti'nin hemen her dönemde çok önemli âlimler yetiştirdiğini ve bunları adaletin temsilcileri olarak göreve getirdiğini görmek mümkündür. Bu çalışmada 49 şeyhülislam ele alınmıştır.

Devhatü'l-Meşayih, Müstakimzade tarafından 40 yaşındayken yazılmıştır. Başyapıt olarak nitelenen bu eser şeyhülislamlar ile ilgili bir biyografi derlemesidir. Müellif bu eserden önce teoloji, felsefe ve edebi konulu risaleler de yazmıştır. En erken tarihli yazısı ise Müstakimzâde'nin 18 yaşında (1150/1737) yazdığı Allah'ın isimleriyle ilgili bir tefsirdir.

Ahmet Rifat Efendi'nin eserleri arasında "Devhatü'l-Meşayih maa Zeyl" önemli bir yer tutmaktadır. Müstakimzade'ye ait esere yazılan bu zeylden sonra başka müellifler tarafından da birkaç zeyl yazıldığı görülmektedir. Bunlar arasında Mehmed Münib Ayıntabi, Süleyman Faik ve Mektübizade Abdülaziz Efendiler sayılabilir. Müstakimzadenin bu eseri, Rifat Efendi tarafından yeniden düzenlenerek, Şeyhülislam Atıfzade Ömer Hüsameddin Efendi'ye (1863-1865) kadar getirilmiştir.

Devhatü'l Meşayih adlı eserde genel olarak XV-XVII. yüzyıl şeyhülislamlarının portrelerine yer verilmiştir. Şeyhülislamlığın ilk temsilcisi olan Molla Fenari'den, son temsilci

Medeni Mehmet Nuri Efendi (1920 - 1922)'ye kadar Osmanlı Devleti'nde 174 şeyhülislam görev yapmıştır. Bu şeyhüislamlardan 108 tanesi *Devhatü'l-Meşayih ma'a Zeyl* adlı eserin konusu olmuştur.

XV. Yüzyıl Şeyhüislamaları Fatih Sultan Mehmed zamanına kadar müftülerin görevlendirildiği Osmanlı meşihat sisteminde, teşkilat kanunnamesi hazırlanırken şeyhülislam unvanına yer vermiş ve bu unvan ulemanın başı olarak zikredilmiştir. Bu durum şeyhüislamlık makamına resmi bir nitelik kazandırmış olup, bu tarihten sonra müftüler şeyhülislam olarak anılmaya başlanmıştır. Şeyhüislamlık müessesesinin ilk defa hayata geçirildiği bu yüzyılda toplam 7 kişi görev yapmıştır. Bunlardan biri olan Molla Gürani, görevinin yanısıra padişah hocası da olmuştur. Onun akabinde göreve getirilen Molla Abdülkerim Efendi, ilk devşirme şeyhülislamdır. Yüzyılın önemli müftülerinden biri olan Efdalzâde Hüseyin Efendi ise şeyhüislamlık vazifesine kazaskerlikten gelen ilk kişidir.

XV. yüzyıl ortalarında (1425) ortaya çıktığı farz edilen şeyhüislamlık, aslında bir fetva makamı olarak düşünülmüş ve kabul görmüştü. Bununla beraber ilk dönem yani Sultan II. Murat ve Fatih Sultan Mehmed dönemi şeyhüislamaları gerçekte birer müftü olarak tayin edilmişti. Kazaskerliğin ve kadılığın kurulmuş olmasına rağmen müftülük makamının ortaya çıkışı ise Rafizî hareketinin genel bir tehdit halini almasından sonra olmuştur. Şeyhüislamlığın ortaya çıkışıyla alakalı ileri sürülen farklı görüşlerde bulunmaktadır.

XVI. Yüzyılda şeyhüislamlık makamı 17 defa el değiştirmiş olmakla beraber 16 şeyhüislamın görev yapmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu şeyhüislamlardan 3'ü görevden azledilmek suretiyle alınmışlardır. Ancak bazıları için bu aziller uzun süreli olmamış, kısa bir süre sonra tekrar göreve getirildikleri görülmüştür. Azledilen şeyhüislamalar Çivizâde Muhiddin Efendi, Bostanzade Mehmet Efendi ve Hacı Sunullah Efendi gibi isimlerdi.

Şeyhüislamaların en yoğun olarak görev yaptığı yüzyıllardan biri XVII. Yüzyıldır. Bu yüzyılda şeyhüislamlık makamı 41 defa el değiştirmiştir. Ancak görev yapan şeyhülislam sayısı 32'de kalmıştır. XVI. Yüzyılda görev yapan şeyhüislamlardan bir kısmının bu yüzyılda da görev yaptığı tespit edilebilmektedir. Bu şekilde ikinci bir yüzyılda görev yapabilen ilk şeyhülislam olan Mustafa Sunullah Efendi'nin bir diğer hususiyeti ise bu göreve üç defa getirilmiş olmasıdır. Bu da Osmanlı Şeyhüislamaları arasında göreve tayin ve azil edilen şeyhüislamalar arasında ona önemli bir yer kazandırmıştır.

Aynı rekoru elinde bulunduran başka şeyhüislamalar da olmuştur. Zekeriyazâde Yahya Efendi ve Esad Efendizâde Ebu Said Mehmed Efendi şeyhüislamlık görevine üçer defa

getirilmişlerdi. Devhatü'l-Meşayih'te yaptığımız inceleme sonucunda benzer şekilde Memikzade Mustafa Efendi'nin de çok kısa bir süre görevde kaldığı tespit edilmiştir. Memikzadenin görev süresinin ise sadece on üç saat olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yüzyılda da padişah hocalığı yanısıra şeyhülislam olarak tayin edilmiş olanlar da vardı. Bunlardan biri Feyzullah Efendi'dir. Feyzullah Efendi, padişah hocası iken şeyhülislam olarak tayin edilmiş olduğundan kendisine camii-ür riyasetin unvanı verildiği görülmektedir. Bununla beraber Devhatü'l-Meşayih'te bu unvanın verildiğine dair bir bilgiye rastlanılamamıştır.

XVII. yüzyılda görevi başında katledilen ilmiye mensubu şeyhüislamların da olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki Osmanlı geleneğinde ilmiye mensubu şeyhüislamların aldığı en büyük ceza azil idi. Bu şekilde görevden alınan şeyhülislam sayısı 3'tür. Bu şeyhüislamlar Ahizâde Hüseyin Efendi, Hocasâde Mesud Efendi ve Feyzullah Efendi'dir.

Devhatü'l Meşayih adlı eserde genel olarak XV-XVII. yüzyıl şeyhüislamlarının portrelerine yer verilmiştir. Bu şeyhüislamların Osmanlı Devleti'ne birçok katkısı olmuştur. Özellikle kaleme almış oldukları eserlerle önemli görüşlere yer vermişlerdir. Bazı şeyhüislamlar azl edilirken bazıları tayin edilmişlerdir. Bazı şeyhüislamlar ise iki, üç defa göreve getirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Akgün, A. (1998). "Şeyhülislam Hocasade Mehmed Efendi ve Eseri İbtihacü't-Tevarih". Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C. 1, S. 2, s. 68-76.

Aktepe, M. (1995). "Esad Efendi, Hocasâde". TDVİA. C. XI, İstanbul: TDV Yay. s. 340-341.

Arı, M. S. (1994). "Osmanlılarda Şeyhüislamlık Müessesesi". Yüzüncüyıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 1, S. 1, s. 170-178.

Aşkar, M. (1997). "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi olarak, İlk Şeyhülislam Molla Fenari ve Tasavvuf Anlayışı". AÜİF Dergisi. C. XXXVII, s. 385-401.

Aşkar, M. (2005). "Molla Fenari'nin 'Şerhu Dîbaceti'l-Mesnevî' Adlı Risâlesi ve 'Tahlili'". Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. S. 14, s. 83-102.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

- Aydın, İ. H.(2005). “Molla Fenârî”. TDVİA. C. XXX, İstanbul: TDV Yay. s. 245-248.
- Bedir, M.– Koca, F. (2007). “Pezdevi, Ebü'l-Usr”. TDVİA. C. XXXIV, İstanbul: TDV Yay. s. 264-266.
- Beyhan, M. A.. (2008). “Rifat Efendi, Topal”. TDVİA. C. XXXV, İstanbul: TDV Yay. s. 104.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi (1975). “Osmanlı Müellifleri”, (Haz: A. Fikri Yazvuz- İsmail Özen), C. 1, İstanbul: Meral Yay.
- Ceylan, H. E. (2011). Molla Hüsrev’in Delâlet Anlayışı ve Fürû’a Yansımaları. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çift, S. (2006). “Modern Anlamda İlk “Bektaşılık Kitabı Olarak Mir’âtü’l-mekâsıd ve Kaynakları”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 15, S. 1, s. 187-212.
- Demir, A. (2006). “Amasya, Bayezid, Çorum Hasan Paşa ve İskilip Halk Kütüphanelerinde Ebussuud Efendiye Ait Eserler”. Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi. S. 45.
- Devellioğlu, F. (1995). Osmanlıca-Türkçe Ansklopedik Lugat. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları.
- Düzenli, P. (2005). “Şeyhülislam Ebussuud Efendi: Bibliyografik Bir Değerlendirme”. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. C. 3, S. 5, s. 441-475.
- Eliaçık, M. (2012a). “Şeyhülislâm Bahâî Mehmed Efendi’nin Manzum Fetvâları”. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 31, s. 1-20.
- Eliaçık, Muhittin (2012b). “Şeyhülislam Mehmed Efendi ve Nazmen Verilmiş Fetvaları”. Turkish Studies. Volume 7/4, s. 35-50.
- Eliaçık, M. (2012c). “Tezkire Yazarı Rıza ve Nazmen Verilmiş Fetvâları”. Türkiyat Araştırmaları Dergisi. S. 32, s. 1-13.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Ertan, V. (1990). "Osmanlı Devletinde İlmîye Sınıfının Rütbe ve Payeleri". Diyanet Dergisi. C. 26, S. 4, s. 105-111.

Ertan, V. "Meşihat-ı İslamiye ve İlmîye Sınıfı", <http://ktp.isam.org.tr/pdffdr/ERTANV.pdf>, s. 522, (Erişim Tarihi: 13. 01. 2014).

Gölcük, Ş. (1982). "Türkistanlı Bir Kelamcı: İmam Muhammed Pezdevi (421-443/1027-1099)". IV. Milletlerarası Türkoloji Kongresi. İstanbul. s. 1-8.

Gülle, S. (1999). "İlk Osmanlı Şeyhülislam'ı Şemseddin Muhammed b. Hamza Fenari (751-834/1350-1431) ve Onun Aynu'l-A'yan Tefsiri". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S. 1, s. 237-246.

Hamidullah, M. (2004). "Mu'tezile Fıkıh Usulü ve el-Basri'nin el-Mutemet Adlı Eseri". (Çev. Ömer Aslan), Bilimname, S. IV, s. 81-105.

Hoca Sadeddin Efendi (1999). Tâcü't-Tevârih. (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), C. I, Ankara.

İpşirli, M. – Kaya, E. S. (2006). "Mustafa Efendi, Bâlizâde". TDVİA. C. XXXI, İstanbul: TDV Yay. s. 294-295.

İpşirli, M. (1988a). "Abdurrahim Efendi, Hoca". TDVİA. C. I, İstanbul: TDV Yay. s. 289.

İpşirli, M. (1988b). "Ahizâde Hüseyin Efendi". TDVİA. C. I, İstanbul: TDV Yay. s. 548-549.

İpşirli, M. (1989a). "Abdukadir Şeyhi Efendi". TDVİA. C. II, İstanbul: TDV Yay. s. 244.

İpşirli, M. (1989b). "Alaeddin Arabi Efendi". TDVİA. C. II, İstanbul: TDV Yay. s. 319.

İpşirli, M. (1992). "Bostanzâde Mehmed Efendi". TDVİA. C. VI, İstanbul: TDV Yay. s. 311.

İpşirli, M. (1993a). "Çatalcalı Ali Efendi". TDVİA. C. VIII, İstanbul: TDV Yay. s. 234-235.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

- İpşirli, M. (1993b). "Çivizâde Mehmed Efendi". TDVİA. C. VIII, İstanbul 1993, s. 347-348.
- İpşirli, M. (1994a). "Devhatü'l-Meşayih". TDVİA. C. IX, İstanbul: TDV Yay. s. 229-230.
- İpşirli, M. (1994b). "Debbağzâde Mehmed Efendi". TDVİA. C. IX, İstanbul: TDV Yay. s. 62-63.
- İpşirli, M. (1994c). "EbülMeyâmin Mustafa Efendi". TDVİA. C. X, İstanbul: TDV Yay. s. 362-363.
- İpşirli, M. (1995). "Esîrî Mehmed Efendi". TDVİA. C. XI, İstanbul: TDV Yay. s. 390-391.
- İpşirli, M. (2001). "Kadıızâde Ahmed Şemseddin Efendi". TDVİA. C. XXIV, İstanbul: TDV Yay. s. 96-97.
- İpşirli, M. (2004). "Minkârîzâde Yahya Efendi". TDVİA. C. XXIX, İstanbul: TDV Yay. s. 114-115.
- İpşirli, M. (2005). "Molla Abdülkerim Efendi". TDVİA. C. XXX, İstanbul: TDV Yay. s. 239.
- İpşirli, M. (2006a). "Mülâzemet". TDVİA. C. XXXI, İstanbul: TDV Yay. s. 537-539.
- İpşirli, M. (2006b). "Mustafa Efendi, Bolevî". TDVİA. C. XXXI, İstanbul: TDV Yay. s. 295-296.
- İpşirli, M. (2006c). "Mustafa Efendi, Memekzâde". TDVİA. C. XXXI, İstanbul: TDV Yay. s. 290-291.
- İpşirli, M. (2008a). "Sadık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde". TDVİA. C. XXXV, İstanbul: TDV Yay. s. 395.
- İpşirli, M. (2009). "Sunullah Efendi". TDVİA. C. XXXVII, İstanbul: TDV Yay. s. 530-532.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

- İpşirli, M. (2010). “Şeyhülislâm”. TDVİA. C. XXXIX, İstanbul: TDV Yay. s. 91-96.
- İpşirli, M. – Demir, Z. (2008). ”Sâdi Çelebi”. TDVİA. C. XXXV, İstanbul: TDV Yay. s. 404-405.
- Kapanşahin, M. (2003). “Şeyhülislam Mehmed Efendi ve Tarihçiliğı”. Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Dergisi. S. 2, s. 155-172.
- Kaplan, M. -Yıldız, S. (2013). “Ali Cemali Efendi'nin Risale-i Nasihati”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. C. VI, S. 27, s. 263-278.
- Katğı, İ. (2013/1). “Osmanlı Devletinde Katledilmiş İlk Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi: Hayatı, Kariyeri, Faaliyetleri ve Katledilmesi”. Hikmet Yurdu. C. 6, S. 11, s. 395-414.
- Kaya, N. (2001). “Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi”. TDVİA. C. XXIV, İstanbul: TDV Yay. s. 381-383.
- Koca, F. (2005). “Molla Hüsrev”. TDVİA. C. XXX, İstanbul: TDV Yay. s. 251-253.
- Kolektif (2003). “Es'ad”. Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi. C. 3, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Kramers, J.H. (1979). “Şeyhülislam”. İslam Ansiklopedisi. C. XI, İstanbul: MEB. Yayınları. s. 486.
- Kuşat, A. (2003). “Fatih Sultan Mehmet'in Kişiliğı ve Fetihteki Rolü (Psikanalitik Bir Yaklaşım)”. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. S. 14, s. 131-148.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (1978). Devhatü'l- Meşâ-yih Osmanlı Şeyhül-İslâmlarının Biyografileri. (Yay. Haz. Ziya Kazıcı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin (2005). Devhatü'l- Meşâ-yih. (Ed. Barbara Kellner-Heinkele). Wiesbaden.
- Okumuş, O. (2013). “Osmanlı Tarihinde Katledilen Şeyhülislamlar”. Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi. C. 5, No. 1, s. 387-396.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Özcan, T. (2003a). “Mehmed Efendi, İmâm-ı Sultân”. TDVİA. C. XXVIII, İstanbul: TDV Yay. s. 453-454

Özcan, T. (2003b). “Mehmed Efendi, Malulzâde”. TDVİA. C. XXVIII, İstanbul: TDV Yay. s. 456-457.

Özcan, T. (2003c). “Mehmed Emin Efendi, Ankaravî”. TDVİA. C. XXVIII, İstanbul: TDV Yay. s. 461-462.

Özcan, T. (2009). “Seyyid Mehmed Emin Efendi”. TDVİA. C. XXXVI, İstanbul: TDV Yay. s. 69.

Özdemir, M. (2011). “Mütercim ve Müellif Bir Şeyhülislam: Hocazade Es’ad Efendi ve Eserleri”. Turkish Studies. Volume 6/2, s. 713-724. Redhause İngilizce-Osmanlıca Türkçe Lügat (1979). İstanbul.

Rıf’at, A. (1998). Devlatü’l-Nükebâ. (Haz. Hasan Yüksel-M. Fatih Köksal). Sivas.

Sarıkcıoğlu, E. (1982). “Şeyhülislamlık Makamı”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. S. 5, s. 197-218.

Süreyya, M. (1996). Sicill-i Osmanî. C. IV, İstanbul.

Tolasa, H. (1986). “18. Y. Y.’da Yazılmış Bir Divan Edebiyatı Terimleri Sözlüğü-Müstakimzade’nin Istılâhâtü’ş-Şi’riye’si”. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. C. 24, s. 347-362.

Turan, Ş. (1999). ”Hoca Sadeddin Efendi”. TDVİA. C. XIX, İstanbul: TDV Yay. s. 196-198.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998a). Büyük Osmanlı Tarihi, C. 3, Ankara: TTKB.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998b). Büyük Osmanlı Tarihi, C. 4, Ankara: TTKB.

Uzunçarşılı, İ. H. (1998c). Büyük Osmanlı Tarihi, C. 6, Ankara: TTKB.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

Yalar, M. (2001). “XVI. Yüzyıl Bursa Âlimleri ve Arap Diline Katkıları”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. 10, S. 1, s. 127-136.

Yaşaroğlu, M. K. (2005). “Molla Gürânî”. TDVİA. C. XXX, İstanbul: TDV Yay. s. 248-250.

Yazıcı, N. (2008). “Fâtih’in Yetişmesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. AÜİFD. C. XLIX, S. I, s. 1-15.

Yediyıldız, M. A. (2003). “Bayramzâde Zekeriyya Efendi’nin (1514- 93) Vakfı”. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C. XII, S. 1, s. 153- 166.

Yılmaz, A. (2006). “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”. TDVİA. C. XXXII, İstanbul: TDV Yay. s. 113-115.

BENĞİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERĞİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2
(Eylül 2022)

Türü : Kitabiyat
Konusu : Kültürel Çalışmalar
Gönderilme Tarihi : 23 Temmuz 2022
Kabul Tarihi : 11 Eylül 2022

**AHMET YAŞAR OCAK, KÜLTÜR TARİHİ KAYNAĞI OLARAK
MENAKIBNAMELER METODOLOJİK BİR YAKLAŞIM, TÜRK TARİH KURUMU
YAYINLARI, ANKARA, 2010, 130 SAYFA, ISBN: 9789751604842**

**Ahmet Yaşar Ocak, Menakıbnames As A Cultural History Source A Methodological
Approach, Turkish Historical Institution Publications, Ankara, 2010, 130 Page,
Isbn:9789751604842**

*

Çağdaş DUMAN
(ORCID: 0000-0003-3512-3070)

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Duman, Çağdaş, “Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, 130 Sayfa, Isbn: 9789751604842”, *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5 (2022), Sayı: 2, ss. 292-298.

Apa: Duman, Ç. (2022). “Ahmet Yaşar Ocak, Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010, 130 Sayfa, Isbn: 9789751604842”. *BENĞİ: Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 2, ss. 292-298.

Giriş

Türk kültürünün İslami dönemde ortaya koyduğu önemli edebi mahsullerden birisi olan evliya menkabelerini tarihsel ve sosyolojik açıdan gerekli tahlil ve incelemelere tabi tutmak, tarihe kaynaklık etmek açısından oldukça önemlidir. Ahmet Yaşar Ocak tarafından hazırlanan bu kitap ilerde bu alanda icra edilecek çalışmalara yol göstermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu nedenle, öncelikle menakıbnamelere öncülük eden veli kavramı üzerinde durularak bu durumun tasavvuf tarihindeki önemi ile halk nezdindeki veli kültü incelenmiştir. Akabinde ise menkabelerin oluşumu ve özellikleri derlenmiştir. Türk edebiyatında evliya menkabelerinin oluşumu, tarihsel bir çerçevede sunulduktan sonra ise menkabelerini temel kodları tasnif edilmiştir.

* Dr., cagdasduman369@gmail.com.

Hicretin ilk asrından itibaren ortaya çıkmaya başlayan tasavvuf hareketi 11. Yüzyılda tarikatların oluşumu ile İslam aleminde yaygınlaşan bir olgu haline gelmiştir. Veli kavramı ise bu gelişmeye paralellik göstermektedir. Kulun Allah'a ulaşmasıyla ilgili devasa manevi mücadele veli kavramının temelini oluşturmuş ve bu yolda başarıya ulaşan kişi ise “veli (Allah dostu)” olarak tanımlanmıştır. Veli olabilmenin temel şartı şeriat kurallarına harfiyen uymaktır. Kişi o mertebeye eriştikten sonra Allah tarafından bütün kötülüklerden korunduğuna inanılır. Hatta ona diğer Müslümanlarda olmayan bazı olağanüstü özellikler ve çeşitli lütuflarda bulunulur. Keramet adı verilen bu kavram veliliğın alametlerinden sayılmaktadır.

Veliler arasında mertebeler silsilesi söz konusudur. Veliler bir piramit biçiminde çeşitli derecelere ayrılmıştır. Bu piramitte alt kesimden başlayarak sayıları gittikçe azalmak suretiyle Recebiyyum, Nüceba, Asaib, Müfredun, Nukaba, Abdal, Evtad Efrad, İmaman oluşur ve piramitin en üstünde Kutb bulunur. Velilik kavramı ilk zamanlarda Sunni kesim ve ulemalar tarafından tepki ile karşılanırsa da mutasavvıfların gayretleri sonucu toplum tarafından kabul görmüştür. Türklerin İslamiyet'e girişinden sonra da bu durum Türk mutasavvıflarınca aynen benimsenerek devam etmiştir.

Tanrıya yakın olduğu kabul edilen bir kişinin herhangi bir meselede yardımının dokunacağına olan inanış ve bunun temini için sergilenen ritüeller veli kültü dediğimiz kavramı oluşturmuştur. Bu kült çerçevesinde velilerin, içinde bulunduğu toplumun ahlaki ve dini değerlerinin önemli bir kısmını temsil ettiği görülür. Söz konusu toplum, değerler pratiğı ile veliyi özdeşleştirmiştir. Ancak bu özdeşleştirmeye yarayacak vasıflara sahip olduğuna inanılan veli bir kült konusunda rol oynamaktadır. Böylelikle söz konusu veli, içerisinde bulunduğu toplum için artık normal bir birey olmanın ötesine geçerek inanılan değerleri resmeden bir pozisyonu temsil etmektedir. İşte bu noktadan sonra ise keramet kavramı ortaya çıkmaktadır. Veli, hayatta iken normal bireylerden farklılaşarak olağanüstü hadiselerle çevrili bir dünya ile buluşur. Veli hayatını kaybettikten sonra ise kendisi hayatta iken sahip olduğuna inanılan insan üstü özelliklerin devam ettiğine inanılır. Böylelikle toplumda veliye karşı korku ile karışık bir saygı hakim olmaya başlar. Böylelikle velinin ruhani kudretinden bazı iyilikler cezp edilmesi ve kötülüklerden arındırılması yoluyla faydalanma ihtiyacı doğar.

Veli adına yapılmış bir türbenin bulunması, söz konusu türbenin bazı dileklerin gerçekleşmesi maksadıyla ziyaret edilmesi, adak ve kurban ritüellerine sahip olması, dua niteliğinde

veli ile alakalı bir takım sözlerin mevcudiyeti velinin kült olduğuna inanmamız için üç temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Türklerdeki veli kültünün arka planı Şamanizm inancına kadar uzanmaktadır. Gelecekte haber veren, felaketleri önleyen, hastaları iyileştiren Türk şamanları Bektaşî menkabelerinde ve kısmen diğer tarikat çevrelerinde kaleme alınmış menkabelerde vücut bulmuştur. Türklerin İslamiyet anlayışının Maverâünnehr'e kadar yayılmış Horasan tasavvuf okulu aracılığıyla tanınması nedeniyle Türk veli imajının prototipine Dede Korkut örneğini rahatlıkla verebiliriz.

Zaman içerisinde Mevlana ve Hacı Bektaşî Veli gibi Anadolu'nun tamamında veli olarak kabul edilmiş şahısların vefatı sonucunda Anadolu'nun pek çok kesiminden insanların ziyaret ettiği türbeler ortaya çıkmıştır. Bu vesileyle yerli halk ile manevi bir bağ kurularak İslamlaşma süreci hız kazandı. Günümüze kadar Anadolu'da velilerin farklı nitelikler gösterdikleri dikkat çekmektedir. Kültlerin mahiyetine göre mahalli ve genel veliler, şahsiyetlerin niteliklerine göre gerçek ve hayali veliler şeklinde velilik mertebesini sınıflandırmamız mümkündür.

Tasavvuf cereyanı ile ortaya çıkan menkabe kavramı halkın hiçbir zaman elindeki mevcut dini çerçeve ile yetinmemesinin bir sonucudur. Bu nedenle sürekli olarak insanüstü kuvvetlere ve olağanüstü olaylara inanma eğilimi olmuş ve dinin mevcut çerçevesine popüler özellikte ikinci bir çerçeve eklenmiştir. Türklerin arasında evliya menkabelerinin doğuşu İslamiyet ile gelen tasavvuf etkisiyle olsa da İslam öncesi devirlerden kalma birçok destan, efsane vb. unsurlar bu teşekkülün zeminini hazırlamıştır. Bütün unsurlarıyla ele alındığında evliya menkabelerinin temel özellikleri yazar tarafından şöyle sıralanmıştır:

1. Kısa ve öz bir anlatım biçimine sahiptirler.
2. Konusunu oluşturan veli hayatta iken veya öldükten sonra meydana gelebilirler.
3. Dogmatik bir yapıya sahiptirler ve yarı mukaddestirler.
4. Gerçek oldukları konusunda toplumda yaygın bir kanı mevcuttur.
5. Bahsi geçen olaylarda yer ve zaman bütünlüğü söz konusudur.
6. Kahramanları gerçek kişilerden oluşmaktadır.

Herhangi bir tarikata üye olan bir velinin menkabelerini kapsayan eserler menakıbname olarak adlandırılır. Bu eserlerin ortaya çıkışındaki temel amaç, söz konusu velinin müritlerinin yetişmesi, tarikatın bütünlüğünün sağlanması ve propagandasının yapılmasıdır. Menakıbnamelerin kaynakları ise sözlü, yazılı ve tarihi kalıntılar olmak üzere üç türdür. Sözlü kaynaklar ise velinin

yaşadığı esnada yazıya aktardığı tecrübelerini içermektedir. Üçüncü grubu teşkil eden tarihi kalıntılar ise velinin zamanından kalma kitabe, türbe, tekke, mezar ve velinin kendisine ait eşyalarını kapsamaktadır.

İlk menakıbnamelerin 11. yüzyıl civarında yazıldığı söylenmektedir. Firdevcu'l Müşridiyye ve Kitabu Devhari Uli's Safa ilk yazılan menakıbnamelerden bazılarıdır. Başlangıçta tarikat önderlerine müstakil menakıbnameler zaman içerisinde tarikatta önemli rol oynamış şeyhler ve halifeler için de kaleme alınmaya başlanmıştır. 13. yüzyıldan beri Fas'tan Maverünnehr'e kadar geniş bir menakıbname coğrafyası oluşmuştur. İlk Müslüman Türk devleti Karahanlılar Türk evliya menakıbnamelerinin ilk örneğini ortaya koymuşlardır. Türk menakıbnamelerinin ilk örneği Tezkire-i Satuk Buğra Han isimli eserdir. Tasavvufi gelenekle birlikte Türk destanı edebiyatının menakıbnamelerin ortaya çıkmasında etkisi büyük olmuştur.

Anadolu coğrafyasında kaleme alınmış evliya menakıbnamelerinin ilk örnekleri ise Anadolu Selçuklu dönemine aittir. Bu dönem, Vefailik, Kalenderilik, Kadirilik, Rifailik gibi dışarıdan gelme çok sayıda tarikatın kendisini kabul ettirmesinin yanı sıra Mevlevilik gibi yeni bir tarikatında oluşmaya başladığı bir dönem olmuştur. Anadolu coğrafyasının birçok noktasında açılan tekke ve türbeler göz önüne alınırsa bu devrin menkıbeler açısından oldukça zengin olduğu tahmin edilebilir. Menakıb-ı Seyyid Harun-i Veli ile Menakıb-i Sadruddi-i Konevi bu dönemde yazılmış menakıbnamelere örnek gösterilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1277 yılında Moğollar tarafından yıkılmasıyla ortaya çıkan beylikler dönemi neticesinde bazı tarikat mensupları yeni kurulan beyliklere yöneldi. Tarikat mensuplarının yöneldiği beyliklerin başında ise Osmanlı Beyliği ön plana çıktı. Geyikli Baba, Abdal Musa, Şeyh Edebalı gibi isimleri günümüze kadar gelmiş bazı tarikat önderleri kısa süre içerisinde devletin desteğini de arkalarına alarak toplumun çeşitli kesimlerini etkileme imkanına sahip olmuşlardır. Merkezi otorite ise bu tarikatların toplum içerisindeki yerine saygı göstererek uyumlu bir sürece katkıda bulunmuştur. İstanbul'un fethiyle beraber imparatorluk hüviyetine bürünen Osmanlı Devleti'nde yeni tarikat çevreleri ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminde evliya menakıbnameleri özellikle bu yüzyıldan sonra ciddi bir atılım yapmaya başlamıştır.

15. yüzyılda dönemin en önemli tarikatlarının başında gelen Bektaşilik, zamanla Kalenderilik tarikatından ayrılarak kendi kurumsal yapısını oluşturmuştur. Söz konusu dönemde yazılan başlıca Bektaşî menakıbnameleri şunlardır: Vilayetname-i Abdal Musa, Vilayetname-i

Otman Baba, Vilayetname-i Seyyid Ali Sultan ve Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli. Bu menakıbnameler Bektaşiliğın kurumsallaşma sürecini tamamladığı bir dönemde kaleme alınmış olmasına rağmen Hacı Bektaş'ın kendisi dahil kahramanların hiçbirisi Bektaşî değildir. Hacı Bektaş bir Vefai şeyhi olmasıyla birlikte Kalenderilik tarikatı ile de ilişkisi söz konusudur. Bu dönemde kaleme alınan menakıbnamelerin bir diğer kısmı ise Halvetilik tarikatı içerisinde üretilmiştir. Pir Ömer Halveti ve Ahi Yusuf Halveti başta olmak üzere önemli kanaat önderleri tarafından yayılan bu gelenek toplumun çeşitli katmanlarını saflarına çekmekte başarılı oldu. Menakıb-ı Kemali Ümmi ve Menakıb-ı Emir Sultan en önemli halveti menakıbnameleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

16. yüzyıl ise Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatların en fazla faaliyet gösterdikleri ve bu durumun neticesinde ise menakıbname edebiyatının en fazla revaçta olduğu dönemdir. Bu yüzyıl ayrıca eski mutasavvıfların Farsça ve Arapça menakıbnamelerinin Türkçe'ye kazandırıldığı bir dönemdir. Halvetilik tarikatı içerisinde kaleme alınan Menakıb-i İbrahim Gülşeni ve Menakıb-i Emir Sultan menakıbnameleri bu döneme aittir. Bayramilik tarikatı çevresinde ise Menakıb-i Hacı Bayram-ı Veli ve Menakıb-i Şeyh Safiyyuddin-i Erdebili eserleri kaleme alınmıştır. Bektaşilik çerçevesinde ise Menakıb-ı Piri Baba ve Menakıb-ı Kaygusuz Baba eserleri göze çarpmaktadır.

17 ve 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizler halkın manevi boyutunun ağır basmasına neden oldu ve tarikatların toplum üzerindeki etkisinde gözle görülebilen bir artış hissedildi. 17. yüzyılda Halvetilik tarikatının içerisinde çıkan Menakıb-ı Şeyh Sultan Veli ve Menakıb-ı Şeyh Üftade olmak üzere iki menakıbname dikkat çekmektedir. Kadirilik tarikatının içerisinde oluşmuş bir diğer menakıbname ise tarikatın Eşrefiyye kolunun kurucusu Eşrefoğlu Rumi hatırasına kaleme alınmıştır. Menakıb-ı Eşrefzade Rumi olarak adlandırılan bu eserde Kadiri şeyhlerinin hayat ve kerametleri anlatılmıştır. Bu dönemde ayrıca Nakşibendiliğe ait olan Menakıb-ı Şeyh Mahmud Murad Buhari ve Menakıb-ı Emir Buhari eserleri ön plana çıkmaktadır.

Evliya menakıbnamelerinin tarihe kaynaklık etmek gibi oldukça önemli bir misyonu mevcuttur. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" başlıklı makalesinde menakıbnamelerin tarih kaynağı açısından sahip olduğu öneme vurgu yapmıştır. Yine "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar" adlı eseri yazarken Ahmet Yesevi ve Hacı Bektaş menakıbnamelerini kullanmıştır. Bu örneklerde görüldüğü üzere evliya menakıbnameleri hayatını temel aldıkları velilerin etrafında cereyan eden olayların anlatılmasında önemli bir misyona

sahiptir. Menakıbnameler, iktisadi ve kültürel hayata tanıklık etme açısından da son derece önemlidir. Tarih boyunca çeşitli tabakalar arasındaki ilişkileri, birtakım dini olayları ve gelenekleri sonraki nesillere aktarmaktadır. Hacı Bektaş-ı Veli ve Hacım Sultan'ın menakıbnameleri bu açıdan üzerinde durulması gereken önemli eserlerdir. Bu eserler, çeşitli etnik gruplar, toplumsal hadiseler ve halk-devlet ilişkileri açısından önemli kayıtlarla dolu olmasına rağmen onlardan maalesef yeterli ölçüde yararlanılamamıştır.

Menakıbnamelerin en önemli işlevlerinden birisi ise Anadolu ve Rumeli topraklarının İslamlaşmasına ve iskanına yönelik bilgiler içermesidir. Özellikle Bektaşî menakıbnameleri bu açıdan oldukça zengindir. Bu menakıbnamelerde hem Hristiyan toplumu hem de Anadolu'yu kontrol altında tutan Şamanist Moğollar arasındaki İslamlaşma hareketlerine geniş yer verilmiştir. Bütün bu bilgiler bir arşiv belgesi özelliği taşıdığından özellikle son yıllarda tarihçiler tarafından sıkça başvurulmaktadır. Menakıbnameler, ortaya çıktıkları ve etkilendikleri çevre itibariyle tarikatların temel karakteristik yapısını anlamamız açısından başvurmamız gereken temel kaynaklardır. Günümüzde Anadolu'da eski dönemlere ait dini ve tasavvufî olayları onlar sayesinde öğrenmekteyiz. Ayrıca Kaygusuz Abdal, Hacı Bektaş, Hacım Sultani ve Otman Baba gibi birçok kanaat önderinin hayatı konusunda tek kaynak onların menakıbnameleridir.

Yazar bu eserde evliya menakıbnamelerinde yer alan motiflere de değinmiştir. Su üzerinde yürüme, herhangi bir şeyi yoktan var etme, kısa süre içerisinde uzun mesafeler kat etme ve ölüyü diriltme gibi birtakım unsurlar evliya menakıbnamelerinin motiflerini teşkil etmektedir. Bu motifler değişik kökenlerden gelmektedir. İslamiyet'in kabulünden öncesi ve sonrasında toplumun inançlarına göre değişik motifler kullanılmıştır. Yazar bu motifleri şu ana başlıklar altında incelemiştir: Veliliği kabul edenlere yönelik keramet motifleri, hayvanlar üzerindeki kerametler, biyolojik mahiyette kerametler, eşyalar ve tabiat varlıkları üzerinde cereyan eden kerametler, veliliği kabul etmeyenlere yönelik kerametler, insanüstü kerametler ve velinin kendi vücudunda cereyan eden kerametler.

Sonuç olarak yazar bu eserinde menakıbname ve menkabe türünün tasavvuf tarihinde nasıl oluştuğunu, Türk menakıbname edebiyatının hangi koşullar altında meydana geldiğini ve geliştiğini genel çizgileriyle analiz etmiştir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile Anadolu Selçukluları döneminde menakıbnamelerin değişik tarikatlar içerisinde bu tarikatların doğal gelişim refleksleri doğrultusunda nasıl ve ne gibi örnekler ortaya koydukları ve bu örneklerin mahiyetleri imkanlar çerçevesinde gösterilmeye çalışılmıştır. Çalışması oldukça zor bir konu olan

BENİ
DÜNYA YÖRÜK-TÜRKMEN ARAŞTIRMALARI DERİSİ

Bengi World Journal Of Yoruk-Turkmen Studies

Yıl: 5, Sayı: 2

(Eylül 2022)

menakıbnameler hakkında hazırladığı kitapta Ahmet Yaşar Ocak, tarihimizin önemli kaynaklarından birisine ışık tutmuş ve bundan sonra yapılacak olan çalışmalara ön ayak olmuştur.

EDİTÖRDEN,

Değerli Bengi Dünya Yörük-Türkmen Araştırmaları Dergisi kullanıcıları,

2020 yılında Sayın Gülten ARSLAN'ın tensipleriyle derginin Editörlüğünü devraldık. Merhum eşi Prof. Dr. Durmuş Ali ASLAN'ın kurucusu olduğu bu dergiyi akademik seviyesinin daha yukarılara taşınması için elimizden gelen her şeyi yapmaya çalıştık.

Editör, Teknik Editör, Sekreter, Dil Editörü, Alan Editörü, Yazım Editörü ve Mizanpaj Editörü olmak üzere toplam 8 kişilik bir ekiple iki yıldır özverili bir uğraşı verdik. Derginin düzeni ve işleyiş şeklini Dergi Parkın taleplerine göre yeniden şekillendirmek için büyük gayret sarf ettik.

Ancak dergi işletiminin ayrı bir ihtisas alanı olduğuna olan inancım ve eğitim öğretim safhasında asıl işimin öğrencilerime daha fazla zaman ayırmak olduğunu düşünüyorum olmam sebebiyle dergi yönetiminden ayrılmaya karar verdim. Yeni yönetime kolaylıklar diliyorum.

Bu süreç içerisinde gerek makaleleriyle, gerekse emekleriyle dergiye katkı sağlayan herkese sonsuz teşekkürlerimi arz ederim.